

122
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESITŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

JANKY KÁROLY ÉS MILETZ JÁNOS,
TANÁROK.

KIADJA A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT.

~~~~~  
**I. ÉVFOLYAM.**  
~~~~~

I. KÖTET.

TEMESVÁROTT.
CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI KÖNYVNYOMDA.
1875.

301587

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

Az első kötet általános tartalma.

Előszó	Lap. 3
------------------	-----------

I. Értekezések.

I. Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben I. Mátyás király haláláig. Miletz Jánostól	5. 61
II. A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ága zselői levéltárának Dél-magyarországra vonatkozó okiratai. Dr. Ortvyai Tivadartól	17
III. Temesvár város tereinek és utcáinak új elnevezése	26
IV. Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőlőművelése- és borkereskedelméhez a XIV. és XV. századokban. Varga Ferencztől	80
V. A csanádi püspöki könyvtárban őrzött Révay kézírás és annak Janus Pannoniusra vonatkozó állításai. Dr. Engelsz Jánostól	88
VI. Megnyitó beszéd, s erdélyi utrajzok; előadva az 1875. évi május havi közgyűlésen, Ormós Zsigmond elnöktől	109
VII. Francovilla és Francchorion. Lőzsardt Nándortól	127
VIII. A Kund-kapitányság. Dr. Ortvyai Tivadartól	157
IX. Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott. Miletz Jánostól	171

II. Tárca.

1. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése 1874. június 18-án	34
2. Rendes havi választmányi ülés július 28-án	37
3. " " " " október 25-én	39
4. " " " " november 27-én	42
5. " " " " december 23-án	44
6. Rendes havi választmányi ülés 1875. január 28-án	95
7. " " " " február 25-én	97
8. " " " " martius 31-én	139
9. " " " " aprilis 17-én	140
10. Negyedik évi közgyűlés május 26-án	142
11. Rendes havi választmányi ülés június 24-én	184
12. " " " " július 23-án	186
Római emlékkövek Karánsebesen és Orsován	45
Lugos város pecsétje 1717-ből. Iványi Istvántól	46
A csanád egyházmegye püspöki, s a kegyesrend temesvári házi könyvtárának ismertetése. Iványi Istvántól	46
Temesvár város terei és utcái	47

	Lap.
A római Terminus Dentán. Ormós Zsigmondtól	99
A lugosi és karánsebesi bánok. Iványi Istvántól	100
Római váralaku épületmaradvány Uj-Moldován	103
Lugosi pecsétek. (Két rajzzal.) Iványi Istvántól	148
Lugos és Gavosdia régi határai. Iványi Istvántól	149
Régi iratok ismertetése a XVII. és XVIII. századból. Miletz Jánostól	187
A temesvári czéhek. Miletz Jánostól	190
A dragsinai földvár. Miletz Jánostól	190
Érmek leírása. Miletz Jánostól	47, 103, 191
Egyveleg	58, 106, 193
A társulat tagjainak névsora	151
Tisztviselők és választmányi tagok	156

ELŐSZÓ.

Két éve, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kedvező auspiciummal, a délvidék intelligentiájának sorakozásával s azon nemes elhatározással alakult meg, hogy szűkebb hazánk területén ápolója és terjesztője legyen a történelmi ismereteknek, gyűjtője és ismertető közege a régiségi leleteknek, különösen pedig, hogy érdekerkentő intézmény legyen a multnak minden adataira nézve, melyek itt-ott rejtőzve ismeretlenül, és így a közművelődésre teljesen hasztalanul lapanganak.

A kitűzött czélt a társulat nyilvánosan tartott havi ülések és évenként egy Emlékkönyvnek közrebocsájtásával törekedett elérni, igénybe vevén alkalmilag a helyi napi lapokat is az érdeklődő közönség tájékozására. Minthogy azonban ezen eljárás sem a vidéki tagok igényeinek, sem a társulat azon érdekének, hogy szellemi termékeit összefoglalásban birhassa, és használatul a tudomány művelőinek átadhassa, megnem felelt, a választmány régi ohajtását valósítja meg, midőn a „Történelmi és Régészeti Értesítő“ a társulati élet mozgalmainak tükre gyanánt nyilvánosság elé bocsájtja, minélfogva jövőre Emlékkönyv ki

nem adatik, melybe rendszerint ugyis csak a közgyűlésen felolvasott értekezések vétetvén föl, czélszerűen intézkedett a választmány, mikor az évnegyedenként megjelenendő Értesítőbe ugy az eddig beadott mint az ezután beadandó érdemes munkálatokat, a társulati életet jellemző ülések leírását, a társulat hatáskörének terrenumán fogantba vett kutatások eredményét, az adományozott vagy esetleg vásárlott régiségeket: érmekeket, okmányokat, eszközöket stb., az „egyvelegben“ pedig közérdekű tárgyakról rövid jelentéseket közzétenni elhatározta.

Miután az Értesítő, menten minden hiuságtól, csupán a művelődés szent ügyének szolgálatában kezdi meg pályáját, honfíúi üdvözlettel kérjük tisztelt tagtársainkat, hogy buzgó közreműködésökkel annak tartalmát változatossá és érdekessé tenni segédkezzenek.

Kelt Temesvárott, az 1874. év utolsó napján.

Janky Károly, s. k. **Miletz János**, s. k.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T É S I T Ó

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

I. füzet.

1875.

január hó.

Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben az Árpád-ház kihaltáig.

MILETZ JÁNOSTÓL.

I. közlés.

Felolvasatott az 1874. év jun. havi vál. ülésén.

A történelmi események figyelmes szemlélete azon kétségbevonhatlan meggyőződésre vezérel bennünket, hogy a gondviselés, mely az égitestek változhatlan pályáját esodaszerűleg kimérte, kijelölő egyszersmind titokteljes elhatározása folytán a szerepet s működési irányt nemcsak egyes nemzetek s országok missióiban, hanem az események rendkívüli körülményei között magukat kitüntetett jeles vezérférfiak-, hősök-, sőt egyes helyek-, városoknak történelmében is. Melyek a kijelölt irányban, az örök bölcsesség titokteljes járszalagán vezéreltetvén, eredménydúsan betölték gondviselészerű hivatásukat az egyetemleges jólét-, szabadság-, rend-, s tökéletesbülésnek eszközlésére.

A mondottak igazságáról könnyen meggyőződhetünk, ha — melőzve más nemzeteket, — egyedül hazánk Magyarország letűnt multjának eseménydús csarnokába betekintünk. Itt láthatunk gondviselészerűleg kiválasztott jeles honfiakat, hősöket s a szabadság és nemzet védelmében rendithetlen bátorsággal küzdő bajnokokat; kiknek halantéka körül maradandólag, nemzedékről nemzedékre viruló érdemkoszorút fűzött a hír, a dicsőség, érdemül a közjólét s nemzetök érdekében tett önfeláldozásuk jutalmául.

Láthatunk egyes helyeket, városokat, melyeknek neveit, gazdag történelmi multjoknál fogva, a harzi dicsőség nimbusa környezi; melyeknek minden köve, minden talpalatnyi földje néma tanúja letűnt multunk dicsősége-, nagysága-, vagy hanyatlásának, s az egész ország és nemzet felett elviharzott szerencsétlenségeknek; melyeknek történelmi eseményei

nemzeti multunk legdicsőbb epizódjait alkotják; mert a falaik között végbement hőstettek hire, nagysága, országos hir, nagyság lett miután dicsfényökkel besugárzák az egész országot s nemzetet.

Ily gondviselészerüleg kiválasztott, multunkban jelentős szerepet játszott város. Délmagyarország metropolisza, Temes megye s a csanádi püspökség székhelye Temesváris; mely a vésszes századok folyamában, hazánk véghatárinál hatalmas előörsként állott, fenyegetett nemzeti létünk függetlensége, szabadságunk, intézményeink s a polgárosult művelt világ oltalmára, a keleti félhold barbarizmusával szemközt. Sajnos ugyan, hogy az idők-, s politikai viszonyok változtával, a közelmultban, épen ezen dicső történelmi események által szentesített hely lett támpontja azon reakciónak is, mely innen kelt ellenünk harcra hol egykoron hőseink a haza s nemzet védelmében vérzettek el, s innen intézte támadásait Magyarország szabadsága ellen.

Ezen multunkban nevezetes hadi positionak, jelenleg is jogosan mondhatni nagy Magyarország második városának hadászati jelentőségét szerepét, óhajtom röviden vázolni jelen értekezésemben; mely nem tartalmaz ugyan sok újat, csupán összegyűjtve tárgyalja az ide vonatkozó szétszórót történelmi adatokat, néhol az elavult nézeteket kiigazítva s a hiányokat pótolva, a jelenkor újabb történelmi buvárlatai nyomán.

Nem sok hely van hazánkban, melynek nevéhez oly tiszteletreméltó fényes mult és soktekintetben oly végzetteljes szerep fűződnek, mint Temesvár nevéhez. A multban ez levén vidékünk legerősebb várainak egyike, mondhatni Délmagyarország kulcsa, a letűnt századokban kiváló politikai s hadászati momentummal bírt, s nem egyszer „jelentékeny irányadója lett országos s nemzetközi államügyeink fejlődésének.“ Fekvésének fontossága, s alig megközelídhető erődített helyzete, miután a még akkor fékezetlen Béga folyónak gátat nem ismerő rakonezátlan habjai által mértföldekre elöntött vidék posványai, lápjai között feküdt, — felkölté maga iránt a hadakozó felek figyelmét s birtoklása vágyát.

S innen van az, hogy a XVI. század elejétől 1716-ig, tehát kétszáz év alatt, nyolez ostromot állott ki, melyek közül csak kettő sikerült, míg hat ostrommal összekötött huzamosabb megszállás eredménytelen maradt.

Temesvárnak, mint nevezetes hadi positionak történelmi szerepe benyúlik mélyen az ősidők homályába, s őseink honfoglalása után, „százszorosán szövdik be középs- ujabbkori történelmünk érdektelt epizódjaiba.“ Már az ókorban, a római sasok uralma alatt, katonai jelentőséggel bíró hely volt, s itt nevezetes római gyarmat létezett. „Tudjuk, hogy a római Dáciaéhoz a Duna balpartján, Erdélyen kívül a Maros-

Tiszaköz is tartozott; a római hadecombinációnak tehát e területekre azonkép ki kellett terjednie. Azt képzelni nem lehet, hogy az annyi genialitással birt világhódító nemzet e jelentékeny földdarabokra nézve elmulasztotta volna azon katonai rendszabályok foganatosítását, melyek hiánya az egységes összországvédelmet veszélyeztette, vagy legalább is gyengítette volna.¹⁾

Miért is bizton következtethetünk lehet, hogy a foglalások biztosítása-, s megvédése tekintetéből el nem kerülhette figyelmét a hódító rómaiaknak Temesvár fekvése; mely a Duna s Maros között elterülő vidék középpontján posványai miatt is, mint egy természetes védpontot képezett, s a hadászati letelepülésre a legalkalmasabb katonai telepelyül kínálkozott.

Igy találjuk tehát, biztos kutfők nyomán, hogy a rómaiak korában a mai Temesvár helyén, municipium Tibiscum állott; a mint ezt Katanchich történelmi adataival bebizonyítja. Igaz ugyan, hogy újabb archäologiai nyomozások alapján Tibiscum fekvését a tudósok jelentékeny része, a mai Kavaran krassómegyei falu helyére teszi; hol a Bisztra és Temes összefolyásánál, egy órányi távolságra Karansebestől, feliratos római emlékkő találtatott; ezen kő után ítélve, „melyen a colonia világosan meg van nevezve“, kétségbevonhatlan az, hogy itt is létezett egy Tibiscum; mit különben is bizonyítanak az itt látható kő- s földhalmok kiálló maradványai, a kibontott boltozatok, a szerte-szét heverő vastag eszerépszindelyek tört darabjai, vakolások, különböző edénydarabok, sőt egyes kis mozaik márványkoczkák. Helylyel-helylyel a régi római ut nyomai is látszanak, melyek a vaskapu felé irányultak.²⁾

De ezen körülmények sem czáfolják meg azon feltevésünket, hogy egykor Temesvár is Tibiscum volt; miután hiteles történelmi adatok tanuskodnak arról, hogy vidékünkön két Tibiscum létezett, egy mansio Tibiscum és egy municipium Tibiscum. Az előbbi a Bisztra s Temes összefolyásánál a mai Kavaran falu területén feküdt; mit a felhozott római emlékműmaradványok is csalhatatlanul bizonyítanak, ugy a peutingeri térkép is ide utal; míg az utóbbi a mai Temesvár helyén létezett.³⁾

Igazolja ezt Lövenberg és Möllner történelmi térképe is, melyen a mai Temesvár helyén, ott találjuk a municipium Tibiscumot. „Kitűnő Pestynk szintén megjegyzi, hogy minden ingadozás daczára, mégis meglehetősen a köztudalomba átment azon eszme, hogy Temesvár és Tibiscum közt bizonyos összefüggés létezik.“ Igy Tu-

1) Orthmayr és Szentkláray: Tört. Adattár. 1873. III. k. 11. l.

2) Böhm. Délmagyarorsz. tört. I. k. 16 jegy. 369—370 l.

3) Orthmayr és Szentkláray Tört. Adattár I. k. 1871. 410—411 l.

bero (Schwandtner kiadása), midőn Dósa György lázadását leírja, Temesvárt mindig oppidum Tibiscanumnak nevezi és a Báthory István által segédül hívott Zápolya Jánosról azt írja, hogy: „hosszadalmas, fárasztó utakon Tibiscum felé törekedett“; a mi itt egyértelműleg Temesvárral van véve.¹⁾

Hogy Temesvárott csakugyan római gyarmat létezett, még pedig a történelmileg hitelesen kimutatott municipium Tibiscum, bizonyítja több itt talált római pénz is. Így 1859-ben, egy szerencsétlen lőpor fellobbanás alkalmával, több római császári pénz került napfényre. Sőt állítólagosan római feliratu emlékkövet is találtak már itt.²⁾

Legujabban (1874) szintén több oly római pénz, szám szerint 11 darab jutott éremgyűjteményembe, melyek részint a Józsefvárosban, részint a Mehalában kert ásás alkalmával kerültek napfényre s különböző római császárok, u. m. Domitianus, Trajanus, Constantinus Magnus, Constans, Constantius és Valentinianus korabeliek.

A római Tibiscum-féle elnevezés, valamint a mai tősgyökeres magyarhangzású Temesvár név is, a Temes folyótól lőn kölcsönözve; bár Temesvár nem a Temes folyó, hanem a Bega mellett fekszik. Mi onnan van, hogy a rómaiak ezen jelentős katonai gyarmatuknak nem a Bega nevééről, hanem a sokkal tekintélyesebb Temes folyótól adtak elnevezést, melyet ők Tibiscus-nak neveztek.

Sokan a Tibiscus elnevezés alatt a Tisza folyót értették s ezen félreértés a történelmi nyomozásokban számos anachronizmusnak lett szülőjévé. Azonban kétségtelen áll az, még pedig hiteles kútfők alapján, hogy a régiek a Tiszát nem nevezték Tibiscusnak, hanem Partiscus, Pathissus, majd Tysia, Tisianus néven. „Így Strabo az Ister melléki népekről szólván, felemlíti a Parisus folyót; melyet Plinius, Pathissus-nak és Ammianus Marcellinus Parthiscus-nak neveznek“.³⁾ Kiepert ókori történelmi atlasában a Tisza Tissus; Tissia, Pathissus néven van felemlítve⁴⁾. A középkori Spruner-féle Atlas Tisia néven hozza fel⁵⁾. Biboros Konstantin császár Titza-nak, Priszkosz rhetor Tiga-nak írják⁶⁾. „Rogerius mester Ticia-nak, Béla király névtelen jegyzője Thiscia-nak, Kézai Simon Ticzeknek, Szerémi Thicie-nek, Ticie-nek, Tiza-nak, Tiscia-nak, Ticia-

¹⁾ Ortmayr. Szentkláray. i. m. u. o.

²⁾ Böhm. Délmagy. orsz. tört. I. k. 12 jegyz. 367. l.

³⁾ Ortmayr. Szentkláray. Tört. Adattár 1871. I. k. 409 l.

⁴⁾ H. Kiepert. Hist. geogr. Atlas d. alt. Welt. Weimar. 1860. XV. sz.

⁵⁾ Dr. K. v. Spruner. Hist. geogr. Schulatlas. Gotha. 1856. I. sz.

⁶⁾ Szabó K. Kis tört. munka. I. k. 27. l.

nak, Titia-nak nevezik¹⁾ A XIV. s. XV. századbéli oklevelekben is Tiece, Titia név alatt fordul elő.

Ezen számos idézetekből eléggé kitűnik, hogy a Tibiscus elnevezés alatt nem a Tisza, hanem a Temes folyó értendő; a mit különben szintén számos, hiteles történeti adat igazol. „Igy Kiepert nagy fali abroszán a Temes Tibiscus, Graff mappáján pedig mint Tibiscos jön elő.“²⁾ Továbbá Priszkosz szónok s bölcsész történetíratában vidékünkéről ezeket írja: „Sik térségen vezető uton menénk és hajózható folyókra akadánk, melyek közül az Isztrosz (Duna), a Drekon, a Tiga (Tisza) és a Tifésza (Tibiscos) voltak a legnagyobbak. S ezeken faderékből vágott dereglyéken kelénk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak.“³⁾ Itt a Tifésza a latin Tibiscus alatt, kétségtelenül a Temes értendő. „Pestynk is figyelmeztet, hogy a Tibiscus folyó név alatt a XVI. századig, épen nem a Tiszát, hanem a Temes folyót kell érteni. A Brockhaus-féle Lexicon szintén megéri, hogy a Temest a régiek Tibiscus-nak hitták.“⁴⁾

A honfoglalás korában azonban a római s latin hangzású Tibiscus név elenyészni kezd, s a Temes elnevezés lép előtérbe. „Igy biboros Konstantin császár a Temest Timeses-nek, Béla király névtelen jegyzője Temus-nak, a pápai tizedszedők Berengari és Bonnofacto Dimes-nek, majd Tymissy-nek írják“⁵⁾, melyek már a mai magyaros hangzású Temes elnevezésnek felelnek meg.

A Temes folyó különben is a Begával folytonosan összeköttetésben volt. „A Bega már akkor nyert táplálékot a Temesből, mikor még ez nem volt Kostély-nál egy zsílipos csatorna által amazzal összekötte. A Temes ugyanis Zsábár környékén több ágra oszlik, melyek a tőlök részint fél, részint egy mértföldnyi távolságra kanyargó Begával közlekednek, míg a Temes főága a mosniczai erdő keleti oldala mellett vonul el délnyugatra. Régente ezen közelség és közlekedés még tetemesebb lehetett.“⁶⁾

Nincs tehát mit csodálkoznunk a Bega mellett elterülő Temesvár Tibiscum elnevezésén; melyre vonatkozólag elég legyen még Timon következő megjegyzését idéznem: „Többektől, kik a vidéket kikémlelték s átfürkészték, hitelt érdemlőleg hallottam, hogy Temesvár nem a Temes vize mellett fekszik, hanem a Bega folyótól locsoltatik; mely a vár körül mocsárt képezvén, ebből ismét kitör, s kelet felé a Temessel érintkezik

¹⁾ Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár. 1871. I. k, 409 l. 5 jegyz.

²⁾ Orthmayr. Szentkláray. i. m. 410. l.

³⁾ Szabó K. Kis tört. munkái. I. k, 26—27. l.

⁴⁾ Orthmayr. Szentkláray i. m. u. o.

⁵⁾ Orthmayr. Szentkláray. i. m. u. o.

⁶⁾ Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár. 1871. I. k, 410 l.

s ez utóbbi, mint tekintélyesebb folyó kölesönzött elnevezést a várnak.“¹⁾ A régi municípium Tibiscumnak szerepléséről s jelentőségéről a római uralom alatt adatok hiányában mi bizonyosat sem mondhatunk; de hogy ez nem lehetett valami jelentéktelen hadászati s katonai pont, mutatja azon körülmény is, hogy az akkori ismert világot majdnem egészen magába ölelő hatalmas római birodalom bukása után bekövetkezett nagy népvándorlásnak, — Európa nép-, s földrajzi viszonyait egészen átalakító s megrázkódtató áramlatai közepett sem vesztette el fontosságát; a mennyiben az avarok korában, ezen népraj legjelentékenyebb hadászati védvonalának irányában esett vidékünkön.

Az avarok ugyanis, mint hódító nép, jelentékeny terjedelmű föld birtokába jutván, szilárd állást iparkodtak elfoglalni hatalmuk s foglalásaik biztosítására; mit az által vélték eszközölni, hogy a meghódított vidékeken „sajátságos elszáncolásokat kezdtek építeni, melyeket ők várnak, a frankok Heginnek és Rhinginek (gyűrűnek) neveztek, s melyek Hecca, Haga, Agana s Circuli elnevezések alatt, ezen nemzet legnagyobb miveiül magasztalva említettnek. E sánczások maradványai maig is fönmaradtak, esakhogy azokat helytelenül, „római sánczoknak“ nevezik. E fölhányások párhuzamos földszánczokból álltak, melyek mindegyike 20' magas és lejtősen pázsittal volt borítva, s könnyű haszttal beültetve. Keskeny ösvény és a kerítésen kívül mély árok nehezítette e sánczok megközelítését, melyek bejárata szűk kapuval volt elzárva.“²⁾

Az avar gyűrűk vagy sánczok száma, az avarok által birt egész területen tíz volt. Közülök egy gyűrűerődítvény a mi vidékünkön huzódott végig. „E gyűrűzetet Hagias Horom-nak nevezték, egy a Duna balpartján álló várról, hol a mai Uj-Palánka, az előtt Lederata áll; mely az avarok idejében újra kiemelkedett romjaiból és Horom nevezet alatt Dácia e részében oly jelentőségre vergődött, hogy az egész vidék attól nyerte „gyűrű“, vagy „avar sánczok“ nevezetét. E gyűrűkbe voltak foglalva a leggazdagabb faluk s mezei birtokok.“³⁾ Ezekben őrizték összeharácsolt kincseiket és nyájaikat az avarok.

Az avar birodalom gyűrűhálózatának egészét tekintve azt látjuk, hogy ezen honvédelmi rendszerükre nézve az avarok, az akkori Európa minden egyes népeit, messze túlhaladták. Gyűrűerődítvényeik alkotása, a honvédelmi rendszer igen eszélyes és czélszerű combinációja volt. A gyűrűzetek számos védgátakkal voltak összefüggésben, folyamok által is

¹⁾ Timon. Imago novae Hung. Cap. VII. p. 34.

²⁾ Böhm. Délmagyarorsz. tört. I. k. 64 l.

³⁾ Böhm. i. m. u. o.

védve és hegyek által fedezve. Minden egyes erősség több körből volt alkotva, s a legnagyobb gyűrűnek átmérője hét geographiai mértföld volt. A legbensőbb volt a chagan ringje, melyben fejedelmi laka állt megmérhetlen kincseivel. Az egyes ringek között fekvő telepítvények csak oly távolságra voltak egymástól, hogy egyiktől a másikhoz kúrtharsonákkal különböző jeleket adhattak úgy, hogy ezek által a ringek közti közlekedés föntartatott.

Az avarsánczokról levén szó; itt el nem mulaszthatom, hogy fel ne említsem azon érdekes leírását is az avar örödményeknek, mely egy sz. galleni baráttól maradt fenn, ki azt, a mint mondja, mesterétől Adalberttől, egy vén katonától vette, ki Gerold grófot s svábjait az avar táborozásban kísérte volt Nagy Károly császár korában. Az érdekes barátleírás így hangzik: „Képzелjen az ember kilencz kilencz, körül-belől kör alaku nagy sánczot vagy kerítést, melyek közül egyik a másikba volt foglalva, úgy hogy az ország, szélétől fogva közepéig, egy középpontu körvidékre volt osztva; ezek voltak az avarok erősségei. E kerítések, a földszin nehézségeihez alkalmazva széles gyepüből állottak, mely következő módon volt alkotva: husz láb távolságra egymástól, két egyenközü sor ezölöpöt vertek le, melyek magassága is husz láb volt, s e sorok körét megtöltötték kemény kővel s mésszel, mely azzal egybeforrva egy tömeggé állt össze; az egészet azután meghordták földdel, beborították hanttal s beültették bokrokkal, melyek egymásba fonódva áthathatatlan eleven sövényt képeztek. Két ily kerítés közötti téren feküdtek a falvak és tanyák, melyek úgy voltak rendezve, hogy egyiktől a másikig a szó elhallatszott, hogy egymásnak jelt adhassanak. E körfalakon, melyek rendszeren a folyók mentében és a heglánczok hosszában vonultak, helyenként jó távol egymástól kapuk voltak hagyva, hogy a lakosok közlekedhessenek. Ha egy körfalat elfoglaltak, ingóságaikkal és nyájaikkal a másodikba, s ha a másodikat megvívták, a harmadikba vonulhattak vissza. Egyik körfaltól a másikig kürtszóval értesíthették egymást, megállapított szabályok szerint különböző jeleket adva. Ezen egymást kerítő roppant várdák avar neve ismeretlen (?) előttünk; a germánok hringek-nek, vagy ringek-nek az az gyűrűnek hívták. Adalbert azt állította, hogy egyik ring a másiktól körül-belől oly távolságra feküdt, mint a zürichi kastély Konstanz városától, mi 30—40 német mérföldet tesz. Ezen körök átmérője annál inkább rövidedett, minél közelebb esett a kör a középponthoz, a hol állott a fejedelmi ring, melyet a longobárdok és frankok „tábor“-nak is hívtak, s a hol állott a kincstár az avar fejedelmek lakával együtt. Ez nem messze esett a Tiszától. — Ezen folyók által fedett s hegyektől támogatott kerítések, bár nem képeztek is oly akadályt, mint valami jó kőfal, de mindazonáltal a berohanó sereget minden lépten-nyomon feltartóztatták és bátorságát

megtörhették s a védelmezők egyik partról a másikra könnyen átkelhetek, vagy visszavonulhattak.“¹⁾

Ezek után visszatérve Délmagyarország, különösen Temes megyének avar sánczaira, mint több mult századi térkép u. m. a bécsi Winkler-féle²⁾ Görög-Kerekes. „Magyar-Atlasza“³⁾ és egy igen érdekes régi térkép 1716-ból, melynek czime: „Toppographische Charten der Gegend zwischen Alibunar, Uersecz, Ui-Palanka und Cuvin“⁴⁾ — világosan, pontosan feltüntetik, — a Maros partjától kezdve az Al-Dunáig, az avar gyűrűerődtvények három párhuzamos vonalban kigyózták át vidékünket, s igen érdekes bebizonyítására szolgálnak a régi római municipium Tibiscum, a mai Temesvár hadászatiilag fontos, s védelmi szempontból biztos s előnyös fekvésének.

Az első párhuzamos vonal kezdetét veszi Lippa s Ó-Paulis között, s tova húzódik Zábrány és Ujfalu (Neudorf) környékén délnyugati irányban, Keszincz, Baricza (Charlottenburg), Greifenthalon (Luka) keresztül Benesek s Janova mellett Remetéig, hol a Begát éri el; ezentul Mosnicza (Bessenyő) és Bukovecz között déli irányban halad és Medves, Dragsina határinál a Temest érinti. Innen megtartva ugyanazon irányt, Török Szákos felé vonul és Sztámorán keresztül futva, Birdánál a Berzavához ér. Ezentul Berekucza, Butyin, German, Kis Zsám közelében halad s Versecz és a temesmegyei Paulis között egyenesen déli irányt tartva Podporányon keresztül húzódik Grebenác felé, melytől nem messze délkeletre, a nagy futóhomokban elvész, közel a Karas folyó partjához; hihető azonban, hogy hajdanta, míg a homoksivány be nem temette, a Dunáig nyulhatott, melytől különben is nagyon csekély távolságra tűnik el.

A második párhuzamos vonal kezdődik a Maros partjánál Szépfalu (Schöndorf) és Hidegkut (Guttenbrunn) között; s húzódik Áljoson-felül Máslok (Blumenthal) s Fibisen keresztül Piski (Bruckenu) és Murány között haladva Csernegyháza alá; melytől nem

---

¹⁾ Thiery A. Attila és utódai tört.; ford. Szabó Károly. II. k. 340—342 l.

²⁾ Preyer. Monogr. d. kön. Freist. Temesvár. 2 l.

³⁾ Görög-Kerekes. Magyar Atlasz. Temes vármegye.

⁴⁾ Tekintetes Péch József mérnök ur nagyrabecsült szivességéből tekinthetem meg ezen vidékünkre nézve nevezetes régi térképet; mely valószínűleg az 1716-i hadjárat alkalmával készülhetett. Rajt több sorból álló francia megjegyzés található tisztán s olvashatólag irva, a távolságot s a térkép mértékét illetőleg. A mai Lagerdorf helyén a következő kézzel beírt, tisztán olvasható sorok is állanak még: „Kays Lager 1716 von Cavalerie.“ — A térkép a magy. kir. magas kormány tulajdona.

messze a Beregszót átmetszi s a vadász erdőt keresztül futva Temesvárt érinti; hol a Mehala és Józsefváros} mellett halad el Freidorf felé és a sághi erdő alatt a Temeshez ér; azontul Ligetzsebely, Folia, a dettai rónákon, Opaticza és a szentgyörgyi zárda mellett vonul el, és Omor-Denta között a Berzavát szeli át; ezentul déli irányát megtartja még Tóth Sztámora s Dézsánfalváig, melyek között elvonulván Moraviczának irányul délnyugatnak fordulva, s Vatinánál a nagy allibunári mocsár keleti oldala mellett végződik; az allibunári mocsár alsó részén ismét feltűnván, folytonosan a nagy futóhomok nyugati határa mellett huzodik délnek míg Deliblat és Kubin között a Duna partja felé vonul, s az utóbbi hely közelében éjszak felől, nap nyugotnak veszi irányát a Duna folyóval párhuzamosan.

A harmadik párhuzamos vonalnak csekély maradványai Vinga Baraczháza, Knéz s Káránynál (Merzidorf) mutatkoznak még, s Bilét, Hodony között egész Bobdáig nyulnak; ezentul a Bega balpartjától dél felé a sánczok nyomai csak szakadozottan tűnnek fel itt-ott már alig észrevehetőleg kivált az ilancsai mocsár körül. Ezen párhuzamos vonal is valószínűleg szinte a Dunáig terjedhetett.¹⁾

Ezen avar erődtvények iránya eléggé feltűnési, Temesvár fekvésének hadászati jelentőségét; miután a második, vagy is középső párhuzamos vonal, mint a hódító avar nép foglalásait biztosító gyűrűzetek fővonalala, s az erődtvények központja, Temesváron keresztül vette irányát. S nagyon természetesen. Mivel az avarok, mint hódító, harczias nép nem hagyhatták figyelmen kívül azon stratégiailag fontos helyet, melyet már az őket jóval előbb megelőzött hason harczias szellemtől átlengett rómaiak védelmi szempontból előnyösnek ismertek fel, s Tibiscum név alatt, jelentékeny katonai teleppé alakították át.

S így találjuk, biztos következtetést vonhatván a középsáncz irányából, hogy az avarok is Temesvárt, mint alkalmas védelmi pontot, központján feküdvén a Duna-Marosköznek különösen megerősítették, s itt erősebb telepet, jelentékenyebb védvet készítettek; melyből mint központból, minden sáncz felé ügyesen irányozhatták védelmüket.

Az avar biradalom felbomlása után bekövetkezett zivatarteljes időszak, mi bizonyosat sem tartott fenn számunkra Tibiscumról; minden

---

¹⁾ Preyer. Monogr. der kön. Freist. Temesvár. 2—3 l. — Bárány. Temesvármegye eml. 80—81 l. — Görög-Kerekes. Magyar Atlasz. Temesvármegye. — Toppogr. Chart. der Gegend zwischen Alibunar, Uerseez Uj Palanka und Cavin.

emléket, hagyományt megemésztett az idő vasfoga; történelmét az ismeretlenség sötét éje borítja, melyben még tapogatódnunk sem lehet, s belőle valamit kifürkészni hiú s haszontalan törekvés. Ezen egész korszak előttünk egy sötét labirint, melyből nincs napfényre vezető Ariadnéfonál.

A honfoglalás korában, mintegy száz évre az avarok pusztulása után, midőn erőteljes, vitéz s bátor őseink „a csüggettség és kétségbeesés e korszakában, melyben a jog s erkölcs iránti érzék mind mélyebbre sülyedt“, s széltében-hosszában, mindenütt a füstölgő romok s véres csatahelyek jelelék az eláradt vadságot, — Európa színpadán megjelentek, s napjainkig virágzó hazánknak, jelenleg közel ez redéves tartós alakját megteremtették, csak gyaníthatólag állíthatjuk, hogy vidékünk, a Duna-, Tisza-, s Maros közének elfoglalására Árpád által 896-ban kiküldött vezérek: Szoárd, Kadocsa és Vojta, ide s tova száguldozó vitéz csapataik élén Temesvárt s környékét is érinthették. Gyanításunkat a névtelen jegyző azon kitételével támogatjuk, mely Szoárd, Kadocsa és Vojta vezérek foglalásaira vonatkozik vidékünkön; kikről írja hogy midőn a Bega mellékére (Beguey a mai Nagy Beeskerek körül) érkeztek, itt két hétig veszteglének, mialatt azon egész földterületet, mely a Maros és Temes folyók között fekszik, hatalmuk alá vetették.

Két hét alatt pedig oly fürge, lóra teremt harezosok, mint őseink is valának, vajmi nagy térséget beszáguldhattak. Kikről tudva van, hogy ár gyanánt özönlék el az országokat. Sebességök, melylyel száguldoztak oly rendkívüli volt, hogy mint egy német évkönyv említi, egy nap alatt ötven mértföldnyi tért pusztítottak el széltében s hosszában.¹⁾ Miért is állitanunk lehet, hogy portyázásaikban figyelmüket ki nem kerülhette azon egykoron fontos katonai hely, mely a rómaiak alatt municipium Tibiscum név alatt virágzott, később pedig a magyarokkal különben is vérrokon avar nép gyűrűerdítvényeinek központját s e déli vidéken hatalmuk fő védhelyét képezte; mely valószínűleg fekvése s multjának fontossága, szerepe miatt is egészen elhagyatott s néptelen ekkor sem lehetett, s a honfoglaló ősöknek is, mint szinte harezias, katonai nemzetnek feltűnhetett hadászatiilag előnyös vidéke. S aligha hibázunk, midőn Temesvár magyaros elnevezését ezen korból származtatjuk.

Ezen időben (896) ugyanis, még egész nagyszerűségökben fennállhattak itt, az egykori római municipium Tibiscum helyén, mint a vidék

---

¹⁾ Horváth M. M. O tört. 1860. I. k. 61. l.

központján, a történelem szinpadáról alig egy századdal előzőleg letűnt avarok által alkotott bámulatos gyűrűsánczok s erődítvények; melyek a magyaroknak, kik a vidék vízhálózatát épennem, vagy csak kevésbé portyázásaik után ismerhették, — látszólagosan úgy tűntek fel, mintha a Temes folyó, vagy mint a Névteleninja: a Temus mellett terülének el; mely víz különben is, mint már kimutattuk, folytonosan összeköttetésben volt a Begával, s ez utóbbit a magyarok a tekintélyesebb Temes folyó egyik kiágazásának tarthattak, s nem is volt oly emlékezetes, előttök mint a görögöktől Timeses-nek, s a magyarok által Temesnek elnevezett folyó, melynek partjainál aratták véres döntő csatájukat Glád bolgár fejedelem ellen; mely szerencsés ütközetük eredménye lett a Duna, Tisza, Maros közének meghódítása.

Miért is bátran tehetjük azon következtetést, hogy a régi Tibiscum név ekkor enyészhetett el, s helyébe lépett a látszólagosan Temes mellett elterülő avargyűrűzet, vagy „vártól“ alkotott magyaros hangzású helynév Temesvár, vagy a régies kiejtés s irány szerint Temusvár; mely utóbbi nevezete városunknak fentartá magát egész a XIV. századig, mivel ezen időszakból több rendbeli oklevelet birunk, melyek Temesvárott állítatván ki, a kelet kitételénél sokszor előfordul a Temusvár elnevezés.

Igy: „Lampert“ országbirónak és esanádi comesnek egy 1318-ban kelt ügy-elhalasztó levele „Datum in Temusuar“, ugyanannak egy 1319-ben kelt, Becsey Imre ügyében kiállított okirata „Datum in Temuswar“ kelettel fordul elő. Találkozunk még okmányainkban a XIV. századból ily kelet kitételekkel is: Themeswar, Theneswar, Themuswar, Themusuar, Timisvar;¹⁾ melyek mindannyian kétségbe vonhatlan érvül szolgálnak fenntebbi állításunk igazolására.

Temesvár multja, hadászati jelentősége, s kulturalis viszonyairól sem a vezérek-, sem az Árpádok korszakából nem mondhatunk bizonyosat; nincsenek felvilágosító adataink egészen a tatárjárásig. „Továbbra is mély homályba burkoltan marad városunk ezen hosszas történelmi korszaka előttünk; miután az első századok eddig elé összehalmozott szellemi kincseit s anyagi jólétét megsemmisíték a hazánkban viharként dülő ázsiai vad harcosok, Batu, Kádán s Petakhán tatár hordái.²⁾

¹⁾ L. bővebben Orthmayr. Szentkláray Tört. Adattár 1872. II. k. 385 - 386 l.

²⁾ Miletz. Chron. adatok. L. Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adattár 1873. III. k. 250 l.

Vidékünk elpusztulása különösen Kadán (Kajuk) mongol vezér rettenetes nevéhez fűződik; ki borzasztó mongol csordáinak élén egész Délmagyarországot sivárrá, néptelenné, majdnem végképen semmivé tette. „Elpusztította Nagy Váradot egész Bihar megyével; azután a Maros és Tisza balpartján lefelé vonult pusztítva Békés-, Arad-, Csanád-, Torontál-, Temes- és Krassó megyéket“¹⁾ hajmeresztő állapotokat s leirhatlan nyomort hagyván mindenütt maga után. „És épen ezen megrázó eseményeknek róható fel az, hogy Temesvár multjáról, különösen az Árpádok korában, biztosan alig, csak ugy hozzávetőleg, vagy legfőllebb gyaníthatólag szólhatunk.“²⁾

„Igy gyaníthatjuk csak, hogy árpádházi királyaink közül szent László II. István, II. Gyejes, III. István, azon mozgalmas hadjáratokban, melyek hazánk e déli részében s az Al-Dunánál, az említett királyok alatt, részint az országot pusztító besenyők s kunok, részint a magyarok függetlenségét veszélyeztető keleti udvar cselszövényei ellen viseltettek, — Temesvárt hadviselkedéseikben többszörösen érinthették s már ez időben feltűnhetett királyaink előtt fekvésének fontossága, s védelmi, hadászati tekintetben biztos környéke, s szemeltethetett ki védhelyéül az ország déli részének.“³⁾

Hogy ezen feltevésünk nem alaptalan kombináció, mutatja azon körülmény, hogy az árpádházi királyok alatt a temesi grófok, főispánok s így az ország ezen jelentékeny, nagy részének székhelye, központja lett. IV. Béla király pedig, ki méltán megérdemli „a városok alapítója“ megtisztelő czimet, mivel a vad mongol hordák kitakarodta után azon országosan elterjedt hallatlan inség-s nyomorban, melyet egy ország történelme sem képes felmutatni, majd nem emberi erőt felülmuló igyekezet-, s odaadással törekedett az iszonyu szerencsétlenséget s bajokat orvosolni, — szükségesnek látta hadászati s védelmi szempontból vidékünk-, illetőleg az ország déli részének biztonsága tekintetéből Temesvár megerősítését. Igy uralkodásának a tatárjárás után következett időszakában 1243-tól 1270-ig, Tymisvárt, mint régi okmányainkban írva van, a királyi parancsra meg erősített helyek között találjuk.

Ez időtől fogva kezdett Temesvár gyorsan emelkedni s azon fontos szerepre felhivatni hazánk nemtőjétől, melynek eljátszása neki jutott feladatul. Ekkor tűnt fel újra az őt több századon át elborító ismeretlenség homályából, s régi multja-, nagyságához méltólag elfoglalni

¹⁾ Böhm. Délmagyarorsz. I. k. 107 l.

²⁾ Miletz. Chron. Adat. i. m. u. o.

³⁾ Miletz. Chron. adat. Orthmayr. Szentkláray. Tört. Adatt. 1873. III. k. 251 l.

azon stratégiaiilag fontos helyzetet, mely fekvését tekintve, őt méltán megillette Magyarország déli határinál. Ez időtől kezdve mindig sűrűbben említik nevét eseménydús multunk történelmének lapjai, s a vitézség-, hősi dicsőség babérjai ragyogják körül; melyekkel megtiszteltetett a magyar nemzet s haza védelme körül számtalanszor tanusított oltalom s érdemekért, — az általános honfiai kegyelet s hála által.

Emlékeink szerint 1278 május 8-án már Kun László királyt üdvözlék falai; ki ugy látszik huzamosabban, majd nem egy egész hónapig, tartózkodott itt; részint vidékünk ügyeinek elintézése-, részint katona-szedés miatt, különösen azon kunok közül, kik ekkor Temesvár környékén laktak, s még IV. Béla alatt lőnek letelepítve a Maros és a Temes között.

Azonban nagysága, jelentékeny szereplése Temesvárnak multunkban, csak 1301-től kezdődik, vagy is a nagy, honalapító Árpád sarjának kihaltától a XIV. század elején; mely dicsően uralkodó ház, három századon keresztül számos jeles uralkodót nyujtott a magyar nemzet ősi dicsőségétől fénylő királyi trónnak, melyet a felette sokszor össztornyosult zivatarok s veszélyek rohamos következése daczára is, „annyi balszerencse között, s oly sok vizsály után,“ sértetlenül, a más népek előtt tisztelten hagytak vissza nemzetöknek.

Az Árpád-ház kihalta után, a vegyes házi királyok uralkodása alatt Temesvárnak hadászati tekintetben gyorsan bekövetkezett nagy jelentősége-, és emelkedéséről a további részletezést máskorra tartom fenn, miért is ez alkalommal befejezem értekezésemet.

A zichi és vásonkeői gr. Zichy-család idősb ága zselői levéltárának Délmagyarországra vonatkozó okiratai.

DR. ORTVAY JIVADARTÓL.

Felolvasatott az 1872. év okt. havi választ. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár“ ugyanazon évi okt. nov. havi füzeteiben.

A magyar központi történelmi társulat, mely annyi életerélylyel szenteli magát a hazai tudományos művelődés tekintetében oly fontos feladatának, egy igen nevezetes kiadással kezdette meg nagyobb szerű kutatásainak gyümölcseit közélvezetüvé tenni. Átvizsgálva munkabátor s szakképzett tagjai által a Zichy-család idősb ágának levéltárát s ennek okmányait, a család ez időszakos seniorának, gf. Zichy Károlynak ál-

dozatkésztségéből közzé is téve, igen fontos szolgálatot tett úgy az általános, mint a speciális hazai történelemnek. E levéltár ugyanis a hazai történelemnek egyik legdusabb kincséből s szerencsésen bekövetkezett hozzáférhetése országos nyereségnek nevezhető. Első felállítására Zichy Ferencz győri püspök, János és István grófok érdemei közé tartozik, miután ők voltak azok, kik 1762-ben a családi iratok rendezésével Thomka Ferenczet bízták meg. Ez, valamint hivatalutódjai, Horváth János és Némethy György levéltárnokok a rendezést sikeresen be is fejezték s a levéltár, mely kezdetben a Zichyek egyik magán birtokán, a veszprém-vármegyei Palota várában őriztetett, egy, Pozsonyban tartott család-gyűlési határozat folytán a nemzetség-hitbizományi uradalom gazdasági kormányának székhelyére, a nógrádmegyei Zsélybe szállították át 1858. szeptember 17—20-ik napjaiban. Az összes levéltár, mely márvánnyal padolt, erős vastáblákkal zárható ajtókkal és ablakokkal ellátott két nagy tűzmentes szobába, s keményfából készült üvegajtós szekrényekbe van elhelyezve, áll jelenleg 285 vastag keménytábla közé csatos szíjjal övezett fasciculusból s együttesen 27,301 okmányból. Mindezek család- és birtoknevek szerint vannak rendezve, tartalmok A-tól M betűig terjedő, latin nyelven készült 15 kötetnyi pontos tárgymutató-jegyzőkönyvekbe van bevezetve, s minden ily jegyzőkönyv elején, a tartalomra nézve tájékozással szolgáló index áll. Van még azonkívül két repertorium is, melynek egyike az okmányokban előforduló személyek, másika pedig a helységek neveit tartalmazza betűsoros rendben.

A magyar tört. társulat, Hont vármegyében, Ipoly-Sághon tartott második vidéki gyűlése alkalmából, bizottságilag átkutatta ezen, addig a tudomány és hazai történelem érdekében teljesen ismeretlen levéltárt, s miután meggyőződött, hogy e roppant és adatdús levéltár tartalmának tovább is ismeretlenségben hagyása, hazai történelmünk hézagainak kipótlása szempontjából érzékeny veszteség lenne, kifejezte abbéli óhaját, vajha e levéltár oklevelei sajtó útján közkinccsékké válhatnának. Ezen óhaj hallatára a Zichy-család fendicsért seniora honfiai nemes készséggel elhatározta, hogy a zseléi archivum közzététessék, mire a társulat részéről Nagy Imre, Nagy Iván és Véghely Dezső a kiadandó Okmánytár szerkesztésével megbizattak. Az azóta megjelent első kötetben az oklevelek szent László korától I. Károly király uralkodásának végső éveig, azaz 1093—1341-ig terjednek, s összesen 592 darabot foglal magában, melyek közül száznál több az Arpadianum.

A ki e vaskos kötetet végig forgatta s a pontosan másolt okmányokat átnézte, az csakugyan meggyőződhetett, hogy a hazai általános történelem bennök gyönyörű adatokkal szaporodott. De ha a történetkedvelő e tekintetnél fogva is ujongva örvendhet a szerencsés nyereségnek, mennyivel inkább kell örvendenie a speciálistának, ki — mi-

után évek során át csak ügygyel-bajjal tudott az általa művelődés alá fogott parlag talaj felett némi csekély anyagot összehordani — egy-szerre, a physikai távolságnál fogva nem is sejtve, gazdag forrásra bukkan, mely epedő szomját oly üditően képes lecsendesíteni. S ilyen kellemes meglepetésű helyzetbe jutnak a senioratusi levéltárban Délmagyarország történelmének kutatói. Ez okmánytár ez országterület multjára nézve különösen gazdagnak mondható, amint az egyébiránt a következőkből ugyancsak kitünik.

A történetbuvár előtt tudva van, hogy legtöbb izben a tartalmilag nem nagy horderejű okmányok is a történetismeret lendítésére nem csekély mozzanatot képesek adni. Az okmányokban előforduló személyek, helynevek, a köz- és magánjogi jellegezesek, idő- és helykelet, szóval számos apróbb körülmény gyakran nem várt világosságot ömlesztenek egyik-másik kérdésre. Ez oknál fogva épen nem vethetni félre a kevésbbé fontos okmányokat sem, s azért nem hagyjuk itt említetlenül a Zichy-Codex azon kiadványait sem, melyeknek csakis záradékai vonatkoznak szűkebb hazánk történeti viszonyaira. Nevezetesen tudjuk, hogy Szeged s a szegedi főesperesség különböző jogigények substratáját képezte. Követelte azt magának a csanádi, a váezi, a kalocsai püspöki megye, s azért a jogigények történeti tanulmányozását mi sem segítheti biztosabban elő, mint a káptalani kiadványok, melyekben a szegedi főesperes mint káptalani tag kerül elő. A Zichy-Codexben mindössze két ily okmány kerül elő. Az egyik 1255-ben kelt, kiadva a bácsi káptalan által két birtokvitató fél részére. Ebben, valamint egy későbbi, 1320-ban kelt birtokeserelő, szintén bács-káptalani okiratban a szegedi főesperes mint bács-káptalani tag fordul elő. Az elsőben Alexio Archidiacono Scegedensi (Okmánytár. I. 9. l. 11 dar.); a másodikban Iwan Zeguediensi Archidiacono (Okmánytár I., 189. l. 219. d.)

Egyéb záradékokra nézve felemlítjük V. István királynak egy 1272-ik évi adománylevelét (Okmtár. I. 31. l. 32. d.), IV. László királynak egy 1273-ki megerősítő levelét (U. o. I. 32. l. 33. d.) és ugyanannak két 1274- d. évi donationalisait (U. o. I. 34 és 36. ll. 35. és 36. d.), melyek záradékaiban a püspökök névsorában Briccius csanádi püspök kerül elő. Az említett 1273-ki oklevélben azonkívül: Laurentio magistro pincernarum nostrorum comite de Kewe et de Krassu. I. Károly királynak három 1333-ik évi adománylevelét ezen clausulával; Benedicto Chanadiensi Episcopo és aztán Lamperto Judice Curie nostre comite Csanadiensi et Nitriensi. (Okmtár. I., 221. 226. 246. ll. és 232. 255. 274. dd.) Épen így kerül ez elő ugyanannak egy 1324-ki oklevelében. (U. o. I., 250. l. 278. d.) Egy 1270-ik évi okmányban, melylyel V. István király Billege és Váson birtokokat

Igmándi Miklósnak visszaitéli, ezen záradékra találunk: Datum per manus magistri Benedicti Orodienſis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellary dilecti et fidelis nostri anno domini M^o. CC^o, Septuagesimo. Quinto Kalendas Octobris (Okmtár. I., 25. l. 28. d.)

A helykeletet illetőleg szintén tudjuk, hogy a történeti események megállapításában mily fontosak. A magyar királyok, főurak, vezérek stb. hadjáratai, utazásai és tartózkodási kelyei leginkább a helykelet alapján nyerhet kellő kiegészítést, mi aztán nemcsak az illető személy életeseeményeire, hanem az azokkal összefüggő egy némely országos politikai vagy diplomatiái körülményre is nem sejtett világot vet. E tekintetből aztán épen nem felesleges még a közölt okmányok helykeletét újabb s újabb másolatok után szóba hozni, miután tudvalevő, hogy a helykelet leginkább lett a rossz olvasás következtében elferdítve. A mi a Zichy-Codexet illeti, ebben számos okmány érdekes s eddigi ismereteinket kiegészítő helykeltezésére akadunk. Igy János, László erdélyi vajda udvarbirájának egy 1308-ban kelt levele, melylyel Zemlek mester és Angathan mester között fenforgó ügy tárgyalását elhalasztja. Datum in Zegedino említett évben. (Okmt. I. 122. l. 142. d.) Ugyancsak Szegeden kelt I. Károlynak egy a Tolna vármegyei szolgabirákhöz intézett meghagyó levele, melylyel Bogár Istv. ellen törvényes vizsgálatot rendel el. Datum in Zegedino, dominico die proximo aute quindenas beati Jacobi apostoli anno domini M^o. CCC^o. XIX°. (Okmt. I., 168. l. 194. d.)

Igen számosak a Temesvárt kiállított okmányok nevezetesen I. Károly királynak, Becsei Imrének szóló adománylevele 1317-ből. Datum in Temeswar, in dominica Aduentus domini. (Okt. I. 158. l. 184. d.) Ugyanannak egy másik 1317-ki adománylevele, melylyel a Bihar megyei Bankegyház birtokot adományozza Iván és Simon testvéreknek. Datum in Themeswar in festo beate Lucie Virginis. (Okt. I., 250. l. 278. d.) Lampert országbirónak és esanádi comesnek egy 1318-ban kelt ügyelhalasztó levele. Datum in Temeswar. (Okt. I., 159. l. 185. d.) Ugyanannak egy 1319-ben kelt, Becsei Imre ügyében kiállított okirata. Datum in Temoswar quarta feria proxima ante festum nativitatis beati Johannis baptiste. (A budai káptalannak I. Károly királyhoz küldött átiratában. Okt. I., 168. l. 195. d.) Ugyanannak egy másik 1319-ben kelt okirata, melylyel Uzdy István fiait, Bogár István által ellenök indított ügyben, makacs meg nem jelenésökért, a szokásos birságban lemarasztalja. Datum in The meswar undecimo die termini prenotati. (Okt. I., 170. l. 197. d.) I. Károly királynak egy 1319-ben kelt okirata, melyben Dózsa erdélyi vajdának és szolnoki főispánnak az Erneyektől elkobzott ujbári várat és tartozékait adományozza. (Átiratban egy e birtokokra vonatkozó megerősítő levélben.) Datum in The-

meswar feria tertia proxima post festum beati Mychaelis archangeli (Okmt. I. 171. l. 198. d.) Lampert országbirónak a csanádi főispánnak (comitis Chenadiensis Chanadiensis igr.) 1320-ban kelt levele, melylyel a Bogár István és Muchy János közötti pert a király parancsára elhalasztja. Datum in Themeswar octauo die termini prenotati. (Okmt. I., 181. l. 209. d.) Ugyanannak egy másik 1320-ban irt, Urdy Jánost és Herbordot megbírságoló ítéletlevele. Datum in Themeswar (igr.) nono die termini (a quindenis beati Georgy Mart. Okt. I., 182. l. 210. d.) Lampertnek ugyanacsak 1320-ban kelt, az Urdyakat ismételten bírságoló okirata. Datum in Themuswar octauo die termini prenotati (octav. b. Jacobi apost. Okt. I., 186. l. 214. d.) Ugyanannak egy 1320-ban kelt harmadik bírságoló ítéletlevele. Datum in Themuswar decimo die prenotati termini (ab octavis omnium sanctor. Okmt. I., 187. l. 217. d.) Ugyanannak egy 1321-ik évi okirata, melylyel a Becsei Imre és Miklós temesi főispán között felforgó peres ügyben halasztást enged. (Magister Nicolaus comes Tymisiensis, qui personaliter comparuit, contra magistrum Emericum de Bechee.) Datum in Temiswar octauo die termini (in oct. b. Georgy mart. — Okmt. I., 193. l. 225. d.) Ugyanannak egy másik 1321-ben kelt irata, melylyel a pécsváradi convent által Urdy Jánost és Herbodot megidéztteti. Datum in Themuswar nono die termini prenotati (in octav. s. Johan. bapt. — Okt. I., 194. l. 226. d.) Innét I. Károly királynak két 1321-ben kelt meghagyó levele, egyik a budai káptalanhoz, másik a hévizi keresztetek conventjéhez intézve avégből, hogy jelentést tegyenek, vajjon eltíltá-e Miklós temesi főispán, Imre tárnoknagyot a pereki kápolna építésétől? Mindkettő Datum in Themiswar, illetőleg Themeswar in dominica Ramispalmarum. (A jelentést tevő káptalan és convent a kérdést igenli. Okmt. I., 200. 201. ll. 232. 233. dd.) Lampertnek még kétrendbeli 1321-ben kelt okirata. Az elsőben Bogár Istvánt tatómi birtokának elpusztítása iránt, Mortunus fia Domonkos ellen leteendő esküre kötelezi. Datum in themuswar nono die term. prenot. (purificatio B. M. V. — Okmt. I., 203. l. 236. d.) — A másik szerint Imre barsi főispán és lévai várnagy, Kalacsai Illés comessel Bodroghmegyei Pauli birtokra nézve egyezsége lépnek. Datum in themuswar decimo die term. prenot. (omnium SS. — Okmt. I., 205. l. 237. d.) Egy 1321-ben kelt irat, melyben Pál macsói bán és bodrogi főispán bizonyítja, hogy Bácsmonostori János részére bizonyos bírság elengedett. Datum in Themuswar in sabato Sicientes quatour temporum (Okmt. I., 207. l. 239. d.) I. Károly királynak 1322-ben kelt irata, melylyel meghagyja a fehérvári káptalannak, hogy vizsgálja meg Bogár István Roozad nevű falujának a dömösi prépost által történt elpusztításának ügyét. Datum in Themeswar in octauis puri-

ficacionis virginis gloriose. (Okmt. I., 211. l. 243. d.) Ugyane királynak ugyancsak ez ügyben a pécsváradi conventnek írt 1322-ik évi irata Datum in Themesuar in Octauis Purificationis gloriose virginis. (Okmt. I., 212. l. 244. d.) I. Károlynak egy 1321-ik oklevele, melyben László és Donchnak Zemlen birtokukért a Trenesini Máté hiveitől, Pongrácz- és Miklóstól elkobzott Bozechya birtokot esérében adja. Datum in Themeswar in octauis purificationis virginis gloriose. És ugyane csereoklevél 1323-ik évi átiratában az aláírások közt: Benedicto Chanadiensi Episcopo, et Magistro Lamperto iudice curie nostre comite Chanadiensi et Nitriensi. (Okmt. I., 232. l. 260. d.) Végre I. Károlynak egy 1323-ban kelt parancslevele az egri káptalanhoz, melylyel annak meghagyja, hogy Elus János részére ujítsa meg Egerszeg birtok régi határait, s adjon aztán arról jelentést. Datum in Themeswar in quindenis epiphaniarum domini. Ennek 1324-ik évi megerősítő átiratában a püspöki névsorban Benedicto Chanadiensi szintén előkerül (Okmt. I., 254. l. 293. d.)

I. Károly királynak egyházmegyénk területére vonatkozó okmányai-
ból különben még felhozzuk annak 1331-ben Visegrádon kelt levelét,
melylyel Bodhida és Bodgorsaya, Csanád megyei birtokokat a
Hanus Miklós megszakadása folytán a királyra háromlottakat, Becsei
Imrének és fiainak adományozza, kik viszont Weresmort nevű, ugyan-
csak Csanád megyei birtokokat a királynak adták. (Okmt. I. 376. l.
381. d.) Továbbá annak egy szintén 1331-ben kelt oklevelét, melylyel
Szőlős és Feltimár (Zouleur et Feltymar) nevű Csanád
vármegyei és Veresegyház Orod megyei birtokokat, Hasznosi Péter
özvegyének és leányának életfogytiglan leendő használatra átadja.
(Okmt. I., 376. l. 382. d.) Végre annak egy 1334-ki okiratát, melylyel
Akács, Szt.-Miklós és Moharéve nevű Csanád megyei birtokokra
vonatkozó, 1435-ben kelt megerősítő okmányát Becsei Tötös és Vesszős
kértére átírja. (Okmt. I., 424. l. 425. d.)

Lampert országbíró és csanádi főispánnak itt több rendbeli
egyéb okleveleire találhatni. Így egyre 1318-ból, mely Sz. Lőrincz vil-
lában kelt s bizonyos perlekedők részére újabb kiegyezkedési határna-
pot tűz ki. (Okmt. I., 161. l. 187. d.) Egyre 1319-ből, mely Pétervá-
radon kelt s szintén perügyhalasztó. (Okmt. I., 169. l. 196. d.) Egyre
1323-ból a váradi káptalanhoz intézve s Budán keltezve. (Okmt. I.,
227. l. 256. d.) Egyre ugyanezen 1323-ik évből, Hévizen keltezve, mely-
lyel perügyben halasztást enged. (Okmt. I., 239. l. 267. d.) Egy
szintén ez évben s ugyanazon kelet helylyel ellátott iratra, melyben az
orodi káptalannak egy, Csanád megyében fekvő Akács, Szt.-
Miklós és Moharéve nevű birtokokra vonatkozó bizonyosság levelére
történik hivatkozás. (Okmt. I., 243. l. 273. d.)

Ami egyéb kisebb fontosságú, vagy egyenes vonatkozású okiratokat illeti, regisztráljuk itt a váradi káptalannak egy 1314-ben keltezett okiratát, melyben Roland Dénes comes fia, ennek testvére és vérrokonai, névleg Ladislaus prepositus Orodienensis is bizonyos Bihar és Szolnok megyei birtokokra nézve osztályos egységre lépnek. (Okmt. I., 148. l. 173. d.) A bácsi káptalannak egy 1321-ben kelt s Lampert országbíró s csanádi főispánhoz intézett, megtörtént idézésről jelentést tevő iratát. (Okmt. I., 198. l. 230. d.) Egy 1319 ik évi okiratot, Péter alországbíró által Pécesst kiállítva, melyben a Bogár Istvánra rótt birságokat azon okból elengedi, mivel procurator, ki a bírósági forum elé indult, utközben elhalálozott et in Chanadino est sepultus, amint erről a király által megkeresett pécsi káptalan bizonyáglevelet is állít ki. (Okmt. I., 167. l. 193. d.) A budai káptalannak egy 1326-ban kelt iratát, melyben bizonyíttatik, hogy előtte Becsei Imre barsi főispán és fiai cum comite Jacobo filio Phyle de Sumugi de Comitatu de Turuntal Euche nevű folyó iránt osztályos egyezsége léptek. (Okmt. I., 282. 306. d.) Pál országbírónak egy 1329-ben kelt okiratát, melyből kitetszik, hogy Becsei Imre roppant hatalmaskodást vitt véghez Miklos orodi préposton és az orodi káptalanon, sőt magában Orod városában, amiért és a prépost részére az ország bíró esküt ítél. (Okmt. I. 335. l. 335. d.) Drugeth János Nádor egyik 1332-iki oklevelét, melylyel meghagyja, hogy Dombó a csanádi káptalan előtt Becsei Imrének Dombó ellen, bizonyos Vörösmarton elkövetett hatalmaskodás iránt folyamatban levő ügyében, esküt tegyen (Okmt. I. 391. l. 396.) Drugeth Vilmos nádornak egy 1339-ik évi ítéletlevelét, melynek értelmében Simánd nevű birtok az odaváló lakosoktól elvétetvén, törvényes birtokosaira, Csanád esztergomi érsekre és a Csanád nemzetségből való Pál fiára, Dénesre átruháztatik. Több izbeni hivatkozás történik benne ugy a csanádi, mint az orodi káptalanra. (Okmt. I. 530. l. 528. d.) A budai fel-hévízi keresztések conventjének egyéb 1332-iki okiratát, melyben Salánki Dombó Mohareve nevű birtokát, 40 márkáért Becsei Imrének eladja. Ez utóbbi kötelezi magát, hogy a vételárból 25 márkát Csanádon a káptalannak fog lefizetni (in honorabili Capitulo Chanadini assumptis soluere integraliter in Octavis beati Jacobi apostoli. (Okmt. I., 390. l. 395. d.) Egy Csanádon 1341-ben kelt okiratot, melylyel Vörös Domonkos, a nátori birságok beszedője, Becsei Imre fiait, bizonyos birságokra nézve nyugtatja. Datum Chanad sabbato proximo ante festum Andree apostoli. (Okmt. I. 632. l. 592. d.) Az eddig közölt okmányok mind hártyaokmányok. Ez utóbbi papír okmány.) A kalocsai káptalannak egy 1340-iki kiadványát, melylyel jelenti I. Károly királynak, hogy Becsei Tötöst Bothzortudja és Both-

anyaegyháza nevű Csanád vármegyei birtokokba ellenmondás nélkül beiktatta (Okm. I. 574. l. 546. d.) szintén papirokmány.

Igen érdekes Lodomir esztergomi érseknek egy Esztergomban 1279-1297 körül kelt megkereső levele Bereky Tamás comeshez, hogy Mihály csanádi apát megérkezéseig ennek jószágaira gondot viseljen (Okm. I. 43. l. 44. d.)

Legnevezetesebbek maradnak azonban s ránk nézve legérdekebbek azon okiratok, melyek a csanádi és az orodi káptalan, mint hiteles helyek saját kiadványait képezik. Ezek száma nem csekély.

A legidősb csanád-káptalani kiadvány e gyűjteményben egy 1317-iki okirat, melyben Semlek mester, Miklós mester elleni ügyében Babnai Istvánt ügyvédjének vallja a csanádi káptalan előtt. A hosszukás eredeti pecsét töredékei még megvannak. (Okm. I. 154. l. 181. d.) Kor szerint legközelebb járul ehhez egy 1326-ban keltezett okmány, melyben az okmánykiállító káptalan jelenti I. Károly királynak, hogy Akács és Szt.-Miklós nevű birtokok Csanád megyéhez tartoznak. Datum in chanadino, feria sexta proxima ante Purificacionem virginis gloriose. Ugyanebbe van átiratilag foglalva I. Károlynak a csanádi káptalanhoz intézett irata, melylyel annak meghagyja, hogy vizsgálja meg, vajjon a nevezett birtokok Csanád vagy más megyéhez tartoznak-e? (Okm. I. 274. l. 296. d. Papirokmány.) A csanádi káptalan ez attestorialisát értelem szerint reprodukálva különben I. Károlynak egy 1326-iki okiratában is találhatni. (Okm. I. 280 l. 302. d.) Ugyancsak a csanádi káptalannak egy másik 1326-ban kelt levelében az bizonyítja, hogy Semlek nevű birtok Semlek mester tulajdona. Datum quinta feria proxima post diem cinerum, helykelet nélkül. Mindkettő zárlatán kerek pecsét töredékeivel. (Okm. I. 275. l. 297. d.) Egy 1328-ban kelt iratában jelenti e káptalan I. Károly királynak, hogy Bozát, Becsei Imre és fiai ellen megidézte. Ugyanebben átiratilag Pál országbíró a csanádi káptalanhoz, mondott ügyben, intézett megkereső levele. Datum dominica proxima ante octavam OO. SS. helykelet nélkül zárlatán monoru pecsét töredékeivel. (Okm. I. 319. l. 337. d.) Egy 1330-iki okiratban bizonyítja a káptalan, hogy Becsei Imre, a netán ellene és környezete ellen emelendő panaszok meghallgatása végett, Csanád vármegye közgyűlése előtt megjelent. Szintén kelethely nélkül, kerek pecsét nyomaival zárlatán. (Okm. I. 361. l. 369. d.) Egy másik 1330-ik évi kiadványban pedig a káptalan azt bizonyítja, hogy előtte Zemléki Zemlék, András és Dombó, Gyós (Gyous in Comitatu Chanadyensi, juxta fluuium Morus) nevű peres birtokra nézve Becsei Imrével egyezsége léptek. Datum (helykelet nélkül) in octavis beati Jacobi apostoli. Anno Domini M.°CCC.°XXX°. per manus viri discreti, magistri petri Lectoris, Herrieco cantore Emerico Custode Stephano Ty-

mysyensi, Nicolao Orodyensi, Paulo de Karasov; Petro de Turultow, Ladislao de Weltratmysyo. Archydiaconis et alys multis in ecclesia, dei Jugiter famulantibus. A pecsét zöld és szederjes selyemről függött. (Okm t. I. 363. l. 371. d.) Egy 1332-ik évi oklevélben bizonyittatik, hogy a káptalan előtt Salánka Dombó, Moharéve nevü Bácsmegyei birtokot, 40 márkaért Beesei Imrének és fiainak eladta. Datum per manus magistri Johannis lectoris in festo diuisionis apostolorum Anno domino M.°CCC.°XXX.° secundo; Presentibus uenerabilibus viris et discretis Petro Kathedrali, Matheo sancti Salvatoris ecclesiarum prepositis, Emerico Custode, Stephano Tymisiensi, Nicolao Orodieni, Henrico ultra Morisiensi, Petro de Torontal, Paulo de Karasso, Archidiaconis ceterisque Canonicys in ecclesia Dei iugiter famulantibus Regi sempiterno. A függő pecsét hiányzik (Ok t. I. 392. l. 397. d.) Egy 1333-iki oklevélben a káptalan arról tanuskodik, hogy előtte Tygus Miklos, szőlősi részirtokát 3 márkaért Becsei Tötösnek elzálogosítá. Datum quarto die festi beati Jacobi. Papirokmány, zárlatán kerek pecsét töredékeivel (Ok m t. I. 418. l. 418. d.) Egy 1339-iki levelében jelenti I. Károlynak, hogy Becsei Tötös részére, ennek Gyós és Szőlős birtokain elkövetett hatalmaskodást illetőleg, a vizsgálat teljesitetett. Datum sexta feria proxima ante dominicam Judica. Papirokmány, zárlatán kerek pecsét töredékeivel. Ebben átiratilag Károly királynak ez ügyben a csanádi káptalanhoz intézett irata (Ok m t. I. 558. l. 531. d.) Egy másik 1339-ik évi iratában ugyanesak jelentést tesz káptalanunk Károly királynak, hogy Hegyes-Egyház Csanád vármegyei birtokba Bálint minden ellenmondás nélkül beiktattatott. Datum sexta feria proxima ante dominicam Judica. Zárlatán kerek pecsét töredékeivel. Ugyanebben átiratilag Károly királynak ez ügyben a káptalanhoz intézett felszólító irata (Ok m t. I. 560. l. 532. d.) Egy 1340-iki iratban I. Károly királyhoz a csanádi káptalan jelentést tesz a Beesei Tötös malmában elkövetett hatalmaskodást illetőleg. Datum Sabbato proximo post festum beate Lucie virginis. Ugyanebben Károly királynak ez ügyben érintett káptalanhoz intézett felszólító levele. Papirokmány, kerek pecsét töredékeivel (Ok m t. I. 590. l. 561. d.) Ugyanerre vonatkozik Csanád vármegye alispánjának I. Károlyhoz intézett s 1340-ből keltezett jelentésttevő okirata, a királyi felszólító levél átiratával (Ok m t. I. 591. l. 562. d.)

Az orod-káptalani kiadványok pedig a következők:

Egy 1269-ből való s arról szól, hogy Achilles, ki a káptalan előtt megjelent, varsándi (Vosyan) részirtokát eladta hat ezüst markáért Ompudnak és Fábiánnak. Datum per manus Philippi lectoris, Paulo Cantore, Zalando Custode, Henc decano. A tojásalaku pecsét hártvaszalagon függ. (Ok m t. I. 19. l. 25. d.) Egy 1330-ban kelt iratban Drugeth János nádornak jelenti a káptalan, hogy Beesei Imre részére Lőrincz, Zemlek

és Dombó megidézettek. Datum in dominica proxima post festum Bartholomei apostoli. Helykelet nélkül, zárlatán monorú pecsét maradványaival. Ugyanabban átiratilag Drugeth János nádornak ez ügyben az orodi káptalanhoz intézett felszólító levele. (Okmt. I. 365. l. 373. d.) Egy 1331-ben kelt levelében jelenti a káptalan Drugeth János nádornak, hogy Becsei Imre gyódsi birtokába, Zemlék hatalmaskodva, letelepedett. Datum in festo beate Marie Magdalene. Szintén kelethely nélkül, monorú pecsét nyomaival. Ebben átiratilag Drugethnek az orodi káptalanhoz intézett felszólító levele (Okmt. I. 375. l. 380. d.) Egy 1332-ik évből való promemoriális a felett. hogy az orodi káptalan előtt Mihály, Péter fia, Varsányi Márkkal és Tatár Miklóssal, a testvére halála miatt közöttök keletkezett viszályos ügyben kiegyezik. Datum in festo Annunciacionis virginis gloriose. Helykelet nélkül, zárlatán a káptalani pecsét nyomaival. (Okmt. I. 387. l. 391. d.) Egy 1338-ban kelt levél, melylyel a káptalan bizonyítja, hogy előtte Varsányi Jakab és fiai, Keszi, Páli és Mátyás-Varsány zarándmegyei birtokokra nézve Varsányi Márkkal és fiaival egyezsége léptek. Datum sexta feria proxima ante Rogaciones. Hátlapján monorú pecsét nyomaival. (Okmt. I. 536. l. 511. d.) Végre egy 1340-ben kelt okirata I. Károlyhoz, a Becsei Tötös malmában Orrós Miklós nevű jobbágyon elkövetett hatalmaskodás iránt jelentést téve. Datum dominica proxima ante festum beati Thome apostoli. Papirokmány, hosszukás pecsét töredékeivel. Ugyanebben Károly királynak az orodi káptalanhoz intézett s ez ügyre vonatkozó felszólító levele. (Okmt. I. 592. l. 563. d.)

Ime ezek azon kincsek, melyeket egy gazdag, de eddig rejtett bányából egy munkas társulat jeles tagjai napszinre hoztak, s a közhasználatnak már át is adtak. Örömmel értesülünk, hogy a jeles Zichy-Codex második kötete is nemsokára elhagyja a sajtót, s egy az eddigi eredmény alapján keletkezett benső előérzet sugallja, hogy ez is sokat tartalmazand, mi Délmagyarország történeti multja felderítésére nemcsak érdekes, de becses is. Ugy legyen!

Temesvár város tereinek és utczáinak uj elnevezése.

A vegyes bizottság, melyet egyrészt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat választmánya, másrészt Temesvár város képviselő testülete kiküldött, hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat indítványa folytán a Temesvár belvárosi tereknek és utczáknak a hazai, különösen pedig a helyi történelmi események és

viszonyok alapján új elnevezést adjon, Szentkláray J. munkálata fonalán a következő tervezeti javaslatot nyújtotta át 1874. évi márcz. hóban a tek. városi hatóságnak szíves elfogadás és életbeléptetés végett.

A vegyes bizottság sz. kir. Temesvár városa várbelterjemén levő nyolcz tere számára, a város dicső multjával összefüggésben, a következő elnevezéseket tartja illetékeseknek.

I. A Székes-egyháztér (Dom-Platz) a temesi grófok egyik örökké emlékezetes ősenek, a Temesvár szabadságáért 1552-ben élete feláldozásával küzdött Losonczy Istvánnak hálás emlékezetére „Losonczy-térnek“ (Losonczy-Platz) neveztessek.

II. A Disz-tér (Parade-Platz) Savoyai Jenő hercegnek 1716-ban a városért s a magyar hazáért szerzett hallhatatlan érdemei megörökítésére „Jenő-tér“ (Eugen-Platz) legyen, amint az a régibb városi mapák tanúsága szerint a várnak rekonstrukciója idejében III. Károly király alatt is tervezve volt.

III. Az eddigi Papnevelde-tér (Seminär-Platz), mely mostani nevét pusztán azon véletlen körülménynek köszöni, hogy egyik oldalán a csanádi egyházmegye papi nevelőintézete épült, „Szent-György térre“ (Sanct Georg-Platz) változik át, mert a jelenlegi seminariumi templom helyén állott Temesvárnak a történelemben már 1323-ban ismert Szent Györgyről czimzett első plébánia-temploma, mely később a török hódoltság korszakában az ozmanok főmoscheája volt, s melynek tágas kriptájában Temesvár első polgárnagyjai és előkelő férfiai alusznak a halál álmát.

IV. Minthogy történelmi kombinációk alapján kétségszövedhetetlen, miszerint a jelenlegi „erdélyi“ vagyis gyárvárosi várkapunál állott ama nevezetes „vizi torony“ (Wasser-Thurm), melyet a történelem a Temesvárt ostromló Achmet stratégiájának czélpontja gyanánt ismer, s melynek romjain 1552 július 25-én a híres Balázs vitéz hős csapataival 3000 muzulmánok életét kioltá, azért a kapu előtti jelenlegi „János-tér“ (Johanni-Platz) az itt végbement hősi események iránti kegyeletből méltán fog ezentúl „Balázs-tér“-nek (Balázs-Platz) hivatni.

V. A Ferdinánd király nevére emelt katonai laktanya előtti „Ferdinánd-tér“-nek (Ferdinand-Platz) jelenlegi elnevezését továbbra is meghagyandónak véleményezi a szakbizottság Ferdinánd magyar király dicsőséges kormánylatának emlékére, ki alatt a nemzeti ujjaalakulás s a jogállapotok jobbra fejlése kezdetöket vették, s egy új korszak hajnala hasadt Magyarország politikai egén.

VI. A bécsi kapu előtti szabad tér, a mai „buza-piacz“ (Frucht-Platz) hálás kegyeletből József császár iránt, ki a várost a szabad királyi városok sorába emelte és nevezetes kiváltságokban részesítette, „József császár tér“-nek (Josefs-Platz) neveztessek.

VII. A dicső Hunyadiak egykori kastélya helyén épült cs. k. ka-

tonai fegyvertár tere (Zeughaus-Promenade) a törökverő Hunyadiak emlékére, kik 1441—1458. Temesvárott székeltek, kapja ezentul a Hunyadi-tér (Hunyadi-Platz) nevezetet.

VIII. Hogy pedig a szellemi munkásságnak is hálás elismerés és tisztelet adassék, és kinek bölcsője itt közelben (Csatádon) ringott, s ki költői művei által a német irodalomban kitűnő helyet, s hazaszertete által kortársai és az utódok szívében maradandó emléket nyert, annak neve külsőleg is fentartassék, a Dikasterial-épület előtti, az Eisenstädter-féle ház és „vastengely“ átellenében fekvő tér Lenau Miklós nevéről „Lenau-tér“-nek (Lenau-Platz) neveztessek.

A belváros utczái elnevezésének megállapításánál a szakbizottság nemcsak reflektált a városunk vagy vidékünk multjában jelesebben kiemelkedő szereplőkre, és az ősi Temesvár történelmileg ismeretes helyneveire, hanem tekintettel volt a jelen körülmények korszerű igényeire is, valamint arra, hogy az egyenes vonalban elnyúló utcáknak, az eddigi apróbb részletekre osztás ellenében, természetszerűleg egy elnevezésök legyen.

Tekintve az utcák sorrendjét, először amint azok a városi térképen balról jobbra (nyugatról keletre), azután pedig alulról fölfelé (délről északra) és oldalagosan előfordulnak:

1) Az „irgalmas barátok“ utcája Sz. János utcának (Johannes Gasse) neveztessek, mivel ezen utcában állott Temesvár első kórodája, a „János-hospitál“, miként arról az irgalmasoknál található köemlék tanuskodik.

2) Azon utca, mely az új színház- és genie-épülettől kezdődik és egész a hadapródoknak nem régiben fölépült tanodájáig elnyulik, s mely a megkezdett és kilátásba helyezett építkezéseknél fogva maholnap egyike lesz Temesvár legcsinosabb utcáinak, szeretett királynőnk, Magyarország védangyala iránti kegyeletből „Erzsébet-utczának“ (Elisabeth-Gasse) neveztessek.

3) Az eddigi „pétervárad utca“, melyben az ujonnan épült Rudolf koronaherceghez czimzett szállodának főbejárata van, viselje Rudolf koronahercegről a „Rudolf-utca“ (Rudolfs-Gasse) nevet.

4) A mostani „piarista-utca“ (Piaristen-Gasse) és a vele egy irányban futó „teke-utca“ (Ball-Gasse), mely a Jenő-tért a József-térrel összeköti, s melynek déli sarkán van a városháza, hívassék ezután „városház-utczának“ (Stadthaus-Gasse.)

5) A mai „bécsi utca“ (Wiener-Gasse), mely a Jenő-tért a Losonczy-térrel összekapcsolja, a hős Hunyadi János emlékére „Hunyadi-utczának“ (Hunyadi-Gasse) neveztessek.

6) Az utca, melyben jelenleg a halpiacz tartatik, Magyarország ős királyainak s nagynevű fiainak nyomai által van megszentelve. Ezen

vezetett az ut egy hidon a Bega folyó akkori medrén át a várból a kastély-erődbe, mely már I. Károly (1316.) óta fejedelmi szállásnak volt rendelve, megerősítve, s Róbert Károly királyunk s még később 1447-ben Hunyadi János által díszesen kiépítve. E szerint az utca helyesen viseli ma az „erőd-utca“ (Schloss-Gasse) elnevezést, melyet — mint kétségbevonhatatlanul történelmi értékűt — a bizottság meghagyandónak véleményezett.

7) A Hunyadi-utcával szemben, egyenes vonalban a „vadász-utca“ (Jäger-Gasse) ezim alatt egy kis köz nyílik a mai bécsi kapura, melynek helyén a régi Temesvárból a Nagy-Palánkba kivezető mortarosi kapu állott; ezen át vezetett az ut a török basák nyári lakáéhoz, a mai präsidens-kert helyén, minélfogva ezen utcát a török uralomra figyelmeztető bár szomorú emlékjelül „török-utczának“ (Türken-Gasse) lehetne nevezni.

8) A Hunyadi-utcával párhuzamosan s annak szomszédságában a Sz. György-térről a Losonczy-térre a mostani „präsidens-utca“ (Präsidenten-Gasse) fut ki. Ezen utca az egykori temesvári tartományfőnökök s a kamarai administráció elnökeinek rendszerinti lakházától, a jelenlegi megyeháztól, veszi elnevezését. S minthogy az elnevezés ok szerű és a történelmi valósággal megegyező, a bizottság készséggel javasolta volna annak mostani minőségében meghagyását, ha a tervbe vett ezél szerint nyomósabb érvek nem lettek volna fölhozhatók a történelmi valósággal nemcsak nem ellenkező, hanem a kegyeletes reminiscenciák egész sorozatát fölbresztteni képes egy konkrét elnevezés mellett. Érti a bizottság a konkrét esetben Mercy Claudius grófot, a temesi bánság első tartományfőnökét, s a kétszáz éves török hódoltság szomorú korszaka után Délmagyarország sociális viszonyainak, anyagi és szellemi kulturájának első megalapítóját s fáradhatlan tényezőjét, kinek neve e város multjának szerencsecsillagai közt méltán tündököl. A szakbizottság megadandónak véli a valódi érdemnek azt, ami őt megilleti s legkevésbé sem vonakodik Mercy nevét már most nyilvánosan is ünnepegni, midőn hazai viszonyaink változtával az ő egykori buzgalmának hallhatatlan tettei a közös haza érdekeinek ugyanazon koszorujában díszlenek. Miért is a mai „präsidens-utca“ (Präsidenten-Gasse) jövőben „Mercy-utczának“ (Mercy-Gasse) neveztessek.

9) Városunk egy esinos kis köze, mely a Losonczy-térről a Ferdinánd-térre nyílik, „hét választófejedelem utcá“-nak (7 Churfürsten-Gasse) neveztetik; miután ezen elnevezés Magyarországon, hol választó fejedelmek sohasem voltak, semmi emlékekkel összeköttetésbe nem hozható, neveztessek tehát az említett utca ezentúl „nádor-utczának“ (Palatin-Gasse) József nádorról, kinek országkormányzói működésére

szeretettel tekint vissza Temesvár város municipiuma, mely a boldogult nádor arczképét is tanácstermébe függesztette.

10. A mai „püspök-utca“ (Bischof-Gasse), melyben 1834—1848-ig Lonovics József, a nagynevű csanádi püspök, a kitünőleg tudós magyar író, szónok és hazafi lakott, „Lonovics-utczá“-nak (Lonovics-Gasse) neveztessek. Eltekintve ugyanis Lonovics elévülhetlen érdemeitől a magyar tudományosság terén, és azoktól, melyeket erkölesi nagyságának fejedelmi tekintélyével mindig valódi hazafias irányban, a politikai élet legmozgalmasabb korszaka alatt szerzett, Temesvár városa közönségének még azontul elegendő oka van reá, mint egykori polgártársára is büszkén emlékezni, kinek a lyceumi alapítványt, az első temesvári takarékpénztár életbeléptetését, számtalan közoktatási és humanisztikus czélúak valóstítását, a városi municipális-életben őszinte lelkű s bölcs tapintatu tanácsadást és irányadó üdvös befolyást köszön.

11) A katolikusok székesegyházától a Lonovics-utczával folytatólag egyenes vonalban a Ferdinánd-térre kinyuló másik köz „kém-utca“ (Spion-Gasse) nevet visel. Adassék ezen utczának jövőre, az igazságos Korvin Mátyás király emlékére, „Korvin Mátyás-utca“ (Mathias Corvinus-Gasse) nevezet.

12) A jelenlegi „3 szerecsen-utca“ (3 Mohren-Gasse), melyhez szintén épen semmi történelmi emlék nem fűződik, neveztessek a vitéz Kinizsi Pálról, Temes vármegye egykori hős főispánjáról, „Kinizsi-utczá“-nak (Kinizsi-Gasse).

13) és 14) Nem kevésbbé jelentékeny városunk történelmében Zápolya János erdélyi vajda személye, ki, miután a Temesvár sánczai közt szorongatott magyarság 1514-ben nála keresett Dózsa negyvenezernyi pórhada ellen oltalmat, bár vezérok Báthory, ellenséges viszonyban élt vele, habozás nélkül hozta seregét városunk megmentésére és emlékezetes diadalban győzte le falaink alatt a szerencsétlen kuruczkirályt. Városunk történeti multjának e nevezetes férfiai megérdemlik nevek megörökítését, miért is a tisztelettel aluljegyzett szakbizottság az eddigi „papneveldei utczát“ (Siminär-Gasse) „Báthory-utczá“-nak (Bathory-Gasse), az eddigi „erdélyi utczát“ (Siebenbürger-Gasse) pedig „Zápolya-utczá“-nak (Zápolya-Gasse) véli elnevezendőnek.

16) Hasonlólag az érdem elismerése és az önmagát megörökített nagyság iránti hódolatteljes tisztelet vezérlé a bizottságot, midőn Dél-magyarország történetiradalmának atyjáról és első megalkotójáról, a városunk történetéhez is megbecsülhetlen tudományanyagot gyűjtött Grisellini Ferenczről sem feledkezvén meg, utczáink elnevezésénél indítványozza, hogy az eddigi „Flórián-utca“ (Florian-Gasse) ezentul „Grisellini-utczá“-nak (Grisellini-Gasse) neveztessek.

16), 17) és 18) Hogy a nép ajkai is hiven megőrizték utódaink

számára az elvihartzott idők emlékeit és az azokhoz kötött eseményeket, a bizottság nem akarta hallgatással mellőzni, sőt a régi nevek felrissítésével megörökíteni óhajtotta a régi Temesvár situációjának már csak a történetbuvár előtt ismeretes egyes pontjait is, midőn a hajdani „praykói kapu“-ról a „kis proviant-utcát“ (Kleine Proviant-Gasse) „praykói utcá“-nak, (Praykoer-Gasse) a „koszoru-utcát“ (Kranz-Gasse), a hajdani kis palánk városrészről és annak fekvési iránya szerint, „kis palánk-utcá“-nak (Kleine Palanka-Gasse) a „kanonok-utcát“ (Domherrn-Gasse) pedig a mostani vár körül hajdan elterült nagy palánk városrész emlékére és annak fekvési iránya szerint „nagy palánk-utcá“-nak (Grosse Palanka-Gasse) javasolja elnevezendőnek.

19) A háladatos érzelmek kifejezéséül, melyekkel Temesvár városa b. Mária Terézia királynő emléke iránt viseltetik, ki a gyárvárosi kapun kívül álló hajdani Katalin templomnak ugyanezen nevezet alatt a mai „plébánia utczába“ (Pfarr-Gasse) áthelyezése alkalmával nevezetes kiváltságokat és szabadalmakat adni hajlandó volt, a kegyelmes királynő nevééről ezután a „plébánia utca“ (Pfarr-Gasse) „M. Terézia utcának“ (M. Theresia-Gasse) neveztessek.

20) A Jenő térről a Károly kaszárnya felé benyuló „törzskaszárnya utca“ (Stabs Kasern-Gasse) III. Károly királynak, a jelenlegi várs az erdélyi katonai laktanya építőjének emlékére „Károly utcának“ (Karl Gasse) neveztessek.

21 és 22. Az előbbivel balról átellenes utca sem maradhat meg továbbra „posta utcának“ (Post-Gasse), mert a postahivatal, melytől elnevezését származtatja, ma már nincs többé ezen utcában. A „posta utcát“ tehát s annak szándékoltt kiépítése alkalmából leendő folytatását egész az irgalmasok hospitálja mögötti várfalig, a magyar alkotmány visszaszerzője és öréről, Deák Ferencz nagy hazánkfíáról „Deák Ferencz utcának“ (Franz Deák-Gasse) lehetne nevezni; míg a rajta tulnan futó köz, mely „Jenő tér“ (Eugen-Platz) nevezet alatt ismeretes, a legnagyobb magyarról, a délmagyarországi alduai halhatatlan művekről nálunk is örökké feledhetlen gróf Széchenyi Istvánról „Széchenyi utcának“ (Széchenyi-Gasse) nevezetethetnek.

23) A régi „főrs utca“ (Hauptwach-Gasse), melyen a József-város és Gyár-város közti élénk közlekedés történik, helyesen nevezetett el „takarékpénztár utcának“ (Sparcassa-Gasse) mert Temesvár mindkét takarékpénztára benne épült.

24. Temesvárt a török iga alól felszabadító Jenő herczegnek 1716. évben október 13. a forforosi (később Jenő herczeg) kapun át történt diadalmas bevonulása megörökítéséül az eddigi „Jenő herczeg utca“ (Prinz Eugen-Gasse) ezen elnevezés alatt jövőre is meghagyatnék, hoz-

zácsatoltatván nyugot keleti irányban egész hosszában a korona, egy-szarvu, kules, trombitás és éléstár utcák.

25. Nem került ki a bizottság figyelmét az egyházi szerb Quarré (négyyszög), melyből még maig is fennáll az eddigi „színház utcában“ (Theater-Gasse) színházul felhasznált hajdani rácz (szerb) városház, hol is 1790. évben az igen nevezetes egyházi gyűlés tartatott, s minthogy a szerb püspöki lak mai nap is ezen utcát ékesíti, azért az eddigi „színház utca“ (Theater-Gasse) „szerb utcának“, (Serben-Gasse) neveztessek.

26. A „bécsi laktanya utca“ (Wiener Kasern-Gasse) minthogy az abban épült laktanya is ami dicsőségesen uralkodó apostoli királyunknak I. Ferencz Józsefnek nevét viseli, az ő tiszteletére ezentul „I. Ferencz József utcának“ (I. Franz Josef-Gasse) hivassék.

27. A mai „templom utca“ (Kirchen-Gasse) analog okoknál fogva, mint az a Lenau térnél elmondattott, a haza elsőrangú lyrikus költőjének, Petőfi Sándornak neve után „Petőfi utcának“ (Petőfi-Gasse) jelöltessék.

28. Kérdésen kívül levén végre, miszerint a VI. (III.) Károly által 1719-ben építtetni kezdett s 1729-ben befejezett erdélyi kaszárnya Temesvár délkeleti bástyái felett emelkedik, s szegletes kanyarulatai annak ez oldali alaprajzát mutatják, azért is az ó Temesvár ezen ősi emlékének tiszteletben tartása szempontjából véleményezi a bizottság, hogy a Hunyadi tér végsarkától az erdélyi kaszárnya egész hosszában elnyúló eddigi „kaszárnya utca“ (Kasernen-Gasse) „régí vár utcának“ (Alte Festungs-Gasse) neveztessek.

Miután a bizottság, megbízatása alapján, Temesvár történelmi multjának kegyeletes visszaidézésével hozta kapcsolatba városunk nyilvános tereinek és utcáinak elnevezését, a jelen igények szerinti módosításokat egyelőre elegendőnek tartja; nem terjeszré ki a külvárosokra is feladatát, annál kevésbbé nem, mivel az ezen tervezeti előterjesztésben ajánlatba hozott tér- és utczanevek már is lehetőleg bőven meritenek városunk történelmi reminiscenciáinak tárházából, s a javasoltak által a tisztelet és háládatosság újabb szükségleteinek is egyelőre elég van téve. A külvárosok újabb keltezetűek s még most kívül esnek városunk történelmi keretén, de különben sem fog azok hazafias polgársága, mely magyar érzületének melegével karolja fel mindazt, ami szép és nemes, sokáig késedelmeskedni nyilvános helyeinek a mostani viszonyokkal és helyrajzokkal megegyező magyar elnevezése által befolyásos példaadást nyújtani Délmagyarország többi helyhatóságainak.

Ugyanezen jó reménnyel van a bizottság Temesvárnak kereskedelmet és ipart üző hazafias érzelmű polgárai felől is, hogy czímtábláikon a magyar felírásnak rövid idő alatt szintén helyet engedendnek.

Fontolóra vevén a belvárosi terek és utcák új elnevezésére a jelen tervezet alapján készitendő czimlábok költségeit, kötelességének tartotta a bizottság a tekintetes szab. kir. Temesvár városi képviselőnek, az igények szerinte biztos és számszerinti tájékoztatással szolgálni.

Szükséges ugyanis mindössze 180 magyar és német felirattal ellátandó czimlábok, melyekhez az átfestésnél nagyrészt a jelenlegi czimlábok bádoglemezeit lehetne felhasználni a következő katalogus szerint:

„Jenő tér“ (Eugen-Platz) felirással 8 tábla; „Losonczy tér“ (Losonczy-Platz) felirással 11 tábla; „Szt. György tér“ (Sanct Georg-Platz) felirással 4 tábla; „Ferdinand tér“ (Ferdinand-Platz) felirással 5 tábla; „Balázs tér“ (Balázs-Platz) felirással 4 tábla; „József tér“ (Josefs-Platz) felirással 3 tábla; „Szent János utca“ (Johannes-Gasse) felirással 4 tábla; „Lenau tér“ (Lenau-Platz) felirással 4 tábla; „Hunyadi tér“ (Hunyadi-Platz) felirással 6 tábla; „Erzsébet utca“ (Elisabeth-Gasse) felirással 12 tábla; „Rudolf utca“ (Rudolfs-Gasse) felirással 2 tábla; „Városház utca“ (Stadthaus-Gasse) felirással 12 tábla; „Hunyadi utca“ (Hunyadi-Gasse) felirással 8 tábla; „Erőd utca“ (Schloss-Gasse) felirással 4 tábla; „Török utca“ (Türken-Gasse) felirással 4 tábla; „Mercy utca“ (Mercy-Gasse) felirással 8 tábla; „Nádor utca“ (Palatin-Gasse) felirással 4 tábla; „Lonovics utca“ (Lonovics-Gasse) felirással 8 tábla; „Korvin Mátyás király utca“ (König Mathias Corvinus-Gasse) felirással 4 tábla; „Kinizsi utca“ (Kinizsi-Gasse) felirással 6 tábla; „Báthori utca“ (Bathori-Gasse) felirással 2 tábla; „Zápolya utca“ (Zápolya-Gasse) felirással 6 tábla; „Griselini utca“ (Griselini-Gasse) felirással 2 tábla; „Praykói utca“ (Praykoer-Gasse) felirással 2 tábla; „Kis Palánk utca“ (Klein Palanka-Gasse) felirással 2 tábla; „Nagy Palánk utca“ (Gross Palanka-Gasse) felirással 2 tábla; „Mária Terézia utca“ (Maria Theresia-Gasse) felirással 2 tábla; „Károly utca“ (Karl-Gasse) felirással 2 tábla; „Deák utca“ (Deák-Gasse) felirással 4 tábla; „Széchenyi utca“ (Széchenyi-Gasse) felirással 4 tábla; „Takarékpénztár-utca“ (Sparcassa-Gasse) felirással 1 tábla; „Jenő herceg utca“ (Prinz Eugen-Gasse) felirással 10 tábla; „Szerb utca“ (Szerben-Gasse) felirással 6 tábla; „I. Ferencz József utca“ (I. Franz Josef-Gasse) felirással 4 tábla; „Petőfi utca“ (Petőfi-Gasse) felirással 4 tábla; „Régi vár utca“ (Alte Festungs-Gasse) felirással 6 tábla.

Együttal a bizottság munkálatához mellékelte Temesvár geográfiai ábráját két példányban, amint azokon a belváros tereinek és utcáinak jelenlegi és az ezen előterjesztés vezérfonalán kitűzendő új elnevezései láthatók, továbbá a történelmi és régészeti érvelés hitelül Szentkláray Jenőnek „Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához“ című munkáját.

Kelt Temesvárott, az 1874. évi márcz. 9-én tartott vegyes bizottsági ülésből. Preyer János társ. alelnök; Rácz Athanáz társ. biz. tag; Strasser Albert városi biz. tag; dr. Stefanovics Sándor városi biz. tag; Galgon Mihály városi biz. tag; Janky Károly társ. biz. tag, a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat id. titkára.

TÁRCZA.

A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése junius 18-án.

Elnök: Preyer János, társ. alelnök.

Jelen vannak a választmányból; Janky Károly titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, dr. Despinitz Péter, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Péch József, Zeh Ferencz.

Elnök rövid üdvözlete után a titkári jelentés olvastatott föl, melyet imitt közlünk:

Tisztelt választmány! A legközelebbi közgyűlés különféle ügyek elintézésével bizott meg, melyekről ezennel beszámolok a t. választmánynak.

I. Az ujonnan megválasztott vál. tag urak értesítve vannak, hogy a társulat ügyei iránt tanusított buzgó érdeklődések szolgált alkalmul arra, miszerint a közgyűlés teljes elismerésének kifejezésével zajos éljenek között sorolta őket választmányába, kikérvén hathatós közreműködésüket a nemes cél és a társulati eszmék terjesztése érdekében. Ugyszintén az új évdíjas tagok is értesítve lőnek megválasztatásukról, s vették okmányukat és könyvilletményeiket.

II. A májusi közgyűlés alkalmából kiadandó „Emlékkönyv“ ügye elrendezés végett a t. választmányra van ruházva. E tekintetből azt vagyok bátor előterjeszteni, hogy a szükséges kéziratok, ha ugyan a múlt évi „Emlékkönyv“ tartalomjegyzéke meghagyatik, rendbe szedve azonnal átadhatók a nyomdáznak. Nincs ennélfogva egyéb hátra, mint hogy a nyomdai költségek iránti megállapodás végett intézkedjék a t. választmány.

III. Van szerencsém különféle adományozásokat bejelenteni. Nemrégiben Boleszny Antal vál. tag ur ajándékozott a társulatnak három római téglát, melyeket az ő jelenlétében Szőrénytoronyban három lábnyi mélységből emeltek ki a vasuti munkások. A téglák közül kettő koporsónak részét képezte, és pedig a 11.2 □ decimeternyi a sirnak alapját, az 5.6 □ decimeternyi annak födelét. A harmadik téglának alakja elüt a fönnebbiektől, amennyiben közepén szélességében arányosan domboru, és hosszában szélein pereme van, ennek nagysága 20.28 □ de. Beküldő ur úgy véli, hogy ez utóbbit a rómaiak házak fedésére használták. — Egy kalapács idomu rozsdacette vasdarabot Grossmann Ign. váci gymn. tanár és társ. tag ur volt szives küldeni a társulati muzeumnak. Ezen eszköz Selmecez tájáról való, és állítólag sziklák repesztésére használták a bányászok, mikor még a lőport nem ismerték. — Az éremgyűjte-

mény bővítéséhez járultak adományaikkal: Dr. Ehrenfest Mór társ. tag ur 3 darab római rézérémmel; Péter Emil gymn. V. oszt. tanuló 44 darab éremmel; Hauptvogel Károly gymn. V. oszt. tanuló 3 darab régi rézpénzzel. Továbbá a t. választmánynak utólagos jóváhagyása mellett 20 darab igen értékes és ritka görög és római ezüst- és rézérmet szereztünk meg dr. Despinits Péter vál. tag ural 2 frtért egy egyéntől, ki a délvidéki vasuti munkálatoknál felügyelt, és ezen érmeket Philippopolis határában gyűjtötte. Halavács Gy. selmeczi bányászakadémiai hallgató ur egy újabbkori, de forgalomban nem levő 5 frtos bankjegyet adományozott a társ. muzeumnak.

IV. Társulati működésünk egyik iránya: a társulatot bármely oldalról érdeklő iradalmi műveket figyelemre méltatni, és azokat bírálatos ismeretessé, és szakkedvelőknek bemutatni. A mű, mely teljes figyelmünket megérdemli, s mely sok érdekes adatot tartalmaz úgy életrajzi, mint művészet-történeti szempontból, a mi fáradhatlan buzgalmu elnökünknek, Örmös Zsigmond ömlgának nem régiben sajtó alól kikerült mügyűjteményi katalógusa, (8. r. 68 l.) melyben betűsoros rendben le vannak írva mindazon mübeesével bíró tárgyak, melyek ömlgának terméit olaj-, porcellán-, üveg-, aquarell- és tusfestészet, gobelin-szőnyeg, selyem- és arany-himezés alakjában kitünően ékesítik. A mű érdeméhez szólanom a titkári jelentés határain kívül esik, és közreboesájtását jelezni annyiból tartottam mulasztthatatlannak, hogy ezáltal a szakkedvelők figyelmét annak méltatása és tanulmányozására mintegy fölhívjam. A mügyűjteményi katalógus második füzetét, mely a régi érmek- és eszközöket, egyáltalán a mürégészeti tárgyakat fogja tartalmazni, vajha minél előbb üdvözölhessük!

A jelentés tudomásul vétetik, és a benne fölemlített „Emlékkönyv“ ügye az indítványok között tárgyalandónak határozatik.

Odor Samu társ. pénztárnok ur havi jelentéséből kitünt, hogy mult havi május elsejétől kezdve, a Scharmamm S. ur által alapított tagdíjult földtehermentesítési kötvényben átadott 100 frt értéket ide nem számítva, a pénztárba összesen befolyt 894 frt 36 kr., melyből a kiadásokat levonva, 595 frt 26 kr. készlet marad a társulati választmány rendelkezésére.

Sorra került ezután Miletz János vál. tag urnak étekezése ezen ezimen: „Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben az Árpádház kihaltáig,“ melyet maga a szerző élénken és értelmesen olvasott föl.

Az értekezés behatólag tárgyalja az újabb történelmi buvárlatokat, és nyomozások alapján Temesvárnak strategiai fontosságát Magyarország déli határainál, és hogy hadászati szereplése százszorososan szövídik be történelmünk legérdekteljesebb epizodjaiba. Erödített fekvését eléggé feltünteti azon körülmény, hogy a 16. század elejétől 1716-ig, tehát két rövid század alatt nyolc z ostromot állott ki, melyek közül csak kettő sikerült, míg hat nehé z ostrommal összekötött huzamosabb megszállás eredménytelen maradt.

Már a rómaiak alatt nevezetes katonai telepet képezett és municipium Tibiscum név alatt virágzott, mely elnevezés a Temes folyónak Tibiscus nevével lön kölesönözve. A középkorban a hódító avaroknak képezte fővédelmi helyét, mivel a Temes vármegyét három párhuzamos vonalban átkigyódzó avar sánczok középső védvonala Temesvár területén huzódott végig, és innen, mint központjából a Duna-

Tisza- és Maros-köznek minden sáncz felé ügyesen irányozhatták védelmüket az avarok.

Az értekezés különben is vidékünk avar örödtvényeiről igen terjedelmes es felvilágosító részleteket közöl.

Érdekes benne Temesvár magyaros elnevezésének történelmi és nyelvészeti okadatolása a honfoglalás korából, és miért nevezetik Temesvárnak? jóllehet nem a Temes folyó, hanem a Bega mellett fekszik.

Végül az Árpádház uralkodásának korából élénken rajzolja azon viszontagságteljes körülményeket, melyeket a tatárjárás okozott és történelmünk majdnem minden szellemi kincsét megsemmisíté, miáltal Temesvár ezen kori állapota továbbra is mély homályba burkolva és elrejtve maradt előttünk.

Az éljenzés- és általános elismeréssel fogadott értekezés 1301-el végződik, midőn a nagy honalapító, Árpád kihalt sarjáról a magyar nemzet ősi dicsőségétől fénylő királyi trón „annyi balszerencse között és oly sok vizzály után,“ is sértetlenül, a más népek előtt tisztelten ismét visszazállt fő nélkül árván maradt nemzetünkre.

Az értekezés, amint czime is tanusítja, első része a munkálatnak, melynek folytatása szintén a társulat valamelyik választmányi ülésén lesz felolvasva.

Az értekezés folyamából felemlítették a dragsinia vár, a Temes partján, mely szájhagyomány szerint a hajdani Temesvár lett volna; mi hogy bir-e alappal, és mi adhatott okot a köznépnek eme hiedelmére, kutatás mellett igen tanulságos eredményre vezetne.

Fölvétetik tárgyalásra Hanthó Lajos főrealanodai igazgatótanár urnak ajánlata, melyet Miletz J. vál. tag ur közvetített. Hanthó ur ugyanis alapos tanulmányozásról tanuskodó leirással egy őskori állatfogat küldött megtekintésül, mely Csernegyházán (Temesm.) kavics ásás közben találtatott. Ohajtaná, hogy Csernegyházán czéltudatos ásatások eszközölnétek, mi ha épenséggel foganatba nem lépne is, legalább a kavicsbordó munkások szólíttassanak fel hatóságilag, hogy az efféle állatmaradványokkal, ha azok csakugyan fölszínre kerülének, kiméletesen bánjanak, és azokat elegendő gonddal ide a társulat számára eljuttatni ne terheltessenek. Minthogy pedig a munkásnak bér is jár, ő ezennel ezen czélra a társulat rendelkezésére 10 frtot felajánl.

A választmány örömmel fogadja ezen ajánlatot s határozatilag kimondja, hogy kérvénnyel keresi meg az illető tek. szolgabirói hivatalt, miszerint ezen ügyet közbenjárásával támogatni sziveskedjék, egyszersmind jutalmazásban részesíteni kész mindazokat, kik bármely érdekes régiségi lelettel a társulati muzeumot gyarapítani fogják.

Közzemlére volt kitéve egy igen érdekes régi térkép, mely a délvidéket az 1716. év előtti időszakból ábrázolja, s valószínűleg az ugyanazon évi hadjárat alkalmából készült. Czime: „Toppographische Charten der Gegend zwishen Alibunar, Versecz, Uj-Palanka und Cuvin.“ Ez alatt 4–5 rövid sorból álló francia jegyzés van, és a mértékmutató. A mai Lagerdorf helyén ez a fölrás olvasható: „Kays. Lager. 1716, von Cavallerie.“ A térkép a magy. kir. magas kormány tulajdona, s Péch J. mérnök, vál. tag ur volt szíves bemutatni.

Az „Emlékönyv“ a mult évi tartalomjegyzék megtartásával fog közzététetni. A kiállítási s a nyomdai költségek iránti megállapodás végett Dobó L., Janky K. és Miletz J. urak kéretnek föl; ugyanők bizat-

nak meg, hogy a jövőre kiadandó szakközlöny tárgyában a legközelebbi választmányi ülésen minden oldalról tájékozott előterjesztést tegyenek.

Az ülésen bemutatott régiségi tárgyakért az illető szives adományozóknak a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Uj tagul ajánlatik és megválasztatik: Dr. Bécsi Gedeon, városi főorvos, Temesvárott.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés július 28-án. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Jankó Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Barácz József kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Rácz Athanáz kir. tanácsos, Rötth László.

Elnök ő mlga megnyitójában örömét fejezi ki afölött, hogy erdélyi utjából visszaérkezvén, a választmányi ülést vezetheti. Előadja, hogy utazása leginkább Erdély régészetiileg nevezetes helyeinek megtekintése szempontjából történt, s ami tapasztalatokat szerzett, azokat írásba foglalva óhajtja a társulatnak bemutatni. A választmány a szerencsés visszaérkezés és a társulati érdekekért lankadatlan buzgalom fölött érzelmeinek zajos éjlenekben ad kifejezést. Nyilvánítja továbbá elnök ő mlga, hogy a békésmegyei régészeti és művelődési egyesület őt, mint a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat elnökét, július 18-án megtartott alakuló közgyűlésében tiszteletbeli tagjai közé sorozta, mit a választmány örvendetes tudomásul veszen.

A múlt havi vál. ülés jegyzőkönyvének felolvasása után a titkári jelentés következőleg adatott elő:

Tisztelt választmány. A szellemi tevékenység, mely múlt havi választmányi ülésünk óta a társulat kebelén belül nyilatkozott, kiterjed a társulat néhány tagja által bejelentett történelmi tárgyú munkálat kidolgozására. Ugyanis Varga Ferencz, gyoroki plebános, vál. tag ur „A ezéhrendszerrel“, Miletz János vál. tag ur pedig „Temesvár hadászati jelentőségéről a vegyes házból származott királyaink alatt“ fognak értekezni legközelebbi havi választmányi üléseinken, s ide sorolom azon haladást is, mely egy társulati értesítő életbeléptetése érdekében kifejtve lőn. Ezen értesítőről a kiküldött albizottság mai ülésen terjeszti elő jelentését. — Mindenesetre üdvös vívmány leend, ha a körülmények szigoru tekintetbe vételével ezen értesítő pályáját megkezdi és akképen folytatja, hogy lappangó tehetségek általa munkára serkentetnek, és a távolabb vidéken lakó társulati tagok a szellemi mozgalom központjával összeköttetésbe hozatnak. Ezáltal egy régi óhajtás fog megvalósulni, és fölöttébb kívánatos, hogy ezen vállalat fölvirágoztatásán minél nagyobb buzgalommal fáradozzunk.

A májusi közgyűlés alkalmából kiadandó „Emlékkönyv“ augusztus hó első napjaiban hagyja el a sajtót, s azonnal meg is küldetik a társulati tagoknak. Ezen mű csinos kiállítása és a nyomdai költségek iránti megállapodás végett kiküldött hármastagu albizottság hiven eljár tiszteben, s a művet „Magyar testvéreknél“, mint legjutányosabb vállalkozónál boesájtotta sajtó alá.

Az éremgyűjteménynek értékes példányokkal gyarapodásáról van

szerencsém értesíteni a t. választmányt. Szentkláray plébános ur Preyer társulati alelnök urnak közvetítésével nyolcz darab romai ezüst érmet adott át muzeumunk számára, melyekhez én egy angol fémert és 21 darab különböző korbelti rézérmet csatoltam.

Még a mult május havában vettem át elnök ő méltóságától egy csomag nyomtatványt, hogy azok közül a duplumokat a társulati könyvtár részére különválasszam. E nyomtatványok proclamatiók az 1848-ki magyar szabadságharczról, s Karnay Alajos tanár urnak gyűjtése, ki velök ő mlgának kedveskedett. A társulati könyvtár részére megtartottak rövid kivonatának megismertetését fölvettem a mai ülés tárgysorozatába.

Mult havi vál. ülésünkön Hanthó Lajos m. kir. főreáltanodai igazgató ur régiséggyűjteményéből egy őskori állatfog volt közszemlére kitéve, mely a csernegyházi kaviestálajban találtatott, s melyhez mellékelt szakavatott jelentéssel o. é. 10 frtot ajánlott fel nevezett igazgató ur a társulati választmány rendelkezésére, ezzel akarván járulni a jövőben megejtendő ezéltudatos ásatások költségeihez. A t. választmány ezen ajánlat alkalmából kifejezett köszönetét jegyzőkönyvi kivonatképen Hanthó igazgató urnak írásbelileg átadván, a tőle átvett 10 frtot van szerencsém a tek. társulati pénztárnok urnak ezennel tisztelettel kézbesíteni.

E hónapnak elején a napi sajtó egy ránk nézve érdekes munkára hiyta föl a közönség figyelmét, mely Boleszny Antal vál. tag urnak legközelebb kiadott műve: „A Duna kataraktáiról és az ősi Peth váráról.“ A nyolczadrétben 113 lapon sűrűn nyomtatott mű sok még eddig ismeretlen adatot közöl a fölkarolt vidék mult és jelen viszonyairól, s a fáradhatlan szerző sok helyütt saját buvárlatainak és történelmi combinációinak eredményét hozta abban nyilvánosságra. A munkához egy pontosan tájékozó térkép is van csatolva, mely a Veteráni barlangot s annak vidékét az 1788. évből állítja elénk.

A választmány tudomásul vette a jelentést, és a benne előterjesztett szives adományokért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Ezután Odor Samu társ. pénztárnok ur számolt be a pénztár állásáról, mely szerint 600 frt 11 krral rendelkezhetik a választmány a kiadások fedezésére.

Értekezésül felolvastatott Csorba Ákos munkálata: „Vinga város iskoláinak történelmi kifejlődéséről“, melyet szerző, mint részletet mutat be Vinga város történetéből. Értekező szerint a bolgárság b. e. Mária Terézia kormánya alatt nyert engedélyt iskoláinak saját költségen leendő megalapítására, mely iskoláknak az idők folyamában sikeres működése tanuságául szerző több jeles honfit sorol föl, kik ezen iskolákban nyerték nevelésök első alapját. Az értekezés az iskolák érdekében újabb időben felmerült mozgalmakat részletesen rajzolja. A választmány tudomásvétel mellett az értekezést a társulat irattárába elhelyezendőnek rendelte.

Az 1848-ki magyar szabadságharczban kibocsájtott különféle proclamatiók s ezeknek rövid ismertetése szintén az irattárba helyezettek el.

A kiadandó társulati értesítő ügyében kiküldött albizottság jelentését beható tárgyalás alá vette a választmány s határozatilag kimondotta, hogy az értesítő jövő 1875. év elején három havi időközben, tehát éven-

ként négyszer, három-három ives füzetekben kezdi meg pályáját. Tartalmát teszik a vál. üléseken felolvasott s a választmány által közlendőkül kimondott értekezések, a betérjesztett jelentések, és hogy a társulat fenállása óta kifejtett szellemi munkásságról a társulati tagok mindnyájan értesüljenek, mindazon értekezések, melyek eddig az „Adattárban“ és a helyi napi lapokban szórványosan megjelentek, mint társulati termékek, továbbá egyveleg rovat alatt a társulat hatáskörének terrenumán felmerült régiségi tárgyakra ismertetése és egyéb szakbavágó közlemények. Czimül elfogadtatott: „Történelmi és régészeti értesítő.“ A Temesvárott székelő délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. Szerkesztik Janky Károly és Miletz János tanárok. A nyomdai költségek megállapítása, előleges utasítás mellett, a mult ülésen kiküldött albizottságra ruháztatik. Az értesítő a társulati tagoknak ingyen küldetik, nem tagok számára az előfizetési ár annak idején köztudomásra hozatik.

Felolvastatik Benyovszky P. dézsánfalvai gazdatiszt urnak levele, melyben 2 magyar és egy orosz ezüstéremnek beküldése mellett egy régi kardot csekély árért ajánl fel a társulati muzeumnak. A választmány köszönettel fogadja az érmekeket, a kardot pedig, minthogy annak ára, alakja, lehelje stb. iránt nincsen tájékozva, különben is láthatlanul a muzeum számára nem veszi meg.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Buczurka Ferencz, körjegyző, Ménesen, Aradm.

Rendes havi választmányi ülés október 25. Elnök: Ormós Zsigmond ő mlta.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János alelnök, Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Ardeleán György, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Péch József, Róth László, Wimmer József. Tagok is szép számmal, ugy szintén a karzaton hölgyek és nemes törekvésű ifjak.

Elnök ő mlga megnyitójában örömmel üdvözli a választmányt, s kéri annak jelenlévő tagjait, hogy jövőre is a havi üléseken megjelenni sziveskedjenek, minthogy a vidéki tag urak, kik a választmánynak két harmadát teszik, különösen a téli hónapokban akadályozva lehetnek a megjelenésben.

Ezután a julius havi vál. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesítettik; a titkár pedig következőleg terjeszti elő jelentését:

Ugy hozza magával hivatalos kötelességem, hogy a legutóbbi választmányi ülés óta fölmerült eseményeket összefoglalva terjeszszem elé a t. választmánynak, azért is kerülök minden kitérést, mely elméleti téren mozogva, a szakmánkul fölvelt történelmet és régészetét magasztaló szavakkal állítsa előtérbe. Nem is emlitem a mindinkább élénkülő szorgalmat, mely hasonirányu tudományszerető társulatok megalakulásában hazaszerte mutatkozik, nehogy minmagunkat látsszassam azokhoz utasítani példáulért, kik bizonyára a mi működésünk eredményéből lelkesültek, s lehet, hogy a mieinknél kedvezőbb viszonyok közt gyűjtik össze hatáskörük területén fölszínre került régiségeiket; azt azonban mégsem hagyhatom érintetlenül, hogy ugy a napi sajtó, mint a tudomány elismert tekintélyü férfiai figyelemmel és meleg pártfogással kísérik tevékenységünket, melyet legutóbb ezévi

májusi nagygyűlés alkalmából kiadott „Emlékkönyvünk“ elfogadásából tapasztalni szerencsések lehettünk. Fölöttébb ohajtandó tehát, hogy a dermesztő közönyösség, mely sok üdvös eszmét sirba temetett már, ne hozzon közénk lankadást és elcsüggedést, hiszen a kutatásunk alá vett talaj nem meddő, s a kő-, bronz- és vaskorszaki gyönyörű leletek, melyeket elnök ömltga a legutóbbi társulati közgyűlésen bemutatott, vidékünk gazdagságának megczáfoltatlan bizonyosságai. Most tehát, midőn a viszonttalálkozás örömeztével ujult lelkesedéssel lépünk ismét a tett mezejére, ragadjunk meg minden módot és alkalmat, hogy társulásunk eszméjének híveket szerezzünk, s a közművelődés érdeke szoritson háttérbe minden szerénységet, minden önzést, minden kicsinylési viszketeget, hajtván a költő szavára, aki azt mondja, hogy:

„Hass, alkoss; gyarapíts, s a haza fényre derül!“

Az ezen évi július havi vál. ülés óta a következőkről értesíthetem a t. választmányt: A nagygyűlés határozatából megjelent „Emlékkönyv“ minden egyes társulati tagnak ingyen megküldetett, s miután néhány példány fönmaradt még, azok a jövőben beválasztandó társulati tagoknak egyéb könyvilletményekkel szokás szerint ki fognak szolgáltatni.

A társulati éremgyűjtemény becses példányokkal gyarapodott S t o j a n o v i c s H. Bazil, fehértemplomi tagtársunknak adakozásából. Ezen küldemény 25 darab ezüst és réz római és ujabbkori különféle érmekből áll, melyeket nevezett adományozó ur jövőben is szaporítani igért. S z u k Lipót, pesti conservatoriumi tanár ur pedig két fémert ajándékozott, melyeknek egyike Milán szerb fejedelem nagykorusítására 1872. évben, a másik Rajaacsics szerb patriarcha halálára 1861-ben veretett. D r. D e s p i n i t s Péter vál. tag ur egy római négy lábú téglának sarkdarabjával és egy peremes tégladarabbal járult a társulati gyűjteményhez, mindkét példány Viminatiumból való.

S z á s z Károly, főreáltanodai tanár ur és az orsz. régészeti bizottság lev. t., hét mozaik darabot adományozott a társulati muzeumnak, melyek a székesfehérvári ősi templom kiásott romjai között találtattak.

Könyvtárunk is gyarapodott és pedig: Jerney János keleti utazásával stb. (4-rétü 2 kötetben), melyben szerző az 1844/5. évben Morvaországban, továbbá a fekete és azovi tengerek vidékein és Krimiában, a hajdani Etelközben, tett utazásának tapasztalatait tüzetesen leírta, s mindazt összefoglalta, mit a magyarok összekei és rokonságaira vonatkozólag bizonyost vagy hihetőt hazai vagy külföldi történetirók állítottak. A művet I v á n y i István tagtársunk, helybeli főgymnásiumi tanár ur, adományozta, kinek munkássága jeles termékét, Karánsebes, Lugos és Lippa városok történeti vázlatát az 1571—1604. évekből egyik választmányi ülésünk melegen fogadta. Birjuk a tanár ur szavát, hogy Lugosra és vidékére vonatkozó okmánytárából, melynek gyűjtésével évek óta foglalkozik, választmányi ülésünkön jövőre személyesen fog felolvasni. Dr. Reiner József tisztb. megyei főorvos ur egy jogügyi iratot adott a könyvtárnak, mely a mult század második felében kelt Budán, Lányi József, a királyi ügyek igazgatójától, Kapuváry Ignác lugoskerületi ügyészhez intézve. A szegedi izraelita hitközség előljárósága pedig megküldötte L ö w Immanuel egy alkalmi ünnepi beszédét.

Ezen tárgyak járultak a lefolyt idő alatt a társulat éremgyűjteménye és könyvtára gyarapodásához. Ide számítom még a munkálatot, mely a mai ülés tárgysorozatába fölvéve, a régi pogány sirokról értekezik,

s Miletz János és Varga Ferencz vál. tag uraknak a társulat érdekében a paulisi temetőben eszközölt ásása ötletéből kerül napvilágra. Ebből is kitetszik, miszerint az ügybuzgalom mindig talál helyet és alkalmat, hogy valamely nemes és szent ezélnak szolgálhasson.

Dr. Despinits Péter vál. tag urnak kir. táblai pótbíróvá történt kegyelmes kinevezésével és városunkból elköltözésével sajnós veszteség érte társulatunkat, jöllehet a szoros viszonyt, melylyel hozzánk szövődött, a távolban is föntartani őszintén ígérte. Ő mint jeles régész és numismata, mindenkor a legjobb szolgálatokat tette a társulatnak. A nála letéteményezett társulati régiségi tárgyakat Miletz János vál. tag ur volt szíves átvenni, ki szintén lelkes és szakavatott művelője lévén a régészetnek, gondosabb kezekre aligha bizathattak volna a társulat műkinesei.

A jelentésben foglalt több rendbeli adományokért a választmány külön-külön minden adományozónak jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott; a könyveket és okmányt átadja a titkárnak, a többi régiségi tárgyakat pedig Miletz J. vál. tag urnak a gyűjteménybe elhelyezés végett. Az érme meghatározásához szükséges segédkönyvek megrendelteknek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur adta elő számadását a pénztár állásáról, miből kiderült, hogy 887 frt. 03 kr. készpénz szolgál a kiadások fődözésére. Sajnosan vette azonban tudomásul a választmány, hogy többen a sajátkezüleg bejegyzett és önmagukat lekötöztetett társ. tagok közül tagdíjaikat az alap szabályok értelmében befizetni vonakodnak, miért is az ügy a társ. ügyésznek további eljárás végett átadatni határoztatik.

A titkári és pénztárnoki jelentések az irattárba tételnek.

Erre őmltga, Ormós Zsigmond társ. elnök urnak értekezését ezen szímen: „Visszaemlékezés Kölcsey Ferenczre,” Dobó László vál. tag ur kellemes csengő hangon olvasta föl. Az értekezést, mely a jeles költő és classicus magyar író, kitünő szónok és státus-férfitől életéből eddig még nem hallott igen érdekes vonásokat hozott napfényre, a jelenlevők mindvégig feszült figyelemmel hallgatták, s a fáradhatlan munkás szerzőt zajos éljenekkel üdvözölték. Az értekezés a „Temesi Lapok“ (245 és 246 sz.) tárczájában egész terjedelmében közöltetett.

Következett Miletz János vál. tag urnak: „Archaeologiai ismertetése a régipogány temetőkről, tekintettel vidékünkre,” mely értekezésben szerző teljes tájékozottsággal jellemezte az ősi korszakokat, és részletesen tárgyalta a Délmagyarországon különösen pedig Temes, Arad és Torontál megyékben fölfedezett pogány síroknak minémüségét, elősorolván az eszközöket is, melyek e sírokban találtak. A választmány érdekléssel hallgatta a jeles felolvasást.

Elnök őmltga ezután három fényképet köröztetett a választmányi tagok között, melyeket újabb időben kapott Lambartenghi Ferencz urtól, jelenleg trapezunti olasz consulltól. A képeken gyönyörűen conservált régiségek vannak ábrázolva Kis-Ázsiából, és pedig a) egy sziklába vésett lépcsőzet, b) egy tisztán olvasható görög felírás az angorai kapuzatról, és c) egy dombormű, melyen férfi és nő jabb kezöket fölemelik egy emlékkő előtt. E régiségek nem régen lettek ismeretesen Kis-Ázsiában. A görög felíratos fényképet Iványi tanár ur volt szíves átvenni a jövő vál. ülésen leendő megmagyarázás végett. Közszemlére

voltak még kiteve Miletz J. vál. tag urtól régi kori cserépedények aradmegyei Paulis község határából, és egy régi pecsétnyomó hieroglyf felírással.

A választmány a régiségek bemutatásáért köszönetet szavazott.

A Halavács Gyula bányász ur által a társulatnak megvétel végett följánlott éremgyűjteménynek áttekintése és megbecslése czéljából Ardeleán Gy. Janky K. és Miletz J. tagok küldetnek ki, kik is a megbízást elfogadván, jelentésöket a nov. havi vál. ülésen terjesztik elő.

Uj tagokul ajánltattak és megválasztattak: Berker Nándor, főreáltanodai tanár Temesvárott; Magyar Salamon Dávid, nyomdatulajdonos Temesvárott.

Rendes havi választmányi ülés nov. 27. Elnök: Ormós Zsigmond ö mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Barácz József, kir. tanácsos, Csorbák Ákos, Dobó László, Miletz János, Pécsh József Rácz Athanáz, kir. tanácsos, Rötth László, Varga Ferencz, Zeh Ferencz. A társulati tagok is igen szép számmal voltak képviselve.

Elnök ö mltga rövid megnyitója után az okt. havi vál. ülés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesített, azután pedig a titkári jelentés adatott elő, amint következik:

I. Tisztelt választmány! A felolvasott jegyzőkönyv tanúsága szerint a múlt havi választmányi ülésünkön kiküldött albizottság a Halavács-féle éremgyűjtemény tárgyában, továbbá Iványi tanár ur a Kis-Ázsiában feltalált görög vésetű emléktáblának fényképe kommentálásá érdekében megbízatásukhoz hiven mai ülésünkön fogják előterjeszteni jelentésöket, mihez azon megnyugtató nyilatkozatot veszi még tőlem a t. választmány, hogy a mik az ugynevezett folyó ügyekhez tartoznak, azok lelkiismeretes pontossággal teljesítvék. Így a múlt ülésen megválasztott uj tagoknak könyvilletményök és okmányuk kiszolgáltatott, s a juliusi tanácskozmányban megállapított szaklap ügye, annak nyomdai költségét illetőleg a t. választmány jóváhagyása reményében elintéztetett. E szerint a 300 példányban negyedévenként három-háromives füzetekben megjelenendő szaklap finom papiron borítékkal ellátva 50—60 frt nyomdai költséggel lesz kiállítva, mely egy éven át 200—240 frt. erejéig veszi igénybé a társulati pénztárt; ezen kiadás azért sem vehető tulságosnak, miután a társulat eddig kiadott emlékkönyveinek költsége e számot tetemesen felülhaladta.

II. A könyv- és régiséggyűjtemény a legközelebbi ülés óta a következő adományokkal gyarapodott: Rötth László vál. tag urtól Schoenwisner éremisméjével; Bolesznay Antal vál. tag urtól, mint szerzőtől: a) Az Al-Dunán stb, utazók számára kiadott kézi könyve és b) A Duna kataraktái és Peth vára czimü munkájával; Bilszky Ferencz tagtársunknak két füzetnyi ajándékával, melyek Erdy János régiség-tani közleményei és a boszna és szerb érmek leírása; Králik László temesvári birtokos urnak egy őskori állat két csonttöredékével, melyek a mehalai határban a csókai erdő alatt két lábnyi mélységben f. hó elején találtattak, Várna y Géza mérnök urnak 7 db régi magyar bankjegyével, én tőlem pedig egy bankjeggyel és 29 db. nem épen

becses, de különböző nemzetiségű rézérémmel, mely adományokat van szerencsém a t. választmánynak megtekintésül bemutatni.

III. Társulatunk a tudomány és közművelődés tényezője lévén, örömmel üdvözl minden jelenséget, mely Temesvár város szellemi értékének emelésére irányul, s e tudományos vívmányok iránti lelkesedésben nyilatkozik, azért is testületileg ohajtott résztvenni a kitüntetésben, melylyel Temesvár városa és annak egyik tudományápoló testülete a nemes érdekekért életével játszó északi sarkexpeditio derék orvosát, dr. K e p e s urat kebelében fogadta.

IV. Amint az eddig is szokásban volt társulatunknál, a kegyeletnek akarok kifejezést adni, t. választmány, midőn B u r g e r Zsigmond és K a p p l e r János tagtársainknak halálát szomoru megemlékezéssel jelentem.

A választmány köszönetet szavaz a beküldött adományokért, s a megnyitandó szaklap ügyében felkéri elnök ő mltgát a még felmerülhető esetek elintézésére.

Ezzel kapcsolatban jelentés adatik a Halavács-féle éremgyűjteményről, és a választmány helybenhagyja a kiküldött albizottság véleményét, mely oda nyilatkozik, hogy a kívánt ár mellett a gyűjtemény megvételebe nem bocsátkozhatik. A Kis-Ázsiában lelt görög feliratos emlékkő fényképéről is felolvastatott a jelentés, mely azonban sajnálattal mondja ki, hogy összefüggő értelmét a szavaknak adni teljes lehetetlen, miután az emlékkő czélfárlól felvilágosító ige kibetűzhetlen. Az emlékkő Antoninus Pius római császár korában állítottatott.

Erre O d o r Samu pénztárnok ur számolt be a pénztár állásáról, mely szerin 908 frt 63 kr. áll a választmány rendelkezésére, mi tudomásul vétetvén, V a r g a Ferencz vál. tag ur olvasta fel ismertetését: „A csak imént eltörlött czéhrendszerrel.“ Értekező előadja, hogy az ipar, melyet hajdan kézműnek, mesterségnek neveztek, hathatós eszköze a nemzeti művelődés fejlesztésének és az anyagi jólét előmozdításának. A czéhrendszer Némtországból ültetett át hozzánk s eredetileg önvédelmi intézmény volt. A czéhek első királyaink idejében már ismeretesek voltak és élénk lendületet nyertek Nagy-Lajos korától kezdve, aki 1376-ban a külföldiekkel leginkább érintkező szepességi és erdélyi szászok czéheinek szabályozása végett az erdélyi hét szászszék előjáróiból és követeiből egy bizottságot alakított, mely bizottság az erdélyi püspök és az általa e végből kiküldött királyi biztos elnöklete alatt bizonyos czéhszabályzatot dolgozott ki, mely szabályzat azután az összes magyarországi czéhekre kiterjesztetett. Valamely mesterségre felvett inas több-kevesebb évek alatt felszabadult, azaz legénynyé lett, s csakis vándoréveinek és ugynevezett remekjének alapján juthatott be a czéhbe. — Igen érdekes, amit értekező egyik-másik czéhlevélből ezen remekekre nézve felsorolt. A czéhek időnként gyüleaseket tartottak, melyeket rendszeren lakozások zártak be. A szegedi szabóczéhnek 1700-ban kezdett jegyzőkönyveiből választékos adatokat tárt fel értekező, melyek tárgyának megvilágítására szolgáltak, előadta továbbá a czéhek eltörlésének okait.

Ugy maga az értekezés, mint annak kerekded és ügyes előadása a hangulatot élénken és vidáman tartotta, s a választmány éljenekkel halmozván szerzőt, munkálatát nyilvános közlés végett a titkárnak átadja.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: H u b e r Samu, haszonbérllő Vattinán, Temes megyében.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés decz. 23. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Ardeleán György, Barácz József kir. tanácsos, Dobó László, Horváth Pius, Miletz János, Wimmer József.

Elnök ő mltga megnyitójában általános pillantást vetvén a társulat működésére, örömmel konstatálja annak bár csendes, de biztos sikerű előhaladását, miről bizonyosságot tesznek a választmányi ülések látogatottsága, a társulatnak folyton új tagokkal gyarapodása, és a társulati szakközlöny, mely néhány nap mulva hagyja el a sajtót. Üdvözli a választmányt, mely a közművelődés útját buzgalommal egyengeti.

Azután felolvastatik a nov. havi ülés jegyzőkönyve és hitelesítettik.

A titkár jelentést teszen a társulat muzeumának érkezett két monumentáról, melyeknek egyike Karánsebesen az 1872. év nyarán ásatott ki egy birtokos kertjében több téglával és márványlappal egyetemben, másika pedig Orsován adatott föl, hova a Karánsebes melletti Slatináról került. Mindkettő Schwerner orsovai harminczad- és adófelügyelő ur intézkedése folytán jutott ide, kinek a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavaz. Bemutatja továbbá a titkár Patala Károly gattájai lelkész ur adományát: Constantius Fl. Julius római érmét, mely 1842. évben a temesvári semináriumi épületnél történt ásatáskor találtatott; továbbá Varga F. vál. tag ur bronzból öntött szabályos idomát, mely a borosjenői határban találtatott, s tökéletes negyedfontnyi súlyánál fogva valószínűleg mérlegelésknél használtatott; azután elnök ő mltga kegyességéből egy Szakálházán talált Theodosius-aranynak lenyomatát, és Iványi ur ismertetése szerint Lugos városnak egy 1717-ből való régi pecsétnyomatát.

A választmány az adományokért és azok ismertetéseért köszönetet szavaz.

Ezután Odor Samu társulati pénztárnok ur számolt a társulati pénztár állásáról, mely szerint 922 frt 62 kr. áll készletben folyó kiadásokra.

Erre Miletz János, vál. tag ur olvasta fel értekezését: Temesvár hadászati jelentőségéről a vegyes ház trónraléptétől I. Mátyás király haláláig (1301—1490.) Az értekezés folytatása a jun. havi vál. ülésen felolvasott munkálatnak, melyben szerző ismét fényes tanúságát adta történetírói talentumának, s a délvidékre vonatkozó és tárgyának megfelelő adatok buvárlásában lankadhatlan buzgalmának. A választmány zajos éljenekben adott kifejezést elismerésének, és az értekezést a társulati „Értesítő“-ben közleni elhatározta.

Miletz János, vál. tag ur írásban adja be indítványát a dentai írományok és oklevelek tárgyában, melyek állítólag a tisztartói épület egyik padlásán letéve vannak, s felhívja ezekre a választmány figyelmét és áttekintésük iránt teendő intézkedését. Mi végből a t. cz. jószágigazgatósághoz megkeresés fog intéztetni.

Odor Samu pénztárnok ur kettős indítványát: a társulat hivatalos küldeményei kihordójának megjutalmazását és egy lap megrendelését elfogadja a választmány.

A tagilleményekkel hátralékban lévő tagok névsora beterjesztett jelentés folytán a társulati ügyésznek intézkedés végett ujong kiadatni határoztatott.

Uj tagul ajánlatik és megválasztatik: Malcsek Gusztáv, kir. tanácsos, m. kir. kincstári jószágkormányzó ur, Temesvárott.

Ezzel az ülés elnök ö mltgának a küszöbön álló ujév alkalmából mondott szives jó kívánatai és azoknak illő viszonzása között véget ért.

A régiségi müemlékekben gazdag Karánsebesről érkezett a mult nyár derekán a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat részére egy fogadalmi oltár alakú római feliratos emlékkő, mely ugyanott állítólag az 1872. év nyarán egy román birtokos kertjében ásás alkalmával került fölszínre. Az ép kapitállal bíró emlékkő, melynek magassága 4', szélessége 1½', vastagsága 1', nagyon hasonlít kisebb községek templomaiban felállított keresztutakhoz, s egy köblábnyi medenczejéből oldalnyílás vezet ki. A fehér kovagból faragott emlékkő csonkítatlan, sulya 9 mázsa. Előlapján következő jól konservált felírás olvasható:

I. O. M.
I·V·LIVS
VALENTIN
LAMEN MT
PRO SALVTE(M)
SVA(M) SVORVM
QVE OMNIVM
CONTVBERNAL . . .
V·L·M·P.

Érdekes emlékkövet kapott a társulat ugyancsak a mult nyáron Orsováról is, mely ketté törve csonka felirással érkezett meg. A törés következtében hiányzik a felírás a negyedik sortól a hetedikig, de ezt Ackner szerint, ki a felírást egy évtized előtt a Karánsebes melletti Slatinán lejegyezte, ki lehet egészíteni. Összeillesztve az emlékkőnek nagysága egy öl, szélessége 3'. Felső részén 6 négyzet lábnyi területen itt-ott faragott alakok nyomai látszanak, de a kopás miatt meghatározhatlanok. Teljes felírása a következő:

D. M.
P. AELIO
ARIORTO
I·I·VIR·AN M
DINIER·H·C·
A LATRONIB
VIX·AN·LVII
DIGNA CON
PIENTISSIMO
ET·P·AEL·FIL·ET·P
AEL·VAL·FIL·ET·V
DARVS·N·B·P

Mindkét emlékkő Schwerer, orsovai harminczad- és adóffelügyelő urnak intézkedése folytán jutott a társulat birtokába, kinek szívessegeért ezennel a nyilvánosság előtt is köszönetet mondunk.

Lugos város pecsétje 1717-ből. A kerek idomu pecséten két magas templomtorony között, melyek egyszerű keresztben végződnek, gúla-alaku fal emelkedik kettős keresztrel ékítve. Első pillanatra minden lugosi azonnal ráismer a román részen épült s az 1842-ki nagy tűz előtt oly diszes görög keleti templomnak homlokzatára, jóllehet ezen templom 1759 és 1766 között épült, a pecsét pedig körirata szerint már 1717-ben vésetett. Hogyan került tehát a templom már építése előtt 40 évvel ezen pecsétre? — Vagy azt kell mondanunk, hogy a pecsét nem is ezen templomot ábrázolja, hanem más, mely a pecsétnél régibb; vagy pedig hogy ezen pecsét nem egészen eredeti. — Első esetben nem is sejt-hetni, mit jelentsen tulajdonképen ama pecsét? Azon időben ugyanis még nem létezett Lugoson nemesak ily alaku, de egyáltalában — a most romban heverő egytornyú kis Rác-z-féle templomot kivéve — sem-miféle templom. Ez szakértők állításai szerint a 16. századból reánk ma-radt ereklye és latin felirása szerint 1726-ban Rác-z János kerületi főnök által (harmadszor s utoljára) renováltatott. Hogy ennek a renoválás előtt két tornya volt volna, nehéz elhinni. A német részen épült minorita-templomot pedig épenséggel nem jelentheti; ezt 1733-ban kezdték építeni s 1735-ben végezték be, ennek csak egy kis három öles tor-nyocskája volt. — A második esetben azt hihetné valaki, hogy ez a 18. század közepe táján megújított pecsét, melyen csak az évszám maradt a régi, és az előbbi jelvény helyett egy időközben épült újabbat, t. i. az akkorában oly híres grg. kel. templomot az oláh részen, véstek reá. Ez annál valószínűbbnek látszik, mert e pecsét kétségkívül épen Lugos városának akkor önálló községet alkotott oláh részének pecsétje. Német-Lugos t. i. épen a pecsét kelte idején, az 1718-ki passarovici béke után kezd bontakozni és 1793 nov. 18-ig maga is külön bíró alatt volt. Van még külön német feliratu pecsétje is (az évszám nem olvasható), mely egy 1792. dec. 16-án kiállított okmányon fordul elő, s mely hihetőleg újabb keletű amannál.

De ha az utóbbi esetet elfogadjuk, az a kérdés merül föl, mi lehetett ama pecsétnek ezen templom által kiszorított régibb képe? Talán az Izabella királynő által Lugosnak 1551-ben privilegium kíséretében adott nemesi cimere? Arról azonban határozott adat-nem szól, hogy az akkori zavaros időben e kiváltságokat és cimert egyáltalában használták volna. Az 1717-dik év Lugos város pecsétjében valószínűleg a török iga-alóli végfelszabadulást akarja jelenteni.

A pecsét körirata: *Lugosch: X Varesch: 1717.* (Iványi I.)

Történelmiakkal foglalkozó olvasóink kedvéért igtatunk ide néhány jelesebb szakmunkát, melyek drágaságuknál fogva magán könyvtárakban ritkábban találhatók. Teszszük ezt egyrészt azért, hogy a magyar történelmet tüzetesen búvároknak a források lelhelye iránt tájékozást nyujtsunk, másrészt pedig, hogy az effélék birtokosait irányadás mellett arra kérjük fel, miszerint unicumaiknak vagy becsesebb régi könyveiknek címét közlés végett velünk tudatni ne terheltessenek.

A csanád-egyházmegyei püspöki könyvtárban megvannak: *Bonfinius, Istvánfy, Kazy, Pray, Timon, Katona*: magyarországi történetei. — *Fejér*: Codex diplom. Hungariae. és Joh. Corvinus de Hunyad. — *Pray*: Epistolae procerum regni Hung. Specimen Hierarch. Hung. Annales sat. — *Schwandtner*: Scriptores rerum Hung. — *Bethlen*:

Hist. de reb. Transilv. — *Palma*: Catalogus nummor. Hung. — Appendix ad catal. numm. — *Eder*: Scriptorum rerum Transilv. — *Erdélyorsz.* tört. tár. — *Káprinai*: Hung. diplomatica temp. Mathiae de Hunyad. — *Kovachich*: Vestigia comitorum. — *Miller*: Epistolae Ferd. I. et Maxim. II. — *Köleszer*: Avaria romano-dacica. — *Severini*: Conspectus Hist. Hung. — *Vallaszky*: Consp. reipubl. literariae in Hung. — *Batthányi*: Seti. Gerardi scripta et acta. — *Theiner*: monumenta vetera Hist. Ungar. Romae 1849. — *Fuchshoffer*: Monasterologia regni Hung. — *Vlad*: Alaj., a román nép és ügye. — *Grisellini*: Gesch. d. temescher Banats.

A kegyesrendiek temesvári könyvtárában: *Fessler* és *Engel* Gesch. der Ungarn. — *Gebhardi*: Gesch. des Reiches Ungarn. — *Benkő*: Transilvania. — *Vályi* András: Magyarország leírása. — *Timon*: Imago ant. et novae Hung. — *M. Kovács J*: Magyar kronikák 1742-ig. — *Horányi*: Nova memoria Hungarorum. — *Geschichte der Pest 1738—40* im Temesch. Banat. — *Schwandtner*: Scriptorum rer. Hung. — *Schoenwisner*: Not. Hung. rei nummariae. — *Palma*: Heraldica Hung. — *L. Túróczi*: Ungaria suiseum regibus. — *Vallaszki*: Consp. reipubl. literar. in Hung. — *Szvorényi*: Historia relig. in Hung. — *M. Horvát*: Hist. arcana belli Turcei, anni 1737—39. — *Desericius*: de initiis ac Majoribus Reg. Hung. — *Kazy, Bonfinius, Istvánfi, Pálma* és *Pray* munkái. — *Math. Bél*: Adparat. ad Hist. Hung. — *Math. Bél*: Notitia Hung. Novae. — *Stilling*: Vita S. Stephani. — *Palatini* Regni Hung. — *Hammer-Purgstall*, Gesch. des osmann. Reiches. (Iványi I.)

Temesvár város terei és utczái a történeti és helyi viszonyok alapján nyert új elnevezések, illetőleg az új táblák alkalmazása által valóban kellemes meglepetésül szolgálnak a szemlélőnek. A piros szegélyű fehér vastáblákon magyar és német nyelven kiemelkedő csinos fekete sorok a készítő mesternek jó izléséről tanuskodnak. De nem kevésbé tanuskodnak a városi hatóság hazafias érzületéről és nemes áldozatkész-ségéről is, mely a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat által megpendített eszmét magáévá tevén, azt a város dícső multjának és tisztés jelenének megfelelőleg fogatosította. A jó példa bizonyára nem lesz hatás nélkül egyéb délmagyarországi városokra is.

Érmek.

A délmagyarországi történelmi s régészeti társulat muzeuma, a társulat keletkezésétől kezdve eddigéig, részint egyes tudomány barátok s társulati tagok áldozatkészége folytán, részint vétel s esere útján is, — igen szépen gyarapodott különféle régiségi tárgyak, különösen pedig érmekben, melyeknek egy nagy részét, miután az 1873 s 1874 években megjelent társulati „Emlékkönyv” már szakavatottan ösmerteti egész 1873. év végeig, jelen sorokkal azon érmek s régiségi tárgyak leírását kezdem meg, melyek 1874. január 1-től kezdve jutottak társulati muzeumunk birtokába. Jelen közlemény egész márczius hó végeig tárgyalja az érmek leírását, a többiek is közöltetni fognak időnként a társulati folyóiratban.

A.

Dr. Keszler K. társulati tag és soproni lyceumi tanár ur a következő érmekkel gazdagította a társulati muzeumot.

A) Rómaiak.

I. Constantius. (337 — 361.)

1. a) Előlap: A császár balra néző mellképe; Kőrirat: D (ominus) N(oster) Constantius P (ius) F (elix Aug(ustus)). Hátlap: sisakos Constantius paizszal és lándzsával jobbra fordulva az előtte lovastul lerogyott harezost átdőfni készül; kőrirat: F el(ix) Temp(orum) Reparatio. — Bronz.

2. b) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal; kőrirat: alig kivehetőleg D(ominus) N(oster) . . . Constantius Nob(ilissimus) Caes(ar). Hátlap: Sisakos Constantius paizszal és lándzsával jobbra fordulva, az előtte összeroskadt lovast leszolja. Kőrirat: Fel(ix) Temp(orum) Reparatio. — Bronz. Az egész érem nagyon kopott.

II. Constans (337 — 350.)

3. c) Előlap: a Caesar balra néző mellképe, fejét diadém köríti. Kőrirat: alig olvashatólag Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus). Hátlap: Egy harezos alig kivehető balra fordult alakja látszik; a kőrirat olvashatlan.

III. Valentinianus. (364 — 375.)

4. d) Előlap: A császár balra fordult mellképe diademmal; kőrirat: alig olvasható Valentinianus), a többi sorok elinlettek a régiségtől. Hátlap: Egy harezos látszik jobbra fordulva felemelt jobb kézzel s baljában paizsot tart. Kőrirata teljesen olvashatlan. Lent a pénzverdei helyet megjelölő felirat: A- Sise=officina prima Sisciae, — még látható. — Bronz.

5. e) 15 darab római pénz, a régiség- és rozsdá miatt teljesen olvashatlan; közülök némelyek, a caesárok arczképei után itélve, Constans, Constantius és Valens császárok korából valók lehetnek.

B) Magyarok.

I. Negyedik Béla (1235—1270)

6. f) Előlap: A király fiával V. Istvánnal, arczzal felénk fordulva trónon ül; mindkettő fején négyszögletes főveg 3 kereszttel; mindkettejük jobbában liliosos jogar, balkezökben pedig a királyi jelvények közül az országalmája kereszttel. Kőrirat: jobbra lefelé, Rex Bela, balra lefelé, Rex Sts. (Stephanus). Lent, félkör alatt, értékjelölő római szám: III. Hátlap: trónon ülő Mária, feje körül szent sugár koszorúval, s mindkét oldalon egy-egy kereszttel, jobbában lilium-jogarral, míg balkeze a mint kivehető, ölében nyugszik; kőrirata: Sancta Maria széthányt betükkel. — Réz.

7. g) Negyedik Béla-féle tatár érem. — Réz.

II. Első Ferdinánd. (1527—1564.)

8. h) Előlap. Magyar ezimerpaizs, két részre osztva, jobb felől a magyar ezimerbeli négy pólya, balfelől pedig hármalmon a kettős kereszt látható; kőrirat alig kivehetőleg Ferdinandus) D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) G(ermaniae) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex). Jobbra a mezőnyben K(ör)möcz balra pedig B(ánya) látható. Hátlap: koronás Mária, jobbában a gyermek Jézussal. Kőrirata. Patrona Ungariae alig olvasható. Év száma olvashatlan. — Ezüst. — Dénár.

III. Első Rudolf király (1576—1608 június 27.)

9. i) Előlap: Öt osztályu magyar ezimera paizs, melynek felső jobb osztályában a magyar ezimerebeli 4 pólya, felső bal oldalán pedig a magyar ezimerebeli kettős kereszt, közepén az austriai főhercegségi pólya, alsó jobb osztályában elmosódva a dalmát koronás fejek, alsó bal részében alig láthatólag a cseh oroslány szemlélhető. A paizs fölötti év szám 1579; körirata: Rudo(lphus) II. RO(manorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) G(ermaniae) HU(ngariae) BO(hemiae) R(ex). — Hátlap: koronázott Mária a gyermek Jézust jobbán tartva, jobbra a mezőnyben K., balra B. = Körmöcz Bánya; körirat: Patrona Hungarie (sic). — rozsz ezüst — Dénár.

IV. Második Rákóczy Ferencz féle érem (1703—1711.)

10. j) Előlap: Koronás ezimer paizs kétrészre osztva, jobbra a magyar ezimerebeli 4 pólya, balra pedig hármashalmon a kettős kereszt látható: a mezőnyben jobbra 17-balra pedig 06 év szám olvasható. Hátlap: a mezőnyben felül, két sorban ezen felirat áll: Pro Libertate, ez alatt ezífrázattól kúnyezve az érték jelölő X = tiz poltura látható. — Réz.

V. Az 1848—1849. évi szabadságharcz idejéből.

11. k) Előlap: A magyar korona, magyar ezimerepaizon nyugszik, mely két részre van osztva, jobbra a magyar ezimerebeli 4 pólya, balra pedig a hármashalmon nyugvó kettős kereszt látható; körirat: Magyar királyi Váltó Pénz. — Hátlap: a mezőnyben legfelül csillag, ezalatt 3 sorban következő felirat: Egy krajczár 1848. alatt ezífrázat. — Réz.

C) Osztrákok.

a) Cseh.

I. Első Lipót. (1657—1705.)

12. l) Előlap: A császár babér koszorús balra néző mellképe, alul értékjelölő 3, körirat: Leopoldus D(ei) G(ratia) R(omanorum) Imper(ator) S(emper) A(ugustus). — Hátlap: a császári korona alatt kétféjű sas és ennek mellén a csehországi koronás ezimer paizs, jobbra lépő kétfarku oroslánynyal. Körirat: Ger(maniae) Hun(gariae) Bohemiae Rex. 16—99. — Ezüst.

b) Osztrák.

II. Mária Terézia (1740—1780.)

13. m) Előlap: A császárné balra néző mellképe, fején, melyről dus hajzata csigákban leomlik, diadémnal. Körirat: M(aria) Theres(ia) D(ei) G(ratia) H(ungariae) B(ohemiae) R(egina) Arch(idux) Aust(riae). Hátlap: a rozsdától egészen elkopott, csak az évszám 1761. vehető ki. — Réz.

III. Első Ferencz József (1848 decz. 2-a óta.)

14. n) Előlap: A császári korona alatt, császári koronás kétféjű sas, mely mellén több osztályu ezimer paizsra van osztva; alul a sas jobb lába kardot s fejedelmi pálezát, a bal pedig arany almát keresztel tart. Körirat: K. k. Oesterreichische Seheidemünze. — Hátlap: egyes pontokból alkotott körben 4 sorban következő felirat: 1 Kreuzer 1851. B. — Réz. 2 darab.

15. o) Előlap: mint az n) alatti. Hátlap: Szinte mint az n) alatti azzal a különbséggel, hogy itt a felirat: 1/2 Kreuzer stb. — Réz.

D) Salzburgi érsekségi.

I. János Ernő érsek.

16. ö) Előlap: Kardinális kalap alatt, s bal részről hosszú lecsüngő bojtok között papi, több osztályra osztott ezimer paizs; Körirat: Jo(annes) Ern(estus) D(ei) G(ratia) Archi Ep(iscopus). — Hátlap: Egy nyolcz sugárból álló kereszt közepén kör, két mezőnyre osztva, melynek jobb felén oroszlány áll, jobbra fordulva; Körirat: Salisburgensis. 1695. — Ezüst.

E) Német Birodalmi.

17. p) Előlap: Czimerpaizs cifrázattal, két mezőnyre osztva, melyben jobb felől oroszlány áll, balról pedig két pólya látható — Hátlap: nagyon kopott, közepén egy kis körben értékjelölő 2 olvasható. — Körirat: elkopott, valamennyire kivehető még ez: Landminz.— Ezüst.

F) Rómániai.

18. q) Előlap: Koronás mennyezet alatt, a fejedelmi koronával fedett egyesült moldva-oláhországi négy osztályu ezimer paizs, közepén az 5-ik osztályban a fejedelmnek családi ezimere látható; Körirat: felül Romania. — Hátlap: jobbra félig babér, balra félig tölgy koszoruban a következő 3 sornyi felirat: 5. Bani. 1867. Alul a koszorun kívül a vésnök neve: Watt & Co. — Réz.

Ezen elősoroltakon kívül fentirt adakozó muzeumunk számára még 2 darab kopott érmet s 3. darab játékpénzt (Spielmark) ajándékozott.

G) Mária Immaculáta emlékérmé.

19. r) Előlap: Az istenanya áll egy földgömbön nyugvó félholdon, jobb s bal felől diésfénytől környezetten s e körül felhőzet látszik mindkét oldalon háromhárom angyalféjjel; Körirat: Pius. IX. P(ontifex) Max(imus) Declarat Immaculatam. 1854. — Hátlap: az egészen sima mezőnyben a következő felirat áll 6 sorban: Virgini Sine Labe Conceptae. Magnae Suae Dominae Regnum Marianum. Anno 1855. Prid(ie) Non(arum) Maji. (Májushó 6-ika) — Öntvény.

B.

Borgátai Szabó József társulati tag s nyugalmazott tanár Sopronban, a következő érmeeket adományozta:

A) Rómaiak.

I. Coccejus Nerva (Marcus Coccejus 96—98.)

20. a) Előlap: A császár koronázott mellképe balra fordulva. Körirat: alig kivehetőleg Co . . . us . . . va Aug(ustus) P(ontifex) M(aximus) Tr(ibunitia) P(otestate) Cos. — Hátlap: jobbra néző, személyesített Uberitas állva, előre nyújtott jobbában lefelé zaeskot tart baljában bőség-szarut; a mezőnyben jobbra S=6, balra C látható. Körirat: olvashatlan. — Bronz.

II. Nagy Constantin (306—337.)

21. b) Előlap: A császár koszoruzott mellképe balra fordulva. Körirat: Constantinus, a többi olvashatlan. — Hátlap: nagyon elkopott felirata olvashatlan — Réz.

III. Contans (337—350.)

22. c) Előlap: A császár balra néző diademmal ékesített mellképe; felirata Constans; tovább olvashatlan. — Hátlap: két sisakos harcos áll lándzsával, az egyik

jobbra, a másik balra néz közöttük egy katonai jelvény (signum militare); körirata Gloria Exercitus alig olvasható. — Réz.

23. d) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal. Körirata: Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: két harcos egy mással viaskodni látszik. Körirata: csak ez vehető ki: Victoria . . . , — Réz.

24. e) Előlap: A császár mellképe, diademmal, balra fordulva: körirat: Constans Nob(ilissimus) Caes(ar). — Hátlap: két sisakos harcos áll lándzsával, az egyik jobbra, a másik balra néz; közöttük két katonai jelvény; felirat: Gloria Exercitus. — Réz.

IV. Constantius (337—361.)

25. f) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal. Körirat: D(ominus) N(oster) Constantius P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: Sisakos Constantius állva, az előtte lovastul lerogyott ellent lándzsával leszurja. Körirat: Fel(ix) Temp(orum) Reparatio. Lent a pénzverdei helyet megjelölő következő felirat: A. Sise = Officina prima Sisciae. — Réz.

26. g) Előlap: Nagyon kopott; a császár balra néző mellképe a diademmal s körirattal alig vehető ki. — Hátlap: mint a 25. alatti. — Réz.

V. Valentinianus (364—375.)

27. h) Előlap: A császár balra néző mellképe, fejét diadem köríti; felirat: D(ominus) N(oster) Valentinianus P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: nagyon kopott, egy vitéz álló alakja látható, balkezében lándzsát tart, jobbával pedig egy térdelő alakra támaszkodik. Körirata: Gloria Romanorum. Lent a pénzverdei helyet megjelölő felirat: A. Sise = Officina prima Sisciae. — Réz.

VI. Valens. (365—378)

28. i) Előlap: A császár diademmal ékitett balra néző mellképe. Körirat: D(ominus) N(oster) Valens P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: a személyesített Gloria áll jobbra fordulva, jobbát egy térdelő alak fölé tartva, baljában egy jelvényt (signum) tart, mellette csillag van. Körirat: Gloria Romanorum. — Réz.

29. j) Előlap: A császár mellképe, balra fordulva fején diademmal. Körirat: D. N. Valens P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: a személyesített Securitas szárnyakkal; Körirat: Securitas, a többi olvashatlan; lent a pénzverdei helyet jelölő felirat: A. Sise = Officina prima Sisciae. — Réz.

VII. Ismeretlenek.

30. k) Előlap: A császár arcképe jobbra fordulva. Körirat: olvashatlan; — Hátlap: egy álló, nemez nélküli női alak jobbra fordulva, jobbában kis Victoriát tart s alatta egy koszoru látható, baljában lándzsát tart s a mezőnyben B. látható; Körirat: Jovi Conservatori. — Réz.

31. l) Előlap: Egy sisakos vitéz alakja jobbra fordulva látható lándzsával; Körirat: Constantinopolis. — Hátlap: nagyon elkopott. — Réz.

32. m) Ezekon kívül még 10 darab római pénz, melyek a régiség s elkopott állapotuk miatt, meg nem határozhatók, adományoztatott.

B) Zsidó pénz.

33. n) Előlap: Jobbra félig babér, balra félig tölgy koszorúban zsidó betűk állnak. ק"מ"ד — Hátlap: félig babér, félig tölgy koszorúban következő betűk láthatók: I G. M. — Réz.

C) Magyarország.

I. Negyedik Béla (1235—1270.)

34. o) Előlap: Béla király fiával V. Istvánnal arcezzal szemközt felénk fordulva trónon ül; fejkön 4 szögletes fővegek 3 kereszttel, mindakét király jobbában lilimos jogar, balkezükben pedig az ország almája kereszttel; körirat jobbra Rex Béla, balra Rex Sts = Stephanus; legalul kis félkörben értékjelölő III. — Hátlap: Mária trónon ül: arcezzal szemközt a néző felé fordulva, feje körül szent sugár koszorú, s mindkét oldalon keresztcsékével, jobbában lilimos jogar, balját keblén nyugtatja körirat: Sancta Maria. — Réz.

35. ö) Negyedik Béla féle tatár érem. — Réz.

II. Második Mátyás (1608 nov. 19—1619 mart. 20.)

36. p) Előlap: Magyarország ezimer paizsa, jobbra a 4 pólya-, balra pedig a hármás halmon nyugvó kettős kereszt látható, a mezőnyben jobbra K, balra B, betűkkel = Körmöcz Bánya. Körirat: Mat(hias) D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) . . . . HU(ngariae) B(ohemiae) R(ex). Hátlap: nagyon elkopott sz. Mária alakjával. Körirat: Patrona . . . Ga(riae); ezután az év szám 1616. — Ezüst — Dénár.

37. q) Előlap: Mint a 36. p) alatti. — Hátlap: szintén, csak hogy ezen sz. Mária trónon ülve, baljában a kised Jézussal s jobbában a jogarral tisztán kivethető; azután ezen az év szám 1618. — Ezüst — Dénár.

III. Második Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

38. r) Előlap: Magyarország ezimerpaizsa a koszorúval, jobb felől a 4 pólya-, balfelől a koronás 3 halom a kettős kereszttel látható; a mezőnyben jobbra 17 — balra pedig 05 év szám. — Hátlap: két sorban ezen felirat: Pro Libertate; ez alatt ezifrán fonott keretben értékjelölő X = 10 poltura. — Réz. két példány.

39. s) Előlap: Mint a 38 r) alatt, csupán itt az év szám 1706. Hátlap: szintén, mint a 38. r) alatti. — Réz.

40. sz) Előlap: Magyarország koronás ezimerpaizsa, jobb felől a 4 pólya-, s balról koronás három halmon a kettős kereszttel; körirat: balról: Poltura, alul A(nno), jobb felől 1706. — Hátlap: az istenanya koronával fején trónon ül, lábai félholdon nyugosznak; jobbában jogart, baljában a gyermek Jézust tartja, kinek fején korona s baljában az ország keresztcsék almája látható; körirat: balról Patrona, jobbról: Hungariae. — Réz.

IV. Mária Terézia (1740—1780.)

41. t) Előlap: Magyarország ezimerpaizsa a koronával, jobb s balfelől ezifrázat; körirat: M(aria) Theresia. D(ei) G(ratia) R(omanorum) Imp(eratrix) Ge(rmaniae), Hu(ngariae) Bo(chemiae) Reg(ina). 1763. — Hátlap: koronázott sz. Mária, fénysugarak között ülve, lábainál félhold, fejét szent sugárkoszorú környezi, jobbában jogart, baljában a gyermek Jézust tartja; körirat: balról Patrona, jobbról Hungariae. — Dénár — Réz. 2 példány.

42. ty) Előlap: mint a 41 t) alatti, csupán az év szám itt 1766. — Hátlap: mint a 41 t) alatti példánynál. — Réz.

D) Osztrák.

a. Általában

I. Első Lipót (1657—1705.)

43. u) Előlap: A császár mellképe, arcezzal balra fordulva fején koszorú; körirat: Leopoldus D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mperator) S(emper) A(ugustus) Ge(r-

maniac) H(ungariae) B(ohemiae) R(ex). — Hátlap: a császári korona alatt kétfejű sas s ennek mellén az austriai ezimer paizs; körirat: Archi Dux Aus(triae) Dux Bur(gundiae) Com(es) Tyr(olis) — 16 a többi olvashatlan. Ezüst.

II. Első József (1705—1711)

44. ü) Elölapp: A császár koszoruzott, balra fordult arczképe; körirat: . . . eph(us) D . . . I. S. A. G. H. B. R. — Hátlap: a császári korona alatt kétfejű sas, s ennek mellén az osztrák ezimerpaizs, körirat: Archi Dux Austriae ect. 17 — a többi olvashatlan, — Ezüst.

b. Osztrák-cseh.

45. v) Elölapp: a császár babérkoszorus arczképe balra fordulva; körirat: Josephus D. G. Ro. Impe. S. A.; alul az értékjelölő 3. — Hátlap: a császári korona alatt kétfejű sas s ennek mellén a cseh ezimerpaizs a kétfarku oroslány; körirat: Ger. Hung. Bohemiae Rex. — Évszám 1709. — Ezüst.

III. Hatodik Károly. (1711—1740)

46. w) Elölapp: A császár dushajzatos mellképe balra fordulva. Körirat: Carol(us) VI. D(ei) Gratia) R. I. S. A. G. Hun. Bo. Rex. alul az értékjelölő 1. — Hátlap: Császári korona alatt a kétfejű sas s ennek mellén a cseh kétfarku oroslány körirat: Archi D. Aus. Dux. Burg. Styriae, Évszám 1727. — Ezüst.

IV. Mária Terezia (1740—1780.)

47. x) Elölapp: Mint a 13. m) alatti. Hátlap: szintén ugyanaz. — Réz,

V. Második Ferencz (1792—1806)

a. mint német császár.

48. y) Elölapp: Koronás kétfejű sas, mellén ezimerpaizs több osztályra osztva; Körirat: Kai. kön. Erbländische Scheid. Münz. — Hátlap: 3 sorban következő felirat áll: 6 kreuzer 1795. B. Ez alatt keresztbe fektetett tölgy s borostyán ág. — Ezüst.

49. z) Elölapp: A császár babérkoszorus balra néző mellképe; körirat: Franc(iscus) II. D. G. R(omanorum) I, S(emper) A. Ge. Hu. Bo. Rex. A(rchidux) A(ustriae) — Hátlap: a korona alatt kétfejű sas, s ennek mellén felkörben az értékjelölő 1. (t. i. krajezár) ettől jobbra a mezőnyben 18 balra 00 évszám. — Réz.

50. zs) Elölapp: Koronás ezimerpaizs, több osztályra osztva; körirat: Franc(iscus) II. D. G. R. I. S. A. H. B. Rex. A(rchidux) A(ustriae) M. B. — Hátlap: ezírfázatban ezen felirat: Ein Kreuzer. 1802. H. — Réz.

51. aa) Elölapp: Egy négy szögben korona alatt kétfejű sas, s ennek mellén korora alatt megint ezimerpaizs; jobbra a mezőnyben értékjelölő V. balra II. körirat: Franc. II. D. G. R. Imp. S. A. Ge. Hu. Bo(hemiae) Rex. A. A. — Hátlap: négy-szögben értékjelölő 7, ez alatt keresztbe fektetett babér s palmaág; ezek alatt az év szám 1802. — Ezüst.

b. Első Ferencz név alatt mint ausztriai császár (1806—1835)

52. bb) Elölapp: A császár babérkoszorus balra néző mellképe, körirat: Franz. Kais. V(on) Oest. Kön. Z. Hu. Bo. Gal. U. Lo. — Hátlap: kis karikákból álló kör. s ebben következő felirat 3 sorban: 3 Kreuzer. 1812. kívül körirat: Scheidmünze Der Wiener Wahrung. — Réz.

53. ee) Elölapp: Mint az 52. bb) alatti; hátlap; is ugyanaz azzal a különbséggel, hogy itt az értékjelölő szám 1 — Réz.

54. dd) Elölapp: Mint az 52. alatti; a hátlap is, csak az értékjelölő szám $\frac{1}{2}$. — Réz.

e. Osztrák-olasz.

55. ee) Előlap: A császári korona, ez alatt a lombard vas-korona, körirat: Regno Lombardo Veneto. Hátlapon: következő 3 soros felirat 5. Centesimi. 1822. — Réz.

56. ff) Osztrák. Előlap: a császár babékoszorus mellképe, balra fordulva; körirat: Franciscus I. D. G. Austriae Imperator. Hátlap: a császári korona alatt kétféjű sas, s ennek mellén czimerektől körül vett körben az értékjelölő 3 körirat: Hun. Boh. Lomb. Et Ven. Gal. Lod. Il. Rex. A. A. 1828 — Ezüst.

VI. I. Ferdinánd (1835—1848)

57. gg) Előlap: A császár babékoszorus mellképe arccal balra fordulva; körirat: Ferd. I. D. G. Austr. Imp. Hung. Boh. R. H. N. V. — Hátlap: korona alatt kétféjű sas, s ennek mellén czimerektől környezett körben értékjelölő 3, körirat: Rex Lomb. Et Ven. Dalm. Gal. Lod. Ill. A. A. — 1838. — Ezüst.

VII. Első Ferencz József (1848. dec. 2-a óta.)

58. hh) Előlap: Mint a 14. n) alatti Hátlap: szintén ugyanaz. — Réz. — két példány.

E) Bajorország.

I. Miksa József.

59. ii) Előlap: A fejedelem balra néző arcképe, körirat: Max(imilianus) Jos(ephus) H. I. B. C. &. Hátlap: fejedelmi korona alatt, arany lánczól képezett körben a több osztályra osztott bajor czimer; körirat: Land — Münz. Év szám. 1766. — Ezüst.

60. jj) Előlap: A bajor czimer paizs. — Hátlap: a következő értékjelölő felirat, 3 sorban: 1. Pfennig. 1798. — Réz.

61. kk) Előlap: A király balra néző arcképe, körirat: Max Joseph König. von Baiern. Hátlap: a királyi korona alatt a bajor több osztályú czimerpaizs; körirat: Land—Münz; a mezőnyben jobbra f. balra K(reuzer); alul az év szám 1807 — Ezüst.

62. ll) Előlap: királyi korona alatt a bajor czimerpaizs; Hátlap: következő értékjelölő felirat: 1. Pfennig. 1815. — Réz.

F) Baden Nagy Hercegség.

63. mm) Előlap: A nagy hercegi koronával diszitett czimerpaizs; körirat: Gross Herzogthum Baden; alul év szám 1817. — Hátlap: babér s tölgyágtól képezett koszoruban következő felirat: 3 Kreuzer. — Ezüst.

G) Németországi.

64. nn) Előlap: Korona, ez alatt R és F betűkből alkotott monogramm jobbra az évszám jelölő 17-balra 80. — Hátlap: kopott, kivehető még ezen felirat: 24 Einen Thaler. — Réz.

65. oo) Előlap: Korona, ez alatt szív alakú czimerpaizs, benn 2 águ farkkal egy álló oroszlány, jobb lábát egy emelkedésen nyugosztja. Hátlap: következő felirat: 3 Pfennig. F. R. P. Kreizer L. M. — 1816. — Réz.

H) Hessen-Darmstadt.

66. öö) Előlap: Korona, ez alatt egy koszoruban álló oroszlány két ágú farkkal; körirat: Hessen—Darmst. Hátlap: elkopott még kivehető ez: Pfennig.—Réz.

I) Németországi.

67. pp) Előlap: A fejedelem balra néző arczképe, fején parókával; körirat: Fridericus. D. G. M. B. D. P. Hátlap: sas koronával, mellén egy kis körben értékjelölő 1 körirat: M. C. I. B. S. P. G. W. M. S. G. P. N. Pr. H. Évszám 1748. — Ezüst.

68. qq) Előlap: Egy koronás sas kiterjesztett szárnyakkal; alul ezen betűk vannak: G (F) B. — Hátlap: két csillag közt I. ezalatt Pfening s legalul az évszám 1802. — Réz.

69. rr) Előlap: Négy szögben gömb egy kereszttel. Hátlap: különféle betűkből álló monogrammm, a közök más-más ezimerpaizsokkal kitöltve; kopott; évszáma 1623 — Ezüst.

70. ss) Előlap: Korona ezalatt egy cifrázatban LG betűkből álló monogrammm; körirat: jobbra F. S. R. balra L. M. Hátlap; kopott, rajt egy gomb vehető ki ezífra kereszttel; évszáma felül 1779. — Rosz ezüst.

K) Papi fejedelmi.

a. Olmützi püspökségi.

71. sz sz) Előlap: A püspök balra néző arczképe; körirat: Carolus. D. G. Fppus. Olomucens, alul az értékjelölő 3. — Hátlap: több osztályu ezimerpaizs, melyen felül püspök süveg s korona nyugszik, körirat: Princeps. Reg. Cab. O. Com. évszám 1670 — ezüst.

b. János-Antal püspök.

72. tt) Előlap: Korona alatt ovál alku több osztályra osztott ezimerpaizs: körirat: Joh(annes) Ant(oni)us D. G. Ep(iscop)us Cur. S(aeri) Romani I(mperii) P(rinceps.) Hátlap: kopott egy kereszt látszik rajt egy kisebb körben, körirata olvashatlan. — Ezüst.

73. uu) Meghatározatlan papi fejedelmi. Előlap: korona alatt ezífra keretű paizsezimer több osztálylyal; jobbról kardmarkolat, balról a püspökbot felső görbitett része látszik; évszáma. 1764; alul ezen betűk vannak jobbra: M. egy körben W. és balra P. — Hátlap: korona ez alatt egy monogrammm F. A. L, betűkből; körirat: Conventions Land. Münz. — Ezüst.

L) Olaszország.

I. Napoleon.

74. üü) Előlap: A császár jobbra néző mellképe; alatta horgony s megfordított esése közt az évszám 1808; körirat: Napoleone Imperatore E Re. — Hátlap: hét águ nyílt korona, alatta ezen felirat: Soldo, s ez alatt V(elenceze) körirat: Regno D' Italia. — Réz.

Velencei forradalmi érem.

75. vv) Előlap: Sz. Márk szárnyas oroszlánya jobbra fordulva, alatta, Z. V; körirat: Governo Provisorio Di Venezia. — Hátlap: értéket jejlő 1; évszám alig olvashatólag 1849. — körirat felül: centesimo, vonatkozással az 1. számrá; alul más körirat: Di Lira Corrente — Réz.

M) Osztrák-Lengyel.

76. ww) Előlap: Koronás kétféjü sas, mellén paizsezimer melyen korona nyugszik, alul jobbra, balra három-három keresztbe fektetett hadi zászló látszik, felső félkörben a következő felirat van: Monet. Aer. Exercit. Caes. Reg. — Hátlap: körirat: III. Grossi Pol. 1794, ez alatt keresztbe fektetett pálma s eserfa ág. — Réz.

N) Oroszország.

77. xx) Előlap: Korona alatt kétféjű sas; mellén szintén korona alatt ezimerpaizs ezimer koszorútól környezve; a sas ballábjával keresztos országalmát, a jobbal pedig jogart tart, alul ezen évszám 1820. — Hátlap: felül korona, ez alatt 1. alatta orosz betűkkel: Kopjeka; a felirást eserkoszóru köríti. — Réz.

O) Török.

78. yy) Előlap: a Sultánnak névjegye falevelekkel diszitett körben — Hátlap falevelekből font koszoruban több sor török írás, alatta ezen évszám 1200 a Krisztus születése utáni 622-ben (Hedgira) történt futása után Mohammednek — Ezüst.

79. zz) Előlap: Mint a 78. yy) alatti. Hátlap: ezen a Hedgira évszám 1223. — Rosz ezüst.

Ezeken kívül fentirt adakozó ur még 11 darab ezüst s 6 darab réz érmet aján-dékozott, melyeket azonban kopottságuk miatt részint nehéz, részint lehetetlen meg-határozni.

P) Francia forradalmi emlékérem.

Szövetségi ünepély emlékére (1790 jul. 14.)

80. a) Előlap: Ovál alakú mezőnyben jobb részről egy oszlop mellett Minerva ül trónon, fején sisakkal, arezzal balra fordulva, jobbában iratot tart, bal részen a felfegyverzett francia polgárok megszámlálhatlan sora áll arezzal jobbra fordulva zászlókkal és szuronyos fegyverekkel; az első sorban levők jobb lába előre van téve balkezők kard markolaton nyugszik s kinyújtott jobbjakkal az iratra mutatnak; körirat: felül: Pacie Federatif; alul: 14 Juillet s ez alatt 1790; körirat jobb felől: Vivre Libres, balfelől: Ou Mourir. — Hátlap: kisebb körben a következő felirat van 9 sorban: Medaille De Confiance De Cinq-Sols Remboursable En . . . . ., ts . . . . . két sor olvashatlan s ezek után L' An I Vie La Liberte. körirat: Monn . . . . . Freres Negocians a Paris 1792. — Ezüst.

R)

A Lunevilli béke emlékére 1801 febr. 9.

81. b) Előlap: Ceres istenasszony virágokkal diszlő mezőben, arezzal jobbra fordulva áll, jobbjával gabonát szór s baljában olaj fa ágat tart; körirat: Im Frieden keimt Des Guten Saat. — Hátlap; következő felirat 9 sorban: Dem „zwischen. S. K. K. Maj. Franz II. Und der Französ. Republik. D. IX Ferbr. MDCCCI. Zu Luneville Geschlossen Frieden. Ez alatt két csillag közt virágoserép virággal. — Ezüst.

S)

Osztrák, Orosz, Porosz fejedelmi emlékérem az 1813-ik évről.

82. c) Előlap: I. Ferencz esászár. I. Sándor ezár és III. Frigyes Vilmos orosz király babér koszoruzott mellképei egymás mellett rézsutosan, arezzal balra fordulva; körirat: Franciscus I. Alexander I. Friedric. Wilhelm. III. alant apró betűkkel a vésnők neve: I. Lang. F. — Hátlap: következő felirat 10 sorban: Vota Publica Pro Incolumitate Principum Quorum Consilio Virtute Unanimitate Germania Jugo Externae Dominationis Depulso Libertatem Juris Et Nominis Dignitatem Recupera-vit. MDCCCXIII. — Ezüst.

C.

Karnay Alajos társulati tag s főreáltanodai tanár ur következő érme-
ket adományozta:

A) Magyarok.

a) III. Ferdinand (1637 febr. 15— 1657. apr. 2-ig.)

83. d) Előlap: Magyarország ezimeraipaisa, kétrészre osztva, jobb oldalon az ismeretes pólyák, balrészen pedig 3-as halmon a kettős kereszt látható; a mezőnyben jobb felől K, bal felől pedig B. betűk = Körmöcz Bánya láthatók; körirat: Ferd(inandus) III. . . . a rozsdá miatt olvashatlan. Hátlap: az istenanya koronázott fővel, baljában, a gyermek Jézust s jobbójában jogart tart, lábai félholdon nyugosznak; körirat: Patroni(a) Ung(ariae) A(nno) 1641. — Dénár — Ezüst.

b) II. Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

84. e) Előlap: Mint a 10. j) alatti; Hátlap: szinte, csak hogy ez kopottabb s felül ki van lyukasztva. — Réz.

B) Ausztriai, Burgundi és Stíriai.

a) I. József (1705—1711.)

85. Előlap: A császár babérkoszorús mellképe, balra, mellén az arany gyapjas rendjellel, lent értékjelölő (3); körirat: Josephus. D. G. R. I. S. A(ugustus). — Ger. H. Bo. Rex. — Hátlap: az ausztriai tartományi, burgundiai és stíriai ezimeraipaisok, lent (I. A.); körirat: Archid. Aus. D(ux) Burg(undiae) Styriae. 1710. — Ezüst.

C) Bajorország.

a) Miksa József fejedelem.

86. g) Előlap: A fejedelem mellképe, balra fordulva; körirat: Max(imilianus) Jos(ephus) H. I. B. C. &. (ect) Hátlap: fejedelmi korona alatt nehéz arany láncztól környezett körben a több osztályra osztott bajor ezimer; körirat: a mezőnyben jobbra Land, — balra Münz; alul az értékjelölő (3) évszám 1765. Ezüst.

Ezekon kívül még, fentírt adakozó, két darab kopott ezüst érmet ajándékozott.

D.

Janky Károly társulati titkár s főgymnásiumi tanár úr a következő érmekkel járult az éremgyűjtemény gyarapításához:

A) Rómaiak.

I. Alexander Severus (222—235.)

87. gy) Előlap: A császár balra néző mellképe fején sugaras koronával; körirat: Severus . . . Divus . . . annyira kopott hogy olvashatatlan. — Hátlap: kopottsága miatt nehezen határozható meg. — Réz.

II. Constantinus Magnus (306—337.)

88. h) Előlap: A császár mellképe balra fordulva diademmal; körirat: Constantinus. Nob(ilissimus) Caes(ar). — Hátlap: egy körben két harezos alakja látszik, köztük valami katonai jelvény forma; körirata: kopott. — Réz.

III. Constans (337—350.)

89. i) Előlap: A császár balra néző mellképe diademmal; körirat: Constans P(ius) F(elix) Aug(ustus) — Hátlap: két álló harezos lándzsákkal, közöttük katonai jelvény (signum) körirata: elkopott. — Réz.

90. j) Előlap: A császár diademmal ékesített, balra néző mellképe, körirata:

Constans P. F. . . . Aug(ustus). — Hátlap: a mezőnyben egy tornyos várfal a középén kapuzat látható; körirata: elmosódott. — Réz.

IV. Constantius (337—361)

91. κ) Előlap: A császár diademmal díszített, balra néző mellképe, körirat: D(ominus) N(oster) Constantius P(ius) F(elix) Aug(ustus). — Hátlap: jobbra egy sisakos alak, talán Minerva áll jobbájában kis Victoriát tart s baljával hosszú lándzsára támaszkodik: körirata olvashatatlan. — Réz.

92. l) Előlap: A császár koszorúzott balra néző mellképe, körirat: Constantius . . . a többi betű teljesen lekopott. Hátlap: a sisakos Constantius az előtte lovastul lerogyott vitézt lándzsával leszurja; körirata: olvashatlan; az egész érem nagyon el van kopva. — Réz.

V. Ismeretlen görög pénz.

93. ly) Előlap: olyashatatlan; Hátlap: egy koszoruban ezen betűk olvashatók: ΝΙΚΑΙΕ. ΟΝ. — Réz; nagyon kopott.

Ezeket kivül fentnevezett adakozó ur adott még 5 darab nagyon kopott s a rozsdá miatt nehezen meghatározható római pénzt.

MILETZ JÁNOS,
muzeum-őr.

Egyveleg.

Két rokon irányú társulat évkönyvét mutatjuk be a t. tagtársaknak.

Az egyik: A vasmegyei régészeti egylet évi jelentése. 1874. Szerk. Lipp Vilmos, tanár. Második évfolyam. Szombathely. Bertalanffy könyvnyomdája. 1874. A 127. lapra terjedő füzet következő érdekes tartalommal bír: Közép- és ujkori érmek. Lipp Vilmostól. — Megalith, vagyis őskori kőemlékek és sírhalmok. L. V. — Nehány szó a bronzkorról. L. V. — Felirattanulmányok. III. IV. L. V. — Kőszeg város történelme az alkotmányos és vallási villongások korszakában. Chernel Kalmántól. — A vasmegyei régészeti egylet római felirattára. L. V. — Az egylet tisztviselősege és igazgató választmánya. — Az egylet alapszabályai. — Titkári jelentés. — Pénztári kimutatás. — Az egyleti tagok névtára. — A vasmegyei régiségtárban kiállított tárgyak számjegyzéke.

Az egyletnek összesen 501 tagja van. A régiségtárban van 81 kőkori, 43 bronzkori, 35 vaskori tárgy, bárbar érem (11 faj), 12 ezüst, 2 bronz, ó-görög érem 4 ezüst, 16 bronz, római régiségi érem 1252, faragott és feliratoskö 71, téglaféle és hasonló 90, agyagmű 263, bronzféle 138, üvegféle 29, esont- és ékszettárgy 143. Ezeket kivül számos közép- és ujkori tárgy. A kézirat gyűjtemény 240 darabból áll.

A másik jelentés: A felsőmagyarországi muzeumegylet első évkönyve 187 $\frac{2}{3}$ -ről. Az igazgató választmány megbízásából szerkeszté s közreboesájtá Károly Gy. Hugo, tanár. Kassa 1874. Tartalma: I. A régi agyagművek, majolica, fajence és porzellán különféle nemeinek rövid ismertetése. Mytkovszky Viktor. — II. Egy elhallgatott költőnkéről. Károly Gy. Hugo. — III. A felsőmagyarországi Muzeum-egylet alapszabályai. — IV. Az egylet tiszteletbeli, alapító- s tisztviselő tagjai. — V. Titkári jelentés az egyesület 187 $\frac{2}{3}$. évi működéséről. — VI. Az első rendes évi közgyűlés. — VII. Közgyűlési kérvény a felsőmagyarországi Muzeum-egylet helyiségeinek érdekében.

— VIII. Ajándékozások az egyleti táruk számára. — IX. Általános kimutatások a tárgyak műtáruiról. — X. Pénztárnoki jelentés. — XI. Az összes tagok névsora. — XII. Figyelmeztetés és kérelem.

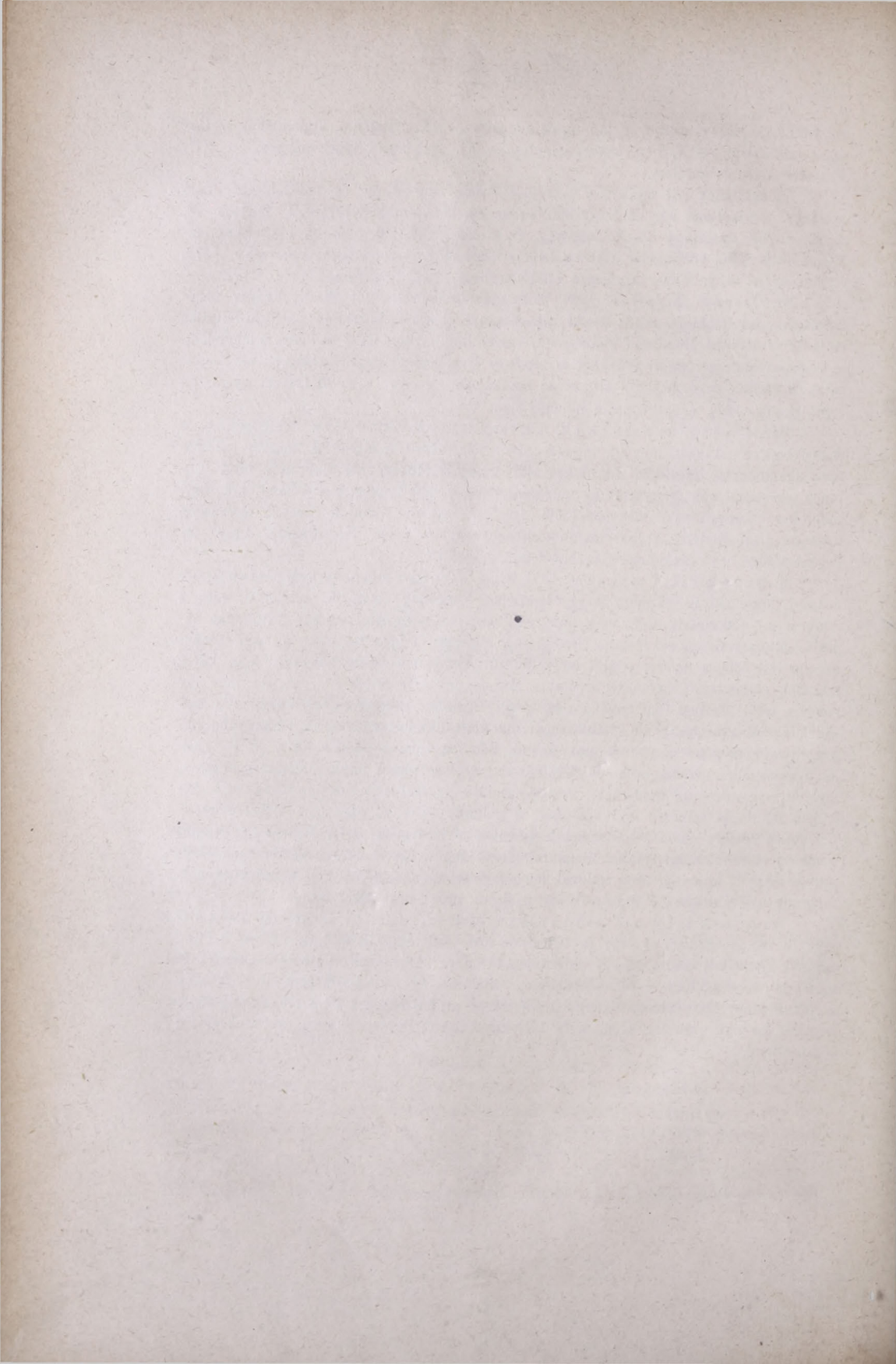
Az egyletnek 201 tagja van. A régiségtárban van agyag- és porcellánból való műtárgy 120, érezből készült tárgy 320, bronz 75, kőkorszakbeli tárgy 7, fegyver 60, szövöttmű 88, üvegtárgy 38, fafaragvány 45, s más tárgy 360, összesen 1110. Az éremgyűjtemény 1206, a könyvtár 1395, a képtár (festmény, rézmetszet, szobor stb.) 1570, természetrajzi tárgy 8735, mindössze 14016 darabot foglal magában.

Dr. Ortway Tivadar igen jeles tanulmányt olvasott föl a magyar történelmi társulat 1874. évi július 2-diki választmányi ülésen ezen ezimen: „Dácia feliratos emlékei és térképe Mommsen kiadásában,“ mely tanulmány önálló füzetben is megjelent. A régészet barátjai feszült érdekekkel és szellemi élvezettel forgatják végig az alapos bírálat és gazdag szakismeretről tanuskodó munkálatot. A nagy 4. r. 36. l. füzet nyomatott Buda-Pesten, 1874. az Athenaeum nyomdájában.

Azon t. tagtársainknak, kik archaeologiai ismereteiket gazdagítani és rendszeresíteni akarják, hozzánk intézett szives kérdésekre ajánljuk a magyar tudományos akademiá archaeologiai bizottsága által kiadott „Műrégészeti kalauz“, mely különös tekintettel van Magyarországra műrégészetére. A 414 fametszettel ellátott mű bármely hazai könyvtárban megrendelhető. Ára 2 fr. 50 kr. Ajánljuk továbbá ugyanazon bizottság által kiadott „Archaeologiai közleményeket“ és a Dr. Henszlmann Imre főszerkesztősége alatt megjelenő „Archaeologiai értesítőt.“

Magyar királyi muzeum. Kiki tudja, hogy Bécs mai nagyságát részben annak köszöni, hogy három századon át egy hatalmas és gazdag dynastia székhelye volt, s főkép a mi műkincseit illeti, ezek nagyrészt még ma is az uralkodóház tulajdonát képezik. Magyarországra, nevezetesen Budapestre tekintetben igen szegény; a trón azelőtt mitsem tett érte, a nemzet pedig, mely filléreit ujabban e célra adogatja, nem képes századok mulasztásait egyszerre kipótolni. Muzeumunk elég érdekes ugyan, de nem oly gazdag, mint lehetne. Oka ennek az is, hogy számtalan magyarországi tárgy, mely századok óta Magyarországra készült vagy találtatott, Bécsbe vitetett, s így elmondhatjuk, hogy tulajdonképeni nagybecsű műkincseink Bécsben vannak. Most mint a „N. H.“ hallja, ő Felsőgeik legmagasabb kezdeményezése s elhatározása folytán mindazon tárgyak, melyek magyarországi eredetűek, kiválasztatnak s az örökös tartományokban több helyeken felesleges számban lévő középkori s nálunk oly ritka pánczélok s hozzátartozó fegyverek néhány szebb példányával kiegészítve a budapesti várba fognak szállíttatni, hogy egy kisebb, a kir. család magántulajdonát képező kir. muzeumnak képezzék alapját. A magyar közönség azon hálával fogja fogadni ezen új jelét a királyi pár kegyének, melynek nyilvánítására ő Felsőgeik oly gyakran adnak neki alkalmat.

Régészeti lelet a Fertő tavában. Mult évi június hó 18-án gróf Széchenyi Béla, gr. Erdődy György és érdeműs régészünk, Paur Iván társaságában a Fertő tavának kiszáritott medrében egy kirándulást tévén, ez alkalommal ott ásásokat tétetett és számtalan agyag-edény- és urnadarabokra, valamint egy kova-szilánkra és egy szép serpentin-szekerezére akadt. Ennek következtében gróf Széchenyi Béla elhatározá, hogy a Fertő tavának azon területén, mely birtokához tartozik, rendszeres ásásokat fog eszközölni.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESÍTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

II. füzet.

1875.

aprilis hó.

Temesvár hadászati jelentősége történelmünkben a Vegyesház trónraléptétől Mátyás király haláláig. 1301—1490.

MILETZ JÁNOSTÓL.

II. közlés.

Felolvastatott az 1874. év decz. havi vál. ülésén.

Temesvár hadászati s országos jelentőségének kora történelmünkben a egyes házi királyok, különösen az Anjou királyi háznak, mely az Árpádok kihaltával a fejetlenségnek nyole évi zavargása után a magyar trónra emeltetett, — uralkodásával kezdődik. Temesvár nagy jelentősége és országos szerepléséről az Árpád-ház férfi sarjának kihaltától egészen nagy Mátyásunk elhunytáig terjedő, s kevés híján két századot magába ölelő időköz eseményeinek rohamos egymásutánjai hangosan tanuskodnak. A felőle fenmaradt, s a végenyészettől szerencsésesen megmentett irott emlékekből „büfény áramlik“ reá s képét megfrissülve, egykori szimpompájában állitják elének, melyre nemesak vidékünk, de az egész haza polgárai „a nemzeti érzelem, s a mult iránti hazafias tisztelet ihlettségével tekinthetnek.“

Jelentős nagyságát s országosan strategikus fontosságát eléggé feltüntetik a nép ajkain napjainkig élő mondák, hagyományok, a dalnokok énekei, melyek nevének, eredetének mintegy mythicus szint kölesönöznek. „Eredetével, — írja jeles történetbuvárunk Pesty Frigyes, — a hazai mythologia foglalkozik, mert a Jerina esászárnéról szóló monda, mely szerint Szendrőből a római sáncokon át kézrékzre adattak a kövek Temes várának felépítésére, mely több nemzedékek korát vette igénybe, nagyon hasonlit a Csörszárkáról szóló monda-

hoz. Mindkettő azt akarja kifejezni, hogy ott Csörszárkának készítése, itt Temesvár falainak építése óriási munka volt. Tudjuk Ipolyi magyar mythológiájából, — folytatja jeles történészünk, — hogy Kampo táltos itt lakott és hogy innét eljárt Mátyás királyhoz, hogy ott bűvészetének rendkívüliségével az egész udvart csodálatra gerjessze. Tinódi Sebestyén nem volt az egyedüli magyar troubadour, a ki a költészet arany szálait himezte a történet muzsája által csókolt falak körül; sőt azon eseményeket is, melyeknek mi kortársak tanui és részint indító szereplői voltunk, már a népdal karolta fel és viszi kunyhóról kunyhóra, faluról falura.“¹⁾ De nem csak a magyar mondakör, még a külföld is, alig háromszázaddal előzőleg „Temesvár vidékéről fellengző képzeletében azt hitte, hogy az itt elvetett rozs háromszoros termés után buzává változik; Temesvárról akkor (XVI. század) még oly férfiak is, kik az udvarhoz közel álltak és diplomatikai szerepet viseltek, azt hitték, hogy ez kősziklán épült vár.“²⁾ Igy 1551-ben egy királyi udvari tisztviselő elbeszéli, hogy „Tomaschwar (mint közlő írja) róna mezőségen, kemény kősziklán épült, és már magában a természet által bevehetetlen erősséggé tétetett; a vár belsejében hosszas és mély ásás után a kemény kősziklában jó forrásvizet találtak, mellette jó cisternák is vannak, melyek ritkán szenvednek vízi fogyatkozást. A „Tomisch“ (Temes) folyó a vár mellett hömpölygeti bő vizeit és a vár erősségét nem kissé emeli. Közvetlen a vár aljában fekszik a város, mely 2000 házból áll, népes és elég szépen épült.“³⁾

Mindez fényesen tanuskodik arról, hogy Temesvár századokon át fontos, s nagyjelentőségű város volt, nemcsak az alvidéken, de országosan, sőt a külföld előtt is, tekintve „akár mint hadászati posztót“, akár mint a társadalmi és szellemi élet körülményeit magába foglaló centrumot.

Geographiai fekvésénél fogva központi városa lévén azon terjedelmes vidéknek, mely a Marostól le az Al-Dunáig, a Tiszától pedig Erdélyig terül el s éppen ezen előnyös fekvése hozta magával, hogy ezen hely, „mint a véggrófságok egyik legnevezetesebbikének széke“, oly fontos lőn, s hazánk délvidéki városai között oly hamar nagy jelentőségre vergődött.

A XIV. századtól kezdve „királyaink többször s huzamosan tartózkodtak falai között, melyek több nagyszertű s országos eseményeknek lettek néma tanujelei.“⁴⁾ Sokszor az egész magyar haza tekintete feléje

¹⁾ Délmagyarorsz. tört. és régészeti társ. Emlékkönyve. 1874. 41. l.

²⁾ U. o. 41. l.

³⁾ Pesti Frigyes: „Temesvár mint kősziklán fekvő fellegrvár.“ Századok 1867. 196. l.

⁴⁾ Mil etz. Chronologiai adatok. L. Adattár. 1873. III. 251. 252. l.

volt fordulva, mintán falai között döntettek el nem egyszer Magyarország legfontosabb államügyei.

Temesvárt különösen kedvelni látszott Róbert Károly király, ki részint geographiai positiójának és környékének strategikus jelentősége, részint a hely kedélyessége által is vonzatva, örömet tartózkodott itt, s ezt majdnem 16 év tartamáig székhelyévé, „vagy legalább ideiglenes tartózkodásának és visszavonulásának biztos révévé választotta“, oly időben, midőn az ország éjszaki s nyugati része Csák Máté és pártosai által zaklatva s elfoglalva tartatott.

Ezen királyunkat 1307 martius 31-én már itt találjuk; ¹⁾ az állam-böles magyar király, mikép Róbert Károlyt Engel történétirő nevezi, esakhamar átlátta éles esze s mint a következmények fényesen igazolták nagy uralkodói képessége folytán azt, hogy Temesvár, mely abban az időben jó német mértföldnyire esupán csak hanság, gázlok és álló vizek által volt környezve, melyeken keresztül sem gyalogolni vagy lóháton menni, sem kocsin járni nem lehetett, a közlekedés is egyedül csak hoszszu hidakon volt lehetséges, melyek ha felgyújtattak s leégettettek az ellenségnek hozzá közelítése tökéletesen lehetetlenített, — mily fontos positio, strategiai és diplomatiái szempontból reá nézve az ország ezen alsó vidékén, miért is a várost előző állapotához képest még inkább megerősítetté, hogy itt a hadrendszernek szabályozása s a bekövetkezendő ujitásoknak végrehajtására elég erőt, „s a támadható lázadások ellen királyi székének s állami vívmányainak biztosítást nyerjen.“

Igy soroltatott Temesvár Róbert Károly által Magyarország elsőrangú erődei közé, midőn általa újabb hadászati felszerelésben részesítettett, hogy az eddiginél újabb s fontosabb politikai jelleget nyervén, Magyarország déli határinál mintegy előrsként szolgáljon; a király talán előérezni látszott ezen intézkedése által azt, hogy ezen vidék még a közel jövőben nagy vérsíkja leend hazánknak, „s felvirágozott virányait gyakran legázolja a különféle konok ellenség kegyetlen dühe.“ Tehát valamint a lippai vár meg lön uralkodása alatt a Maros vidék ellenőrzésére erősítve, éppen úgy izmosultak ekkor minden eshetőleges támadások megghiusítására a temesvári védművek is, hogy hazánk ezen vidékének mintegy kulcsául szolgáljanak.

Róbert Károly uralkodásának azon tartamát tekintve, vagyis azon 16 évi időközt, mely 1307 martius 31-től 1323 junius 15-ig lefolyt, midőn ezen királyunk rövid megszakítások kivételével folytonosan Temesvárott székelt, mondanunk sem kell, hogy ekkor élte Temesvár lételemek legfényesebb korszakát. Ha megemlékezünk a falai között végbe

¹⁾ Miletz. Chron. adat. Adattár. III. 252. l.

ment udvari ünnepélyekről, nagyobszerű tornákról, melyeknek egyikén maga a király is küzdterre lépve, bizonyos Hunt Pázmán Istvánnak három fogát kiüté dárdájával, s fogfájdalma enyhítésére csillapító fogcseppekül neki ajándékozva örök birtokjoggal a terjedelmes, biharmegyei Pósa nevű földet¹⁾; — ha megemlékezünk továbbá az országos közigazgatási és törvénykezési ügyeket elintéző tanácskozmányokról és törvényszékekről, diplomatai tárgyalásokról, annyi kétségtelen, hogy Temesvár e kori társadalmi physiognomiájának jellege híven esetelve előttünk lebeghet; akár tekintsük azt, mint királyi székhelyet, vagy mint „a municipális élet és az autonomia, akár pedig mint a király korlátlan hatalma alatt állott várintézmény: a feudális institutio gyupontját.“

Itt nyüzsgött Róbert Károly itt tartózkodása alatt a királyi fegyveresek nagy sokasága; itt tarkállott a vár, vagy megyei tisztviselők többrendbeli előkelő osztálya, ősi szokás szerint nagy fényt s pompát kifejtve; itt sürgölődött a királyi palotában, s a királyi udvar fényének emelésére ide vonult előkelőbbek udvarában a miniszteriálisok, udvaroncok nagy számu serege különféle fokozatban felülről lefelé; némelyek közülök művészetet és mesterséget gyakorolva, vagy mint fegyverhordó és apród, asztalnok, pohárnok, ajtónálló vagy szakács, vadász, udvaros vagy kertőr szolgálva, a város társadalmi életének emelésére s élénkítésére különféle módon befolytak.

De Temesvár még 1323 június 15-e után sem vesztette el a nagy városi friss pezsgő élet jelenségeit s jelentékeny szerepét; azután tudni illik: midőn Róbert Károly feleserélte temesvári ideiglenes székhelyét a visegrádi várhegy bájos völgyében diszelve királyi palotájával, mely körül Magyarország leggazdagabb zászlós urai is a legdiszesebb lakokat emelték, s miként egy régi rajz tanúsítja, az előbb igénytelen helység, mely a várhegy alján elterült, palotákkal ékes várossá lőn; — mert Temesvár továbbra is székhelye maradt a temesi főispánoknak, kik mint hazánk ezen végvidékének határőrei azon előnnyel birtak a más megyei főispánok felett, „hogy az ország zászlós urai közé számmittattak, grófok voltak, és rangban a vajdákat és bárókat követték.“ A temesi főispáni méltóság rendszerint a legelőkelőbb s leggazdagabb családok tagjaira, vagy országosan híres s érdemekben tündöklő férfiakra ruháztatott. Sorrendjükben országszerte nevezetes családnevekkel s az egész haza hálájára méltó hős honfiak neveivel találkozunk.

Ezen előnyön kívül még nagyobb jelentőséget kölcsönzött városunknak strategiai fontossága, erődített helyzete s hadászati tekintetben

¹⁾ Miletz. Chron. adat. Adattár. III. 253. 1.

mint ezen déli vidék legkiválóbb katonai posztója; melynek biztonságára nemsokára Róbert Károlynak is támaszkodnia kellett, Temesvárról elköltözte után alig hét évre, midőn 1330-ban Farkas Tamás erdélyi vajda és Szécsy Dénes asztalnoka rossz tanácsadása által rábíratta megindítá tragicus hadjáratát Bazarád Mihály havasalföldi fejedelem ellen.

A király Temesvárt tévé hadmiveleteinek központjává; nagy s fényes kísérettel jelent itt meg 1330 őszén, szeptember havában, s visszaidézni látszott Temesvár egykori élénk s ünnepélyes napjait. Gyönyörű seregével innen még ugyanazon hóban kiindulván, a nélkül hogy csak egy embere is elveszett volna elfoglalta Szörény várát s a szörényi bánaságot Szécsy Dénesre ruházta. A Motru folyó mellett megjelentek a király előtt Bazarád békekövetei s hadi kárpótlásul 7000 márkát ajánlottak és a Szörénység átengedését, valamint azt is megígérték, hogy az eddigi hűbéradót a fejedelem ezután is pontosan fizetni fogja s fiait egyikét kész Károly király udvarába küldeni tús gyanánt. A király azonban szerencsétlenségére kevélyen elutasítá a követeket s fenyegeté a békét ajánló Bazarádot, hogy nem sokára „szakállánál fogva huzza ki rejtekéből,” Bazarád azonban ideje korán gondoskodott országa biztonságáról; a lakosoknak megparancsolta, hogy minden élelmiszereikkel és nyájaikkal a meredek hegyekben s járhatlan erdők sűrűjében keressenek menekvést. A fejedelem illetén intézkedései által, mint a következmények megmutatták teljesen célú ért, mert a király az országot néptelenül, elpusztítva s feldúlva találván, seregével a borzasztó éhség eshetőségeivel állott szemközt s a folyton visszavonuló Bazarád által pedig járhatlan hegyes s rengeteg erdős vidékre esalott seregével, melyben a borzasztó éhhalál jelenségei már mutatkozni kezdettek; ily szomorú s kétségbejítő körülmények között kénytelen volt az előbb lenézett Bazarádtól békét kérni, ki őt hadseregével együtt, adott szava ellenére hűtlenül, mély erdős hegyi utakra kalauzoltatá, melyeknek nyílásai el voltak torlaszolva, és a sziklafalokról az előre elrejtett ellenség ezrei nyíl és közáporral iszonyú vérontást okoztak a magyarok soraiban. Négy napon át november 9—12-ig dúlt közöttök a halál angyala, „mert oly állapotba jutottak, — ugymond egy egykorú krónikás, — mint a hálóba zárt halak.” Ott veszett a kun-daliák virága, számos úr és vitéz férfiú, Endre székesfehérvári prépost s alkancellár, több más egyháziakkal együtt, miután ezen iszonyú helyzetben, harera, ütközetre gondolni nem lehetett, s az elővigyázat, fegyver, harci készlet mi biztonsitékot sem nyújthatott, mivel az ellenség elérhetetlen volt magas meredek tetőin. A tolongásban, melyet a szabadulni törekvés mind nagyobbá tett iszonyú volt a király helyzete, hogy tehát szabadulhasson Szécsy Dezsővel, Dénes bán fiával cserélt fegyvert s ruházatot; s így aztán fedve Domokos főispán s fia László, Berendi Márton s más udvari lovagjaitól, kik a nyilak s kö-

vek záporát saját testeikkel fogták fel, nagy nehezen valahára megszabadulhatott, de a nemes önfeláldozású Szécsy Dezső életével fizette meg a fegyvereserét, mert az ellenség őt vélvén a királynak, kegyetlenül agyonverte. Az egész királyi tábor minden hadi készlettel, a királyi pecsétnyomó, nagy összeg pénz, sok drága arany s ezüst edény az ellenség kezébe került, azon szerencsétlenekkel együtt, kik vagy sebeik miatt, vagy különben is az utóhadba szorulván elfogattak. A foglyok a halál különféle kegyetlen nemeivel ölettek meg, sokaknak faékeket vertek agyukba, s „a számtalan elesettek hullái a csatamezőn várják a feltámadás napját,” mondja a krónikás; mert azokat még kiváltani sem lehetett a ravasz s dühös ellenségtől.¹⁾

A tragikus kimenetelű hadjárat után fájdalmasan leverő, sőt mondhatni szivrázó volt a király bevonulása Temesvárra, melyet néhány hét előtt a legválogatottabb délelég vitézekből álló sereggel hagyott el, hová most alig néhányad magával érkezhett vissza; kíséretében alig volt anyyi, a hány egyént rendszeren a vadászatra szokott magával vinni. Azonban a szerencsétlen királynak itt sem volt nyugta, miután már ekkor ide is megérkezett az iszonyú szerencsétlenség s a borzasztó veszteség híre; innen az özvegyekké lett nők jajveszékélése, az árvákká lett gyermekek sirása és zokogása sietteté távozását s rövid pihenés után Visegrádra utazott,

Róbert Károly szerencsétlen havasalföldi hadjárata után 59 évre, Zsigmond királynak nyújtottak enyhülést Temesvár falai, midőn 1389 december 1-én a tél beálltával ide vezette vissza hadait pihenőre Szerbiából. Ezen évben ugyanis a király hadjáratot vezetett István szerb fejedelem ellen, ki a Murad szultán által megfojtott Lázár fejedelem fia volt s Magyarország déli részeit háborgatta.²⁾

Ezután 7 évre, a szerencsétlen nikápolyi csata után, a hosszas bujdosás és szenvedések által kimerült Zsigmond királynak 1397 április 5-én ismét Temesvár adott menhelyet; hová a király részint a forrongó kedélyek lecsillapítása, részint az ország belnyugalmának helyreállítása tekintetéből mint biztos helyen, ugyanezen évi szent Mihály napjára országgyűlést hirdetett; mely annyiban igen nevezetes, hogy itt Zsigmond kényuralma korlátozására s a honvédelemre nézve igen nevezetes törvények alkottattak³⁾; valamint a határszélek biztosítása is szőnyegre került a mindinkább fenyegetővé lenni kezdő törökök ellen.

---

¹⁾ Horváth M. M. o. tört. II. 56–58 l. — Kerékgyártó A. M. o. tört. kézikönyv. II. 14. l. — Preyer: Monographie der k. Freistadt Temesvár. 8. 9. l. — Böhm: Délm. tört. I. 119. l. — Adattár III. 310. l.

²⁾ Miletz. Chron. adatok. Adattár. III. 311. l.

³⁾ U. o. 312. l.

De nem is volt fölösleges az intézkedés, mivel ez időtájt már a török portyázó csapatok mutatkozni kezdettek Temesvár vidékén, s ez volt a törökök első megjelenése Dél-Magyarországban; minden nyílt helyet kifosztottak nagyszámu lakost magukkal hureoltak sanyarú rabszolgaságba, további előnyomulásukat csakis Temesvár hatalmas védművei akadályozták meg s az akkori temesi gróf, Losonezy Istvánnak sikerült erélyes fellépése által a rabló portyázásoknak véget vetni s az ozmanok szerencsére kiűzettek.¹⁾

Temesvár, mint az ország délkeleti vidékének kulcsa, a török első megjelenésétől kezdve mindig sürűbben lett felhiva az örködésre, s csak ekkor kezdett igazán feltűnni hadászati fontossága ezen vidék, sőt mondhatni az egész ország biztonságára nézve. Igy 1416-ban a török Ikács boszniai bég vezérlete alatt tetemes sereggel a Temesközt ismét dúlni kezdette s Temesvár felé közeledett; azonban Zsigmond bátor hadvezére Macedoniai Péterfy Miklós alispán, ki valószínűleg a mai, Torontálmegyében, Temesmegye nyugati határvonalán fekvő Macedonia nevű falutól, mely hajdanta az ő nemesi birtokát képezhette, kapta ezen előnevét, — a megye haderejét hirtelen összeszedvén, Ikács bégét aránylag kisebb hadával megtámadja, s a csata hevében magát a bégét fölkeresvén, lándzsájával lováról leszurja, majd maga is gyorsan leugrik nyergéből, s lábát a bég nyakára tevén megöli, a megrémült rablósereget pedig az országból kiűzi.²⁾

Nem sokára ezen vereség után a törökök ismét bekalandoztak a Dunán át a Temesközbe; de a vitéz Péterfy Miklós által másodizben is megverettek, a hagyomány szerint nem messze a Marostól, a mai Nagy szent Miklós táján. Ezen alkalommal Péterfy minden fegyverfogható parasztot hadra szólított s ezekkel a vad ellenséget éjjel nagy zaj s láрма közt megrohanta, ő maga kevés harcostól környezve a középén foglalt helyet s a borzasztó láрма által megriasztott ellent szerencsésen megsza- lasztotta és gazdag zsákmánnyal terhelten tért haza.

Állitják némelyek, hogy ezen éjjeli ütközet alkalmával a magyarok egymás kölcsönös felismerése tekintetéből ezen jelszót használták: „Isten és szent Mihály“; a törökök is megtudván ezt, ezen jelszavak használata által igyekeztek a szorult helyzetből menekvést keresni, de csak „Mihályt“ tudták kimondani s ez által elárulván magukat, az őket üldöző magyarok kardesapásai alatt hullottak el.³⁾ Azon helyen, hol ezen győzelem történt, később szent Mihály tiszteletére kápolna emeltetvén kö-

¹⁾ Böhm. I. 131 l.

²⁾ Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 272. l. — Adattár. II. 453. l. — Böhm. Délmagy. orsz. I. 134. l.

³⁾ Böhm: Délmagy. orsz. I. 134. l. — Horváth. M. i. m. u. o.

rüle népes falu keletkezett, mely kezdetben Szent Mihály utóbb pedig Szent Miklós nevet nyert s a mai Nagy-szent-Miklósban tekintélyes várost képvisel Torontál megyében.

Ilyetén becsapások, melyek habár a török részre eddigelé szerencsétlenül végződtek is, mindazonáltal mindig fenyegetőbbek kezdettek lenni, ehez járult még, hogy a hódoltatásában telhetetlen török mindinkább közelebb és közelebb fészkelte meg magát az ország déli határaihoz; Zsigmond tehát, hogy a temesi grófságot, mely a török dúlásainak leginkább ki volt téve, védelmi szempontból annál inkább biztosíthassa, az al-dunai részen erős védpontokról gondoskodott, melyek a vidék legerősebb hadi posztójának Temesvárnak mintegy előre tolt bástyáit képezvén a fenyegető konok ellenséget a határoktól annál távolabb lehessen tartani. E végből az 1428. év legnagyobb részét Temesvár környékén töltötte el a király, különösen galambóci veresége után; midőn úgy látszik attól tartott, hogy a győzelmes török a Temesközbe is átesaphat, vagy foglalást tehet s nem csak maga időzött itt vidékünkön az év végeig hanem hadseregét is együtt tartá s az Al-Duna környékét szorgalmasan erődítetté; ily erődített hely lett ekkor Lászlóvár is; Galambóccal szemközt, Temesvárnak mintegy elővédjét képezve, megerősített sáncaival nagy akadályára volt a török becsapásainak.¹⁾

A Hunyadiak dicső korszakának kezdetével I. Ulászló király uralkodása alatt, a török részről a fenyegető veszély mind inkább nagyobboldott; a török félhold halásápadtsága mindig süröbben jelentkezett hazánk láthatárán, „s egymásután következnek az ozman elleni hadjáratok, melyek az évek hosszú során át kisebb-nagyobb megszakítással annyi siralmas kárvallásába, oly sok drága vérébe kerültek nemzetünknek.“²⁾

I. Ulászló királynak ily fenyegető körülmények között minden gondját a temesi grófság s az ország délvidéki legerősebb védelmi s hadászati posztójának Temesvárnak biztosítására kellett fordítania. E végből Hunyady Jánost, nemzetünk fényét s dicsőségét és a vad ozman rémét temesi gróffá s Belgrád kapitányává nevezte ki 1441-ben. Temesvár a délvidék kulcsa s védhelye biztosabb kezekbe alig kerülhetett volna; a király szerencsés választása s elhatározása égi sugallatnak mondható, mert Hunyadyuál a reá bízott nehéz, feladatot egy halandó sem lett volna képes fényesebben, magasztosabban és szerencsésebben megoldani; ő az ozmanoknak kérelhetetlen ellensége levén szeme előtt mindig csak szeretett hona dicsőségét, boldogságát és a vallás szent ügyének védelmezését tartá, s nem csak a hazafiság, hanem a kereszténység emelkedettebb lelki kép-

¹⁾ Ortmayr. Szentkláray: Tört. Adattár. III. 313. l. Böhm. i. m. I. 137. l.

²⁾ Ortmayr. Szentkláray: Tört. Adattár I. 310. l.

viselője is volt. Mint korának legnagyobb hadvezére, az ellenség előtt bátor vakmerőség nélkül, előre látó, rettenthetetlen volt s a töröknek egyedüli félelme s háboruiban mindaddig nem nyugodott míg hazájának s a kereszténységnek ezen kérlelhetlen elleneit tökéletesen össze nem zuzta.¹⁾

Ily jeles tulajdonokkal bíró hősnek kezeibe lön letéve Temesvár s az alvidék védelmezése. Azt mondanunk sem kell, hogy nem csak a Temesköz, de az egész ország kimondhatatlan lelkesedéssel üdvözölte őt ezen új méltóságában, mely érdemeit tekintve érdemlegesen csak is őt illethette. Hunyady Temesvárt választá lakhelyül; mivel a még Róbert Károly által építtetett ideiglenes királyi palota, melynek kinézéséről, rajzáról semmi emlék sem maradt vissza reánk, valószínűleg a százados elhagyatottság alatt pusztulásnak indult, Hunyady 1441—1447 között hadi operatióinak biztosabb elintézése s családja kényelmének tekintetéből a nagy nevéről emlékezetessé lett Hunyady kastélyt építtette a már fenállott erődben, mely azóta „kastély erődnek“ neveztetett s a halhatatlan nevű hős családja ide tévé át lakhelyét Kolosvárról. Magyarország s a kereszténység nagy nevű hősének ünnepélyes bevonulása temesvári fő hadiposíciójába 1447 Mária mennybemenetele napján történt, s ez időtől kezdve valahányszor tett-dus élete és harcias tevékenysége megengedték, mindannyiszor itt keresett enyhülést és új erőt családja körében.²⁾ Innen indult meg sokszor délceg vitézeinek élén midőn a harci riadó a tett mezejére szólítá; innen küldött egy derék sereget Csopor Péter vezérlete alatt Román moldovai fejedelem ellen; itt szerelte fel legtöbbször hadseregét s itt készíté a török elleni haditerveit; itt volt 1451 május havában főhadiszállása, midőn a szerb despot Brankovics ellen hadat akart indítani Szerbiába. 1456 április 7-én Temesvár Hunyady János nevére iratott zálogképen minden hozzá tartozandóságával és az azzal összekötött temesi grófsággal együtt V. László király által Dénes bibornok s esztergomi érsek, Garay László nádor és Ujlaky Miklós erdélyi vajda jelenlétében, bizonyos 12,000 arany forintban melyet már előbb és ismét 8000 arany forintban melyet utóbb Hunyady János beszterezzei örökös gróf és ország kapitánya a királynak kölcsönzött.³⁾

Ugyanezen évben ezen zálogbirtoka körül tartózkodott a hon s kereszténység védelmében lankadatlan hős egész június havában, leginkább hadszedéssel foglalkozva, „hogy a török által szorongatott Nándorfehérvárt a hazának megmenthesse; mely csüggedetlen honfiui törekvéseinek s bajnoki erőfeszítésének eredménye lett a magyar

¹⁾ Teleky: Hunyadyak kora. II. 448 l. — Salamon: Magyarország a török hódítás korában. 32. 33. 58. l.

²⁾ Ortmayr. Szentkláray: Történelmi Adattár, III. 314 l. — Böhm: Délmagyarország. tört. I. 146. l.

³⁾ Teleky: Hunyadiak kora X. 497. l.

fegyverek azon egyik legnagyobb s legdicsőbb tette, melynek fény sugarai a honfiérezelmet századokról századokra marandólag fellelkesítendik“. ¹⁾

A nagy Hunyady elhunytá után 1456-ban Temesvár újabb nevezetes eseményeknek lön színhelyévé V. László király ittéléte által. Hunyady László temesi gróf s belgrádi várparancsnok „az ifju királyt arra birta, hogy Nándorfejérvárról utját Temesvárnak vegye, és itt özvegy anyját meglátogossa.“ A király tehát fényes kísérettel, melyet Garai László nádor, Gúthi Ország Mihály, Lendvai Bánfy Pál főajtónálló és több főemberek jelenlétükkel emeltek, november közepe táján megindult Nándorfejérvárról, nagy bátyja a gonosz, fondorlelkü Czilleynek megöletése után Temesvárt látni; azon várost, mely nem annyira erődítményei s hadászatiilag fontos fekvése, mint inkább Magyarország s a kereszténység legnagyobb hőséne huzamos itt tartózkodása s dieső fegyvertényei által nyert Europa szerte hangzó hírnevet. Horogszeghi Szilágyi Erzsébet, a halhatatlan nevű elhunyt hős lelkes özvegye, maga körül gondosan nevelt kisebb fiával, a 13 éves Mátyással, gyászruhában és kesergő barátaitól körülfogva, az illendő tiszteletet fejedelmi vendégének megadandó, a kastély erőd kapujában fogadá a királyt, kegyelmet esdve gyermekei számára. „Ez igen kegyesen fogadá a bánatos özvegyet mondván: Nem illik gyászruhát viselni azon férfiúért, ki a halálról most ment által az életre, ki Magyarországot a szent vallásnak és nekem megtartotta, és most azon Krisztussal uralkodik, kinek szentelt nevéért harezolt.“ Egyébiránt a király itt tartózkodása alatt, ezen nemesen érző család körében egészen feledni látszott Czilleyt, csábitó nagybátyját. A Hunyadyak mindent elkövettek a király fényes fogadására, ez pedig őket drága biborköntösökkel ajándékozta meg. „Fényes vendégségek rendeltettek, kocsizások és vadászatok váltották fel a fényes táncvigmalmakat és vitézjátékokat s tomboló vígság közt folytak le a napok.“ ²⁾

Mindenki örült, csak a beszercei grófok illedelmes özvegy s epekedő anyja látszott az örömtől elzárva lenni. Ez alkalmasint a királynak végre szemébe tünt, vagy talán Veronai Gábor, különben Kapisztrán Jánosnak egykori barátja s bajtársa, ennek halálától fogva pedig Hunyady özvegye Szilágyi Erzsébetnek gyontatója és tanácsadója, vagy pedig Gúthi Ország Mihály zászlós úr s a Hunyady ház régi hü barátja, figyelmeztették őt a nemes házi asszony elvonultságára s értésére adták, miként remeg egy gyengéden érző asszonyi szív oly fejedelemtől, ki kegyencének gyilkosait nevetve öleli meg, és ezeknek aggodalmas anyját, midőn számukra kegyelemért esdeklik, fényes ruhákkal képzeli megengesztelhetni;

¹⁾ Miletz: Chron. adat. Adattár III. 314. l.

²⁾ Teleky. Hunyad. kora. II. 483. l.

miként kéri magába zárkózva, sirva a mindenhatótól azon segédelmet, melyet emberektől többé már nem reménylhet.¹⁾

A fiatal király meghatva ezen felvilágosítások által ünnepélyesen kíváná kijelenteni megengedését s bocsánatát a Hunyadyaknak és e végre november 23-át, Szent Kelemen napját választá. Ezen nap reggelén nagy fénynyel jelent meg a Hunyady kastély keleti szárnysarkán levő várkapornában a király; karjain vezetve az özvegy Hunyadynét s Garay nágor igéző szépségü leányát, az idősb Hunyady kijelölt mátkáját; kíséretében voltak még: Garay nádor, Országgh, Bánfy s több más országnagyok Veronai Gábor mondá a misét s ez alatt a király a mindenhatónak oltára előtt megölelte a kórmányzó özvegyét és az oltári szentség felett mondott esküvel fogadta Czilley halálának elfelejtését, ebből eredt sérelmének és keserüségének elfojtását, valamint azt is, hogy nagybátyjának megöletését soha és semmi szín alatt sem boszulja meg; egyszerűen pedig Erzsébetet anyjának, fiait testvéreinek fogadja.²⁾

A király ünnepélyes esküje után kívánta, hogy a család gyászruháját tenné le s a két Hunyady fiu az általa nekik ajándékozott drága bibor öltönyöket venné fel. Erre a kastélyban tovább folytak a vig lakomák, lovagjátékok s táncmulatságok s az ifju király oly jól találta magát, az őt kitünő vendégszeretetével elhalmozó Hunyady család körében, hogy az egész novembert Temesvárott töltötte. Még ezen hónap utolsó napján Temesvárról parancsolta meg Kassa városának, hogy a Thalafuz-, cseh rabló vezértől általvett jászói várat semmi esetre se rontsa le, hanem tartsa meg egész épségében és ügyekezzen kitelhető erővel oltalmazni. Itt érezte Hunyady Lászlóval több kegyelmeit, őt nem csak királyi főlovászmesternek, hanem ország kapitányának is nevezvén ki. A király csak december 1-én vett búcsút Temesvártól s ugyanazon hónap közepén érkezett Szegeden és Kecskeméten át Budára.³⁾

V. László eltávozása után 2 évre, a nagy Hunyady nagyreményü fia Mátyás, akkor már mint Magyarország megválasztott fiatal királya látogatta meg Temesvárt atya dicső lakhelyét s az ő gyermekkori édes örömeinek színhelyét 1458-ban. Itt volt november 15-től e hó 30-áig, leginkább a törökök szemmel tartása végett, kik az Al-Duna körül mozogni kezdettek, melynek azonban ekkor semmi komolyabb következménye nem lett. Innen írta ki a király még november 15-én az országgyűlést Szegedre december 6-ikára minden megyéből négy követ küldését rendelvén el. Innen kelt november 29-én egy sürgős felszólítása az erdélyi szász szé-

¹⁾ Teleky: Hunyad. kora. II. 484. l.

²⁾ Teleky. i. m. u. o.

³⁾ Teleky. Hunyadyak kora. II. 485—486. l.—Miletz: Chron. adatok. Adattár. III. 315. l.

kekhez, melyben előre bocsátja, hogy miután már őket a Szegedre jövendő bosnya király és német császártól a korona iránt kapott válasz ügyének és több más országos dolgoknak tárgyalása végett a Szegedre Szent Miklós napjára kihirdetett országgyűlésre, — egy külön levelében meghívta volt, most ujabban ismét meghagyja nekik, hogy miután a bosnya király már holnap (november 30) Szegeden lesz és ő is holnap oda megindul, ezen levele vételével rögtön küldjenek négy vagy több előkelő követet kik ha előbb nem, Szent Miklós napján okvetlenül Szegeden legyenek.¹⁾

Mátyás király itt léte után 5 évig Temesvár és környéke békét, nyugalmat élvezett; nem zavarta a harci zaj s riadó a lakosok csendes életének folyamát. Azonban 1463-ban a törökök fenyegető mozgalmi az előbbeni békés hangulatnak csakhamar harcias szint kezdettek kölesönözni. II. Mohamed szultán parancsot adott Ali bég szerb szandzsáknak, hogy egy erős haddal Szendrőből a temesi területre törjön. A harcra mindig kész bég ezen parancs következtében a kubini homokdombok és a Temes balpartja mentében huzódott Temesvár, mint a vidék hadászati kulcsa felé; Mátyás által Temesvár s a vidék védelmezése tekintetéből ide rendelt erdélyi vajda, Dengelegi Pongrácz János, ki a királynak különben közel rokona volt, gyalog dandárával, mely a váraikat szerződésileg átadott eszékéből alakítatott,²⁾ szándékosan, nagy vigyázattal folytonosan hátrált az őt mindig nyomban követő bég előtt a homokdombok között a Temes balpartjáig. Pongrácz a törököt a Dunától elvonni és így visszavonulását megnehezíteni kíváná ezen hátráló mozdulatai által; mit kívánsága szerint elérvén Temesvár és a Temes folyó között megállapodik s állást foglal és az ellenséget ütközettel megkínálja, melyet Ali mindjárt el is fogad, de egy vakmerő s nyakas esata után tökéletesen megveretik, és nagy veszteséggel kénytelen szép serege maradványaival a Dunán visszavonulni.³⁾ Ali bég ezen kudarc után Szendrőbe huzódott, mely már akkor erős védhelyök volt a törököknek a Duna mellett Temesvárral szemközt.

Ezen szerencsés ütközet után a Temesnél; melynek helyét pontosan meghatározni emlékek hiányában nem lehet, Temesvár s környéke több mint tíz évi háborítatlan békét élvezett; ezen látszólagos nyugalom azonban hasonlított azon vihar előtti szélesendhez, mely midőn kitör annál borzasztóbban dühöng. A török a szenvedett kudarcok után nem rettent vissza az ujabbi kísérletektől az alvidék, különösen Temesvár, Magyarország védőfala s a Temesköz ellen, melynek birhatása már ekkor

¹⁾ Teleky; Hunyad. kora. X. k. 604. l. — Adattár. III. 315. l.

²⁾ Horváth M. m. o. tört. 1860. II. 444. l.

³⁾ Teleky; Hunyad. kora. III. 322. l. — Böhm. Délmagyarorsz. I. 160. l. — Adattár. I. 467. l. II. 389, l.

egyik legkiválóbb óhaját képezte a török hódítani vágyó politikának; és éppen ezen intentióból 1476-ban a szultán egyenes parancsára a Mihaloghli testvérek Ali és Iszkender 4000 spahival Szendrőnél a Dunán átkeltek s ismételve berontottak a Temesközbe és Temesvár vidékét kezdték pusztítani; mely midőn ideje-korán tudtára esett Onoffri Imre és Csepelyi János belgrádi parancsnokoknak, ezek tüstént sebes futárokkal meghagyják Vuk szerb despotának, Nagy Albert és Ambrus temesvári várnagyoknak, Jaksics Demeter, Jób Ferencz, Dóczy Péter, Imre és László nevezetes lovag kapitányoknak, hogy seregeikkel tüstént jönnének hozzájuk. Ezeken kívül előszóliták még a mint a sürgetős körülmények között lehetett, Pécsi Mihály, Ábrafi Sebestyén, Ádámfai János, valamint Henyei Márk és László Tiszán túl tanyázó nehéz-lovas kapitányokat is. Mindezek a legnagyobb gyorsasággal összegyűlvén, a nándorfehérvári lovagokkal együtt tüstént az ellenség után erednek, azt harmad napra egy hegy-oldalban elérik, a szemben levő hegy tövében későn estve táborba szállanak, és más napra az ellenség megtámadását elhatározzák; egész éjjel talpon levén az ütközetre a legnagyobb vigyázattal, minden előkészületeiket megtették.¹⁾

Kora hajnalhasadtával az ozmanok megpillantván őket, a hegytetőre vonják magukat, hirtelen némely erősségeket vetnek fel, minden podgyászukat a nagy rablott zsákmánnyal a tulsó völgybe takarítván. Mind a két fél használta különben az előző éjjeli esendét a másik erejének, állásának és szándékának kikémlelésére. Ali bég kémjei a magyar seregnek, az övéhez aránylag csekély számáról kedvező tudósítást hozván, ő is elhatározta a más napon ajánlandó ütközet elfogadását. Hajnal hasadtakor 50 előre küldött magyar lovas nyitja meg a esatát; ezeket azonban az ozmanok könnyen visszanyomják és azután egész erővel a magyaroknak esnek. Dóczy Péter a jobb, Jób Ferencz pedig a bal szárnyon vitézül fogják fel első rohanásukat; makaes és véres harez fejlődik ki mindkét részről, melyben a magyarok egy hirtelen és ügyesen vezetett fordulattal oldalba fogják a pogányságot, megszaggatják annak rendeit és az előre nyomuló magyar lovasságra vetik. Így nem sokára nagy lón a zavar, közönséges a futás; sokan szabdaltatnak össze a esatamezőn, később szaladás közben sokan fulnak a Dunába. Ali bég egy kis esolnakon menté meg életét, Iszkender pedig Ali testvére elfogatott. A táborból sok zsákmány jut a győztesek kezébe, sok keresztény fogoly szabadíttatik meg és a zsákmányból részesítette bocsáttatik haza. Ezen nevezetes esata a volt oláh-illyr ezredben fekvő Rác vagy Oláh Pozsezszenánál történt az Al-Duna partján, Baziás és Ó-Moldova között, a Szerb földön fekvő Török Pozazinnal szemközt, épen ott, hol Szilágyi Mihály és

¹⁾ Teleky: Hunyad. kora. IV. k. 467. l.

Lábatlani Gergely kétségbeesett ellentállás után 1460 őszén a törökök által elfogattak. Mátyás királyhoz 250 török fogoly küldetett, sok szép drága kövekkel kirakott kard és az ellenségtől elfogott öt zászló.¹⁾

A pozsezsennai vagy másképp pozazini csata tagadhatatlan, hogy a legfényesebb eredményekkel végződött; mindazonáltal tekintve a török gyakori pusztító portyázásait, az ország déli része, különösen Temesvár vidéke, jólét, személy s vagyonbiztonság tekintetéből rendkívül veszélyeztetve volt. Mátyás király tehát, hogy Temesvárt az ország délvidéki legfontosabb védhelyét s az annyira fenyegetett Temesközt minden eshetőségek ellen biztosítsa, 1478-ban temesvári parancsnokul, egyszersmind temesi gróful a törököktől nagyon rettegett híres Kinizsy Pált nevezte ki, felruházván őt egyuttal „főkapitány“ czimmel is s a Dunán túli várakat, jelesül Belgrádot felügyelete alá rendelte. Történelmünk ezen kiváló hősének nem lesz érdektelen rövid életrajzát bemutatnom, annál is inkább, miután tetteid s fényes epizódokkal telt életének jó hosszú időszaka Temesvárott s ennek vidékén tölt el, városunk, a hazs s a nemzet védelmezésében.

Kinizsy Pál Temesvár parancsnoka, temesi gróf s az alvidék főkapitánya, történelmünk ezen nagy nevű hőse, kit kortársai rendszerint, kifejlett roppant testi ereje miatt magyar Herculesnek neveztek, hagyományaink szerint a Hernád folyó balpartján fekvő Kinis helységben született Abauj megyében szegény nemes szülektől. Ifjúságában molnár legény volt, s rendkívüli erejénél fogva, ha a Hernádon a víz csekélysége miatt örölni nem lehetett, atyja malmát egymaga is elhajtá; egy malomkövet a legnagyobb könnyedséggel vállán tova vitt; egy akós hordót tele borral szabadon szájához emelt s ugy ivott belőle. Rendkívüli testi kifejlődése s erejénél fogva nagy hire szárnyalt nem csak Abaujban, de országosan is s különösen érdeklődött felőle Magyar Balázs, Mátyás király hirneves vezére, ki vele megismerkedvén, őt seregébe felvette; hol megkezdvén katonai pályáját rövid idő alatt hőstettei és személyes bátorsága által oly hirre tett szert, hogy a király őt vezérré nevezte ki, Magyar Balázs a gazdag, hatalmas ur pedig annyira megkedvelte, hogy leányát a szép Benignát hozzá adta nőül, kinek kezével az előbb szegény molnár le-

---

¹⁾ Teleky. Hunyad. kor. IV. 465—468. l. — Adattár I. 467. l. U. o. II. 389. l. — Böhm: Délmagyarorsz. I. 164. — Böhm ezen helyét a Poczazin név által tévedésbe hozatra, Panesova mellé helyezi; pedig Panesova jól tudjuk sik területen fekszik, nines környékén sem hegy sem völgy; a csata pedig mint a leírásban láttuk hegyes vidéken történt az Al-Duna mellett, s ebből biztosan következtethetjük, hogy az állítás tévedésen alapszik. Különbén Pozsaszsin, ma Posaschena, három van: Rác és Oláh Posaschena, a volt Oláh-illyr ezredben a Duna partján és Török Posaschena már a Dunán tul Szerbiában. Az ütközet, mint kimutattuk az előbbieknél történt.

gény gazdag s több uradalmak urává lett, melyek közül Nagy Vásony Veszprém megyében történelmileg nevezetes lett annyiban, hogy ez nyújtott a nagy hősnak, eseménydús élete befejeztével, örök nyugodalmat.¹⁾

Kinizsyről katonai pályáján 1468-ban tétetik legelőször említés, midőn Mátyás király a cseh háboruban Spielberg szikla vár megszállását reá s Magyar Balázssra bizta; melylyel azonban, miután az álhatatoság dacolt vitézségökkel semmikép sem tudtak boldogulni mindaddig, míg Mátyás seregével meg nem érkezvén, a megszálláshoz régi római mesterséggel fogtak s az erős várat csakhamar feladásra szorították.²⁾ Itt megjegyzendő, hogy Kinizsy ekkor már nem csak hirneves vezér, de Mára maros megyének főispánja is volt, mit bizonyít Mátyás királynak egy okmánya, mely Brassóban 1467 december 31-én kelt, melyben meghagyja Kinizsy Pál máramaros megyei főispánnak, hogy bizonyos Dolhai Ambrust, kit minden törvényes birtokára és jogaira nézve különös oltalma alá vett, minden törvénytelen megtámadó ellen pártolja és védelmezze.³⁾

A cseh háború hosszasan tartó folyamában újabb kitüntetésekben s adományozásokban részesült Kinizsy Pál. Mátyás király egy okmányának értelmé szerint, mely 1474 szeptember 19-én Boroszlóban lőn kibocsátva, Kinizsy előbb a magyar szent korona, azután a király részére majd a törökök, majd a cseh eretnekek és az ország más ellenségei ellen, a legkeményebb csatákban, várak és erősségek vivásában, gyenge korától fogva vére bő omlásával tett hű szolgálataiért, a trencsény megyei Lietava várával, az ahhoz tartozó 26 helységgel és az ujhelyi vám fele részével adományoztatik meg; mely trencsény megyei birtokaiba a nyitrai káptalan által még ugyanazon évi október 18-án minden ellentmondás nélkül ünnepélyesen beigtattatott s utóbb szeptember 5-én 1476-ban a király által is véglegesen megerősítettett.⁴⁾

A cseh-lengyel háboru alatt 1474 folyamában, Kinizsy Pál Szapolyay István társaságában Mátyás király által Szileziából Lengyelország pusztítására küldetett ki; a magyar sereg egy része Schwibusnál, más része pedig Rosenbergnél rontott ezen országra s Krakkóig, mindent elpusztított sőt a fővárost is fenyegette oly hirtelen, hogy a lengyel királyné által kiállított testőrök a külvárosokból csak nagy bajjal tudtak a várba menekülni; ezen a királyné annyira megijedt, hogy férjét siető tudosításal unszoló a hazajövetelre.⁵⁾

1477-ben az osztrák háboruban látjuk szerepelni Kinizsyt, ki az or-

¹⁾ Teleky: Hunyad. kora. IV. 29 l. — Horváth M. M. O. tört. II. 465 l.

²⁾ Teleky: Hunyadyak kora. IV. 58. 87. l.

³⁾ Teleky i. m. XI. 293. l.

⁴⁾ Teleky: Hunyad. kora. IV. k. 410 l. XI. k. 513. 516. 558. l.

⁵⁾ Teleky: Hunyadyak kora. IV. k. 378. 392. l.

szágtanácsban a legmelegebben ajánlá ezen háboru megkezdését, mely ellen Báthori István különben igen keményen kikelt a jelen volt egyháziakkal együtt. Kinizsy Pál ellenben egy hosszú beszédben ügykezett őket megcáfolni, azt fejtegetvén, mennyire kívánja most az ország becsülete a háborut, a sértést sértésre halmozó Frigyes császár ellen. Ezen véleményt fogadá el maga a király is és vele egyesültek a dicsőséget szomjazó nagyok majd mind.¹⁾ A háboru megkezdetvén a táborban igen tevékeny részt vett Kinizsy, mint a hadban különben is gyakorlott s bajnok tetteiről ismeretes férfiú. Így Krems és Stein megszállása ugyanezen évi október 9-én egészen reá bízott s az egész hadjárat alatt mint érlyes, kitünő hadvezér mutatta be magát.²⁾

De leginkább a törökök elleni küzdelmekben vonta magára a közfigyelmet s bámulatot mint temesvári várparancsnok, temesi gróf és alvidéki kapitány, különösen 1479-ben, midőn a török ismét készülni kezdett hazánk ellen és célját gondosan titkolva, feles számmal gyülekezett össze Szendrőnél; de gyanítani lehetett, hogy mindez Magyarország ellen történik; hogy a gyanítás nem volt alaptalan, a következmény csakhamar igazolta; midőn Ali bég és tiz más basa 60,000 emberrel október elején hirtelen Erdélybe rontott s Báthorit, Kinizsy Pál régi bajtársát a Kenyér mezején Fel-Kenyér és Romoz között már-már semmivé tette; midőn az elhatározó pillanatban a tárogatók nyers rivallása, trombita harsogások és rémitő harezaj között a szomszéd dombok ormain megjelenik Kinizsy. Alig pillantja meg a temesi gróf a magyarok veszélyét, vágatva rohan a győzelemben már tomboló ellenségre. Szokása szerint mindegyik kezében szablyát tartva halált szór mindenfelé hol megjelenik, vitéz serege által segítve a törököknek legbátrabb sorait összedönti és mindenfelé kedves bajtársát keresi. Erős mellének kemény hangja, az irók egyező állítása szerint a trombiták harsány szaván, a fegyverek csattogásán, a dühös harezaján is keresztülhat barátja- s bajtársáig az ozmánok ijedelmére az éledni kezdő magyarok buzdítására. A győzelem tökéletes volt. — A napi munkában kifáradt magyar sereg még azon estve a csatatéren nagy lakomát tartott és így kívánta erősíteni lankadt erejét, mely alkalommal a törökök hullái pótolták az asztalok hiányát. A vig estebédet, mely alatt a szerény tábori dalnokok az ősök vitéz tetteit és a nap dicsőségét egyszerű, de a hallgatókra mélyenható énekekben magasztalák, követte a tomboló toborzó; még a különben mindig komoly Kinizsy is a közkívánságra megfuvatta tárogatóját és kiesattant örömeiben tánenak eredt; játszi jókedvében egy meghízott vaskos ozmán hullát kapván fel fogaival, kezeinek minden segítsége nélkül és azzal lejtven bajtársai nem kis örömeire és bámulására közöttük alá s fel.³⁾

¹⁾ Teleky: i. m. V. k. 15. l.

²⁾ U. o. i. m. 22. 28. 29. 33. l.

³⁾ Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 116—123. l.

A kenyérmezei fényes győzelem, melyet egyedül a temesi gróf, Kinizsynek hősie kardja s hadvezéri lángesze döntött el, nem csak Magyarországon hanem az egész keresztény világban, különösen Rómában, hol e miatt fényes hálaímaik, diszmenetek tartattak, — igen nagy örömet okozott. A török azonban nem látszott okulni a szenvedett keserű kudarcból. Kinizsynek, a török elleni harcok diadalkoszorus vezérének sulyos kardja nem nyughatott sokáig hüvelyében. A töröknél nem igen volt szükséges valamely politikai kérdés a háborura. Minden nép, mely nem mozlim, már ellenség, ezt tartá a mohamedán törvény, mely még azt is tartalmazza, hogy a háború szükséges sőt elkerülhetlen, midőn isten igéjének s a mohamedanismusnak terjesztése avagy politikai bajok elosztatása forog fenn.¹⁾ A töröknek időnként meg-megújuló támadása hazánk ellen illetén fanatikus elven s a telhetetlen hódításvágyon nyugodott, és 1481-ben újra kísérletet tön Temesvár s a Temesköz elfoglalására, midőn Iskender bég Szendrőből a határokon átesapott. Kinizsy Pál temesi gróf azonban résen állt; Vuk despot- és Jaksicsesal egyesülve 1481. november 2-án, épen „Halottak napján“, mely pénteknapra esett, hirtelen megindult Temesvárról a vad ellenség ellen, mely ennek hírére gyorsan átkelt a Dunán. A temesi gróf azonban elhatározta a törököt saját földjén is üldözni. Rozgonyi László belgrádi kapitánynak és Vuk ráé despotnak kellett a szükséges hajókat a harami révhez szállítani a sereg átköltözése végett. Tököly Miklós és András testvérek 100 lovassal a mondott révhez, mint kitűzött gyűlhelyhez szándékozván, a főttől vigyázatlanul eltávoznak és egy erdő mellett 400 török lovas közé jutnak, a nagyobb erő megszemlélésére ugyan szekérvárak mögött keresnek menedéket, de az ozmánok az erdőt meggyujtván, a szél csakhamar a szekereket is lángba borítja, ezt tehát elhagyni és a had szereneséjét a sík mezőn megkísérteni kénytelenek. A véres és egyenetlen tusa reggeli 9 órától estig tartá, 200 a törökök, 50 a magyarok közül maradt a csatamezőn; amazok közül egy sem, ezek közül csak három jött sértetlen az illető táborba. Tököly Miklós még azon éjjel megholt sebei következtében s András testvére is igen veszedelmes állapotban volt. Mindakét fél magának tulajdonitá a diadalt, de az erkölesi benyomás a magyaroknak kedvezett. Míg a magyarok az egyenetlen harc kimenetelében dicsőségek előjelét tekinték, a törökök elveszték bizodalumukat sokaságukhoz.²⁾

Ezután Iskender bég is megtámadta a magyar hajókat, de az azok őrzésére rendelt sereg őt megverte és Szendrőbe visszanyomta. Így azután Kinizsy Pál temesi gróf vezérlete alatt a magyar sereg a

¹⁾ Salamon: Török hódítás. 88. l.

²⁾ Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 222. 223. l.

Dunán szerencsésen átment és majd minden ellentállás nélkül hatott Galambóceig, három különböző csapatban; a sereg zömét maga a fővezér Kinizsy vezérelte, a másikat Jaksics, a harmadikat Rozgonyi László. Az első minden baj nélkül nyomult a várig, itt pedig az onnan kiűtött 1000 ember rohanását felfogta, azt visszanyomta, sokakat a csata mezőn összevagdalt közülük, másokat elfogott, de a táborban ezek sem kerültek el a többiek sorsát. Az ifjabbik Jaksics a galambócezi basát, ki 1000 lovasal elejébe veté magát őt feltartóztatandó, megtámadja, megveri, lovásainak nagyobb részét ott helyben összevagdálja; némelyeket közülük elfog, a fővezér Kinizsyhez küld, hol ezek is életökkel lakolnak, magát pedig a basát, ki futással kívánja életét megmenteni, egész Galambóceig üldözi és itt elérvén, annak koponyáját a várkapu előtt saját kezével hasítja ketté. Rozgonyinak is volt baja némely apróbb ozmán csapatokkal, melyeket azonban mind széllyelvert. Galambóceinál így megint egyesült a három sereg és innen folytatá útját a Morava vize mentében, melyen sikerült Kinizsynak és Rozgonyinak 24 ellenséges hajót elsülyeszteni. Így elért Kinizsy fővezérlete alatt az egész had Krussovácig, nem földet, hanem embereket hódítandó. Kinizsy 12 nap tartózkodék itt táborban; messze földre mindent feldulatott, mi az ellenségé volt; 50,000 szerb és 1000 török mind derék férfi, feleségeivel együtt esatlakozék itt hozzá, ezen siralmas elpusztult vidéket odahagyandó és a nagy hírű vezért, mint egy leendő új gyarmat benépesítői a bolderabb Magyarországra követendő, egy része a csöndesebb földmivelés- és kereskedésben szerzendő élelem, a másik a királyi szolgálatban nyereendő babér kedvéért.¹⁾

Az alatt Iskender bég, Ali basa és Mankocsevit²⁾ török vezérek, kik a magyarokkal a sik mezőn többé nem merének összeütközni, a Duna szigetében Szendrő mellett egy erősséget állítanak fel, innen reménylven a győztes és zsákmánnyal terhelt sereg átszállását a nagy folyamom akadályozhatni. De midőn a hős temesi gróf Kinizsynak serege, a bátor kivándorlók által 80,000-re szaporodva, a Dunánál megjelent, a kis őrség a nagy számon megijedve minden ellentállással felhagy, Szendrőbe inkább futva, mint vonulva keres menedéket. Az elhagyott erősség széllyel hanyatik, és a basák kénytelenek a magyar sereg átmenetelét a Dunán a vár falairól csöndesen és háborítás nélkül nézni. Így azután a diadalhős Kinizsy a harami, kevi és pozsezszeni révek oltalmára és az ozmanok jövőendő átesapásainak gátlására a palánkai erősséget építvén fel, diadalmasan, gazdag zsákmánnyal tért meg a lakosok legnagyobb tisztelet s öröm nyilvánításai között Temesvárra. Mátyás király a Kinizsyvel átjött szerbeket szolgálatába fogadta és leg-

¹⁾ Teleky: i. m. u. o. 224. l.

²⁾ Hammer Mankocsevizet Malkodsoglinak nevezi a törökökről írt művében II. d. 283. l.

nagyobb részét több csapatokra osztva a temesi grófság területén telepítette le.¹⁾

Ezen fényes diadalai után az ozmán verő Kinizsy a török esaták hirneves vezére, nem sokáig nyugodhatott temesvári hadi positiójában harei babérjain. A törökök gyakori kiütései s ismételten megkísérlett dúlásai Szendrőből csakhamar az általa hőn szeretett honi föld védelmére szólíták. A török nem okulva semmiképen az imént szenvedett kudarcokból, 1482. őszén megint egy tetemes sereggel jött által a Dunán a Temes köz dulására. Kinizsy a török harcok kipróbált mestere ezt nem nézhette tétlenül, midőn eleve tudósítást nyert a gondjaira bizott országrész fenyegetett állapotáról; szeptember eleje körül hirtelen magához vonván Dóczy Pétert és több más hadnagyokat, székhelyéről Temesvárról a legnagyobb sietséggel a törökök ellen robog. Beцерem mezején, mely valószínűleg Bonfin névrontó leírásából következtetve a mai Nagy Beскerek vidéke lesz,²⁾ nem messze Szendrőtől csapott össze a két ellenséges sereg; Kinizsy temesi gróf a magyarok jobb, Brankovics Vuk szerb despota a balszárnyat vezérelvén. A vigyázatlan ozmanok minden felől egyszerre körülfogattak. Mind e mellett sokáig kétséges maradt az ütközet, a törökök egész erejük megfeszítésével keresztül akarván magokat vágni; de végre mégis Kinizsy ügyes vezérlete s elszántsága ellenében minden ügyekezetek sikertelen maradt és nagy veszteséggel vettek vissza. Most már kétségbeesés-elevenítette tüzzel nem a menekvésért, mely lehetetlen volt, hanem halálnak szánva magukat a boszuért harcolnak, de a nem várt ellentállás s a győzelem bizonyos reménye kettőztette a magyarok vitézségét is. A várbeli őrsereg megszemlélvén honfitársai veszélyét, segítségükre kíván robrogni, de Kinizsynek tartalékul felállított nehéz lovasága által tetemes veszteséggel utasittatik falai mögé vissza. Az így maradára maradt had tökéletesen semmivé tétetik, 3000 török hullott el a csatamezőn, a magyarok közül pedig 500 vitéz váltá meg életével a diadalt. Nagy volt emellett a foglyok száma, sok a felszedett fegyver, gazdag a zsákmány, melynek egy része az ekkor III. Frigyes esászárral harcban álló s Haimburgnál táborozó királynak küldetett el, az elfogott zászlók pedig az egyházaknak osztattak szét.³⁾ A hős Kinizsy halantéka körül ezen fényes győzelem következtében a nyert esaták dieskoszoruinak száma

¹⁾ Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 222—224. l. — Böh m: Délmagyarorsz. tört. I. 167—169. l.

²⁾ Bonfin: Decad. IV. Lib. VI. p. 451 Beцерemnek. — Siegler Bálnél 62 l. és Feszler V. k. 381. l. Beскereknek, — Heltay. Magyar krón. II. k. 195. l. Beceमेzejének nevezik az ütközet helyét. — Beскereket fogadja el az Adattár is I. 468 l.

³⁾ Teleky: Hunyadyak kora. V. k. 241. 242. l. — Böh m: Délmagyarország I. 169. l. — Adattár. I. 468. l.

egy ujabbal szaporodott s nagy nevéhez a vad ellenség ellen annyiszor tanusított védelmezésekért nem csak a közelebről érdeklett alvidék lakóinak, de az egész nemzetnek hálája fűződik.

A Beeserem vagy talán helyesebben Beeskerek mezején nyert fényes győzelem végre valahára véget vetett Temesvár vidékén a sanyaru állapotoknak, s annyi kiállott rettegés és szenvedések után az egész temesi grófság fölé lehajolt egyszer a sokaktól rég hón várt béke olajága, midőn Mátyás király II. Bajezid szultánnal 1483-ban öt évi fegyverszünetet kötött, mely még 1484-ben további három évre meghosszabbított; Mátyás király hátralevő uralkodása alatt nem zavarta meg többé vidékünk nyugalma a harci zaj s a török beütések rémes hire; azt mondanunk sem kell, hogy a béke nyugalmas ölében, habár rettenetes ozmanverő kardját hüvelyébe dugta is Temesvár s az alvidék hirneves kormányzója Kinizsy, nem szünt meg azért tevékenysége a gondjaira bizott temesi kerület s Magyarország hadászati védőfalja Temesvárnak jólétén s virágzásának előmozdításán közreműködni, miután szerencsésen sikerült neki a törökök annyiszor megkísérlett invázióinak dacára is minden szerencsétlen catastrophák bekövetkezése nélkül ezen erős hadászati positiót az ország s a nemzet védelmére megtartani.

Mátyás király, Magyarország legnagyobb s legnevezetesebb uralkodójának 1490. aprilis 6-án, keddi napon reggeli 7 és 8 óra között, kétnapi rettenetes haláltusa után bekövetkezett elhunytával, mily fontos szerepet játszott Temesvár történelmünk hadászati viszonyaiban, annak elbeszélését máskorra tartom fenn, s ezzel értekezésemet befejezem.

Szeged városának viszonyáról Délmagyarország szőlőművelése- és borkereskedelméhez a XIV. és XV. századokban.

VARGA FERENCZTŐL.

Felolvastott az 1873. év febr. havi vál. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár” ugyanazon évi apr. havi füzetében.

„Minthogy a királyok dicsősége—igy kezdi I. Mátyás a szegedieknek 1462-ben adományozott szabadalom-levelét —a népek sokaságában s az országok fénye és ereje-, a városok gazdagsága és nagyságában rejlik; — szükséges, hogy a fejedelmek gondjaikat a népesség fentartására s a városok — — — gyara-

pitása s ápolására fordítsák, hogy ezáltal a fejedelmek kiváló gondoskodására dicséret, a népek s városok állapotára pedig haszon s gyarapodás háromoljék.“¹⁾

Alig van város Magyarországon, mely e valóban fejedelmi szavak áldását annyiszor érezte volna, mint Szeged; alig nép, mely első királyaink alatt több kedvezményben részesült volna, mint Szeged élelmes népe! Csak belé kell markolnunk hajdankori szabadalmi s kiváltságai halma-zába, hogy napfényre hozzuk azon számtalan szebbnél-szebb okmányokat, melyeknek védelme alatt ez ősrégi város mindenkor tösgyökeres magyar lakói, majd mint halászok bárkáikkal a Tisza folyam habjait több mért-földnyire szedelve, majd, mint mezei gazdák, földeiket művelve, gulyáikat, nyájaikat s méneseiket úgy szólván egy egész országrészen, a téres Duna-Tisza közén szabadon legeltetve, majd végül mint izgó-mozgó kereskedők, mesteremberek és kupeczek, árúczikkeikkel az ország minden részét bejárva, szorgos méheként gyűjték rakásra a vagyont s jólétét, mely városukat a XV. század második felében, majdnem hihetetlen fény- és dicsőségre emelte.

E hajdani fény s dicsőség tényezői közül főnebb egyet szándokosan elhallgattam, de csak azért, hogy most annál tüzetesebben szólhassak róla; értem Szeged polgárainak szerémi szőlőművelését, s az itt, valamint hazánk más alvidékein termelt borokkal üzött kereskedését a XIV. XV. században.

Nem levén célom a szerémi szőlőhegyek leírását adni, azok történetéről sem szólhatok bővebben; meg nem állhatom mégis, hogy említésbe ne hozzam, miszerint azok keletkezésének érdeme a jámbor, de katonai fegyelemre szigorú Probus (Marcus Aurelius) római császárt illeti.²⁾ E szőlőhegyek terménye narniai Galeotti Martius szerint már dicső Mátyás királyunk idejében oly kitűnő volt, hogy az akkor ismert világon alig lehetett hozzáfoghatót találni; még egy más, valóban csodás tulajdonságot is beszél e szőlőhegyekről az említettem Mátyáskori író. Szavai eredeti latin nyelven ezek: „Unum referemus inauditum et mirabile, quod nusquam gentium esse fertur. Nascitur enim ibi aurum ad similitudinem virgulti, simile asparago: nonnunquam vero sicut capreoli, circa truncorum vitis intorti ad magnitudinem plerumque duorum cubitorum, quod nos vidimus saepae.“³⁾

A szerémi szőlőhegyek ezen szép és jeles tulajdonságait tekintetbe véve, épen nem csodálhatjuk, hogy az élelmes szegedi nép, nem elégedve meg a közelebbi vidék nyújtotta bő jövedelmi forrásokkal, vizsga szemeit

¹⁾ Eredeti oklevél Szeged titk. levéltárában.

²⁾ Joannis Severini Hung. Pannonia veterum monumentis illustrata L. III. 157.

³⁾ Scriptores min. rerum hungaric. 268. Comment. de Math. Corv. Regis Dietis et Factis e. XXVII.

a bortermő Szerémség szőlőkoszorus hegyei felé fordítá, s ott, névszerint Kamenicz és Péterváradon terjedelmes szőlőbirtokokat vásárolt. Mikor kezdődött e birtokvásárlás, biztosan meg nem határozható, minthogy azonban I. Mátyás királynak 1471-iki levele, melylyel a pétervárad apát a szegedi polgárok szerémi borszállítmányának meggátlásától eltiltatik,¹⁾ Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királyoktól nyert hasontartalmu levelekre hivatkozik, bizony feltehetjük, hogy a nevezett polgárok már IV. Béla korában birtak ott szőlőkkel.

Ezen birtokokról régi okmányaink igen sok szép adatot szolgáltatnak. Többi közt elmondják, hogy a leszüretelt fűrtök, az ugynevezett „szürethelyeken“ (locis Colatoriis, mondja az okmány) tapostattak ki és szürettek el, mely helyekért aztán a szegediek, mint Mátyás királynak 1471-iki s II. Lajosnak 1521-iki oklevelei tanusítják, szőlőörzetési díjfejtben 4—4 denárt tartoztak fizetni.

Szólnak továbbá egy bizonyos mennyiségű „esőbörpénzről“ is, mint a pétervárad apátnak évenként fizetni szokott papi tized váltságáról. — Elmondják végül, hogy a szegediek Szerémségben termelt boraikat Kameniczről Kőszentmártonig (Kevi) kocsikon, vagy a Dunán Titelig s innét a Tiszán Szegedig hajókon szállíták el, még pedig egy pár hely kivételével egészen rév- és vámmentesen.²⁾

S ép ez utóbbi kiváltság volt oka azon temérdek villongásnak, mely a szegediek s az útközben eső birtokosok közt sokszor egész az elkeseredésig fokozódott.

Első, ki a szegedi polgárok ez ősrégi kiváltságát megsértette, Marrothi János machói bán volt, ki nem tekintvén azoknak számos királyi oklevelek által megerősített rév- és vámmentességét, tőlök a pétervárad határban „minden egyes átalag (helyesebben tonna, tunella) bor után 100 — minden egyes rakomány után (oppositio, vagyis inkább appositio singillaris) 10, s minden félteher (az okmány szerint félrévkelek, medium navigium) után egyenkint szintén 10- a hivatalnokai által alájegyzett borszállítmányi okmányért pedig, (signetum circulare ad dictas tunellas vini) szintazonképen 10 új dénárt esikartatott ki; sőt még ezenfelül a pétervárad területen átszállított boraiktól is bizonyos fokwám nevezetű szokatlan vámot s a nevezett városba betérő üres kocsijaiktól hasonló szokatlan fizetést követeltetett, ezek lefizetése nélkül nem engedvén meg, hogy boraikat Kameniczről Szentmártonba (Kevi) átszállíthassák.“³⁾

A kiváltságaikban sértett szegediek, bírójokkal Geges Györggyel élő-

¹⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

²⁾ Eredeti oklevelek ugyanott.

³⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

kön az 1407. vége felé Temesvártt tartózkodó ¹⁾ Zsigmond-elé vitték panaszukat, ki is az ügy megvizsgálását Scolari (neje nevén Ozorai²⁾. Pipó temesi grófra bizta. „Ez, mint az okmány mondja, a szerémi birtokosok, városok és szabad-községektől, különösen pedig a nevezett városok határosaitól iparkodott tudomást szerezni, és pedig amennyire szabadott és illett, titkos úton-modon; minek eredménye az lőn, hogy a szegediek elkövetett zsarolás csakugyan beismertetett, s a nevezett bánnak s embe-reinek szigorúan meghagyatott, hogy ezentúl „a szőlőbirtokos szegedi polgárok-és jövevényektől, senki közölük más vámot, mint a rokomány s borszállítási levél díjaul eddig is fizetni szokott 2—2 denárnyi összeget követelni, vagy őket ősi szabadalmuk ellenére boraiknak Kameniczről Szentmártonba leendő átszállításában meggátolni ne merészkedjék.“³⁾

A szőlőbirtokos szegedi polgárok kamenicz-péterváradí rév- és vámmentességét bizonyítja még I. Mátyásnak főnebb említett 1471-iki erősítvénye is, melyben a péterváradí apátnak, ugy szintén ezen apátság időszerinti kormányzóinak is erősen lelkökre köttetik, hogy „a szegedi polgároktól, Béla, András, Károly, Lajos és Zsigmond királyok hosontartalmu kiváltságlevelihez képest, se szárazon, se vizen, semminemű adót, vagy vámfizetést (nullamve solutionem Thelonei) követelni, nem különben tőlök szüret alkalmával a szokásos 4—4 denárnyi szürethelypénzen felül valamit kicsikarni, vagy boraiknak Kameniczről Kőszentmártonba szándokolt átszállításában őket megakadályozni ne bátorkodjanak.“⁴⁾

Ugyanily, még pedig tökéletes rév- és vámmentességet élveztek a szegediek a szerb deszpot beesei s egyéb tiszaparti uradalmihoz tartozó réveken is; nyilván bizonyítja ezt ugyanesak Mátyás királynak 1458-ikban kelt védlevele, melylyel a beesei várnagyokat s az említett szerb fejedelem többi uradalmainak révfelügyelőit, néhai György deszpot kiváltságlevele alapján a határaikon átevező szegedi polgároknak „s azok minden javainak megadóztatása- és vámmoltatásától súlyos felelősség terhe alatt eltiltja.“⁵⁾

Kiterjedt-e e-gyönyörű kiváltság eredetileg a többi révekre is — valamint állítani, ugy tagadni sem merem. Vannak ugyanis okmányok és pedig nem csekély számmal, melyek Szeged-város polgárainak általános vámmentessége mellett bizonyítanak, minő a többi közt Borbála királynénak 1415-iki védlevele, melylyel a birtokához tartozó Kecskemét város adószedőit „az áruczikkeikkel ide- s tova utazgató szegedi kereskedők mega-

---

¹⁾ Az okmány Budán 1408. vizkereszt utáni hétfőn kelt, s így kezdődik: „Quod nobis pridem in Themesvár constituti etc.“

²⁾ Magyar tört. tár VI. k. 63. l.

³⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

⁴⁾ Eredeti oklevél ugyanott.

⁵⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

dóztatásától azért tiltja el, mert őket férje Zsigmond az ország határai között mindenütt adómentesekké kiváltságolta.¹⁾ Találtnak azonban olyanok is, melyek a nevezett város polgárainak vámkötelezettsége mellett tanuskodnak.

Ezen ellentét csakis azon aligha téves föltevés által egyeztethető ki, hogy, habár a szegediek általában saját személyök, személyzetök, boraik s egyéb javaikra nézve fel is valának mentve a rév- és vámfizetés terhe alól, mindazonáltal voltak egyes birtokok, kivált a papiak, melyeknek rév- és vámpénzszedési joga százados gyakorlat, vagy különös szabadalom folytán mindenkire, így a szegediekre is egyaránt kiterjedt; példa erre mindjárt a titeli prépost és káptalan birtokához tartozó titeli rév.

Hogy itt a szegedieknek bizonyos mennyiségű révpénzt kellett fizetniök, az alább előadandókból nyilván kitünik; minthogy azonban a titeli káptalan s annak prépostja guthi Országgh Péter a szokásos és törvényes összeggel meg nem elégedvén, tőlök nagyobb fizetést követeltek, az elkeseredett szegedi polgárok Hunyadi János akkori országhoz fordultak oltalomért. Ez az ügy megvizsgálását a csanádi káptalanra bizta, mely is a tanuvallatás megejtése végett kebléből Keckeméthy János kanonokot küldte ki. Az általa eskü alatt kihallgatott tanuk közül (mindössze 12-en voltak) tíz, egymással tökéletesen megegyezőleg, kettő pedig némi eltéréssel ugyan, de önmagokra nézve annál kedvezőbben azt állítá: „hogy a szegediek Zsigmond király korában a titeli réven minden egyes fekvő bor után, akár nagyobb, akár kisebb, vagy mint az első tanu mondja, közepszerű lett légyen az, ugyszintén az üres hajóktól is, melyek borral megterhelve nem voltak 10, akkori dénárt fizettek révpénz fejében; a megtöltés végett magokkal szállított üres, vagyis álló hordók ellenben, valamint az élelmi szerek is egészen vámmentesek voltak;“²⁾ minek valóságáról Hunyadi a csanádi káptalan által beküldött tanuvallomások s ezekhez kapcsolt jelentés alapján magának meggyőződést szerezvén, 1450-ben az egész tanuskodási levelet helybenhagyta, sőt meg is erősítette, s az ítéletet annak értelme szerint a titeli prépost és káptalan ellen a szegedi polgárok javára kimondta.³⁾

A fekvő bor alatt ugy látszik a borral megtöltött s hajókra rakott hordók értetnek; az állók alatt pedig a megtöltés végett leszállított üresek. Hány akó bort ért az okmány ezen kifejezések alatt: „nagy“ „közép“ vagy „kisebb bor“? nyilván kitünik az 1475-iki egyezmény-levelelből, mely

¹⁾ Eredeti oklevél ugyanott.

²⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

³⁾ U. a. u. ott. A tanuk s más szegediek által eskületételök meghallgatása végett személyesen meghitt Withroch Sebestyén és Szegedi Benedek titeli kanonokok az okmány szerint megjelenni nem akartak.

szerint 20 hordó tett egy egész, vagy mint a főnebbi tanuk mondják, nagy bort s ennek fele, vagyis 10 egy tunellát.

Már most, ha minden hordó, mint biztosan feltehető 10 akós volt, ugy 20 hordó 200 s 10 hordó, azaz egy tunella 100 akót tett ki, s ez annál hihetőbb, miután az 1408-iki okmány szerint a machói bán s annak emberei a szegediektől minden egyes tunella után 100 denárt esikartak ki, mely összeg, ha a tunellát (átalag) mai értelemben 2 és fél akónak vennők, roppant nagy vám lett volna, míg ellenben, ha azt tonna (100 akó) gyanánt vesszük, akkor csak egy denár jut minden akóra.

Hogy a titelin kívül még a budai káptalannak is jogában állott a birtokához tartozó zenthai révén Szeged-város polgárait megvizvámoltnai, több mint kétségtelen; csak az nem bizonyos, hogy vajon eredetileg mennyi volt itt az általok fizetettai szokott vámpénz? talán meg sem volt határozva, hanem csak a rév felügyelők önkényétől függött, majd többet, majd kevesebbet követelni; legalább ezt sejteti velünk az 1475-iki egyezménylevél tartalma, mely a többi közt elmondja, hogy „a budai káptalan s Szeged-város polgárai közt fölmerült viszátkodások, ellenkezések és egyenetlenségek okai, egyedül az utóbbiaknak szokatlan megadóztatásai s vámoltságai voltak, minek következtében Szeged polgárai, a király tudtával s beleegyezésével fegyverre kelnek, s a királyi szóra sem hajló káptalan zenthai birtokát magával a várossal együtt elfoglalják, s mindadig lezalogolva tartják, míg e hazai történelmünkben valóban páratlan esemény folytán megdőbbsent budai káptalan vele ki nem egyez.“¹⁾

Ezen egyezés szerint Szeged bortermelő gazdái „ezentul minden 20 hordó bor után csak egy forintot, a félhordót számító kisebb edényű boroktól, vagyis tunelláktól azonban mitsem tartoztak fizetni. Ellenben, ha a Tiszán boraikkal együtt utaztak, tekintet nélkül a hajón levő üres hordókra, ugy saját személyök mint szolga személyzetökért is 10, nagy hajóiktól kölömbőség nélkül, bármiféle tárgyakkal valának is azok megterhelve 25, az evezős, jóllehet terhes ladakoktól (az okmányban is így nevezetelik) 1, s a középszerűleg megrakott nagy hajoktól végül 12 denárnyi vámfizetésre köteleztettek; míg a halászsajkák vagyis esolnakok (az okmány szerint Cholnok) továbbra is vámmentesek maradtak.“²⁾

Ugy látszik, hogy a titeli s budai káptalanok kivételes állapota szemet szurt a péterváradai apátnak Péternek; mert a szegedieket ujra vámfizetésre kezdte szoritani, s midőn később ez iránt a zaklatottak panaszára az akkori nádor Guthi Országh Mihály által kérdőre vonatott, eljárásának jogosságát

¹⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

²⁾ Ezen egyezmény levélben az is kiköttetett, hogy a mely fél az egyezséget bármi tekintetben megsértené: 100 márkányi pénzbírságban marasztaltassék el.

okmányilag is igazolhatónak állítá, s a nevezett polgárok eddig élvezett rév- és vámmentességét csakis az apátság ősi jogait elidegenítő apáteldődei hibájaul róttá fel; de miután erről az 1481-ben tartott nádori ítélőszéken, amazoknak okmányokkal támogatott kiváltságai ellenében semmi írott bizonyítékot felmutatni képes nem volt, felperes város régi szabadalmi értelmében felmentetett, illetőleg alperes apát eltiltatott: „nehogy annak polgárait saját hatósága területén, személyök vagy vagyonukra nézve valami adóztatással, vagy szokatlan fizetéssel továbbra is terhelni merészkedjék.“¹⁾

Ily visszaélések, ennyi önkényszerű zaklatás közepette, szinte jól esik látnunk a nemes gondolkedású Gábor bács-kalocsai érseknek s királyi főkanzellárnak 1477-iki intézkedését, ki mint a pétervárad apátság ez idő szerinti kormányzója, a kamenicz-pétervárad szőlőbirtokos szegedi polgárok kérelmét meghallgatván, azok könnyebbsége végett megengedte, hogy ezentul „a csöbörpénzt ők is aszerint fizessék, amint azt a kameniezi polgárok régi szabadalmuknak fogva fizetik.“²⁾

Ezen korának csak dicséretére váló oklevelet a szegediek kérelmére Oswald László bírósága alatt egy évvel később maga I. Mátyás király is megerősítette, s azt kiváltság alakjában mind reájok, mind az ő utódiakra kiterjesztette.³⁾

A szegedi polgárok terjedelmes szerémi szőlőbirtokai, de legkivált az alföldi borok ez időszaki jelessége főtényezőkül szolgáltak Szeged borkezeskedésének kifejlesztésére. Minő magas fokon állott ez a XV. század második felében, kézzel fogható bizonyítványát adja I. Mátyás királynak 1484-ben kelt ítélőlevele, melyszerint: „a szegediek már ekkor boraikat a hatalmas pesti kereskedők társaságában s mintegy azokkal vetekedve szállították világpiacra.“⁴⁾

De ugyanezen okmányban a szerémi borok mellett még más alvidéki borok is említetnek, anélkül azonban, hogy a termelő (producens) ország-rész vagy megye neve kitétetnék.

Hogy tehát erre nézve is mielőbb tisztába jöhesünk, majdnem egy egész századdal, a Tinódi által keservesen megénekelte 1552-iki szegedi veszedelemig kell előbbre mennünk.

Ezen valóban borzasztó szerencsétlenség legfőbb okául Istvánffy Miklós jeles történészünk azt adja, hogy „a Tóth Mihály vezérlete alatt Szeged-városát elfoglaló hajduk, a törökök elűzetése illetőleg várba szörítása

¹⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

²⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

³⁾ Ugyanaz, ugyanott.

⁴⁾ Ugyanaz, ugyanott.

⁵⁾ Istvánffy M.: Historia Regni Hung. L. XVII. p. 195—196.

után, a földalatti vermeket s pinczéket felkutatóván, az azokban talált nagy mennyiségű s kitűnő szerémi, baranyai és somogyi boroktól annyira meg-részegegedtek, hogy midőn a szegedi várba segélyére siető Ali budai basa seregével e város alá megérkezett, tökéletesen harczéptelenek voltak.“⁵⁾

Eszerint a főnebbi okmányban jelzett „más alvidéki“ alatt alig érthetünk mást, mint az Istvánffy által ugyancsak a szerémiiek társaságában felemlített jeles minőségű somogyi és baranyai borokat. Minthogy pedig ezek Szeged veszedelmekor e város vermei és pinczéiben tetemes mennyiségben találtattak, kétségtelen, hogy azok inkább kereskedés, mintsem magán fogyasztásra voltak szánva.

A szegediek borkereskedésének fővonala, mint a már többször idézett Mátyás-féle ítélőlevél nyilván elárulja, kezdettől fogva mindvégig az ország szívéen Buda-Pesten át Kassa és Bártfa városoknak, majd ismét Gács-vagyis inkább Lengyelország felé húzódott.

Ismerve a kereskedelmi viszonyok kényes természetét, épen nem esdálhatjuk, hogy az utvonalba eső városok, különösen a már ekkor hírneves Kassa és Bártfa kiváltságai a szintén szabadalmazott szegedi és pesti kereskedők érdekeivel nem egyszer összeütközésbe jöttek.

A többszöri összekoczezanás tárgyát, mint az 1484-iki ítélőlevélből kiveszszük, azon minden esetre igaztalan tény tevé, hogy t. i. a nevezett kereskedők az említett városoknak bizonyos időre szóló tilalmát figyelembe nem véve, tömeges eladásra szánt boraikat azok falai között is méregetni kezdték.

A panasz Mátyás fűlelhez jutott, ki is azt saját törvényszékén tárgyalatván, a felmerült nehézségeket aként oszlatá el, hogy „a szerémi s más alvidéki borok Kassán s más olyan városokban, melyekben a vidéki borok kimérése évenként bizonyos meghatározott ideig, különös királyi szabadalomnál fogva tiltva van, le ne rakathassanak, természetesen minden kimérés nélkül; de a nevezett városokon kívül s az azoktól távolabb eső szabad mezőn még ez is megengedetett; sőt a tilalom idő letelével már magokban a kiváltságolt városokban is szabadnak nyilvánított az elárusítás, de csak nagyban, hordonkint.“¹⁾

Ezek után még csak egyetlen okmányunk van, mely tüzetesen Szeged-város hajdani szerémi szőlőművelésére vonatkozik, és ez II. Lajosnak 1521-iki oklevele, melylyel a nevezett király „a szegedi polgárok s Kamenicz-Pétervárad közönsége között kötött egyezséget megerősíti.“²⁾ Jóllehet pedig ez okmányban a borkereskedésről szóval sem tétetik említés, mindazonáltal tekintetbe vévén a csak imént idézett 1484-iki ítélőlevél tartalmát, erős meggyőződésemmé csontosult, „hogy a szegediek ez időszak szőlőművelésével együtt azok borkereskedése is virágzott, és pedig, hogy

¹⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

²⁾ Eredeti oklevél sz. kir. Szeged-város titk. levéltárában.

az időpontot is megnevezzem, egész az Istvánffy és Tinódi által vázolt 1552-iki szegedi veszedelemig, mely a most említett város lakhelyeit tetemesen elpusztítván s szerte futott tősgyökeres lakosságát huzamosb időre elszélesztvén, ezek szerémi szőlészetének s ezzel kapcsolatban volt hatalmas borkereskedésének is utolsó s így halálos dőfést adott; legalább ezen-tul hasztalan keressük azok nyomát krónikáinkban; a behódított részekre nehezült sulyos török iga, folytonos háboruk és villongások, de legkivált a korán szigorú bortilalma végkép kiölték azokat, s a kevéssel előbb még virágzásuk főfokán álló szerémi szőlőhegyeket annyira tönkre tették, hogy csak némileg helyrehozásuk is közel két század fáradalmaiba került, régi híroket nevéket azonban még ma sem kapták vissza; ott nyugosznak azok a pártviszály ásta közös sírban, mely a XIV.—XV. század annyi sok szép iparágával együtt Szeged egykor híres alvidéki szőlőművelését és borkereskedését is eltemette.

A csanádi püspöki könyvtárban őrzött Révai kéz- írás, és annak Janus Pannoniusra vonatkozó állításai.

DR. ENGELSZ JÁNOSTÓL.

Felolvastatott az 1872. év nov. havi vál. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár” ugyanazon év decz. havi füzetében.

A csanádi püspöki könyvtár egyik kinese gyanánt őriz egy bőrkötésű fo-liáns Kőszeghy püspök ezimerével ékesített kéziratot, mely a czimlap után, la-tin nyelven szól szépen, az őszinteség megragadó hangján Csanádmegye 1778. volt püspökéhez Krisztovich Imréhez, és egy elegiában síri hangon énekel Csanád romjairól. 12 kemény papír lapon közli továbbá az összes csanádi püspökök névsorát, abba persze olyanokat is foglalván, kik soha azok nem voltak. Szent Gellértnél kezdve Krisztovich Imre püspökig 80 püspököt számít, és ez utóbbi irányában azon óhajt fejezi ki, hogy az Isten őt hosz-szu étellel áldja meg, s erőt adjon neki, miszerint a csanádi egyházme-gyét mentse meg mindazon szennytől, melyet barbárdüh és az idők vi-szontagságai hoztak reája, és romjaiból kiemelve, új diszszel és fénynyel ékesítse ezen oly nagy bajokon átment egyházmegyét. — A második részben (vagyis a 15-ik laptól a 40-ig) szent Gellért életrajzát adja ékes latin nyelven. — Kinek műve ezen kézirat? és mily becsesel bír? Ezen kérdésekre felelek. — A kézirat, a czimlap és az előszó szerint bizonyos Révai Miklós János tollából ered, és az ő ifjúkori tanulmányainak, gyűjtő szorgalmának gyümölese. A czimlap ugyanis így hangzik: Illustris-

simo ac Reverendissimo Domino Emerico Krisztovich Episcopo Csanádiensi, Domino et Patrono Benignissimo. Joannes Nicolaus Révai. A matre Dei Clericus Regularis Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum.“ Az előszó pedig, melyet itt több okból szabad magyar fordításban közlendőnek tartottam, azt mondja: „Ugy szólván gyerek voltam, midőn hazám leírásának eszméje villant meg agyamban. A szép tudományok, melyekbe fiatal koromban beavattattam, más egyében kívül különösen azt is szivembe vésték: „A föld, melyen születél, szent legyen előtted, és minden erődből oda törekedjél, hogy ennek hasznára és dicsére légy.“ Midőn láttam hogy épen anyamegyém van megfosztva a külesintől, és barbárdüh romba dönté annak hajdani fényét és méltóságát, — midőn ezt láttam, keserv szállotta meg szivemet, és Sannazart (a 15. század egy latin költőjét) utánozva, ily érzettől áthatva készítém szegedi deákkoromban a Kun-romokról szóló első elegiámat. A hazaszeretet lángja azonban még inkább fellobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem. S alig végeztem el a noviciátust, s alig határoztam el egész életemet a tudománynak szentelni, midőn már is felvetém a kérdést: mit tehetnél te már most szülőfölded dicsőítésére, ? mi volna mindenekelőtt az, mit a piszoktól megmenteni, és dicszszel felszínre juttatni kellene. „Quae illae essent res, quae ex squalore merito eruerentur, illustrataeque ederentur?“ Ekkor annyi akadt, hogy csodálom, miszerint szándékomban meg nem lettem ingatva. Először is anyamegyém iránti kegyeletről a csanádi püspökök névsorát készítém összeírni, később tárgyalandó a Csanádmegyére vonatkozó többit. Két évig foglalkoztam ezzel, és mit hazai írókban könnyen föllelhettem, azt mind összeirtam. De most a titkos levéltárakban szerettem volna kutatni, és minden reánk vonatkozó adatot összegyűjteni. Azonban fiatal voltam és ismeretlen, hiányzott másoknál a bizalom hozzám és a pártfogás. Felhagyva első szándékkal másra tértem át, jobb időkre halasztván a folytatást. — Minap azonban Nagyváradról magán ügyeimben Csanádra menvén, méltóságod ott volt. Szerencsétlenségemre annyira el el kellett sietnem, hogy csak fél napot tölthettem ott, de méltóságodat meglátogatni el nem mulaszthattam. Azon érdekeltségből, melylyel a történet ásatás folytán napfényre hozott márványkövet tanulmányozta és vizsgálta, én nagy örömemre láttam, mily figyelemmel van minden iránt, mi megyéjére és püspökökre vonatkozik. És ez megérlelé bennem a szándékot, hogy a csanádi püspökökre vonatkozó tanulmányaimat méltósággal közöljem. Jelenleg azonban csak Gellértet ajálhatom fel teljesen; a többi püspöknek egyedül nevét közölvén. „Cuperem vero singula tibi ostendere, si purius describi possent per mea negotia, quibus occupor.“ — Óhajtanám egytől egyig ily alakban adhatni, ha tisztára leiratnának, de ezt teendőim nem engedik.“ Tudom, — így fejezi be Révai az előszót — tudom: művem tökéletlen, tudom, hogy az, az idők folytán nyerendő adatok után sokban lesz javítandó; de engem a ha-

zaszeretet nem tudom miként, de naponta ösztönöz, és minthogy égő üszköt tart lángolva keblemben, mely buzdit, hogy irjak és tegyek már valamit, mi szülőföldem iránti forró szeretetemnek adjon legalább egynémi kifejezést. — Ha méltóságod ezen hazám iránti szeretetnek lángját bennem táplálni kívánná, vegye ezen iratot mint emlékéét ép ezen hazaszeretetnek. Legyen gyámolóm és pártfogóm. Nagyváradon 1778.“ — A felolvasott előszó e kéziratról tehát azt mondja, hogy azt Révai Miklós János, kegyesrendi tag sajátkezüleg leírta, hogy ő, mint esanád megyei szülött, azt szülőföldje iránti szeretetből írta és hazája iránti szeretetének zálogaként Krisztovich püspöknek felajánlá. — A főkérdés most az, vajon e kéziratnak szerzője Joannes Nicolaus Révai ugyanaz-e avval, kité mi a nagy Révai néven tisztelünk? Nekem ez szilárd meggyőződés. Legyen szabad e meggyőződésemet a következő érvelés által támogatni¹⁾. Első érvem: A kézirat szerzője Joannes Nicolaus Révai nevet visel. — Ugyanaz a nagy Révai neve is, és korszakot alkotó műveinek ezimlapjain, hozzája intézett levelekben, róla irt versekben így nevezetik ő; — tehát a név megegyez. — Második érvem: Révai Miklós János a kézirat szerzője Csanádmegyének szülöttje, ki szülőföldje iránti előszeretettel írta össze a csanádi püspökök névjegyzékét. A nagy Révai szintén Csanádmegye fia. Csanádmegye területén nevelkedett, itt élt, és ha igaz, mit az irodalmi történetek mondanak, ő Torontálmegye Nagy-Szent-Miklós nevű mezővárosban született. Méltoztatnak észrevenni, hogy én apodictice nem mondom, miszerint ő Csanádmegyében született; én ezt hiszem ugyan, és nézetem mellett érveket fogok hozni, melyeket a t. választmány becses figyelmébe ajánlok; de vannak, kik Révai születési évének és helyének kérdését eddig megoldatlannak tartják. Én, jól tudva, hogy a t. választmányt e kérdés már azért is igen érdekli, mivel nem szivesen látná, ha Torontálmegye megfoszthatnék a dicsőségtől, mely Révai születése által neki kijut, bátorodom kissé bővebben tárgyalni ezen pontot. — Szalay Pál apát csanádi kanonok, ki Nagy-Szent-Miklóson Révai Miklósnak, a közhiedelem által kijelölt szülőhelyén sok éven át lakott, 1862. márczius hó 13. (az „Idők Tanuja“ hasábjain) ezeket írta: „Az eredeti anyakönyvet, ugy Csanádon, mint Nagy-Szent-Miklóson figyelmes szorgalommal átvizsgáltam. Ezek nyomán azon nézetben vagyok, miszerint a kérdésben forgó Révai Miklós, ha nem ugyan ő az, ki 1752. évi július 23-án Nagy-Szent-Miklóson, Csanád filiálisában születvén, ugyanaz napon a csanádi parochiális egyházban Mátyás és Jakab névvel kereszteltetett meg, — és később, midőn a kegyesrendiek szerzetébe lépett, Miklós nevet vett föl, — ha mondom nem ő az, akkor Révai Miklós nyelvészbajnokunk nem is született Nagy-Szent-

¹⁾ Forrásaim voltak „Idők Tanuja“ 1862. évfolyam, és Szalay Pál kanonok szives közlései.

Miklóson. Mert ennél régibb adatok a Révai családról sem a esanádi, sem a nagy-szent-miklósi szülöttek anyakönyvében nincsenek. De hogy az itt említett Révai Jakab Mátyás nem a nagy Révai, kiderül abból, hogy Révai maga február 24-két mondja egy levelében születése napjának, és Jakab Mátyás neveket soha nem viselt. Tehát N.-Sz.-Miklós nem volna Révainak születési helye? — Bizonyos Méry Etel benezés e kérdést tisztába kívánván hozni, Szalay Pál ezen szavaira Csaplár Benedek szegedi kegyesrendi taghoz fordult, sziveskednék ő ez ügy tisztábazozatalán közreműködni. Csaplár Benedek erre Jaeger Ágostonhoz, a piarista rend kormánytanácsosához fordult Pestre, megkérvén őt, írni ki a szerzet irattárából azt, mi benne Révaira vonatkozik. Jaeger ezeket közlé: „Nicolaus Révai, ignobilis, natus Nagy-Szent-Miklosini, die 24-a Februarii, 1750. patre Nicolao Révai matre Anna Palásthy. Keresztnevét a szerzetben is megtartotta. Szülei, midőn a kérdésben lévő Révai a szerzetbe lépett, N.-Szt.-Miklóson laktak. Atyja mi volt legyen, annak itt semmi nyoma.“ — A szerzet irattára tehát azt bizonyítja, hogy Révai csakugyan N.-Szt.-Miklóson született, és pedig 1750. évi február hó 24-én, és csak azt nem tudja, mi volt az atyja. Ezt ugyan megmondja a n.-szt.-miklósi szülöttek anyakönyve, midőn az említett Jakab Mátyásnál azt jegyzi meg: „Filius Nikolai Révay coturnarii et uxoris Annae. Levantibus: Mathia Öxl et Conjuge Margaretha;“ — de ez a dolgot csak bonyolítja, mert a kegyesrend pesti irattára 1750. évet és február 24-ét mondja, míg a Révaiakról szóló legrégebbi adat N.-Szt.-Miklóson 1752. évi július 23-ról, szól A nagy-szt.-miklósi és pesti adatok a vitakérdést tehát el nem döntötték. — Hozzá járult még az is, hogy Horányi, szintén kegyesrendi tag, tehát Révainak rendtársa, azt állítja, hogy Révai Temesvárott született. Most tehát ide fordultak. Az ez ügyben tett kutatásnak eredménye a következő temesvári tudósítás lön: „Az 1747 — 1760 közti esztendőkbén kereszteltek névsora a bel- és külvárosokban figyelemmel átnézetvén, Révai név nem találtatott. — Tehát fenakadtak, de kutatni meg nem szüntek, hanem nyomról nyomra tovább haladtak a lelkes férfiak, kik Révai ügyét felkarolták. A szt.-miklósi plébánia halotti könyvében Révai gyanítolagos atyjáról ez áll: „Anno 1776. 2. sept. obiit in calidis febribus provisus Nicolaus Révai, incola Nagy-Szent-Miklósiensis. Anno aetatis 46. Natus in Békés. Sepultus per Georgium Friss Capellanium localem.“ — Natus in Békés. Tehát azt tartották: meglehet, hogy midőn Révai szülei N.-Szt.-Miklóstra költöztek, Miklós fiukat már magukkal hozták Békésből, és e szerint nagy nyelvészünk Békésben született talán. — Kérdés tétetett azért a békési róm. kath. plébánosnál, Richter Mihály ezimz. kanonoknál, ki azonban azt írta: Minthogy a békési róm. k. egyház kereszteltek-anyakönyve csak 1783. évtől veszi kezdetét, a kívánt sokkal régibb tárgyban semmi felvilágosítást sem adhattam; hanem nyomban a helybeli helyv. vallásu lelkész urat szólítottam fel, kiknek anya-

könyvek 1732. évtől veszi kezdetét, de itt sem találtam Révai Miklós családjának nyomára, miért ugyan e tárgyban megkerestem Békés megye levéltárnokát, — de ott sem találtatott semmi. stb.“ — Tehát ismét vissza kellett jönni N.-Szt.-Miklósrá. Itt Szalay Pál, egykor a magyar irodalomnak a temesvári lyceumban tanára, és mint ilyen Révainak hő tisztelője, tudományos érdekltséggel járt el időközben e dologban, és Révai rokonságának nyomait s újabb viszonyait gondosan kutatta. Az utczát is megmondotta egy igen öreg csizmadia, ki Révait ismerte volt, de a házat nem bírta már az sem megmondani; az Aranka kiöntései által hihetőleg átváltozott az egész térség¹⁾. A végeredmény, melyre a lelkes urak mindezen kutatások után eljutottak, ez: Révai Miklós nem 1749-ben született, mint az irodalmi történetek rendesen mondani szokták; nem 1752-ben, mint Szalay kanonok véle; nem Temesvárott, mint Horányi állítja, hanem — miután Csaplár Benedek nézete szerint „a szerzet hivatalos könyvébe való beírás kétség kívül hiteles okmány gyanánt vehető“ — Révai 1750. február hó 24-én Nagy-Szent-Miklóson született. — De ekkor felmerült a megoldatlan kérdés: Miért van, hogy sem a csanádi anyakönyvben, sem a nagy-szent-miklósiiban sehogy sem található fel Révai Miklós bejegyeztése? Ez felőtöl ugyan—ugy itél Csaplár- de nem páratlan eset. Most is történik elég ilyenén mulasztás.“ És e szavakat felvilágosította Szalay Pál még ezzel: „A nagy-szent-miklósi parochia alapított 1767. évben. Anyakönyvei azonban 1753. óta iratnak, átvétetvén számára az adatok a csanádi parochiáról.“ Meglehet tehát, hogy Nagy-Szent-Miklós filiális lévén Csanádhoz, itt a bejegyzés feledékenységből kimaradt. — Mindezek után saj-

¹⁾ Szalay kanonok szóval így mondá el nekem kutatásai folyamának történetét. Nagy-Szent-Miklóson indítványomra megindult a Révai melletti mozgalom, fokozódott az érdekltség. Duka László, ma Torontálmegye m. kir. törvényszékének egyik bírása, igen jártas lévén a rajzolásban, felkértük őt, hogy Révai szülői házat, ha azt a nép véneitől kitudhatjuk, rajzolja le. — Erre ő készséggel vállalkozott is. Én pedig egy napon a csizmadiák legöregebbjét, Szkorán Mitát kerestem fel, tőle némit kitudandó. Az utczán gubbaszkodva találtam a körülbelül 84 éves, akkor lázban szenvedő aggastyánt. Amint meglát megijed, de teljes lett zavara, midőn megszólítám: „Uram, azt mondja, én már megfizettem a stájért;“ — akkori időben ugyanis kérlelhetlen szigorral hajtották be az adót. — Szegény Mita engem hát, mint afféle uri embert, adószedőnek vélt. De lecsillapítottam aggodalmait s azt kérdeztem: „Emlékszik-e arra, hogy Nagy-Szent-Miklóson bizonyos Révai csizmadia lakott volna?“ — „Hogyne emlékezném, uram, felélé Mita, arra a büszke tót Révai csizmadiára. — Olyan szegény volt, mint a tempom egere, és magamféle csizmadia emberrel még sem akart lázban szenvedő aggastyánt. Különösen pedig nagyra tartotta azt a fiát, a kit Csanádon iskolába járatott, mert Nagy-Szent-Miklóson iskola akkor még nem volt. De az ifur bizon maga is gyakran eljárt velünk csizmadia inasokkal a szemétdombokra borítást szedni.“ — Megkérdeztem továbbá az öreget, a ház helyét megtudná-e mondani. De ezt már nem tudta, mert az a jelenlegi „Magyar utczában“ lévén, az Aranka partján, ennek többszörös kiöntése által a hely színe egészen megváltozott. — Ugyanazt, mit most elmondotam, közölte Szalay Csaplár Benedekkel és Méry Etellel.

nálom ugyan, hogy biztos irott adatot nem nyújthatok Révai születési éve és helye iránt, ha elfogadom a fentebbi okoskodást, miután Révainak sehol másutt semmi nyoma, miután továbbá bizonyos, hogy Révai szülei csakugyan Nagy-Szent-Miklóson laktak — és mind a szerzeti hivatalos könyv, mind a nagy-szent-miklósi kivonat az atya és anya nevében teljesen megegyeznek. — E szerint mig ellenem positiv adat fel nem hozatik, azt mondom: Révai Nagy-Szent-Miklóson született. Bizonyítja ugyanazt kéziratunk is. — Az előszó, mint hallottuk, ugyanis azt mondja: „Minapában magán ügyeimben Nagyváradról descendi Csanádinum, leutaztam Csanádra, már t. i. Nagy-Szent-Miklóstra menet; — itt a descendi Csanádinum nem azt mondja, véleményem szerint, hogy csak Csanádra ment, hanem utjába ejté azt is. Azon Révai tehát, ki kéziratunk szerzője és Csanádmegyénk fia volt, tökéletesen az lehet, kit mi a nagy Révai néven tisztelünk, mert ez, felhozott adatok után ítélve, szintén Csanádegyházmegyénk fia. — Harmadik érve, hogy kéziratunk szerzője és a nagy Révai egy személy, azaz: hogy ki kéziratunk szerzője, az egyszersmind piarista és volt. Az előszóban a kézirat ugyan is azt mondja: „A hazaszeretet lángja még inkább fellobbant bennem, midőn a piarista rend tagja lettem, — és egész életemet hazaszeretetből a tudománynak kívántam szentelni.“ — Hogy a nagy Révai kéziratunk szerzőjével ebben teljesen megegyez, általán tudva van; de bizonyíték nélkül ezt sem akarom hagyni. Felhozom erre nézve azon okmányban foglalt személyleirást, mely 1791-ben a nagyméltóságu helytartótanácsához menesztetett, és melyben közöltetnek azon férfiak nevei és érdemei, kik az alapítandó magyar tudós társaság tagjai lehetnének. Az ide vonatkozó hely így hangzik: „30-ik tagja lenne Révai Miklós kegyesrendi, Győrött rajztanár.“ — Tehát Révai kegyesrendi volt, noha később secularizáltatván, Győr-egyházmegyei áldozár lett. De folytassuk ama személyleirást, mert általa azon negyedik jellemvonáshoz jutunk, melyet kéziratunk szerzője közösen bir a nagy Révaival, és ez ama termékeny munkásság, melyet másképen meg nem magyarázhatni, mint az által, hogy volt ennek oly rugója, oly ösztönzője, volt ezen termékeny munkásságnak oly talaja, mely csak a legnemesebb érzetből eredhetett. Ezen rugó, ez ösztönző erő, ezen talaj Révainak hazaszeretete. Azt mondja ugyanis azon leírás: „Előbb a nagyvárad akadámiában a böselet rendkívüli tanára, mely állásától egyedül a hazai nyelv felvirágoztatásáért vett bucsút. Ezen fáradaimaiban számtalan viszontagsága daczára is állhatatos. A Ráth Mátyás kezdeményezte legeslegeső hirlapot egyedül azért folytatja, hogy e közegen alkalma legyen a magyar tudós társaság eszméjét tovább fűzni. Tervrajzát Bessenyei szándékától lelkesítette, még 1784-ben terjeszté József császár elé, ki azt, mint közjóra törekvést, kegyelmesen fogadta. Miután pedig az egyesek fondorlatai miatt megakadt, fonlát jelenleg új hévvel ragadja meg, a hazai írók véleményét s tanácsát összeszedve esz-

méjók képviselőjeként a társaság alaprajzának szerzője. Eddigi művei a nemzeti iskolára vonatkoznak: A-B-C könyve, nyelvtana, gazdaszáttana Szilágyi után. S a mire eddig nincs példa: hazai építészettant irt. A mennykövekről Makó után. Összeszedi költeményeit s jeleseinket, közölük már 4 kötetet adván ki. Ezek egyike a halhatatlan Faludié; másik: Téli éjszakák. E művekben bizonyítékot bír a német arra, miszerint hazai nyelvünk nemcsak népszerű, hanem latin-hellén ódákban irt költeményekre is alkalmas. Készen van nála: „Amaltéa a Jó Iz és Magyarország Gyarapodására“ című folyóirat. Anacreon szellemét ő ülteti irodalmunkba, kinek Ódái fordítása külön kötetet képez; — a második kötet: „Szerelem nyájaskodásai“ görög, latin, francia, németből való fordításokat tartalmaz. Külön kötetben: Józanabbszerű Gerjedelmek Latin klasszikusokban való mélységéről alagyái s M.-Teréziáról való halotti beszéde tanuskodik, ezeket is külön kötetben adja ki. Jól beszél németül, járatos a görögben és héberben. Tanulmánya: hazai nyelvészet-, nevelészet-, természet- s mennyiségtan“ — és mi hozzá tehetjük, a hazai történelem. — A csanádmegyei könyvtárban őrzött kézirat tehát, mely Révai nevét viseli, saját kezeirása azon Révainak, kinek emléke áldott e hazában, kinek nevét ragyogó enyészhetlen dicsőség környezi. — Hogy e kézirat ezért nagybecsű, azt úgy hiszem, a t. választmány ezek után szívesen elismeri. — És most még egy indítvány, vagy ha kell kettő. 1862-ben megindult, mint mondtam, Szalay Pál kezdeményezésére N.-Szent-Miklóson a mozgalom, mely Révai számára emléket akart szorgalmazni. A lelkes ifjuság tánczra is kelt hazafias lendületet adandó a szobor felállítására szükséges pénzösszeg megszerzésének. A befolyt összeg 320 frt volt. Ez Toldy Ferencz nagynevű tudósnak elküldetett. Azóta, mint hallani, országos bizottság is kezébe vette az ügyet, és remélhetni, hogy a háromszor szegény Révainak talán mégis lesz emlékszobra. Első indítványom tehát ez lenne: A „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ kellemes köteleltsége legyen Torontálmegye nagy szülöttjének felállítandó szobra iránt szintén érdeklődni, s Toldy Ferencz urnál a Révai szobor ügye iránt behatóan tudakozódni. Második indítványom ez: Miután Szalay buzgolkodása folytán kitudatott, hogy Révai szülei N.-Szt.-Miklóson a mostani „magyar utcában“ laktak, intézkedjék a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat,“ hogy a „magyar uteza“ „Révai uteza“ nevet nyerjen, és a magyar uteza első házának falán ilyen kőlapba vésett fölirat alkalmaztassék: „Ezen utcában született 1750. február 24-én Révai Miklós, a legnagyobb magyar nyelvész.“ — De térjünk immár át értekezésem⁸⁰ másik tárgyára. A Révai kézirat az általa felsorolt csanádi püspökök névsorában 36-iknak Janus Pannoniust mondja, róla ezt jegyezvén meg: „I. P. Hungaris est Joannes Vitézius, vir liberalibus disciplinis egregie excultus. Poëta magni nominis, transivit ad Episcopatum Quinque-Ecclesiensem, variam fortunam exper-

tus est.“ Mit mond Révai Janus Pannoniusról? — 5 pontba összefoglalhatni mindazt, mit kéziratunk róla tartalmaz. Az első pont azt állítja: Révai „Hungaris est Joannes Vitézius.“ Nem gánecoskodási viszketeg, de a történeti adatok tekintélye indít arra, hogy kéziratunk ezen állítását helytelennek mondjam. De annál igazabb, mit Révai róla a 2-ik és 3-ik pontban mond: „Vir liberalibus disuplinis egregie excultus, Poëta magni nominis.“ De ismét nem fogadhatjuk el azt mit kéziratunk a 4. pontban hoz fel Janusról: azt t. i., hogy ő a csanádi püspöki székről átmélt volna a pécsire. Én soha egy műben sem találtam Révai ezen állítását. Koller: „Historia Episcopatum Quinque-Ecclesiarum“ című kitűnő és részletekbe is becsátkozó művében azt, hogy Janus valaha csanádi püspök lett volna, egy szóval sem említi; azt igen, azt mondja, hogy Janus ideiglenesen a nagyváradi püspöki megyét kormányozta volna; de a csanádiról ilyféle említést soha sem tesz. Batthányi gróf „Series Episcoporum Csanádiensium“ című kitűnő művében egy szóval sem említi e körülményt. Átalában erről minden honi történetíró mélyen hallgat, csak Révai kézírata mondja. — Bár mennyire szeretném is Csanádmegyének a dicsőséget megszerezni, hogy Janust nagy püspökei egyikének vallhassa: Révai ezen állítását a bizonylatok teljes hiányában azonban, sajnálom, el nem fogadhatom. — De még valamit kívánnék mondani. Köszönöm a kegyes figyelmet, a szives türelmet, melylyel meghallgatni méltóztattak. De nem annyira engem tisztelt meg vele a m. t. választmány, mint inkább Janus Pannonius 400 éves halálának emlékét. Mert míg a haza egyéb tudós körei hallgatnak, a „délmagyarországi történelmi és régészeti társulat“ ma egyedül állá körül kegyeletesen Janus Pannoniusnak sírját, és serdülő tavaszának, ha így szabad társulatunk zsenge korát neveznem, serdülő tavaszának egy igen szerény virágával hinté meg századok óta elnémult lantját.

TÁRCSA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése január 28. Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János alelnök, Janky Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Barách József kir. tanácsos, Miletz János, Rác Athanáz kir. tanácsos, Zeh Ferencz.

Elnök ő mltga rövid megnyitója után a decz. havi választmányi ülés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesített, azután pedig a titkári jelentés terjesztett elő következőképen:

Tisztelt választmány! I. A dentai okmányok tárgyában ő ngánál a kincstári uradalmi kormányzó urnál kérdést tevév azon kedvező választ nyertem, hogy a kincstári lak padlásán lévő okmányok áttekinthetése semmi akadályba nem ütközik, s maga az otthelyi derék tisztartó ur is teljes készséggel ígérkezett segédkezet nyújtani azoknak átvizsgálására, ha a társu-

lat kebeléből valaki e munkára vállalkozik. Az okmányok hir szerint a kincstári uradalmi hivatal megalapítása idejéből, a mult század elejéről valók, s jövő vál. ülésünkön valószínűleg már mint szemtanu szólhatok felőlök.

II. Bertalan Alajos, társ. tag ur irattárunknak egy boszorkánypör másolatot ajándékozott. A pör Kőszegen folyt az 1743. évi november hó 22., 28. és 29. napjain. A tárgy színhelye tőlünk távol esvén, az irat tartalmából elegendőnek tartom megjegyezni, hogy az ügy egy babonás asszony vallatása és vallomásai körül forog, amilyen babonáskodás a nép alsó rétegeiben napjainkban sem ritka, és nem annyira az asszony őszinte feleletei, mint inkább a bírák furfangos kérdéseiből tetszik ki, milyen stádiumban volt akkor a műveltségi állapot, mikor a bírák, mint a nép értelmesebbjei, ahelyett, hogy a homályt oszlatták volna, azt inkább terjesztették.

III. Történelmi és régészeti Értesítők I. füzetét minden társulati tagnak megküldöttem, s amint abban, ugy jelenleg is, és minden alkalommal arra kérem a t. választmányt, használja fel befolyását társulati érdekeink mennél serényebb előmozdítására, hogy a kigöngyölített zászló diadalmasan lengjen előttünk, mert bármily követelők legyenek is a tudomány igényei, nem leküzdhetlenek azok, ha a közöny és tétlenség vádját elhárítottuk magunktól.

IV. Ugy hiszem, t. választmány, nem veszem hasztalanul igénybe az időt, ha Miletz J. vál. tag urnak jegyzetei szerint rövid vázlatban előterjesztem a szerb telepítések történetét. Ebben és hasonneműekben első sorban társulatunk van kivatva kutfők alapján szolgálatára lenni a t. cz. közönségnek.

A választmány a jelentést tudomásul vevén, a dentai okmányok tárgyában felkéri a titkárt, hogy azokat alkalmilag a helyszinén nézze meg, s tartalmok felől a jövő vál. ülésen lehetőleg tájékozó jelentést tegyen. Bertalan A. tanár urnak adományáért köszönetet szavazott, továbbá az „Értesítő“ I. füzetének egy példányát az irattárba helyezetteti rendelte, Miletz J. vál. tag urat pedig a szerb telepítések történeti vázlatáért megélenezte.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur adott jelentést a társulati péntár állapotáról, mely szerint 733 frt. 56 kr. áll készleben folyó kiadásokra.

Erre Iványi I. tanár és társ. tag ur olvasta fel értekezését, előadván eddig még nagyobbrészt fel nem dolgozott adatok és okmányok alapján: „Vidékünk történetét, tekintettel Lugosra és Káransebesre 1604 — 1658-ig.“

A lugosi és káransebesi vidék 1603. végén Székely Mózes kezéből átment Básta, a ném. császár hadi főgenerálisa hatalmába, de azért mégis sokan Bocskay István zászlájához szegődtek, ki Erdélyt, hová akkor e vidék is tartozott, a németektől meg akarta tisztítani. Ez 1605-ben Keresztesi Pált tetti lugosi és káransebesi bánná. — Báthori Gábor erdélyi fejedelem 1609-ben megerősítette a lugosiaknak 1457. és 1551-ben kapott régi privilegiumát; de azért talán már egy-két hét mulva is egyik tanácsnokának ajándékozta a várost, mi ellen Lugos nemessége óvást tett. Káransebesrel együtt továbbra is Erdélyhez tartozott, melylyel azentul is viselte közös sorsát. A török óhajtotta volna ugyan e vidéket, de résen állott az erdélyi bán, Nagy Pál. Ez időben a lakosság nagyon szaporodott, igen sok jobbágy a török területről ide szökött enyhébb kormány alá, hiába panaszkodik e miatt 1620-ben több izben a temesvári pasa. 1625-ben

Karánsebesen iskolát kaptak a jezsuiták, kik a vidékre is eljártak oktatni és a magyar foglyokat kiváltani. Nagy Pál azonban nem szívesen látta őket Lugoson.

1654-ben Lugos privilegiumot kapott, mely a lakosokat mind az eddig viselt parasztközmunkáktól felmenté és fegyverrel engedé a hazát szolgálni. II. Rákóczy Györgynek elpártolása a portától, nagy veszélybe sodorta Erdélyországot, minek következtében Baresay Akos nyerte el a fejedelemséget, de Lugost és Karánsebest, melynek épen ő volt bánja, át kellett szolgáltatnia a töröknek 1658. szept. 14. Evvel az 1552. óta fennállott lugosi és karánsebesi bánság végképen megszűnt önálló közigazgatási területet képezni. Beosztatott Piri defterjébe és csekély kivételekkel a 17. század végeig török iga alatt nyögött.

Ertekezőt a választmány szíves éljenekkel halmozta, s vidékünkre vonatkozó történelmi adatoknak további buzgó gyűjtésére felkérte.

Elnök ő mlta bemutatva a választmánynak J. Overbeck diszes és vaskos munkáját Pompeji romjairól; Miletz J. vál. tag ur pedig 7 török levelet köröztetett 1809. évből, melyekre esetleg bukkant egy szatócs csomagoló papirjai között, és egy pesti igen pompás órásezélevelét 1806. évből.

Uj tagul ajánltatik és megválasztatik: Fodor Péter, birtokos és t. szolgabíró ur Parácson, Temesm.

Rendes havi választmányi ülés február 25. Elnök: Ormós Zsigmond ő mlta.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Horváth Pius, Péch József, Rác Athanáz, kir. tanácsos. És néhány társulati tag.

Az elnöki megnyitó után a titkár felolvasta a mult havi vál. ülés jegyzőkönyvét, mely hitelesítettett, azután pedig előadta jelentését következőképen.

Tisztelt választmány! Eleget teendő a szíves megbízásnak, melyet a t. választmány mult havi választmányi ülésünkön reám ruházott: hogy a dentai régi iratok foglalatajáról és azoknak a tudomány érdekében leendő értékesítése szempontjából terjeszsek elő jelentést, f. hó 8-án Iványi tagtársunkkal a hely színére rándultam, hol is Horvát tisztartó ur vendégszerető nyájassággal fogadott, s házigazdai előzékenységgel kitűzött célunkhoz, egy melléképület padlására kalauzolt. Előttünk heverték az iratok oly rendetlenül és összehalmozva, amint az csakis valamely elhagyatott lomtárban lehetséges, s igen valószínűleg állíthatjuk, hogy épen a legrégiebbeket el is használták már közülük gyujtogatásra. Mintha csak épen a szántszándékos, lassu de biztos enyészetnek volnának az iratok martalékul kitéve, oly védtelenül nyugosznak ott — uralkodván felettök a kedvezőtlen időjárás mindenféle szeszélyei. Hó, eső és por kénye-kedve szezint dül a szellős padláson. Ily körülmények között csakis véletlen szerencséből lehetne jelentékenyebb történelmi adatra bukkanni, s hiu lesz ott minden fáradozás mindaddig, míg valamely rendező kéz az idestova szórt csomagokat legalább is évsor szerint osztályozni nem fogja. Első teendője lenne társulatunknak odahatni, hogy ezen iratok évsor szerint rendbe szedetnének, mit a kincstári uradalom, mint ezen okmányok által legközelebből érdekelt fél, jelenlegi lelkes és derék igazgatósága alatt bizonyára csakhamar teljesedésbe menni siettetne. Ez segítené elő jövőben a sikeres buvárkodást, s némileg lemosná rólunk a szegyet, mely a tisztas antiquitások elhanyagolása miatt méltán szennyez-

heti nevünket. — A mult század végéről és a jelennek elejéről kezünk ügyébe eső indexeket és esomagokat áttekintvén, azokban főleg az uradalom házi ügyeire: árvezésekre, gabona és egyéb áruk szállítására, örökségre stífelekre vonatkozó iratokat találtunk, s némelyekről érdekes pecséteteket másoltunk, melyeket ezennel van szerencsém bemutatni a t. választmánynak.

Nem került ki figyelmünket ezen alkalommal a tisztartói lak déli sarkába falazott római feliratos emléktábla, melynek szakavatott ismertetését elnök ő mlta még a mult év május havában „Római Terminus Dentán“ czim alatt a társulat részére általadta. (Az ismertetést l. alább.)

A választmány köszönetet szavaz illetőknek a dentai okmányok firkészéséért, és a római emléktábla leírásáért, és határozza, hogy a kincstár-uradalmi igazgatósághoz kérvény intéztessék az okmányok lehető rendbeszedése végett.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur számol be a társulati pénztár állásáról, melyszerint 748 frt 56 kr. áll készen folyó kiadásokra.

Következett az értekezés ezen czimen: „Zimony város történetének legérdekesebb részletei,“ mely a társulatnak ajándékozott Kümmer-féle gyűjteményből jól sikerült monografiai összeállítás; felolvasta Ardeleán Gy. vál. tag ur.

Zimony, a római Taurunum, mely nevét a Taurusoktól vette, állomáshelye volt az V. legionak, mit a határában talált kövek feliratáról következtetnek a történetírók. 1789. év körül, amint Katanchich írja, még a város nyugoti oldalán láthatók valának a sánczok, melyeket a rómaiak vontak vala. Mint határváros számtalanszor volt kitéve az ellenség dulásainak, s a rómaiak korában népes és virágzó város a hunnok és avarok romboló dühének esett áldozatul. Nagy Károly (791. Kr. u.) az avarok hatalmát megtörvén, szláv eredetű nép alkotott ott magának telepet, s ettől nyerte a város Zemlin (Zemla, Zemlja, Zemljengrad, Zemunica) elnevezését. Az 1096. évben hazánkon keresztül vonult keresztetek magaviselete Zimony alatt ismeretes. II. István király alatt kőfallal kerítettett a város, melynek omladványai ittott mai napig észrevehetők. IV. István király Zimonyban halt meg 1163. évben, s innen vitetett át holtteteme Sz.-Fehérvárra. III. Béla király idejében praemontrei prépostság székhelye volt, mely II. Szolimán hódításaival elenyészett. 1456. évben, a belgrádi dicsó küzdelem után a hős Hunyady János mint lázas beteg Zimonyban végezte viszontagságos életét. 1526. évben Zimony volt kénytelen első megadni magát II. Szolimán ellenállhatlan hatalmának.

Az értekezésben élénk színezéssel ezen egymásutánban adatik elő a város eseménydus multja a honi történelemmel párhuzamosan, s a választmány annak folytatolagos felolvasását a jövő ülésre elhalasztotta.

Elnök ő mlta bemutatta a választmánynak az időközben a társulat részére nála begyűlt adományokat. Ezek:

1) Maior Atlas Scholasticus 36 térképpel, 1752. évből, nagy ivrét, teljesen ép. Merkl Ede ur ajándéka.

2) Hat darab rézérem, melyeket Móriczföldről Pallaster ur küldött a társulati muzeumnak.

3) Továbbá Schwerer János, orsovai harminczad- és adófelügyelő urnak három rendbeli küldeménye: a) Orsovától egy és fél mértföldnyi távolságra a Kazán felé hajdan fennállott szerb kolostorhoz tartozott temp-

lom alaprajza, melynek mai neve Brakony; b) ezen kolostor 1735-ik évi eredeti pecsétének két spanyolviasz-lenyomata. Maga az eredeti rézpecsét Lázár Izbit orsovai kereskedő birtokában van; c) az Uj-Moldova közelében létező régi romok alaprajza. A romokról azon hagyomány kering, hogy azok hajdan egy római Proconsul lakását képezték. Az alaprajz a cs. kir. bányászati igazgatóság által eszközlött felvételek másolatát képezi.

Horváth Pius vál. tag ur egy Rákóczyaranyat ad a társulati muzeumnak, 1704. évből. Tiszta, ép példány.

Mely adományokért a választmány jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott.

Uj tagokul ajánlottak és megválasztottak: Bús Károly, lelkész-helyettes, Temesvár belvárosban; Löwinger János üzér, az omo-tégla feltalálója, Temesvárott; Siprák Tamás ügyvéd, Temesvárott.

Ezzel az ülés véget ért.

A római Terminus Dentán. A vidékünkön már régóta létező vagy újabban fölfedezett régészeti emlékek minőségének meghatározása, valamint az ezen emlékek irányában fölmerülő hibás vélemények helyreigazítása egyiránt a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kötelességeihez tartozván, a temesmegyei dentai tiszttartói épület déli sarkfalába beillesztett római tábla irányában újabban fölmerült téves közlemények helyreigazítását szükségesnek tartom.

A helyben megjelenő napi lapok, s ezek után a fővárosi hírlapok ezen feliratos római kőlapra nézve állítják: hogy az emlékkő nagysága körülbelől 35 négyszeg-hüvelyk, s az elmosadott betűk közül tisztán olvasható Sabinianus római császár felírása. A hírlapok hallomás után még hozzá teszik: hogy a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat kérvényt nyújtott be a kincstár kirtok-igazgatóságához, hogy e római jeles emléket muzeuma számára átengedni sziveskedjék.¹⁾

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a hírlapi közlemény nem valamely ujonan fölfedezett, hanem mostani helyén már jó régóta befalazott, s avatottak szintugy mint avatlanok által már gyakran megszemlélt római emlékkő körül forog, melyet Böhm Lénárd a délmagyarországi részekről német nyelven kiadott művében régibb írók alapján szintén fölemlit.²⁾

A tiszttartói lak, melynek déli alsó sarkán a kőtábla befalazva van, a mult század közepén épült, midőn Denta a politikai és kamarai igazgatást egyesítve kezelő hatóságnak székhelye volt.

Böhm Lénárd közlése szerint a római kőtábla a Detta- és Denta közötti országúthoz közel ásatott ki a földből. A kiásás s az emlékek az épület falába beillesztésének idejére nézve a tiszttartósági irattárból bővebb félvilágosításokat nem szerezhettem. Végre önmagam az 1864-ik év nyarán egy látogatásom alkalmával szemlélttem először a kőlapot, s annak római eredete azonnal szemembe ötlött.

Az emléklap nagysága a hírlapokban hibásan van mintegy 35. négyszeg hüvelykre téve, mert az saját észlelésem után 18 négyszeg hüvelyknél többre alig tehető.

¹⁾ Temesi Lapok 1874 évi május 9-ik 106. sz.

²⁾ 2.ik kötet 289. lap.

A betűk nincsenek elmosódva, hanem ha a felírás a netán rajta levő mézsrétegtől megtisztítottatik, jól kivehető betűkben könnyen olvasható.

Sabinianus római császár neve a kőtáblán elő nem fordul, és miután Sabinianus név alatt római császár nem is volt, hanem e nevet némely császárok, mint Tiberius, Titus és Vespasianus csak melléknév gyanánt használták, ily római császári név a kőtáblán elő sem fordulhatna.

A kőlap véleményem szerint határkö volt, melyet a rómaiak Terminus isten tiszteletére ezen istenség után Terminusnak neveztek. A határmesgyék kijelölésére szolgáló ezen jelek rendszeren durva kőből vagy fátörzsből készültek, és minden tetőzet nélkül a szabad ég alatt álltak. Az istenség nevét azért kötötték össze a rómaiak ezen határjelekkel, hogy az isteni szentség iránti kegyeletnél fogva ezek elmozdithatlanságát és sérthetlenségét biztosítsák.

A kérdésben forgó határkö következő felírást mutat:

I · O · M ·
I R · M · T · M ·
C · I A N I N I V ·
S A B I N I A N ·
D° M · II V P

Habár igen távol vagyok attól, hogy a régi római feliratok kimagyarázásában egy Mommsen tekintélyével bírhak, az érintett kőtáblán olvasható felirat kimagyarázását még is megkísérelve, azt hiszem, hogy annak következő magyarázatot lehetne adni:

I (ovi) O (ptimo) M (aximo)
I (unoni) R (eginae) M (aximae) T. M (terminum)
C (ajus) Ianiniu (s)
Sabinian (us)
D° (decurio) M (unicipalis) II (duum) V (vir)
P (osuit) vagyis

Jupiternek, a legjobbnak, legnagyobbnak, Junonak, a legnagyobb királynőnek ezen határkövet Cajus Ianinius Sabinianus, a helyhatóság decurioja, duum vir állította.

A decurio-intézmény a mai városi képviselői testülethez hasonló volt. A duum vir egyenlő hatáskörrel felruházott választott magistratusi két személyek egyikét jelenti. Duumviri municipiorum és coloniarum a legfőbb magistratusi személyek voltak a municipiumokban és coloniákban, s a római consulokhoz hasonlóak, azért illetéktelenül consuloknak is cizmettettek.

Tudtommal a délmagyarországi régészeti és történelmi társulat ezen római határkö megszerzésére eddig lépéseket nem tón; azonban ha a társulati muzeum biztos helyen felállítva leendő, az érdekes római régiségnek ezen muzeumban elhelyezése iránti lépéseket megtenni el nem mulasztandja. (Ormós Zsigmond.)

A lugosi és karánsebesi bánok. A mohácsi esata után 1526-ban vidékünk Zápolya Jánost ismerte el királyának, ki néhány évvel későbbben rokonát Petrovics Pétert tette temesi gróffá, és kit e rangban 1541-ben a török Sultán is meghagyott. Az ő kezében volt Temesvár, Lippa,

Solymos, Lugos és Karánsebes, az ezekhez tartozó várakkal s helységekkel, tehát az egész alsó vidék egészen a Dunáig. Egy 1549-ben kelt okmányon ezen aláírása olvasható: Nos Petrus Petthroytth de Swraklyn, Comes de wracz et Comes Temesiensis, partiumque Regni Hung. inferiorum Capitaneus generalis, Banusque sebesiensis etc. Tehát a „karánsebesi bán-ság“ már külön címe volt, s alatta bizonyosan Lugos is értendő, csak-hogy még eddig nem külön czím alatt. — 1551. júl. 18-án Losonezy István mint temesi kapitány vette át tőle e várakat Ferdinánd nevében. — 1552. júl. 26 Temesvár és az egész vidék török kézre került, de Lugos és Karánsebes még egyelőre pénzen váltotta meg szabadságát. Tényleg még Ferdinándé maradt. A Sultán 1554. márczius elején e két várat Petrovicsnak ajándékozta, ki mint e vidék szandzsákja az erdélyi zavarok alatt Miskolczról szerencsésen bejött és Lugoson vett lakást. Meghalt Kolozsvárt 1557. okt. 13-án. Ő volt az első bán. — Pesty (a tem. Bánság eln. jog.) nem említi.

Kit nevezett ki utána az erdélyi fejedelelnő Izabella, nem tudni; de hihetőleg mindkét helyre ismét csak egy bán tétetett, s 1566-ban Orbai Miklós mint sebesi bán említették. Utána 1568-ban Berendi György és talán már 1573 óta 1575-ig Tompa István szerepelnek a Gerlistyeiek birtokpöreiben (Árpádia I. 1834) mint „bani districtus Karánsebes.“ — A lugosi bánság czíme talán azért maradt el, mert ezen ügyek kizárólagosan a karánsebesi districtust illettek; meglehet azonban, hogy még eddig nem is használtott.

Tompának utóda lett Karánsebesen 1575-ben Baresay Gáspár, ki azonkívül Lippa várának kapitánya is volt. Ezen évi aug. 8. Kolozsvárt kivégeztetett, mint Békes Gáspár párthive. — Sebesi bán említették 1577-ben is, de neve nem ismeretes.

1578-ban Ecsedi Báthori István neve fordul elő, mint lugosi báné, s utána közvetlenül-e, határozottan nem állithatom, de 1594-ben (Lehoczky már 1590-re említi) Palatich György volt a lugosi kerület hirneves bánja.

1595. máj. 27-én a derék Borbély György lett karánsebesi bán (Pestynél: Gergely). Istvánffy Hist. pag. 411. mondja: Karansebessum, castrum Barbelii. — Szalay (M. tört. IV. 401) az Erdélyhez tartozó magyar részek főkapitányának mondja. Decsi (bpesti szemle 1868. X. köt. 141.) szerint lugosi parancsnok. Hihetőleg lugosi és karánsebesi bán volt egy személyben; lakott Karánsebesen. — E véleményemet nem ingatja meg azon körülmény, hogy Timon (imago nov. Hung. c. 5.) és utána Pesty Frigyes épen ezen évre külön lugosi bán is emlitenek Békés Istvánt. E becsületes férfiú Borbély György veje volt és ez év vége felé Báthory Zsigmond fejedelemtől Facset várát kapta örök joggal (Bethlen, Hist. Tr. V. 185.). Nem valószínűtlen, hogy míg Borbély seregével távol, ő azalatt otthon volt elfoglalva. — Borbély meghalt Kolozsvárt 1603. dec. 15. — Hogy ez idő tájban Boesckay István (1592. jun. óta nagyváradi főkapitány) volt volna lugosi és karánsebesi bán, mint Grise-lini, Bárány, Böhm mondják, nem hihető.

Az 1598. évi lugosi affaireben Baresay András volt a lugosi bán. Istvánffy Barcianus-nak, Fessler Bártzy-nak írja; mindkettő Lugos és Karánsebes parancsnokának nevezi; Böhm lugos-karánsebesi bánnak, Pesty „Bárczy András lugosi bán“-nak mondja, Decsi (Osmanogr. III. 575.) Bárczy Andrást a karánsebesi és lugosi várak fővigyázójának mondja. Wolf,

Bethlen Hist. Trans-ban mindig Baresay Andrásnak és lugosi bánnak mondja (IV. köt. 124): Lugosino cum praesidio praerat officio Banatus Andreas Baresai, vir militaris. Ugyanezen író (IV. köt. 389) még 1599-re is banus districtus Lugosiensis-nek írja. Bizonyosan őt érti az 1599-iki megyesi országgyűlés egyik törvényezikkelye, melyben Facsétot a lugosi bán iránti engedelmességre utasítja. Még 1600-ban is mint bán a jenői, lippai, lugosi és karánsebesi csapatokat vezérli Mihály oláh vajda segítségére Erdélybe (Hidv. Mikó Fer. Hist. és Bethlen IV. 567.) — 1602-re említették, de nem mint bán (Bethlen V. 138.), meghalt 1602-ben márciusban a Básta elleni ütközetben.

Utána (legkésőbb 1602 jul. vagy aug.) Huszár Péter lett a lugosi bán. Annak mondja: Enyedi Pál, Simigianus, és Bethlen V. 210. Grise-lini Székely Mózes által téteti mind a két helyre! Bóhm az egész 1603-ki lugosi és karánsebesi expedíciót hallgatással mellőzvéen Huszárt sem említi; Pestynél is hiányzik. Istvánffy ksebesi bánnak mondja, ki ottan halt meg; de ez világos hiba. — Huszár Péter előbb Pápa városának kapitánya volt, de nagyobb jutalom reményében a császárt elhagyta és Báthory Zsigmondhoz szegődött Erdélyben. Később újra a német párthoz állván, Bástától e bántágot nyeré, hol azonban 1603 apr. 11-én Lugos bevétele után a Székelyvel egyesült törökök kezeibe kerülván a Gavosdia melletti táborban kegyetlenül kivégeztetett. Karánsebesen ekkor nem lakott bán; s valószínűleg Huszárhoz tartozott mind a kettő. Lugos és Ksebes most egy két hónapig Székelynek hódolt; kit helyezett a bántágba, nem ismeretes.

Székely halála után ismét Básta lett az ur és 1603. okt. vagy nov.-ben a durva Lódi Simont tette karánsebesi, Andrián Pált pedig lugosi bánná (Bethlen V. 525.). Lódit kegyetlenkedése miatt Kendi István elfogtván Gyaluban fogva tartá, míg Bocskay fejedelem szabadon nem bocsátja; a lugosiról nevéen kívül egyéb nem ismeretes.

Az imént elkülönített két bántágot Bocskay István újra egyesítvén 1605-ben Keresztesi Pált tette mindkét helyre (Bethlen VI. 227.). Mint bán említették 1608 és 1609-ben is A Báthory Gábor és II. Mátyás közt létrejött béke okmányának (1610 sept. 6-ról) aláírásai között van: Paul Keresztesi, Banus civitatis et districtus Karansebesiensis (Tud. Gyűjt. 1817. 6. köt. 48. lap.), ami a főtebb érintett egyesítésnek ellentmond. Szilágyi Sándor (Erd. tört. II. 103.) 1611. évre Keresztesi Andrást(?) említi mint lugosi bánt; de egy Pál nevűt lippai kapitánynak mond. Mikó is (Erd. tört. ad. I. 225.) 1615-re annak mondja Keresztesi Pált.

Csak az 1620. évre ismerünk új bánt. Ez az erélyes Nagy Pál (Paulus Magnus). Pesty Lehoczky után „banus in Krassó-nak nevezi, méltán megütközvéen Lehoczky ezen önkénytes elnevezésén, és 1642-re a lugosi bánokhoz sorolja. Timon (im. nov. Hung. c. 5.) a Karánsebesen lakott bánok utolsójának tartja. Kazy (Hist. Reg. Hung. II. 30.) az 1640. évi surlódásokban „Praefectus Lugosiensis“-nak mondja. De hogy Nagy Pál már sokkal korábban volt bán, világos Ibrahim temesvári pasának 1620. jan. 4-ről hozzá irt leveléből, mely szószerint így van czímezve: Adassék ez levél Sebes és Lugas várának főbánjának, Nagy Pálnak, neköm mindenkor jóakaró szomszéd vitéz barátomnak, szeretöttel. (Mikó, Erd. tört. adat. III, 335 és 337.). Hogy Nagy Pál Lugoson lakott, abból is vélem következtethetni, mert ifj. Rákóczy György 1644. jun. 10-én apjához irt

levelében sajnálkozva említi Nagy halálát: „kivántatnék Lugosra való vigyázásért.“ (Ótvös Ag. Rejt. lev. I. Rák. Gy. korából, 53.).

Egy 1654. sept. 29-én kiállított okmányon, mely Lugosnak némi szabadalmait foglalja magában, Baresay Ákos szerepel mint „Lugos és Karánsebes kerületének bánja.“ Ez volt a két vidék utolsó bánja. 1658. szeptemberben bánágát az erdélyi fejedelemségért a töröknek adta át.

Igy szűnt meg végképen a lugosi és karánsebesi bánág, mely úgy látszik, egy két esetet kivéve, mikor t. i. határozottan két külön bán említettik, csak egy bán alá tartozott; mert egy időben rendszeren csak egy bán foglal elő, jöllehet majd lugosi, majd meg ksebesi bán nevével. Menynyire nem megbízhatók az írók feljegyzései, eléggé mutatják a gyakran egymásnak ellentmondó s önkényes elnevezések. Ezt azonban adataim eddigi hiányosága daczára véglegesen eldöntennem korai volna.

Ezen bánok joghatóságára némi fényt vethet az 1599. márcz. 21-én tartott főntebb említett medgyesi országgyűlés, mely Facset és Mardsina helységeknek meghagyja, hogy „a régi szokás szerint a törvényekben is a lugosi bánhoz hallgassanak.“ — (Iványi István).

A bányaművelésről már a rómaiak korában nevezetes Uj-Moldován mai napig láthatók rommaradványai egy váralaku építménynek, melynek alaprajzát a jelenlegi es. k. bányagazgatóság évek előtt mérnökileg fölvétette, s melynek hiteles másolata tek. Schwerer ur szivességéből jutott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat irattárába. Az 1800□ ölnyi terület négyszög alakban öt láb szélességű kőfállal volt kerítve, s a határában elporlott épületek helyett itt-ott újabbkoriak emelkedtek. A föl-szinre került emlékkövek majdnem kétségtelenné teszik, hogy itt hajdan római Proconsul székhelye volt. Az újabb épületek alakításánál fölmerült leletek különféleek: így egy pinceásás alkalmával öt lábnyi mélységben négy darab, tizennyolcz hüvelyk hosszú, 14 hüvelyk széles és fél hüvelyk vastagságú, összesen 140 font súlyú, valószínűleg házfödésre használt ólomlemez találatott, továbbá egy rövid aranyláncz, s több más-más fajú római ezüst-érem. Egyik szögletét a hajdani erődítménynek a vaskohókból kihányt salak födi el.

Érmek.

II. közlés. Miletz Jánostól.

Az alább leirt érmek, összesen 38 darab, a mult 1874. évi april havi választmányi ülésen voltak bemutatva.

I.

Karnay Alajos tanár s társ. tag ur a következő érmekeket adományozta:

A) Magyarország.

a) II. Rákóczy Ferencz (1703—1711.)

1. Előlap: mint az Értesítő I. füz. 49. l. 10 j. alatti. Hátlap szintén. Réz.

B) Bajorország.

2. Előlap: a bajor ezimipaizs koronával; körirata jobbról: K. Bayerische, balról Scheidemünze. Hátlap: eserkoszoróban az értékjelölő 1 Kreuzer. Évszáma: 1868. Ezüst.

3. 4. 5. Előlap, hátlap mint a 2. szám alatti, azon különbséggel, hogy itt az évszámok 1856. 1863. 1865. Ezüstök.

C) Németország.

6. Előlap: Koronás ezimipaizs, több mezőnyre osztva. Hátlap: értékjelölő felirat 1 Heller. 1770. Réz.

D) Osztrákok.

a) Mária Terézia (1740--1780.)

7. Előlap s hátlap mint az Értesítő I. füz. 49. l. 13. m. alatti. Réz.

b) I. Ferencz ausztriai császár (1806—1835)

8. Előlap: császári korona alatt ezimipaizs, közepén két fejű sassal; körirata: k. k. Oestereichische Scheidemünze. Hátlap: értékjelölő felirat: Ein Kreuzer, s két keresztbe fektetett borostyánág között az évszám 1816. Réz.

9. 10. Előlap, hátlap, mint az Értesítő I. füz. 54. l. 56 ff. alatti, csak hogy ezeken az évszámok nem vehetők ki. Ezüstök.

11. Előlap: a császár balra néző mellképét eserkoszorú köríti; körirata: Franciscus I. D. G. Aust. Imperator. Hátlap: koronás kétfejű sas, felette a császári koronával, alatta babér ágak között az értékjelölő 5. körirat: balról Hun. Boh. Gal. Rex. A. A. Jobbról a felirat kopott. Évszám 1815. Ezüst.

c) I. Ferencz József. (1848 decz. 2-a óta).

12. Előlap, hátlap mint az Értesítő I. füz. 49. l. 14 n) alatti. Réz.

Osztrák-olasz.

13. Előlap: koronás kétfejű sas; körirat: Imp. Venet. Moneta Provinciale. Hátlap: babérkoszorúba a következő értékjelölő felirat: Due Lire Venete 1801. Ezüst.

E) Pápai birodalmi pénz.

a) XVI. Gergely pápa. (1830—1846.)

14. Előlap: ezimipaizs függélyesen két mezőnyre osztva, jobb részen kehely látszik felette esillaggal, baloldalon bibornoki kalap, alatta három esillag; a paizs felet két, keresztbe fektetett kulcs között a tiara látható. Körirat jobbról: Gregorius XVI; balról Pont Max. A(nno) VI. Hátlap: eserkoszoróban ezen felirat: Mezzo Bajocco. 1836. Réz.

F) Orosz birodalmi.

15. Előlap: a császári korona alatt a czár nevének monogrammjá (Nicolaus); ez alatt I. Hátlap: ezen felirat oroszul: $\frac{1}{2}$ kopjek. Évszám 1840. Réz.

G) Szász királyság.

16. Előlap: koronás ezimipaizs öt vízszintes pólyával harántosan két egyenett len részre osztva; a paizs alatt ezen évszám van két esillag között: 1855. körirata: K S. Scheide-Münze. Hátlap: ezen értékjelölő felirattal: 1 Neu Groschen, ezután vonás, alatta 10 Pfennige. Ezüst.

Gy) Szász Meiningen.

17. Előlap: koronás ezimperiais 5 pályával vízszintesen s harántosan két kisebb nagyobb részre osztva; jobbról S balról M. betűk, alul az évszám 1829. Hátlap: felirata felül félkörben Landmünze, középen értékjelölő 6, alul szinten félkörben Kreuzer. Ezüst.

H) Törökország.

18. Előlap: a szultán név aláírása: Hátlap: török felirrat az értéket jelölőleg; alul ezen évszám 1222. (Hedzsra év) Réz.

I) Magyar királyi koronázási emlékérem.

19. Előlap: kisebb körben I. Ferencz József babérkoszorúzott, s Erzsébet királyné gyöngykoronával ékített jobbra néző mellképei láthatók részatosan; a nagyobb körben felül két sorban ezen felirat áll: A buda-pesti koronázás emlékeül 1867; ez alatt jobb s bal részen két bőségszarú látszik, telve különféle gyümölcs- szőlőfürt- s buzakalászkodokkal; legalul a két szarv között a magyar ezimperiais van elhelyezve. Hátlap: a kör közepén a magyar koronával, felette jobbra, balra öt-öt zászló mint jelvényei a magyar birodalom jelenlegi s egykori melléktartományainak; az első félkörben egy babér s tölgyág között a királyi alma kettős kereszttel s az ország ezimerevével s felette keresztbe fektetve a kard s királyi jogar látható. — Öntvény.

Fentirt adakozó ur ezeken kívül még 8 darab játék pénzt s 2 darab egyházi emlékérmét ajándékozott muzeumunknak.

II.

Siprák Tamás ügyvéd úr és Szekeres Kálmán főgymnasiumi tanuló a következő érmekkel gyarapíták a muzeumot.

A) Magyarország.

a) I. Rudolf király (1576—1608)

20. Előlap, hátlap, mint az Értesítő I. füz. 49. I. 9. i) alatti, azon különbséggel, hogy itt az évszám 1590. — Ezüst.

b) I. Ferencz király koronázási emlékérmé.

21. Előlap: legfelül a magyar korona paizs nélkül, alatta ezen felirat áll 6 sorban: „Franciscus. D. G. Hun. Boh. Rex. Archid. Austriae. Coronatus Budae VI. Jun. 1792. Hátlap: egy kétfarkú koronás oroszlány, hátulsó két lábán állva, első jobb lábával kettős keresztet tart, a ballal pedig ezimperiaisra támaszkodik. — Ezüst.

c) Zsigmond király. (1387—1437)

22. Előlap: a közepén kisebb körben kettős goth idomú kereszt; körirata: Mon. Sigismundi; a kereszt két ága között jobbról K. balról L. betűk. Hátlap: egy körben ezimperiais a pályakkal; körirata: Regis Ungariae Etc. — Ezüst.

B) Németország.

a) I. Ottó esászár korabeli pénz (936—973)

23. Előlap: a szabálytalan négyszögletes pénzen kisebb körben mennyezet alatt egy szent feje látszik feje körül diésfénnyel; körirat alig kivehetőleg: Eberhart. Hátlap: kettős körben felül kereszt, alatta trón, melynek két oldalt levő oszlopai liliomokban végződnek; a trón beljében durva metszetű emberfő látható derékig. — Ezüst.

C) Lengyelország.

a) Róbert lengyel király.

24. Előlap: kisebb körben a lengyel egyfejű sas kiterjesztett szárnyakkal; körirat: Moneta. I. Roberti †. Hátlap: kis körben királyi korona; körirata: Regis Polonie (igy) † — Ezüst.

D) Romániai.

25. Előlap, hátlap, mint az Értesítő I. füz. 50. l. 18. q) alatti. — Réz.

26. Mint a 25. sz. alatti, azon különbséggel, hogy ezen az érték jelölő szám 2. — Réz.

E) Szerb fejedelemségi.

III. Obrenovits Mihály.

27. Előlap: a fejedelem jobbra fordult mellképe alatta a bécsi vésnök nevének kezdőbetűiként A. S(chaff); körirat: Obrenovits III. — balról: Knyáz szerbszki. (Szerbia fejedelme) — Hátlap: felül középen fejedelmi korona, alatta jobbról pálma, balról tölgyágból álló koszorúban 3 sor felirat: 1 Para. 1868. — Réz.

F) Törökország.

28. Előlap: a szultán névjegye. Hátlap: több sornyi török felirat, legalul a Hedgira évszám: 1200. — Réz.

Egyveleg.

A budai Mátyás-templom alaprajzait, terveit, átmetszeteit, mint az „Archaeologiai értesítő“ második számában olvassuk, Schulek műépítész már teljesen elkészítette, s azokat a vall. és közokt. miniszter urnak be is mutatta. E tervek szerint a dom lehetőleg az eredeti styl szerint fog megújítani a még meglévő maradványok alapján. Egyébiránt az építkezés már megkezdett, s a déli oldal három szakasza a XIII-ik század végén készült portáléval s három ablakkal még az idén fog elkészülni. Ezen ablakok közül az egyiknek költségeit Kruesz Christostom pannonnalui főapat viseli.

A vatikáni levéltárból, melyhez, mint tudva van, nem könnyű a bejutás — a mult nyáron Rómában járt Tárkányi Bélának sikerült engedélyt eszközölni hazánkra vonatkozó okmányok lemásoltatására. Ezekből most érkezett meg hozzá huszonhárom okmány hiteles másolatban az 1518—41 időközből, néhány levél az akkori esztergomi érsektől, zágrábi püspököktől, továbbá hét levél Brodaries Istvántól, egy Werbőczy Istvántól. VII. Kelemen pápához egy olasz nyelven irt representaatio is van „Catholicorum Seimandricasium“ 1584-ből.

A nemzeti muzeum nem régen nagy éremleletet kapott Szathmár megyéből, mintegy 490 darab római consularis pénzt. E lelet is bizonyosága annak, hogy a kereskedelem a balti tenger borostyánkő kincseiért Magyarországon, és a többek közt Szathmármegyén is keresztül ment. Igen érdekes továbbá azon ezüst lelet, melyet szintén a muzeum kapott Hunyadvármegyéből. E lelet kiválóbb darabjai: egy igen csinos

római bronzedény, két fibula a 3—5-ik századból, néhány szép, fonott karperecz, nyaklánc, gyűrűk stb. A lelt tárgyak azon korból valók, melyből a nemzeti muzeum különösen szép példányokkal bír, a midőn t. i. a római kultúra a barbárokkal érintkezve azoknál is fölébresztette az érzéket a művészet iránt.

Régiségek a vandalok és alánok idejéből. Fonzassóban, Velence mellett egy pékmester kertjében egy tál ezüstöt talált, melyek mindegyikére a következő szavak voltak vése: „Geilomir Vandalorum et Alahorum rex.†“

Egy régi okmány birtokában van Pongrácz Gyula r-szombati lakos; ez okmány szent-miklósi sóvári Pongrácz Miklósnak, a jelengi birtokos elődének 1508. évből Ulászló magyar király által adományozott pallos jogról szóló eredeti adománya-levele, mely adománya-levell kutyabőrön latinul van írva, sárga viaszba foglalt királyi pecséttel ellátva, melyet sárga és vörös színű vastag selyem zsinor tart össze. Ezen okmány régi irányánál fogva a tudományos világ előtt becsesel bír, a miért is Pongrácz Gyula ez okmány mostani tulajdonosa, hajlandó azt a magyar muzeumnak adományozni, ha az tőle elfogadtatnék.

A legősiesebb kinézésű kastély hazánkban jelenleg a Berényiek várkastélya Bodokon, Nyitramegyében. Van benne 103 terem és szoba, érdekes levéltár, melyben még a mohácsi vész előtti időkből származott magyar iratok is találhatók. Van továbbá a kastélynak három ágyuja is a Berényiek ezimerével.

Esztergomban muzeumot okarnak állítani, s az ügynek a herczeg primás is támogatást ígért. A muzeumi helyiség a primás könyvtári épületében lesz.

Egy történeti emlék. Lithvániában Poppie községe egy muszka tisztől ezüst kelyhet kapott ajándékban, melyen Losonecz város ezimere s 1663. évszám volt; a falusi consistorium irt Losoneczra, hogy a községet tudósítsa, vajjon nem a magyar szabadságharc alatt került-e e régi ereklye idegen kezekre? mely esetben azt a losonezi ref. községnek kész ingyen visszaszolgáltatni. A losoneziak igazolván tulajdonukat, köszönettel elfogadák a derék falusi consistorium szép ajánlatát, s viszonzásul hasonló templomi ékességet indítandnak utra Oroszország felé.

Szabadságharcunk becses ereklyéjéhez jutott a nem régiben megnyilt jászberényi muzeum, mint a Szegedi H. írja. A tisztán jászkunokból alakult Lehel-huszárezred zászlója, illetőleg zászlómaradványa ez, mely már sok viszontagságon ment keresztül, mégis annyira épen maradt, hogy egyik oldalán a magyar ezimer, másikon a Máriakép a kis Jézussal felismerhető. A bekövetkezett katasztrófa előtt a nyeléről lebontott lobogót a jászberényi születésű néhai Pintér László, akkor nemzetőrkapitány vette magához és haza vitte Jászberénybe; itt azonban az akkor gyakori házkutatások idejében nem érvén magánál biztosságban, elvitte azt a heves megyei birtokán tartózkodó néhai Korda János nemzetőr ezredeshez, Szeged egyik szépeplékű polgárához, kinek neje szül. Vedres Rózália készséggel magára vállalta a becses ereklyé megőrzését, s azt jóideig ágya párnájába bevarva őrizte. Nemsokára azonban Korda titkon megtudta, hogy nála is házkutatás lesz, a két jó öreg tanácsot tartott, hogy hol rejtsek el a rájuk bízott ereklyét, s abban állapodtak meg, hogy az üvegházban az egyik kádból kivesszik a narancsfát a földdel együtt s annak fenekére helyezik el. Ugy is történt. A zászló maradványt kellő elővigyázattal a kádba helyezték, hol mindaddig (jó hosszú ideig) maradt, míg a veszedelmes házkutatások szünni kezdtek. Itt természetesen nagyon megron-

gálódott. A Kordapár ezután elhalálozván, — miután már előbb Pintér László is elhalt, az ereklye megőrzésének kötelessége örökségül leányukra Dáni Ferenczné úrnőre maradt, ki e hon-leányi kötelességét hiven teljesíté egész mostanáig, várván az alkalmat, hogy azt illetékes helyre juttathassa. A jászberényi muzeum létrehozatalával az alkalom megjött, mert csakugyan ennél illetékesebb helyre a zászló nem kerülhetett volna.

A Bihar megyei régészeti és történelmi egylet, mely 200-nál több tagot számlál és Nagy-Váradon saját muzeummal bír, legközelebb elhatározta, hogy a tervben volt évkönyv helyett havi röpikekben megjelenő szakközlönyt indít meg, f. é. ápril 1-jével. A közlönyt, melynek egy évi folyama 15 nyomott ivből állandó s ifj. Gyálókay Lajos egyleti titkár fogja szerkeszteni, a tagok évdijaik fejében kapják, külön előfizetés utján pedig 1 frt. 50 krért lesz megszerezhető.

„Tájékoztatás sz. Gellért, máskép sz. Bernát, valamint a Bold. Szűz állítólagos csanádi apátságai iránt, tekintettel a csanádi régi romokra s a szándékolt ásatásokra. Tanulmány, írta dr. Ortway Tivadar.“ A jeles szerző czimzett munkájában szembe száll azon, eddigi történetíróink által elfogadott állítással, hogy „a fényesmulto Csanádon, egykori püspöki székvárosban, egy sz. Gellértről czimzett önálló monostoros apátság létezett, mely máskép sz. Bernát apátságnak is nevezetett volna.“ S kritikai apparátussal bebizonyítja, hogy sz. Bernát-apátságról szó sem lehet, a sz. Gellért-apátságra nézve az elnevezés csak átvitt értelmű, amennyiben egyházában sz. Gellért holtteste eltakarított, — hanem, a mit sz. Gellért-apátságnak neveznek, az minden valószínűség szerint csak kised Mária-kápolna volt, mely a sz. János-monostor apátságához tartozott.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

É R T E S I T Ő

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KOZLÖNYE.

III. füzet.

1875.

julius hó.

Megnyitó beszéd

ORMÓS ZSIGMOND

elnöktől.

Tartatott az 1875. évi május havi közgyűlésen.

Tisztelt közgyűlés!

A mulandóság mindent emésztő ölében egy év ujra elenyészett azon idő óta, hogy e helyen s ezen teremben a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat nevében a tekintetes közgyűlést üdvözölni szerencsém volt.

Ha ezen idő alatt nem is nőttünk óriássá, ha országra kiható műveleteket nem is tettünk, szeretett honunk délkeleti részeinek közművelődési érdekeiben még is tettünk annyit, mennyi tőlünk, a tudomány dilettáns művelőitől, a közmunka napszámosaitól kitelt.

Hivatkozhatnám arra, hogy havi választmányi üléseinket rendszeren megtartottuk, hogy egy választmányi ülés sem mult el a régészet vagy tudomány körébe tartozó felolvasás nélkül, hogy tagjaink száma s a közönség adományai muzeumunk számára szaporadtak, hogy a szakmánkhoz tartozó tudomány-ágakat magyar nyelven magyar nemzeties irányban műveltük, mi honunk ezen vegyes ajku vidékén nem megvetendő körülmény, végre felemlithetném azt is, hogy társulatunk állandó közlönyében az „Értésítő“ évnegyedes füzeteiben oly szellemi vállalatot indítottunk meg, melynek értéke maradandó, mely a társulaton kívüli tagokra is kihat, és melynek megjelent első füzetét honunk tekintélyes régésze Rómer Flóris ur saját szavai szerint örömmel üdvözölve annyira érdekesnek találta, hogy éjjeli álmát a füzet olvasásának feláldozta.

Ámde mivel az elért eredményekben, mint a társulatnak inkább jó-akaró, mint tehetséges munkása önmagam is közreműködtem, a dicséretet és megismerést, melyet társulatunknak nyujtok, némelyek öndicsőitésnek

tekinthetnék, azért az érdemek és eredmények elősorlásával felhagyva, a tekintetetes közgyűlést e részben társulati derék titkárunk jelentésére utasítom, ki részletesb előadásban ecsetelni fogja mindazt, mi a lefolyt év alatt társulatunk körében megemlítésre méltó történt, és ki találólag fogja lerajzolni társulatunk egyes vonásait, melyeket én fentebbi szavaimban csak vázlatosan ecseteltem.

Való, hogy a társulatok fennállása az alapszabályok által nincs biztosítva. Ezek holt betűk, melyek életet nem adnak. A társulatok lelke a munka, s a cselekmény, mely az életet, s a kitartás, mely az eredményt biztosítja.

Mi a lefolyt év alatt munkát végeztünk, s így éltünk, de hogy eredményt lássunk, az oltárra folyvást tömjént kell raknunk; kitartóknak kell lennünk, mint amilyen kitartó volt Petrarca szeretetében.

Legyen szabad ezuttal becses figyelmüket néhány perczre honunk távolabb eső vidékére, a régészeti tekintetben classicus Királyhágón túli vidékekre kikérem, melyet mult évi junius havában beutazni szerencsém volt.

Kőváry László, ki Erdély történetével és régi emlékeivel sokat foglalkozott, ezt gazdag, de ismeretlen muzeumnak nevezi. Igaza van. Új meg új tapasztalások naponta bizonyítják, hogy Ulpia Trajana, Apulum, Salinae és más helyei a hajdankornak, az igénytelen Veczel és Várhely, még ma is oly aknáí a régészetnek, melyek kimerítve ninesenek.

A szép Erdélyt némelyek Skocziához hasonlítják. E hasonlatosság csak annyiban helyes, mennyiben földkutatók, mint Ritter Károly is, a „felföld“ melléknevet adták ezen vidéknek. Mások Helvézia regényes tájaira emlékeznek látásánál, és habár a természet, mely keleten feltűnik, nem oly nagyszerű, mint Helvéziában vagy Tirolban, minthogy a Kárpátok kiágazásai az Alpesek nagyszerűségét fel nem érik, és csak Románia határai felé Brassó vidékén a Bucecs, Szebennél délkeletnek a Szurul, végre Hátszegegen a Retyezát kopár bérecein válnak havasokká, Guillaume állítása még is való: hogy nines ország, melynek egyes szép részletei nem volnának, de egyetlen országot sem látott, mely mint Erdély, egészen szép volna.

Azonban Erdély szép tájait, vendégszeretetét, változatos népeletét, és vasutainak hiányos menetrendét érinteni nem szándékozom. A régészet terén akarok maradni szorosán.

Kolozsvár volt az első hely, melyben megállapadtam. A kedvezőtlen benyomás, melyet Kolozsvár kezdetben a megérkezőre teszen, a város belsőjében mind inkább elenyészik. A belvárost az omladozó falgafalak részben még mindig környezik ugyan, de egészben véve a város szebb magyar városaink közé tartozik.

Ajánló leveimmel szerencsétlenül jártam. A holt idény volt gróf Mikó Imre és gróf Eszterházy Kálmán főispán jószágaikon. Szász Béla egyetemi tanár, a „Kelet“ szerkesztője és Finály muzeumi titkár távol, s az utóbbi

a károlyfehérvári katolikus autonómieus gyűlésen voltak. Brassay, a tudományok veteránja, a muzeum igazgatója s az egyetem tanára hon volt, szívesen fogadott, és szolgálatomra kész volt ugyan, de őt már értes koránál fogva sem vehettem oly mértékben igénybe, minőben tudvágyamtól kitelt volna.

Még nyomtatott kalauzt sem találtam Kolozsvárott. A város és nevezetességeinek leírása monografiai alakban meg nem jelent. Jakab Elek történelmi műve Kolozsvárról számos könyomatú tábláival, maga nemében jeles, de nem arra való, hogy a kíváncsi idegent vezesse s utba igazítsa, Baedekert nem pótolja.

A mit Kolozsvárott a művészet és régészet köréből láttam, azt Pap Miklós ur utbaigazításainak, és Finály titkár szeretetre méltó előzékeny neje személyes fáradozásainak köszönhettem, ki férje távollétében a kisded muzeumot felnyitni, s ennek ritkaságait megmutatni kegyes volt.

A muzeumi gyűjtemények magánosak hazafias adományából keletkeztek. Az egyetem keletkezése óta ennek gondviselése alá adattak, s jelenben mint az egyetem kiegészítő része, a muzeum ennek költségvetésében foglaltatik. A muzeum növénytani és zoologiai osztálya a gróf Mikó által adományozott kert épületében, a könyvtár külön, az ásványgyűjtemény, kép-, régiség- és régésztár végre az egyetem épületében vannak elhelyezve.

Az osztályozás daczára a gyűjtemények nem jelentékenyek. Az egyetemi épület földszinti szerény helyiségei bármily jeles gyűjteménynek hátrányára volnának.

A régiség-érem- és képtár az egyetemi épület földszinti sötét kisded szobáiban van kiállítva.

A képtár mintegy 60 darabból áll, csak nem egészen az 1875-ik évben Bécsben meghalálozott gróf Bánffy Dénesné, született Kanstadi Schilling Johanna báróné hagyományából származik. A grófné Oroszországban született német származású nő, ennek daczára a Bánffy névre büszke és magyar érzelmű nő volt, ki a hatvanas években a közügyek terén a magyar felfogás érvényesítésére Bécsben közreműködött, s az előkelő körökben befolyással birt. Szerenesém volt ismerni a grófnét, házánál gyakran megfordultam, és már 1860-ik évben kijelentette volt előttem, hogy képtárát a keletkezőben levő kolozsvári muzeumnak hagyandja, mely ígérését teljesítve tapasztalám.

A kisded képtárban Rafael Fornarinájának másolata, Rubens, Széchenyi gróf és Kazinczy arezképei leginkább szemembe tűntek.

A régiség- és régésztárban Mikó Imre gróf, Thorma Károly, Splényi, Radák Istvánné adományozók neveivel találkozunk leginkább. A gyűjtemény kő-, bronz- és vaskori, kelta, romai és újabb művekből, fegyver-, edény- és több más neműekből áll. Rendezve van, de lajstromozva nincsen.

Áron Gábor, a székely ágyuöntő, szivartárczája, Bem altábornagy lo-

vagostora, terezzerol pisztolya és nagyító üvege a ritkaság gyűjteményébe tartoznak.

Az érem-gyűjteményben a galanthai gróf Eszterházy-féle különös felemlítést érdemel. Ezen országos éremtár három részre oszlik, ugymint: I. magyar királyok folyó pénzei; II. emlékérmek; III. napoleoni emlékérmek az első Napoleon korából. E részben e gyűjtemény nálunk páratlan és felette érdekes.

Marosvásárhelyen a Teleky könyvtár és a református collegium a főnevezetességek.

A vár 1602. évben egy leégett kolostor helyén a várostól délkeletre emelkedő dombfokán Borsos Tamás nógatására a marosvásárhelyiek költségén épült, hadtani jelentősége nincsen, de kilátása igen szép.

A Teleky-könyvtár őre Horváth Gáspár, egyenes jellemű, előzékeny ur. Marosvásárhelyen a könyvtár-őrt rövidített „thekarius“ czímmel ruházták fel. A könyvtár Teleky Sámuel kancellár által lőn alapítva, mintegy 40.000 kötetből áll és diszes szép épületben van elhelyezve. A 25 öl hosszú s 8 öl széles főterembe a bejárás a földszínről történik, s magassága a felső emeletet is befoglalja. Négy szögletein emelkedő ívek a karzat alaku felső emeletet tartják a terem mind a négy oldalán, hova keskeny lépcsőkön van feljárás. A terem felső emeleti karzatai az épület első emeleti szobáival és termeivel összefüggésben vannak, melyek szintén könyvtári s részben lakhelyiségekül szolgálnak. Ezen helyiségek falai régi selyem szőnyegekkel bevonva és ódon butorneműekkel megrakva vannak.

A könyvtári őr Cornelius Tacitus műveinek pergamenti kéziratát, mint a könyvtár legnevezeteseb darabját, felmutatá. Erről állítják, hogy Corvin Mátyás hajdani hires könyvtárából származik. Ezen vélemény a bőrtáblák egyszerű ékítéseinek közepén látható hollóra, valamint a mű első lapjának felső és alsó részein ugyanazon egy kéztől származó következő feljegyzésekre van alapítva;

Felül. Beati Rhenani sum

— Rhenanus Bódogé vagyok:

Nec muto Dominum

— Uramat föl nem cserélem

Ex dono Jacobi Spiegellii jure consulti.

— törvénytudó Spiegellii Jakab ajándokából.

An. salut. 1518.

Alul: Hic liber sumptus est ex bibliotheca Budensi, jussu impensaque Mathiae Corvini Hungariae Bohemiarumque Regis scriptus.

Horváth ur előadása szerint a codexet Teleky Sámuel gróf Németországból Zweibrückenből hozta, hol 3 éven át tanulmányait folytatta.

Tekintetbe véve, hogy a könyvnek valamint belső úgy külső kiállítás-a nem oly diszes, minővel a Mátyás-codexeknél találkozunk, hogy bekötése egyszerű bőr, képesok nélkül, s a táblák közép ékesítését a hollót más is alkalmazhatá, szintugy mint az első lap alján oda festett kiseded czimereeskét, — továbbá, hogy a lapok miniatur ékesítések és kezdőbetűk nélkül egyedül az első oldalon tüntetnek fel egy jelentéktelen kezdőbetűt színezve, — végre, hogy a fentebb idézett felirat a könyv későbbi birtokosától származik, kinek állítása bizonyítékot igényel, ugy a kérdésben forgó Cornelius Tacitus-féle codexnek Corvinus Mátyástól való származását erősíteni nem merem.

Régészeti tekintetben érdekes leletek Marosvásárhely környékén nem igen fordulnak elő. Horváth könyvtári őr ur előadása szerint ez előtt néhány évvel a közelfekvő Hagymás-Bodon érdekes romai érmékből álló lelet találtatott, mely a collegiumi éremtár birtokába jutott.

A gróf Lázár család meglátogatása végett Marosvásárhelyről a fél órai távolságra fekvő Megyesfalvára kikocsiztam.

Megyesfalva a termékeny Marosvölgyben fekvő román falu. Lakosai szalmával fedett, keskeny ablaknyílással ellátott, alacsony kunyhókban laknak. Ezen kunyhók kívülről fehérre vannak meszelve, s ennyiben a külesin bizonyos látszatával birnak, különben egészen a mi románjaink lakházaihoz hasonlóak.

Az uri-lak az egyetlen épület volt, mely kastélyszerű alakjával már a távolból kimagaslott. Az egyemeletes épület homlokzatát következő felirat ékesíti: „Isten a fő gondviselő“ mely felirat a kolozsvári unitarius templom „Soli Deo“ feliratára emlékeztete. Az uri lakot a parkká alakított terjedelmes telek közepén a gazdasági épületek környezik. Az építkezésnek három különböző korszaka a figyelmes vizsgáló szemébe tűnik. Az épület legrégebb földszinti bolthajtásos része a 17. ennek toldása a 18-ik és végre a kiszögellő homlokzat, a fedett terasse, s a lépcsőház a jelen századból vannak.

A család feje özvegy gróf Lázárné a fejedelmi Baresay vérből származik, mire sokat tart. A grófné büszke önérzettel emlékezett meg arról, hogy a Borszékhez közel fekvő Székely falu Szárhegy, melynek még most is fenálló régi várkastélyában Bethlen Gábor született, az ő családi birtoka, praediacatuma, és hogy Bethlen Gábor anyja Lázár hölgy volt. Az arisztokrátiának azon ambícióját, hogy az ősök nagy nevére kegyelettel visszaemlékezik, s ezeket utolérni törekszik, becsülöm. Ily magatartást nem csak az olasz Doria családnál kell dicsérnünk, melynek tagjai az afrikai Scipioval kötik össze leszármazásukat, és ezen önérzetükben Pierin del Vaga világhírű műveinek a genovai Doria palotában megalkotására alkalmat nyújtottak, mely művekben Scipio hőstettei remek frescókban megörökítve vannak, hanem nálunk is kegyelettel kell viseltetnünk ezen érzelmek iránt, midőn

ezekkel régi családaink körében találkozunk. Ily érzületek sok nemes tettek kutforrásaivá lettek. Byron a híres angol költész régi nemességére szintén büszke volt.

A tiszteletre méltó urnő ősei emlékezetét folytonos jótéteményeivel és grófi családja, körében a hazafiui érzelmek ápolásával fentartja, míg fia Jenő a gazdasággal foglalkozik, s e mellett a régészet iránt is előszeretettel táplál.

Szebenhez közel Samfalván — Hammersdorf — 1870. évben felfedezett kelta régiségek néhány darabja gróf Lázár Jenő birtokába jutott. Ezen samfalvi leletet egy cigány fedezte fel. A lelet összesen 9 mázsa volt, és 80 frton Fabriczius szebeni rézöntő birtokába jutott. Azon vélemény áll fen, hogy a lelhelyen bronz eszközöket készítő gyár létezett, miután beolvasztásra való töredék és ércdarab volt a leletben. A lelet legszebb darabjai Aekner által a szebeni, másik része a kolozsvári muzeumba jutottak, s a használható többi darabokat Rómer Flóris jeles régészünk a nemzeti muzeum számára szerezte meg.

Gróf Lázár Jenő régiségeinek legnagyobb része ceramique, poterie, fayence és porcellán darabokból áll. A régi edények, tányérok, esészek, kancsók és kupák száma a tulajdonos állítása szerint 2000 darabra felrug.

A gyűjtemény becsét nem csak nagy száma, hanem ritkasága is növeli. Vannak bécsi, szász porcellán, delft, hollandi, nolai, urbinói, olasz és másféle fayence darabok, de legtöbbször régi erdélyi szász darabok.

Egy nagy színes zománzos kupa alján Ádámot és Evát tünteti fel a paradicsomban, közép domborodásán szarvas vadászatot ábrázol, s a vadászok nem puskákkal, hanem lándzsákkal vannak ellátva felső körfelületén végre angyalfejecskéket mutat.

Másik erdélyi szász kancsón 1752. évszámmal a mester Johann Fredel neve van megörökítve.

A grófi család körében kellemesen töltött perzeim emlékéül Lázár Jenő gróf ur néhány erdélyi szász kancsóval ajándékozott meg.

Brassórol azt irtam naplómba, hogy egy darab földi paradicsom. Fekvése igazán szép, jellege élénk és magyar.

Szebenben Friedenfels Jenő udvari tanácsos ur szivességéből kellemes, s a művészet valamint régészet iránti vonzalmait teljesen kielégítő napokat éltem.

Friedenfels ur felkért, hogy egészen az ő vezetésének engedjem magamat át, és csak az általa kijelölendő körben érintkezzem, mert ohajtja: hogy a szászok kirekesztőleges barátságatalanságáról elterjedt balvéleményt megzáfólva találjam. Követtem tanácsát, s az eredmény kielégített.

A báró Bruckenthal Sámuel-féle palota az ő gyűjteményeivel valódi muzeum, és Szebennek kétségtelenül főnevezetességét képezi.

Reisenberger tanár és muzeumi őr előleges értesítés után várakozott reánk. Ezen tudós és udvarias férfi mindenek előtt a könyvtárba vezetett.

A könyvtár 20,000 kötetből áll, s a német irodalom újabb nevezetes műveivel folyvást szaporítatik.

A könyvtár egyik ritkasága Altenberger Tamás polgármester és királybirónak 1481-ik évben kiadott műve következő ezimmel: Sammlung des Magdeburger, Nürnberger und Iglauischen Staatsrechtes.

Ezen államjog-gyűjtemény, a Statuta Jurium municipalium Saxonum behozataláig, vagyis 1583. évig törvény volt. Báthory István a statutákat ezen évben megerősítvén, ezeket törvénynyé emelte, s ezáltal Altenberger államjogának érvényét megszünteté. Báthory statutái Frohnus Mátyás munkájában foglaltatnak.

Altenberger műve német nyelven 1481. évben pergamenre van írva. Kezdőbetűi igen diszesek, s a mű végén miniatur festménye van, mely Krisztust a keresztfán, ennek tövében a szent szűzekkel ábrázolja. A festmény alatt egy eskü-forma olvasható, mely a művet berekeszti.

A másik pergamen mű ennél még sokkal érdekeseb. Imakönyv ez, melynek keletkezési ideje és helye, szövegének írója, gyönyörű parányfestményeinek szerzője ismeretlenek. Elöttem feküdt a drága mű, minden egyes lapját gondosan átvizsgáltam, miután Reissenberger ur kívánságom iránt türelemmel volt. Meg kelle vallanom, hogy ennél gazdagabb kiállítású pergamen-művet még a vatikáni könyvtárban sem láttam, melyben Corvin Mátyás codexeit és Giulio Clovio miniaturiát szorgalmasan tanulmányoztam.

A könyv utolsó lapjára egy bélyeg van benyomva, mely után a morvai régiségbuvár Dudik állítá, hogy ezen rejtélyes pergamenmű a Prága melletti szent Margit kolostor tulajdonához tartozott. Dudik a művet provenzálinak tartja.

A festmények és irmodor után ítélve a könyv valószínűleg a XV. században keletkezett. Szövege latin; betűi kisdud goth idomuak. Finom pergamen lapjainak száma 630. A könyv végén több lap, habár miniatur festményekkel szintén ékesítve van, de beírva nincsen, és a könyvben még két helyen tapasztaltam, hogy a ezimer számára fentartatott mezők kiszinezve nincsenek, mely körülményekből alaposan azt lehet következtetni, hogy a hártymű a reá fordított nagy munka, fáradság és pazar kiállítás daczára még nem volt végleg befejezve.

A bekötés későbbkori, disztelen s a könyv belértékével nem hangzik össze. Maga az imakönyv oly diszes, annyi szorgalommal, művészi felfogással, izléssel és olykor csodálatos naivitással van kiállítva, s annyira pazarul, hogy valóban nagy becsű.

A megváltó szenvedéseinek, Mária életének, az ó- és új-testamentumnak kitünőbb mozzanatai s egyénei gazdag aranyozású diszítések körében

a könyvben szemléltethők. A miniaturák a lapot gyakran egészen betöltik, s a festmények közt levő minden egyes lapoldal gyönyörű initialékkal díszeskedik, a lapok szélein pedig virág, állati, építészeti s egyéb ornamentátiók — vagy képzeményes szörny-alakok vannak.

Az imakönyv oldalain levő következő két felírást érthetlensége dacára feljegyeztem, ugymint: AVNSI — KANS — s a másik oldalon ANS — ICMAL. — Ezen felírások a mű eredetére nézve tán felvilágosítást fognak nyújthatni.

Nehezen tudtam a kedves mű szemlélésétől megválni, s Reissenberger tanár ur türelmét azzal viszonztam, hogy társulatunk „Évkönyvét“ a könyvtár számára neki átadtam.

A régiségvár Szebenben szintén sok érdekest nyujt.

Nagy-Ekemezőről — Gross-Propsdorf — kőkori — Samfalváról — Hammersdorf — bronzkori leletek vannak, melyek 1870. évben a közel fekvő falu határán véletlenül nagy mennyiségben feltalálván, az erdélyi földismertető társulat által a muzeum részére megvásároltattak. A lelet érdekességét azon körülmény növeli, hogy horgany-réz vegyítékű ércdarabok, összeszegezett lemez töredékek találatnak a leletben, melyek az őskor elbánására az érczel világozságot nyujtanak.

Fenyőfalván felfedezett 50 hunnsir leletei, s a hajdani Apulium környékén talált római régiségek a tárlatban szintén kiállitva vannak.

A szász templomok régi oltárképeit, melyek ujabbkori művekkel felcseréltetnek, a muzeum régiség osztályába kezdik beszállitani. Így Ekemezőről góth-idomú szárnyas oltárképet tettek a muzeumba, mely 1524. évből származik.

Umbo nevet viselt a római korban mind az, a mi egy felületen körvagy kup-alakban kiáll. Szebenben a muzeumban egy paizsra alkalmazott könyökvéd Umbo nevezet alatt tartatik. Ritka érdekes példány a romai korból rézből, melynek felületén mythologiai ábrázolások vannak. Bendorf nevű prágai tanár ezen régiség leirását közzé tette.

A képtárt ismételve meglátogattam, mert képtárak felett első látogatásra itélni nem igen lehet. Csodálkozással teltem el báró Bruckenthal Samu erdélyi kormányzó műszeretete, kiterjedt ismerete és fenkelt lelkülete iránt, melyekkel az elhunyt Mecaenásnak birnia kellett, hogy ily jeles gyűjteményeket megalapítson.

A képtár maga 1098 darabból áll. Ezekből 199 darab az olasz — 429 darab a németalföldi — 470 darab pedig a német iskola műveihez tartozik. A galeria leirása 1844-ik évben nyomtatásban megjelent, de ezen mű most már nem kapható.

Sajnálni lehet, hogy a jobb darabok külön választva nincsenek, hanem hogy a kitünőbb művek a nagyobb számú jelentéktelen darabok közt szét-szórva a szemlélő figyelmét kikerülik. A képek különben igen megrongált

állapotban javítást igényelnek, szakmester által újra osztályozandók, és a festészek nevei megállapítandók volnának.

Az elősorolt nehézségek daczára a képtár néhány jobb darabját időtani, rend és iskolai osztályozás nélkül, úgy a mint szemembe akadtak, felemlitem.

Meytens, Mária Terézia udvarfestésztől több darab létezik a képtárban, s ezek közt mint leginkább kitünő Eszter Achasverus előtt. — Ferg miniaturszerű tájképeket festett, tábori élettel változatossá tévén műveit, melyeken önkezű monogramma látható. — Hamilton állatképei és Stock Márton művei főlemlítésre méltók. Stock erdélyi szász művész volt. Művei a szászok közt nagy számban vannak elszórva. Szebenben a városháza tanácstermében Salamon ítélete jól fentartott műben látható Stocktól. — A képtárban Rákóczy Ferencz arc képe Stock nevére van írva. Vannak kik ezen művet Kupeczky művének lenni állítják. Ez állítás azonban téves, mert a mű Stock által festett másolat Rákóczynak Kupeczkytól származó eredeti arc képe után, mely Zichy Edmund gróf ur birtokában van. — Hasonló tévedéssel Kupeczky arc képét ennek legjobb korából, mely szintén a képtárban van, Kupeczky önkezű művének állítják, holott ezt hasonlólag Stock festette Kupeczky műve után.

Éltesb Kranach Lukácstól 4-ik Vilmos bajor herczeg és neje Jakoea arc képei — Kulmbach Jánostól Mária születése — Rottenhammer Jánostól pedig az utolsó ítélet vannak festve. Sandrart Joachim művei öt festményben az öt érzéket férfiu mellképek alakjában ábrázolják. Brandi Domenico több darabjainak eredetiségét az 1730. évszám mellett monogramma bizonyítja. Brandi festményei vadászatokat és állat-küzdelmeket élénk jelenetekben tüntetnek szembe.

Egy fatáblára festett Endymion, mely valószínűleg egy nagyobb kép kiegészítő része volt, Corregio műve gyanánt mutattatik. A kezességet ezen állítás valóságára iránt elvállalni nem lehet, de való, hogy a mű virtuózi-tással van festve, és Corregio modorára emlékeztet.

Nem így a ballábával egy almát érintő kised Megváltó, melyet Lionardo da Vincinek tulajdonítanak. Itt már a kékesbarna szinezés Carlo Dolce-ra visz gondolatunkban. Guido Reni művei közül szent Jeromos életnagyságban ülve, a leírásokban a képtár legkitünőbb művei közé soroltatik. Jeromos feje azonban teste arányához képest igen kicsiny, mely körülmény a mű eredetisége iránt kételyt támaszt. — A mezitelen testtel fához kötött sz. Sebestyén hasonlólag nem eredeti, hanem másolata Guido Reni Bolognában lévő hasonló művének, melynek csak felső részét ábrázolja. — A harmadik mű, mely a Philisteusokat leverő Sámson a szamar állcsontjával szintén csak fél alakban ábrázolja, Feti Domenico eredeti műve gyanánt van felírva, holott ez Guido Reni bolognai műve felső részének másolata.

A német-alföldi van Bronkhorst János — „Ein emblematisches Preisstück für eine Schützengesellschaft“ — czime alatt egy nagy képet festett, mely jó színezésével kitűnik.

Saftleuven Cornelius 1606—1673. a Mesopotámiából hazatérő és istennek halát mondó Jakabot festette szép állatesoportozattal.

Van der Venne Adrian fogorvosa csak alárendelt festés, de azért becses.

Bramer Lénárt műve a kezét mosó Pilatus, vázlat, de azért becses mű. Bramer Rembrandt tanítványa volt, s ezen művében mestere szellemét megközelítette. A mű hatása igen jó, s a művész monogrammjával van ellátva.

Ijabb Teniers Dávidtól két eredeti szép festményt láttam. Az egyik a dohányzó társaságot, a másik a lepárolót az ő műhelyiségében ábrázolja. A képek Teniers monogrammját birják.

Mieris Ferencz művésztársa van Douw Gerard arczképét festette kisdéd alakban, a mint egy ablaknyílásban áll. A képecskén 1658. évszám olvasható.

A Rubens neve alatt előforduló festmények közül Diannát a Nymphákkal vadászaton legjobbnak, s a művész jellegét leginkább kifejezőnek tartom.

Végre van Dycknek tulajdonított első Károly angol király és neje hasonlólag a képtár jobb művei közé tartozik.

A természettudományi társulat gyűjteménye szintén a Bruckenthal palotában van elhelyezve. Áll ezen gyűjtemény ásvány- s állattani, népismeii, régészeti s könyvtári osztályból. A társulat tagjai évenként 3 frnyii csekély díjt fizetnek. A társulat 1849. évben az akkori válságos viszonyok közt, sőt tán ezek daczára keletkezett, mi a százszok magatartására jellemző. Hasonló társulatok nálunk akkor vagy elenyésztek, vagy legalább vonaglásban voltak.

Az ethnografiai részt, melyben Ázsia és Afrika népeitől is láttunk darabokat, Binder szebeni származásu honpolgár dicséretes buzgalommal gyarapította s mintegy alapította.

A régészeti tárgyak az elhunyt Ackner hagyatékából származnak.

Mivel a természettudományi társulat ezen gyűjteményei így elkülönítve jelentékenységekben alább szállnak, ezen gyűjteményeknek a Bruckenthal-féle hasonló nagyobb gyűjteményekbe beolvasztása nemcsak tervben, hanem közel kilátásban is van.

Seivert Gusztáv, városi tisztviselő, ki a város régészeti emlékeinek fentartása körül magának nagy érdemeket szerzett, és ki Szeben városa történetét megírta, a régészetiileg is érdekes városháza részleteit, levél- és fegyvertárát megmutatni szives volt. A városháza későbbkori hozzáépíté-

sekkel és toldásokkal bővítve alapjaiban a XV. századból származik. A Prol család építteté, és későbbi birtokosainak kihalása után a város vétel útján birtokába jutott.

Szeben városának régészetiileg és történelmileg kétségtelenül legnevezetesebb épülete az evangélikus nagy templom, melynek leírását Mokesch Sámuel hittan-jelölt 1839. évben nyomtatásban kiadta.

A templom a XV. században épült. A chorus, a hajdani Mária kápolna, az épület legrégebb részei. Építészeti anyaga homokkő, idoma ó-német. Déli oldalán az épület közepén torony áll, mely 228 láb magas. Ugyanezen oldalon az épület hét csúcsorommal bir annak jeléül, hogy a szászok hajdan hét erősített várossal birtak. E hét város Szeben, Brassó, Medgyes, Szász-Sebes, Besztercze, Segesvár és Kolozsvár. A csucok hajdan koronával voltak ékesítve, melyekből azonban az idő kettőt megsemmisített, és valóban a hajdani szász városok közül kettő, ugymint Kolozsvár és Enyed szász jellegét elejtve, magyar városokká lettek. Az éjszaki oldal kevésbé érdekes. Egyébként az épület szabálytalan alakja, a két oldal különbözősége, az ormok, előcsarnokok, s a lépcsős feljárások az egészét sajátos eredeti és komoly színezetűvé teszik.

Belülről a góth idomu épület hatását fehérre meszelt falai csökkentik. Három hajója van; a déli es nyugati oldalon hol, az orgona áll, karzat huzódik, míg az éjszaki oldal siremlékekkel van elborítva. A Ferula a templom azon részét képezi, mely a torony által a többitől elkülönítve van. Itt szintén siremlékek tartatnak. Az erdélyi szász nemzet és Szeben városa egész történelme mintegy személyesítve van ezen régészetiileg is becses emlékekben.

A szorosan vett magyar és szász emlékeken kívül az oláhországi Mihály vajda siremléke említésre méltó. Felirata következő: *Sculptura Magnifici Domini Michaëlis Waiwode Transalpini, hic Cib die beati Gregorii per Jalilchit dolose interfecti a. D. 1510.*

A dolog története röviden következő. Mihály vajda honából elüzetvén, Szebenbe vonult. Itt Jaxith rác kapitány nővérevel ismeretségre lépven, ezt elcsábította. Jaxith ezért bosszút forralván, 1510. évi márczius 12-kén, midőn a vajda ájtatossága után a templomból kilépve mészáros utcza lakására menni készült, a paptorony — Priesterthurm — alatt Jaxith által véletlenül megtámadtatva, legyilkoltatott. A közbiztonságot ezen merénylete által veszélyeztettnék hívő polgárok e miatt feltámadtak, és Jaxith lakára rohanya, ennek kétségbeesett védelme daczára őt agyonlőtték. Mihály vajda siremlékén az oláh kereszt a félholdon fekszik.

A nagy orgona honi mű 2700 sippal 1672. évben, Veszt János bártfai mester által készitre, ki két és fél évig dolgozott rajta.

A kehely alaku keresztelő medence harangérből 3 láb és 9 $\frac{1}{2}$

hüvely magas 1438-ik évben évben Lénárt nevű művész által lön készítve Felirásai következők :

Descendat libans plenitudine fontis virtus spiritus sancti.

Sit fons vivus aqua regenerationis unda purificans.

Oadonai Sabaoth detragarmaton Emanuel Anno Domini 1438. Leonhardus. Jhesus Christus o rex gloriae veni nobis cum pace.

Az érdekes medenczén sok apró ékesítések vannak.

De mind ennél a szentély éjszaki falán levő szép falfestmény sokkal érdekesebb. Ezt Joannes von Rosenau festette 1445. évben. Kevés ily jól fentartott falfestményt bírnunk honunkban ezen korból. Rosenau nem a magyarországi Rozsnyó, hanem Erdélyben Brassóhoz közel fekszik. A szebeni falfestmény a löcsei s kassai freskofestményeknél idősb.

A festmény alkatójának neve kétségbevonhatlan határozottsággal a falon felírva szemlélhető: Hoc opus fecit Johannes de Rozenaw, Anno domini millesimo quadringentesimo XLV. Más országban a művész neve di-esőítve, emlékezete megörökítve, az életére vonatkozó körülmények felde-ritve volnának. Nálunk nevét, művészetét és életét egyiránt homály fedi, pedig a templom fala négy század óta hirdeti, hogy Rozenau János élt, és jeles honi művész volt.

A falfestmény három részre oszlik :

Első, felső részében a közepen Krisztus feltámadását azon sajátos felfogással szemléljük, hogy a magasba felemelkedett megváltó lábnyomai a sziklába, melyről felemelkedett, benyomva látszanak. A hagyomány szerint ez valóban megtörtént, és Jeruzsálemben a feltámadott Krisztus lábnyomait a sziklában az idegeneknek mutatják. A felső rész oldalfestményeit Krisztus születése és keresztelése képezik.

A közepen levő nagy ábrázolás mellett jobb oldalon góthidomu baldachin alatt „Humilitas“ aláírással Eece homo; — jobbra hasonló baldachin alatt pedig „Gloria“ aláírással Krisztus feltámadva van festve, a művész sajátos eredeti felfogását itt szintén feltüntetve, mert a feltámadott Megváltó mellett égő gyertyák vannak, s az apocalipsis egy tételére vonatkozással Krisztus szájából egy tűr kisugárzik.

Ugyanesak a középfestmény alsó oldalain balra szent István koronával, palliummal, jobbra pedig szent Lipót osztrák védszent van festve, miből következtetni lehet, hogy az osztrák uralkodóház trónkövetelési igényei a szászoknál már akkor viszhangra találtak. A czimer-jelvények, melyekkel a közép nagy kép környezve van, szintén ezt mutatják, mert ezek négy külön mezőkben a magyar és osztrák czimereket tüntetik fel.

Maga a középfestmény a két lator közt keresztire feszített Krisztust ábrázolja. Longinus rendkívül hosszú lándzsával Krisztust oldalba szurja, mire a vér kiömlik. A két lator görnyedt testtel kötéllel van a kereszthez erősítve A keresztfák alatt népsokaság gyalog és lóháton szemlélhető. A

keresztfa tövén összerogyó Máriát két nő istápolja, míg Magdolna a keresztfát átkarolja. A gyalogosok közt egy alak infulával van, s az alakok mind a művész korában szokásos öltözeteket tüntetik szembe, mely körülmény a mű jelmeztani értékét nagy mértékben növeli.

Végre a festmény harmadik alsó részének közepén vasrácsos ablaknyílásban a Megváltó fél alakját szemben kinyújtott két karjaival, és oldalán a lándzsa-szurás nyomaival szemléljük. Ezen mű általános vélemény szerint a pokolból kijövő Krisztust ábrázolja. Az oldalakon balra a donator, jobbra pedig ennek neje, mind a kettő térdelő helyzetben s az akkori vi-
seletben vannak feltüntetve.

Ezen szép festménnyel szemben csodálni kell mind azt, hogy a XV. század első felében ily jeles művész honunk azon vidékén tartózkodott, mind pedig azt, hogy a festmény ily jó állapotban fentartva van. Sztorno derék régészünk, midőn ezelőtt néhány évvel a magyar akadémia megbízásából körutazást tőn, a festményt lemásolta. Valószínű, hogy a főoltárt környező apsimész rétegei alatt még több ily mű van eltakarva, s ez okból kívánatos, hogy a mézsrétegek eltávolítása után a műkincsek, melyek a reformáció után bemeszeltettek, felderíttessenek.

A sekrestye papi öltönyökben, mint misemondóruha, pallium és casula, valamint gazdag aranyozású ezüst egyházi szerekben a reformáció előtti időkből gazdag gyűjteménnyel bír. Az 1649-ik évből egy biblia is van a sekrestyében, mely Richter rajzai után Dürer János metszéseivel illusztrálva van. A biblia Luther tanításai után Norinbergában nyomtatott.

Az idegen ha Szebenig eljutott, a kirándulást Nagy-Disznodra — Heltau, s az ehhez igen közel eső Kis-Disznodra — Michelsberg — el ne mulasztja. — E kirándulás a természet szépségei, művészeti és régészeti emlékei által élvezetet és gyönyörűséget nyújt. A kirándulás, melyet Friedenfels udvari tanácsos ur rendezni sziveskedett, mindössze fél napba került. Riesz Károly ur a kitűnő természetbuvár a rovarok számára szeszes üvegével harmadik gyanánt csatlakozott.

Nagy-Disznod előttem nem azért volt érdekes, hogy híres eseresznyi, városias kinézése, szorgalmas szász lakosai vannak, kik az erdélyi posztó készítésében kifejtett iparuk folytán a románok népviseletére országszerte a fehér, a többi nemzetiségek számára a sötétkék kelmét készítik, hanem inkább regényes vidéke, ódon temploma, régiségei és végre lelkésze Waldstock ur miatt, kinek jó kedélyűségét Friedenfels ur előre kidicsérte, Nagy-Disznod vidékét valóban látni ohajtottam.

A templom a szász templomok jellegét hiven feltünteti. Későkori goth idomban három hajóval a XV. században keletkezett, s a három időszaki építkezésre mutató paplakkal együtt kőfalgával körül van véve. Az egész háromszoros kőfallal és tornyokkal ellátott erőszerű alkotás, melybe

a bejárás a két kapuzaton történik. A lelkészlakot csak egy, míg a templomot mind a három falazat körülövezi. A harmadik erődfalat külről szintugy, mint belről fedett folyosók köralakban környezik. A község minden családjá ezen folyosók alatt saját éléskamarával bir, melyekbe az illetők élelmiszereik feleslegét s egyéb nélkülözhető holmiaikat lerakják, hogy ezeket tűz, rablás, kártétel s a régi időből fenmaradt hagyomány szerint ellenséges betörések ellen biztosítsák.

A főoltáron nagy tripticon fa oltárkép áll goth idomban, maga a festmény 1525-ik évben, s így közvetlenül a reformatio előtt lőn festve Vincze festész által, miután a monogramm következő: Vincentius pinxit. A festmény közép ábrázolása Krisztus keresztelését mutatja, míg a szárny-táblákon belülről szent Severus csodatettei vannak festve. A nagy festményt környező aranyozott oltárékesítések későbbkoriak.

A templomtorny magaslatát négy kisebb torony környezi, és mint-hogy szász szokás szerint csak a városok birnak azon előjoggal, hogy a torony csucsat négy toronykával ékesithetik, ezen ékesítés végett a nagy-disznodiak a szebeniekkal hosszasan perlekedtek, míg a kised toronykakkal együtt a város elnevezését kivívták.

Az udvarias Waldstock lelkész ur szivesen fogadott, azonban feltűnt előttem, hogy a bécsi „Deutsche Zeitung“, és a hirhedt magyarfaló Löher Ferencz „Die Magyaren und andere Ungarn“ czimü jókora vastag könyve dolgozó asztalán hevert, melyet a jókedélyü lelkész ur bizonyára nem azon szándékból olvasgatott, hogy Löher ellen czáfolatot írjon.

A templom paramentjei valóban szépek és értékesek. Nálunk püspöki székesegyházak is ritkán vannak ily kincsek birtokában. Különböző nagyságu, de egyenlő ékesítésü három kehely, goth idomu ereklyetartó kristály üveggel és emaillozott talapzattal, diszes goth kereszt hasonlólág zomán-czozva, melyeken az évszám hiányzik. Egy vert mű ostyatartó 1692-ik évről, az ur vacsora kettős alakbani vételére, egy vert mű kupa a bor számára 1675. évszámmal. Mind ezen kincsdarabok ezüsből vannak gazdag aranyozással.

Nagy-Disznod 2600 lakossal bir, román és cigány lakosainak száma a szászokét felülmulja. A szászok 7 osztályu felekezeti iskoláik számára emeletes nagy palotát épitenek, és tudakozásomra Waldstok ur kijelenté, hogy román iskola nincs a községben, miután a románok a szász iskolába járhatnak, s így ily iskolának szüksége fenn nem forog.

A kis-disznodi hegy szent Mihály kápolnájánál a kilátás, melynek hátterét a havasok képezték, valóban élvezetes volt. Visszautazásunk a szebeni erdön át történt, mely a városhoz közelebb eső végső részeiben a szebeniek mulató helyévé van átídomítva.

Szebent elhagyva a hajdani Apulum helyére Gyula-Fehérvárra, Erdély fejedelmi korszakának szék- és temetkezési helyére siettem, hogy hires templomát, mely hagyomány szerint a hajdani pogány imola romjain Sz. István király alatt épült, és mostani alakját Hunyadi János vajda alatt nyerte, s az ezen nagyhirű templomban fájdalom igen romladozott állapotban levő emlékeit a Hunyadiaknak, Isabella királynőnek és fiának János Zsigmondnak, valamint Bethlen Gábornak márvány sirkövét megszelélem.

A kőalkotásu templom remek mű, belsejét azonban az izléstelen korszak meszeléseivel, kékre festett lágy fafölszereléssel, későbbkori oltárjával egészen elferdítették. Míg az áldozatra kész és művelt szellemű Hajnald a püspöki székben ült, addig ez egyháznak régi jellege szerinti helyreállítására tetemes összeg fordítottatott. Távozása után a dolog megakadt, s a szép egyház most nem egyéb, mint egy anachronismus.

Innen a regényes fekvésű Déván, hajdan Decidaván, és Vajda-Hunyadon át, hol az újra építkezés alatt álló nagyszerű Hunyadivárat megszemléltem, erdélyországi utazásaim Mekkájába, Hátszeg vidékére siettem.

Déváról a hagyomány azt tartja, hogy Decebal legyőzetése után ezen helyen végezte ki magát. Annyi bizonyos, hogy Déva környékén romai-kori régiségek gyakran találtak. Kaszkadin György derék megyei főjegyzőn kívül Spanyol orvos és Gergelyfi kereskedő gyűjtik a régiségeket. Kaszkadin urnál cameakat is láttam karniolkőből, melyek Veezelen találtak. Az egyik kő Hygeát, a második Delphinen Amort, a harmadik pedig Janus-főt ábrázolt. Kaszkadin ur gyűjteményemet néhány érdekes érem darabbal gazdagítani szives volt.

A fenkölt szellemű Hajnald érsek, mint erdélyi püspök, Hátszegre jöven, egyházi beszédében kijelentette, miképen a város előtti hegymagaslattól leereszkedése közben a regényes Hátszeg völgye isten temploma gyanánt tünt fel szemei előtt, melyben a hegysor a falakat, az égbolt a boltozatot, s a völgyben szétszórt faluk istennek ugyanannyi oltárait képezik. Köztiszteletben álló egyháznagyunk ezen költői hasonlatosságát enmagam igazolva tapasztaltam, midőn Szilvást a Nopesa család bölcsojét elhagyva, a hegy lejtőségéről Hátszegre leereszkedtem.

A Hátszeg völgye keletről nyugatnak huzódó és minden oldalról hegyektől környezett hosszukás völgyet képez, melyen a Strigy patak sebesen átszalad. Keleten Hátszeg városka a völgy kulcsát, nyugaton pedig Dácia hajdani fővárosa Sarmisegethusa, a római korban Ulpia Trajana, elenyészett fényből szegényül emelkedő Várhely vagyis Gredistie román falu zárkövét képezi.

A völgy déli oldalán a Picuj és Retyezát havasai a hátszegvölgy-ségig emelkedő védfalát képezik.

Hátszeg vidékén szerzett tapasztalásaimat s élményeimet Pára Antal törvényszéki elnök ur lekötelező barátságának köszönhetem, ki mindenüvé személyesen elkísért, és kitől elválásom nehezen esett.

A civilisatio alkotásai az idők mulandóságával daczolnak, fentartják magukat és színhelyöket jókora távolságban még akkor is kegyeletes visszaemlékezésekkel töltik el, midőn a dolgok élén állott nemzedékek régen elenyésztek.

Igy azon fény, mely hajdan Sarmisegethusa és Ulpia Trajana városaiból a vidékre kisugárzott rom-maradványaiban mai napon fenmaradt Hátszegen, Óralja — Boldogfálván, mely Kendefy Árpádé, és melynek ősi vártornyát Jósika Miklós regényeiben megörökítette, Nalácson, mely előbbi birtokosáról Bethlen Olivér grófról Teleky György grófra szállt, Farkadimon, hol előbbi birtokosa Nopesa László báró római régiségek, feliratos táblák és szobrok egész gyűjteményét szerezte egybe a várhely romokból. A birtok jelenben Lónyay Menyhért gróf tulajdona, s a régiségek nagy részét a grófnénál tett tisztelgésemmel alkalmával az uri kastélyon bealazva szemléltem. Sarmisegethusa nagy foku civilisatiójának emlékeivel találkoztam továbbá Demsuson, hol jelenleg román templomnak használt ókori épületet szemléltem, mely hajdan valószínűleg Longinus sirboltja volt. Longinus hajdan Traján császár hadvezére volt, kit békealkudozás végett Decebalhoz küldött, de ki ez által hitszegőleg letartóztatván, magát méreggel kivégezte. Észleléseim szerint a demsusi templom jelen alakjában magában foglalja ugyan a romai kor maradványait, azonban eredeti szervezetében lényeges átidomításokat szenvedett. Oszlop-felírásait Kővári László és Seivert kimagyarázták.

Poklisán Pogány Ádám urnál szintén érdekes régiségeket láttam a várhelyi romokból. Egy oltár alján következő felírást olvastam:

QVADRI . . .
GLYANIO.
SARMI.
METROP
EXVOTO.

Egy márványból vésett szobor Vestát ábrázolja. Ezen szobrot 1836. évben találták Várhelyen. Midőn feltalálták, ép volt, de az emberek azon alkalmmal három darabra törték. A szobor-mű becesel is bír, a testéről leömlő redőzetet melle felett jobb kezével összetartja. Az alak fülbevalókkal és nyakán gyöngysorral van ékesítve. Ezen szobornak párdarabját látogatásom ideje előtt két héttel találták fel ugyancsak Várhelyen, de az többé megszerezhető vagy látható nem volt, mert azt Teleky György gróf olesó áron a feltalálóktól azonnal megvásárolta. Egyáltalában a mint a régiségek feltűnnek, magánbirtokba jutva, el is tűnnek.

Egy harmadik nőszobrot állítólag ezelőtt nyolcz évvel találtak, mely Dévára Nopcsa László ur birtokába jutott.

Pokliesáni látogatásom emlékeül a mellékelt följegyzésben foglalt szép patinás érmet hoztam magammal Aurelius Commodus császártól. Az őraljaboldogfalvi templomot, melyről szintén azt állították, hogy a romai korból származik, hasonlólag megszemlélttem, azonban az egyházat a XV. századból származó jelentéktelen épületnek, állítólagos fresco festményeit pedig byzanti modoru vízfestményeknek találtam. Kendeffy Árpád ur diszes uri kastélyt építtetett ezen jószágán.

A hajdani Ulpia Trajána rommaradványai a mostani Várhely keleti oldalán elterülő sikon, s a falu belterületén tűnnek fel.

A régi építkezések falai s alapjai csatorna alakú üregek, melyek vízvezetőül szolgálhattak, többnyire kőből alkottattak. Vannak azonban téglák is, melyeken X alakú bélyeg látható.

Az amphitheatrum Várhelytől északnak fekszik. Az egész mintegy $2\frac{1}{2}$ ölnyi magas és 5 öl széles földpárkányzat futja körül. A tojásdad alakú küzdhomok 80 lépés hosszú és 50 lépés széles. A szinkör négy oldalán egymással szemben négy kapu bejárása volt. Ha a romai colosseumra, a veronai, polai vagy pompeji amphitheatrumokra visszaemlékezünk, hajdani alakját a sarmisegethusai szinkörnek képzeletünkben szintén megalkothatjuk.

Várhely jelenben Lónyay gróf, Tornya és Licsek birtokos urak közt megoszlik, de az amphitheatrum s a hajdani város színhelye nagy részben a földművesek birtokában van, kik a hajdankor emlékeinek fentartására nem gondolnak. A kövek, építkezési anyagok, márványdarabok, melyek hajdan a szinkör ülőhelyein voltak, széthordattak. Tornya ur háza előtt az ülőhelyet az amphitheatrumból hozott nagy márvány darab képezi. A lakosok a változatos alakú apró mozaik-tégladarabokat nagy mennyiségben szedegetik fel a romokból, és nemcsak darab — hanem vékaszámra árulják Licsek birtokos urnál szépen formált bronz kéz felső részét s ujjait, hiányosb kivitelű nőszobrot fej nélkül, oszlopfeket és márvány darabokat láttam, melyek Sarmisegethusa romjaiban találtattak. Haver Mihály várhely lakos esendőri laktanyául szolgáló házának kapubejárása mellett egy régi kő van befalazva, melynek felirása következő:

NUMINI ET PRO VIDENTIA FI. SEVERIETA GRATI

Egy másik felirásos kőtábla Várhelyről Bécsbe a cs. kir. udvari könyvtárba jutott, melyet Ackner és Müller a Dácziában létezett római fel-

írásokról kiadott művében megismertetett. Az ókor felirásai a régészek előtt nagy becsesel bírnak, azért a márvány kő felírását megismertetem, mely e következő:

SEX · P I L O N I V S .
SEX · F · S T E · M O D E
S T V S · B E N E V E N T O
> L E G · | | | · F F etc.

Sextus Pilonius, Sexti filius, Stellatina tribus Modestus Benevento natus, Centurio legionis quartae Flaviae Felicis etc.

Sarmisegethusa színhelyén jelenben a román nép szalmafedeles fakunyhói állanak, a lakatlan rész pedig szántófüldül és kaszálólul szolgál. Az amphitheatrum azon része, melyben hajdan a gladiatorok elvérzettek, buján tenyésző rozsszal volt bevetve.

Redony János 127. szám alatti háza udvarán egy faszin üregében mozaik padozatot mutattak a hajdankorból, mely azonban a kellő felügyelet hiányában, s az üregbe folyvást beszivárgó nedvesség miatt valószínűleg a kíváncsiságot nem fogja sokáig kielégíteni.

Utazásomat Várhelyről a vaskapu hegylánczolatán át Szörény vármegyébe, s ennek regényes vidékein át a Herkules fürdőig folytattam.

Tisztelt közgyűlés! Társulatunk czélja alapszabályaink 2-ik §-ban körvonalozva van oly módon, hogy a történelmi multat és jelent lehetőleg felderíteni, a történettudomány és archaeologia művelése iránt minél szélesb érdekeltséget ébresztteni feladataink közé tartozik. Közleményeim habár az utivázlatok szerény körén túl nem emelkednek, jobbadán még is a történelmet és archaeológiát érintik, következésképp alapszabályaink ellen nem vétettem, midőn mult évi erdélyi utazásom közzétételére ez utat választottam.

A mellékelt kimutatásokban egyuttal azon régészeti tárgyak jegyzékét van szerencsém bemutatni, melyeket érintett utazásom közben megszerezni alkalmam volt.

Társulatunk lefolyt három évi tevékenységének, ha tetszik, életének ismertetését társulati titkárunk adni fogja. Ezen titkári jelentéssel tevékenységünk első három évi korszaka bezáródik. Az új korszak előttünk van. Engedjék azon ohajtással fejezni be előadásomat, hogy ez új időszak társulatunkra nézve eredménydusabb legyen, mint a lefolyt három évi időszak volt.

Francovilla és Francohorion.

LÖZSARDT NÁNDORTÓL.

Olvastatott a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat jun. vál. ülésén, 1873.

— Közölve volt a „Tört. Adattár“ 1873. évi jun. jul. havi füzeteiben.

Délmagyarország történelmében némi említésre talál egy Francovilla nevű gyarmat és vidéke, melynek létezete a mily nagy jelentőséggel birt a hajdan korban, ép oly homálylyal van elfödve a jelenben. Francovilla és Francohorion azon sajátságos sorsban részesült, hogy minél jobban iparkodnak vidékünk történetbuvárai levenni róla a majdnem ezeréves fátyolt, annál jobban kuszálják azt össze, olyannyira, hogy mai napság már hollétét sem tudjuk.

Nagy Károly, a frank nemzet hatalmas királya, miután sikerült neki az avarokat minden előbbi szövetségeseiktől elkülöníteni, magának pedig a görög császárság barátságát biztosítani, 792-ben hadat indította a hatalmilag már hanyatlásnak indult avar nép ellen, és összes erejét összeszedvén, három hadsereggel Csehországon, Bajorhonon és Istrián keresztül vonulva, megtámadta az avar birodalmat. Hét évi véres háboru után, fia Pipin, a legdélibb hadosztály vezére, az avarok birodalmának, ez ország harmadfél-százados fenállása után, csakugyan véget vetett. Grisellini állítása szerint, az avarok fékentangtása czéljából a Tisza torkolatánál, Titellel szemközt („gegenüber von Titul“) várat kelle építtetnie, hova frankokat szállított. E vár Francovillának (Frankavilla), a téres vidék pedig, melyen az feküdt, Francohorionnak (Frankarion) neveztetett,¹⁾

Kérdés, hol feküdt Francovilla. hol terjedt el Francohorion?

Midőn Grisellini ezen frank gyarmat keletkezését előadja, elfelejti a forrást megnevezni, melyből meritett, a mit pedig ritkán mulaszt el, némelykor a legcsekélyebb dolgoknál is. Ő csak azt mondja, hogy Francovilla „an der Mündung der Theiss gegenüber von Titul“ feküdt, mit ő határozottsággal a mai ugynevezett Bánságra ért. Még Francohoriont is, melyet különben helyesen a Francovillához tartozott vidéknek mond, ide helyezi, s a későbbi „ducatu Horomiensis-sel azonosítja.

Ő utána indultak többi történetíróink. Nevezetesen Bárány²⁾ annyira megy, miszerint Francovillában szörnyű halállal kimúlt, mert nyom nélkül eltűnt torontáli várat (?) sejdít, melyet aztán a később ke-

¹⁾ Grisellini; Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temesvarer Banats. I. 13. l.

²⁾ Torontál vármegye hajdana. 82. és 84. l.

letkezett olnasi várrá változtat át, úgy hogy Francovilla helyét előbb egy torontáli, ennek helyét azután az olnasi vár foglalta volna el. Mily erős hit szükségeltetik az ily hozzávetések elfogadására!

Értekezésünk czélja Francovilla és Francohorion kérdését lehető biztonsággal megoldani, miután elég érdekesnek tartjuk oly történeti névvel foglalkozni, melyhez egy harmadfélszázadig fenállott, erős birodalom bukásának emléke fűződik, s mely Délmagyarországon egy új ország keletkezésére alkalmat szolgáltatott. Czelunkat azáltal véljük elérhetni, ha a frank avar háboru tényállásából kiindulva, előbb annak színhelyét és történeti eredményét tekintjük meg, azután pedig az ily uton nyert előtételt a ránk hagyományozott egyenes emlékekkel hasonlítjuk össze.

Ami a frank-avar háboru színhelyét illeti, köztudomású, hogy e háború a Duna és Tisza közti síkságon, az avar fő-rhingnél és a khagan székhelyén döntetett el. Eginhardus, Nagy-Károly életirója és kortársa világosan mondja, miszerint Pipin, „Hunnis trans Tiziam fluvium fugatis,“¹⁾ seregével 796-ban a Tisza partjáiig nyomult elő. A rhingek romjain köttetett a béke. Az avarok nagyobb része a csatákban elveszett, és csak kevesen voltak azok, kik Tudun khagannal a győzőnek hódoltak s őt Achenbe kísérték. E háborunak legfontosabb erdménye azonban az lett, hogy az avarok ereje megtörtvén, a szászok, bajorok és frankoknak többé ellen nem szegülhettek, s így N.-Károly világtörténeti monarchiája meg lón alkotva. Tudunnak csak egy kis, igen jelentéktelen terület hagyatott, melyet a király kezéből mint hűbért kapott. A nemzeti megalázás és a frankok durva és gunyos bánásmódja az avarokat egy utolsó lázadásra ingerelte 799-ben, melynek, legyőzése 803-ban, amint végeseménye volt az avar történetnek,²⁾ úgy alkalmat szolgáltatott a Francovilla vár építésére.

Ha fontolóra vesszszük, hogy a frankok hadjárata az avaroknak Duna-Tisza közti fő-rhinghe feldulásával végződén, a Tiszán túlra a mai ugynevezett Bánságba át nem csapott, s az avarok inkább itteni rhingjeik maradványai közt kerestek menhelyet, s 799-ben talán épen innen szították a lázadást, s hogy ennélfogva az ily ellenséges törekvések fékentangására várat kellett építeni: úgy lehetetlen e várat, mely Francovilla nevet viselt másutt, mint a Tisza jobb partján valamely emelkedettebb helyen keresnünk. Tekintve továbbá, miként a titeli felsik mind kiterjedésre, mind magasságra nézve a frankoknak természetes s igen erős fekvésű vár gyanánt szolgálhatott,³⁾ vagy azt kell

¹⁾ Eginhardus ad annum 796. Grisellini után.

²⁾ V. ö. Egyetemes magyar encyclopaedia, IV. 615, 616.

³⁾ Ezen felsik (Plateau) strategiai fontosságát illetőleg lásd Rüstov: Geschichte des ung. Insurrektionskrieges 1848, 1849. I. 79.-Azonkívül v. ö. Grisellini I. 112. l.

mondani, hogy ők az avar förhing feldulása után, noha sem emberi hatalom, sem helyi vagy természeti akadályok útjokat nem állták, az alsó Tiszáig még sem hatoltak, vagy ha idáig eljutottak volna is, a titeli felsik stratégiai fontosságát egészen félreismervén, Francovillát a bácskai lapály valamely más pontján alapították legyen. De mindkét föltevés igen valószínűtlen, s így feljogosít Francovillát okszerűen a titeli felsikon keresni.

Alább látandjuk, hogy itt csakugyan nyomaira akadunk e várnak még ma is.

Ezen Francovillán kívül létezett-e még más ily nevű frank gyarmat, nevezetesen: illeti-e ezen név a szerémi Mangyalos — helyesben Nagy-Olasz — (az oklevelekben Nagioloz) helységét, azt kereken tagadni nem merjük, ámbár nem hiszszük, miután az e névhez tapadt kevés emlék mind a Tisza-torkolati felsikon egykor létezett gyarmatról értelmezhető.

Mily terveket kötött N.-Károly Francovilla alapításához, az azon korbeltől évkönyvekből nem vehető ki. Hogy azonban egyedüli és főcélja lett volna az avar ország újra feltámasztását meggátolni, alig hihető. Mert e cél elérésére sokkal hatályosabb eszköz lett volna a mai Ausztriában rendszeresített keleti márka, mint az ilyen messzire kihelyezett határgrófság (mert egy ilyen székhelyének kell e gyarmatvárat tekintennünk), de másrészt az avar felsőség alatt élt bolgár-szláv törzsek szabadságvágya is, melyek csak nagynehezen türték nyakukon az avar igát. E nép utolsó fölkelése alkalmasint csak ürügyül szolgált, fékentartása csak alkalmul Francovilla alapítására, melynek tulajdonképi rendeltetése egészen más lehetett. Merő sejtelennél többet mondunk, midőn oda nyilatkozunk, miszerint a természetes, nagyobb hadtestek befogadására is alkalmas várat képező francovillai (mai titeli) felsik, támpontul volt kiszemelve egy később tovább vezetendő hadjárat számára, az avar birodalom Dunán- és Tiszán-tuli részeire is. Hogy a Dunán-tuli Szerémség valóban meghódított, tanúsítja Eginhard, ki Nagy-Károly életiratában e tájékról beszélvén említi, hogy a frankok birodalma Dárcziában a Dunán-tuli részekre is kiterjedt. Ezen hódítás alkalmasint csak később, már a 9-dik században (803 után) történt, minthogy az előbbi frank hadjáratok színhelye Pannonia volt, egészen a Tiszáig. Igaz ugyan, hogy e tekintetben Francovilla csak félig teljesítette volna feladatát, miután mint megmutatandjuk, a Tiszán-tuli részeket, a mai ugynev. Bánságot, a frankok soha sem bírták.

De Nagy Károly lángelméje Francovillának talán még más meszebbható szerepet is szánt, melyre nézt csak sejtelmünk lehet ugyan, de e sejtelmünk sem nélkülözi a történeti alapot.

Az avaroknak megtörése után Nagy Károly világtörténeti monarchiája meg volt alkotva, s midőn 800-ban III. Leo pápa a császári koronát fejére tette, ez nemcsak az ujonan született keresztény európai állameszmének volt külső jele, hanem egyszersmind az egész világ előtt hirdette azt, hogy az avarok bukása után nincs már hatalom, mely a nyugati császárnak sikerrel ellentállni képes volna.¹⁾ Ki tudja, vajjon nem ébresztett-e Nagy Károlyban Francovilla alapítása előtt római császárrá történt felavattatása egy a római birodalom egész régi kiterjedésének helyreállítására czélzó tervet, melynek valósítását a könnyen meghódíthatónak gondolt, mert felette gyöngye bizancti trón elnyerésével vélte eszközölhetni. Konstantinápolyban azon korban nemcsak az történt, a mi addig hallatlan volt, hogy egy asszony, Iréne saját nevében uralkodott a római birodalomban, hanem ez asszony egyszersmind szörny is volt, mely saját fiát, a jogszerű Constantin Porphyrogenitus császárt megvakíttatta s a halálnak áldozta. Ily esemény még nem fordult vala elő. Sohasem ismertetett el vagy gyakoroltatott a római birodalomban az asszonyok trónöröklési joga. Ez most oly szokatlan volt, hogy Rómában a közvélemény felháborodott ellene, megürültek mondván a császári trónt, melynek elfoglalására Nagy Károlyt majdnem unszolták.²⁾ A római pápa által megkoronázott frank király az összes ősrómai birodalomnak jogi örököse lett, s hogy ez örökségnek teljes kiterjedésbeni elnyerésére lépések tétettek, bizonyos, miután nemcsak a jeruzsálemi patriarcha ismerte el őt a szent sir fővédnökének, hanem maga Iréne császárné is, mint mondják, kezével kínálta meg. Szabad lesz tehát róla, — ki a szó magasabb értelmében hódító volt — föltenni, hogy erőszakos eszközökre is gondolt, melyek által a bizancti trónt megszerezni és az uralkodó közvéleményt kielégíteni lehetett.

Az erőszak utját egyengetni talán hivatva volt Francovilla. A bizancti hirodalom határa közelében, majdnem hozzáférhetlen positióból az Al-Dunát uralván, vajmi könnyűvé

¹⁾ Egyetemes magyar encyclopaedia i. h.

²⁾ E nézet igazolására hivatkozunk egy majdnem egykorú forrásra, melyben ez áll: „Et quia jam tunc cessabat a parte Graecorum nomen imperatoris et femineum imperium habebant apud se, tum visum est Apostolico Leoni et universis sanctis patribus, qui in ipso concilio aderant, seu reliqui Christiano populo, ut ipsum Carolum regem Francorum imperatorem nominare debuissent, qui ipsam Romam tenebat, ubi semper Caesares sedere soliti erant, seu reliquas sedes, quas ipse per Italiam, seu Galliam, nec non et Germaniam tenebat, quia Deus omnipotens has omnes sedes in ejusdem potestatem dedit; ideo et iustum videbatur, ut ipse cum Dei adjutorio et universo Christiano populo petente ipsum nomen haberet.“ Chronicon Moissiacante anni 801. E szavakkal N.-Károly nyíltan jogszerű örökösnek mondatik az ősrómai birodalomban. V. ö. Sporschil J. Populäre Geschichte der katholischen Kirche. Lipse 1847. II. k. 194. és 195. l.

tehetette a Konstantinápoly ellen megindítandó hadjáratot!

E nézetünk igazolja Francovilla alapításánál a hely megválasztását. Ha egyedüli rendeltetése lett volna az avarok fékentartása, akkor inkább az ország belsejében, a Tisza vidékén kellett volna azt alapítani.

A körülmény, hogy a győztes Pipin az alsó Tiszán megállapodott s Tudun országának Tiszán-tuli részeit diadalittas hadával be nem járta, gyaníttatja velünk, miszerint az itt lakó avar alattvalók, a bolgárszláv törzsek, önmaguk vetvén véget az avar uralomnak, a frankokban természetes szövetségeseket láttak, s a francovillai telepítvény elé nemcsak semmi gátot nem vetének, hanem annak létezésében inkább saját önállóságuk kezdeményét és védbástyáját ismerék föl. S valóban legott a IX. század elején, még Nagy Károly uralkodása korában sikerül Krumusnak (800—815) valamennyi szláv-bolgár törzseket a Tisza és Dniester, a Hámus és Kárpátok közt egy nagy országgá egyesíteni.

Nagy Károly országának felosztásánál a francovillai határgrofság is, mint más frank tartományok, alkalmasint függetleníté magát az anyaországtól, megtartván frank jellegét és nevét. Ez lehet oka, hogy ezentul hallgatnak róla a nyugat évkönyvei. Hogy azonban az anyaországtól elszakadtával nem szűnt meg a frank dicsőség- és talán műveltség hirdetője lenni, kitűnik abból, hogy a görögök e vidéket Francohorion név alatt még sokáig emlegetik. Ugyanis e név alatt mást csakugyan nem érthetni, mint a vidéket, mely Francovilla várához tartozva, a nyugati Európa előtt ily néven volt ismeretes. Mert a görög „horion“ szó határt, véghelyt jelentvén, világos, miszerint Francohorion a frankok határát, véghelyét, vagy végvidékét jelenti. Tudván pedig azt, hogy a hadviselő frankok kelet felé a Tiszánál tovább nem haladtak, és hogy még Nagy Károly idejében a Tiszán-tuli részek Krumus († 815) bolgár király országának alkatrészét képezik: Francohoriont is azon vidéken kell keresnünk, hol Pipin Francovillát építé. Tanusítja ezt Albertus Aquensis, ki határozottan állítja,¹⁾ hogy Francohorionban Francovilla nevű városnak a mai titeli felsikön létezése bebizonyíttatik, ugy könnyű lesz Francohorion hollétét is meghatározni.

Kire bizta Nagy Károly ezen végtartomány védelmezését, arról szintén nem találunk a synchron forrásművekben legesekélyebb adatot is. Ha szabad azonban föltenni, hogy az uralkodó család e véghely birtokában később is, miután az az anyaországtól elvált, fen tudta magát tartani, mely föltevésre azon körülmény jogosít, hogy e vidéket a magyarok által majdnem 100 évvel később történt elfoglalásáig, nagyobb háboru nem érte; ha továbbá személynévből, ugy mint hely- és tájne-

¹⁾ Bárány után lásd: Lucii Johan. D. R. Dalm. et Crot. Schwandtnernél T. II.

vekből is szabad történelmi következtetéseket vonni: úgy alig vélünk tévedni, ha állítjuk, miszerint a fontos francovillai positio az uralkodó házhoz közel álló valamely személyiségre bízott.

Mindenki előtt ismeretes, hogy 888-ban Árpád, a honfoglaló magyarok hős vezére, a Duna-Tisza közt „Salanus“ nevű fejedelemmel találkozott, kit az alpári mezőn véres csatában legyőzött és tartományából kiűzött. Ezen Salanus bolgár fejedelemnek mondatik ugyan, de ez ki nem zárja, hogy azért más nemzetből származhatott. Béla király Névtelen-jének értesítésében ez az egyetlen latin hangzású személynév, mely a Szvatopluk, Zobor, Maróth, Glád stb. tisztán szláv hangzású nevek mellett e vidéken szembetűnik. Nem lehetséges-e, hogy e fejedelem, kiről tudjuk, hogy a titeli felsikon székelt, ugyanott, hol állításunk szerint ama század elején Francovilla alapított, nemzetségéről, melyből származott, neveztetett így; hogy tehát sarjadéka volt a frankok száli törzsének, melyből a frankok királyai vevék eredetüket? „Salanus“ bolgár fejedelem lehetett, a mennyiben bolgár nép felett uralkodott, de származása szerint igen is száli frank, mire neve látszik célozni. Megerősít bennünket e véleményben magas foku hadviselési módszere, melylyel a „dux Salanus“ a többi szláv-oláh vajdák felett kitűnt, s melyre hagyományaink utalni látszanak, midőn az alpári csata esetelésénél ellentétképen kiemelik, miszerint a bolgár segédsapatok, kik Salanus főerejét képezték, a magyarokéhoz hasonló fegyverrel s hasonló módon harcolván, Árpádnak a győzelmét átengedni kénytelenültek; — mintha azt mondanák, hogy az nem történt volna oly hamar, ha Árpád saját magas véleményét Salanus hadviselési módszeréről, annak egész hadseregében valósulva találta volna.¹⁾

Ha a mondottak megítélésénél különösen arra figyelünk, hogy a frank-avar háboru közt, mely Francovilla alapításával végződött, és az alpári csata közt, melyben a „dux Salanus“ legyőzetett, egy egész század sincs; hogy továbbá e fejedelem ugyanazon felsikon székelt, melyen állításunk szerint Pipin seregei táboroztak és a francohorioni határgrófságot rendszeresíték: úgy lehetetlen föl nem ismerni Salanusban az első határgrófnak a frank anyabirodalomtól elpártolt, és a szomszéd Bolgárországgal szövetkezett utódját. — Ő legfőlebb unokája lehetett amannak.

¹⁾ Egylet m. encyclop. IV. 958. — Hogy Árpádnak csakugyan magas fogalmi voltak Salanus hadművelési módszeréről, valamint azon nagy körülménytést föltüntető előkészületekből, melyeket a magyarok Salanus-sali megmérkőzésökre tettek, úgy ama fontos körülményből is következtethető, miszerint Árpád nem tartá ezélszerűnek a hódítandó hon szervezéséről előbb gondoskodni, míg Salanus, kibn főellenségét fölismeré, legyőzve nincs. Csak a „dux Salanus“ legyőzése után tartatott a pusztaszéri szervező gyűlés.

Mily sors érte Francovillát, miután uralkodója legyőzve kiűzetett a honfoglaló magyarok által, csak gyanítani lehet. A virágzó frank várost és várat alkalmasint nem dulá föl a győztes Árpád, mivel azokat országa fontos és erős pontjaiul ismerte föl, a mint más hatalmába került várat sem pusztított el. Habár az alpári catastropha után az önállóságát vesztett Francovilláról a történelem többé mitsem mond, a történelem e hallgatása mégsem vehető siri csendnek.

Fenállott e város még a XIII. században is, és daczára annak, hogy akkor szomoru csapás érte, még sem tűnt el Francohorionból. 1241-ben a Kuthen vezérek legyilkoltatása miatt fellázadt kunok dulák azt föl, midőn kétségbeesetten harczolva, a frank vidéken Bulgáriába költözködtek ki.¹⁾ Azonban a keresztes háboruk korában nem maradhatott ily város e vidéken romban, — és azért kevéssel e gyásznapok után Francovillát ismét említve találjuk, és pedig az akkori műveltség egy gyarmatával t. i. egy zárdával kapcsolatban.

Sz. Ferencz szerzete Magyarországon terjeszkedvén, IX. Gergely pápa, hogy IV. Béla királynak némi kedvezést tegyen, János szerzetest küldé Magyarországba, ki az itteni ferenczes kolostorokat a németektől függetlenítvén és az esztergomi custodiatus alá egyesítvén, a ferenczesek magyar tartományának 1239-ben első főnöke lön, s mint ilyen nagy tiszteletben részesült a magyar kereszténységnél. Ezen Jánosról, kit halála után a katholika egyház a boldogok sorába emelt, Wadding régi iratok nyomán a többi közt azt jegyzé fel, hogy ő halálának napját előre megjövendölte, kijelölvén a helyet is, hová temettetni kíván. A megjövendölt napon csakugyan kimult, és teste szekérre tétetett, de mielőtt a lovak befogattak volna a szekérbe, az magától elindult, és a folyamom keresztül hatolva, a kijelölt francovillai zárdá előtt állt meg.²⁾

Ezen Francovilla hollétét illetőleg szintugy szétágaznak a vélemények, mint a karolingi Francovillát illetőleg. A mint azt némelyek Griselinin nyomán a Bánságba, mások a szerémi Mangjalos helyére tették s így most e név alatt Csevapovics szerint Baját,¹⁾ a diakovári megye névtára szerint²⁾ pedig ismét Mangjalost kellene értenünk. Mind mennyi tévely.

Miként az avar-frank háboru tényállásából kiindulva a történeti összefüggés fonalán a frank gyarmatot másutt, mint a Tisza melletti titeli felsíkon alig kereshetjük, ugy a francovillai zárdá hollétezését ille-

¹⁾ Lásd Bárány: Toront. hajdana 10. l. **) jegyz. és Schwicker: Geschichte des Temeser Bánats 1861, 53. l.

²⁾ Wadding Annal. T. 2. 1287. évnél. — V. ö. Zalka: Szentek élete. I. 285 l.

¹⁾ Recensio Prov. Capistr. 481. l.

²⁾ 1856. 75. l.

tőleg a b. János temetkezéséről szóló tudósítás maga is, ha azt legendaszerű alakjából kibontjuk, a legbiztosabb utmutatást szolgáltatja, mely a IX-ik századbéli emlékekkel egyetemben figyelmünket szintén a titeli felsikra irányozza. Ugyanott, hol a karolingi Francovillát kell keresnünk, és hol nyomát találjuk, ugyanott kell b. János sirját is keresnünk, s annak is ott találjuk nyomát.

B. János legendájában az áll, hogy holtteste lovak nélkül ment át a folyamon s egészen Francovilláig jutott. Ez csak úgy értelmezhető ha a folyam alatt az Esztergom mellett elfolyó Dunát értjük, melynek partján valahol, Esztergomtól lefelé, Francovilla feküdt. Már most, ha mi a francovillai zárdát ugyanoda teszszük, hol Pipin ötödfél század előtt Francovillát a Tisza torkolata táján alapította, t. i. a titeli felsikra: akkor szépen van igazolva az, a mi a legendában áll; mert e felsik a Tisza torkolatánál mocsárok közt emelkedvén, úgy a Duna, mint a Tisza hullámai által mai napig is mosatik, s ha b. János holtteste Esztergomból a Dunára szállítottott, mihez annak közelségénél fogva lovak épen nem szükségeltettek, úgy az továbbá is lovak nélkül a Dunánhajózhatott lefelé egészen Francovilla falai alá,¹⁾ mihez lovak szintén nem szükségeltettek.

Midőn ismételve megjegyztük, miszerint ama vidéken még mai napig nyomai találhatók a régi Francovillának, ne várja senki, hogy valami érdekes romokról vagy egy új régészeti leletről fogunk szólni: az elmúlt századok sulya s az emberi közöny úgy nehezettek e hajdan híres frank gyarmatra, hogy még az időt sem határozhatjuk meg, mikor tűnt az le e vidék történeti egéről.

Csak neve maradt fen, az is eltorzított alakokban.

Ha Titelből Ujvidékre utazunk, egy körülbelől négyszög mértföldnyi területen több igénytelen szerb helységekre találunk, melyek Francovillának megcsonkított nevét tüntetik fel. Van t. i. a többször nevezett titeli felsik nyugati oldalán egy Villova egy Alsó-Kovila, egy Felső-Kovila és egy Kovila-Szt.-Iván, azonkívül még egy (gör. kel.) klostrom Kovila.²⁾

Ki ne ismerne a Kovila nevezetben, — mely ezuttal nemcsak

¹⁾ Minthogy napjainkban épen azon ártér, mely a nevezett felsik és a Duna-Tisza közt elterül, töltések által mentesítették, jó lesz itt constatálni, hogy nagy vízálláskor ezen ártéren még gabona hajók is járhattak.

²⁾ Ezen nevek másképp is iratnak, egymint: Covila, Cobila, Kobila, Kobil, Kovil, valamint az ősi név Griselinél „Frankavilla“-nak is iratik. Mi azonban mind b. János legendája, mind a fenlevő Kovila név, mind a latin szóképzés alapján következetesen „Francovillát“ tartottunk irandónak. Griseliné mappáján a mai Kovila „Hobila“-nak iratik, de hiba lehet, miután a szavoyai Jenő korában, melyben ez a mappa szerkesztett, e helynek neve szintén Cobila volt. Lásd Schwicker 253 l.

helynév, hanem oly gyakori és egymás melletti előfordulása miatt tájnév is, — a hajdani Francovillára?

Azonfelül Kovila-Szt.-Iván-ban ki ne gyanítaná b. Jánosnak, a sz. ferenczrend első magyar tartományi főnökének temetkezési helyét? A mig tehát e helynevek mikénti keletkezéről másképen hitelesen nem értesülünk, addig azt állítjuk, hogy a hajdani Francovilla tükrözik belőlük vissza, melynek vára a titeli felsik nyugati szélén ott állott, hol ma Villova helység létezik. „Francovilla vár“-ából igen könnyen lett a sokkal rövidebb és a szerb lakosságnál szokásosabb és kiejthetőbb „Vilova.“ Kovila-Szt.-Iván pedig b. János (szerbül Iván) sirjának köszönheti nevét, kiről tudjuk, hogy Francovillában temetkezett.¹⁾

Érezzük a felelősséget, melyet magunkra vállalunk, midőn e tárgyra nézve az eddigi véleményekkel ellentétben új nézetnek vitatunk jogosultságot, s azért szükségesnek tartjuk ennek további támogatására az ellenvéleményeket sorban kissé bonezkés alá venni.

Csevápovics alkalmasint azon alap gondolatból indult ki, hogy a Ferenczrend első magyar főnöke csak ferenczrendi zárdában temetkezhetett, s azért a legrégebb ferenczrendi zárdák közt tekintett körül, ha vajjon melyik lenne a francovillai. S így Baját vélte e név alatt rejtőzni, mint a mely Esztergom alatt a Duna mellett fekszik. De eltekintve attól, hogy Csevápovics eljárása mellett semmi történeti adat nem szól, nézete még a IX-ik századbéli, a Tiszavidékre utaló tudósításokkal (Griselinivel) sem egyeztethető meg, hacsak két Francovillának létezését nem akarjuk fölvenni. János atyának fontos okai lehetnek, melyeknél fogva ő inkább a francovillai zárdában kívánt örök nyugalomra tétetni, habár e zárda talán nem tartozott is az ő rendjéhez. Tudnunk kell ugyanis, hogy ő állítólag III. Fülöp francia király vérszerinti testvére volt, s Frankországból származott. A keresztes háborúk alkalmával, melyek többnyire az Al-Dunán át indítottak a szentföldre, kétségkívül ismét föléledt e távol vidéken lévő frank város hire az európai nyugaton, annál inkább, ha felteszszük, hogy földi zarándokok számára itt is zárda alapítatotott, — minek következménye okvetetlenül az lett, hogy Francovillában újból számos frank telepedett le. Lehetetlen, hogy minderről b. Jánosnak tudomása nem lett volna. Ha pedig tudomása volt, ki roszálná, ha ő inkább francovillai földieit közt akart örök nyugalomra tétetni, mint

¹⁾ A francovillai város alkalmasint a vár alján ama lapályon terjedt el, mely terjedelmes felszízetként a körüllevő mocsárok közé nyújtózkodik, olyképen, hogy a mai Kovila nevű helységek a városhoz tartozott terület határain belül fekéldhetnek, mert nem hihető, hogy az aránylag mégis csekély terjedésű s mindenünnen mocsárok által határolt földdarabban a nevezetes és virágzó várossal hajdan más helység is osztozkodott volna. Továbbá ha Kovila-Szt.-Iván csakugyan b. János sirja körül keletkezett, akkor a francovillai zárda a várostól nyugat felé annak területén létezett.

idegenek közt, saját rendjének valamely zárdájában? Nem szükséges tehát, hogy Francovillát ama helységekben keressük, hol akkori időben ferenczrendi zárdák léteztek.

A mi a szerémi Mangjalost (Mitrovicz közelében) illeti, nem sikerült tárgyunkhoz való viszonyát tüzetesebben kipuhatolni. De ha ott létezett is egy Francovilla, — a mit miután Bárány azt elhiszi, mi sem akarunk tagadni, habár létezésén kételkedünk,¹⁾ akkor azon Francovilla nem lehetett sem a Karolingi sem a XIII-ik századbéli, melyben b. János temetkezett. A karolingi nem, mivel ez Griselini szerint a Tisza-torkolatnál feküdt, és főhelye volt Francohorionnak, mire Mangjalos, hol alig volt vár, azon körülménynél fogva sem volt alkalmas, mivel a tortomány határszélén feküdt, melyen tul ellenséges szomszédok laktak; de a XIII-ik századbéli Francovilla sem lehetett itt, mivel oda b. János holtteste lovak nélkül alig juthatott. Mangjalos alkalmasint úgy kapott szerepet a történelemben, hogy sokan, s így a diakovári schematismus is Francohoriont csak a Duna-Száva közé szorították, a mint azt mások Griselini nyomán a Bányába tették. Pedig az egyik eljárás oly hibás, mint a másik. Bárány, nem tudni, mi adat nyomán Felső-Magyarországba helyezi azon Francovillát, melyet 1241-ben a kunok feldúltak.²⁾ De köztudomásu dolog, hogy a kun lázadás színhelye a magyar alföld volt, melyen számos kun telepek léteztek, hogy továbbá a kunok menekülése Bolgáriába Francohorionon keresztül dulás és pusztitással történt, hogy végre e Francohorionban Albertus Aquensis állítása és Griselini tudósítása szerint valóban egy Francovilla nevü város létezett. Minek keressük tehát a kunok által földült várost Felső-Magyarországban?

Ámde elértünk a „fortissimus virorum“-hoz, kinek a karolingi Frankovillát illetőleg mindent köszönünk, ki személyesen járt e vidékünkön, s a legnagyobb szorgalommal gyűjté az adatokat munkájához. S ime Griselini leginkább szól véleményünk mellett, ő fenszóval megerősíti azt. Ugyanis mi azt tartjuk, hogy bárhonnét meritette is tudósítását, ezt helyesen adta vissza, s csak egyedül ő maga értette azt roszul. Ő arról tudósít minket, hogy Francovilla nevü vár a Tisza torkolatánál. Titul átellenében építettett. Már pedig azt senki sem tagadhatja, hogy a mai Villova és Kovila helységek tájékán a Tisza hullámai a Dunáéival összezsapdosnak. De Villova a mai Titel átellenében is fekszik, csakhogy nem, mint Griselini alkalmasint a latin forrás „e regione,“ vagy „ex adverso,“ kifejezését vevé, a Tisza másik partján, sem a Duna másik partján, ha nem a sokszor nevezett, délkeletről éjszaknyu-

¹⁾ Ős neve az oklevelekben — Nagiolsz — inkább olasz mint frank eredetre enged következtetni.

²⁾ I. h. l. 10 l.

gatra elnyuló, körönded alakú (elipsen förmig) felsik másik végén, melynek innenső végén Titel van.

Látjuk tehát, hogy állításunkat semmi sem czáfolja meg, sőt inkább, hogy az különös világot vet az ellenkező nézetekre, melyek részint tarthatlanokká lettek, részint pedig, mint Grisellini tudósítása, helyreigazítottak.

Ámde, ha a mai Kovila vidékén feküdt a hajdani Francovilla, a francohorioni tartománynak központja, mennyire téved Grisellini, midőn Francohoriont még legott a kilencedik században átváltoztatja a „ducatu Horomiensis“-sé! Ha a frank végvidék valaha politiko-territoriális egyedlényt képezett, úgy az csak akkor történhetett, midőn Francovillában még az eredeti frank határgrófok uralkodtak. De azoknak székhelye, mint azt lehető biztonsággal kimutattuk, a Tisza jobb partján feküdt; a baloldalon pedig legott a IX-ik század elején Krumus alapítja meg a bolgárok függetlenségét, miután a frankok e folyót át nem lépték. Ama század elején tehát a Tisza képezte a határt Bolgárország és a frank terület közt, s azért egy bánági Francohorionról szó sem lehet. De később sem igen terjesztheték a frank vitézek hatalmukat a horomi vidékre, mert nekik is, mint a szomszéd bolgár fejedelmeknek, ugyanazon politikai küllellenségeik lévén, egymás barátságára és állandó szövetségére voltak utalva, hogy a Dunántul részint a bizanci császárság, részint az önállóság és kiterjedés után törekvő Szerbia részéről fenyegető veszélyeket elháríthassák, szövetségeseikről pedig fel nem tehető, hogy az egyik a másiknak birtokába markolt volna. Tudjuk továbbá, hogy ama század végén, a magyarok bevándorlásakor, más fejedelem uralkodott a Tiszán innen a titeli felsikon, s más a Tiszán túl Kevében. Azonfelül, ha a karolingi frankvidék csakugyan a „Ducatus Horomiensis“-be olvadt volna, hogyan lehetne még a XII-ik században a görög-magyar háborúk alkalmával a francohorioni vidékről, s pedig mint Horomtól megkülönböztetett vidékről szó? Hogyan a XIII-ik században a IV. Béla alatti kunlázadás alkalmával, ugyanazon korszakban, midőn Francovilla, daczára hogy a felbőszült kunok földultak, új lendületet nyert olyannyira, hogy a frank eredetű János szerzetes főnököt is áhítatra lelkesíté maga iránt?

Ha a bánági részek valaha Francohorionhoz tartoztak, azok alatt legfőleg ama posványok és ingoványok értendők, melyek a Tiszamentében egészen le a Temes torkolatáig terjedvén, az épen nevezett folyó által határoltatnak, mert a száli fejedelem — dux Salanus — korában, annak kortársa Glád, a Temes homokrévénél saját tartományát, vagy talán épen annak határait védelmezi a magyarok ellen. A frank vidéket alkotó főrészek, mint történelmi okokból következtettük, és némi pozitív bizonyítékokkal megmutathatjuk, a Tisza-torkolat felőli Al-Dunának mindkét partján, a mai Bácskában és Szerémségben egészen le a Száva folyóig terjeszked-

tek. Hogy a mai Bácska Francohorion alkatrésze volt, azt Francovilla város holfekvését ismervén, újból is bizonyítani fölösleges volna. De a Szerémségnek is Francohorionhoz kellett tartozni, ha azt nem akarjuk vitatni, hogy a francovillai uralkodók egy idegen, ellenséges érdekektől vezérelt országnak terjeszkedését egészen székhelyök faláig eltűrték. A történelen tanúsága szerint t. i. azon időben, melyben a nagy Bolgárország alakult, a Száva jobb partján Szerbia is, mint külön ország tűnik fel, és nem siker nélkül védelmezi szabadságát a hatalmas bolgárok ellen. Ha akkor a francovillai határgrófok a Duna és Száva közti területet el nem foglalják, annak okvetetlenül szerb kézre kellett volna kerülni, s ez esetben a szerb terület egészen a Dunáig, hol a francovillai székhely létezett, kiterjedt volna. Nem tehetjük fel, hogy a frank vitézek, kik mint az avar ország hódítói annak Dunán-tuli részeire még jogi igényt is tarthatának, az ily terjeszkedést könnyen eltűrték volna. S hogy valóban nem tűrték el, már azon tényből is kiderül, miszerint a „dux Salanus“ székhelye biztosabb védelmezésére, melyhez leginkább vizen a Tisza-torkolaton át lehetett hozzáférni, e folyótorkolat átellenében a róla nevezett Szalankamen várát építé, mely vár nemcsak elzárta a Tiszát, hanem kulcsot is képezett a Duna-Száva közti gazdag vidék birtokához. Egyébiránt Nagy Károly életirója is említi, mint fentebb megjegyeztük, hogy a frankok birodalma Dáziában nemcsak a Dunán innen, de azon túl is kiterjedt, mely egész tartomány, mint Nicetas mondja, a görögöktől Francohorionnak neveztetett.¹⁾

Ezt szemelőtt tartva, könnyen magyarázható, mikép fordulhatott meg még XII-ik és XIII-ik században az Al-Dunán Francohorion nevezete. Egyszerűen azért, mivel az soha sem változott át a „Ducatus Horomien-sis“-sé, hanem létezett ott, hol a keresztes háboruk korszakában Com-nenus hadseregei, és a nyugat Európából a Szentföldre sereglő kesztesek találák.

Clio ajkainak hallgatása daczára Francohorionnak a természet által ajánlott határszéleit ekkép lehetne meghatározni: kelet felől a Tisza és Duna (vagy alsó Temes), dél felől a Száva, nyugat felől ismét a Duna mely folyamnak Dráva-Tisza közti része a tartományt középen átszélte. Szomszédországai pedig következők voltak: Éjszokról, hol természetes határa nem volt, a nagy Morvaország, keletről a bolgár birodalom, délről Szerbia, nyugaton pedig összefüggött a pannoniai frank tartományokkal.

Előadtunk e helyi kérdés megfejtésére mindent, mit Francovilla történetéről ránk hagyományoztak. Csak fájlalni lehet, hogy oly nevezetes helyről többet nem tudunk. Mikép és mikor tünt el a hajdan e városa

¹⁾ Lásd Lucii Johan. de R. Dalm. et Croat. p. 83., 87., 205. — Schwandtner-nél. T. III.

és vára Dél-Magyarország történeti egéről, alkalmasiut örök titok marandand. Lehetséges azonban, hogy a keresztháboruk megszűnése után lassu és azért senki által észre nem vett halállal mult ki, miután fekvésénél fogva már a XII-ik században virágzásnak indult szomszéd Titel fénykörébe esvén, s egész veszteségét annak átengedni kénytelenülvén, saját diessugarai mindinkább halaványultak. De emlékezetes nevét a Villova és Kovila helységek még a török uralom alatt is némileg megőrizték.

TÁRCSA.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése márczius 31.

Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Ardeleán György, Barách József, kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Miletz János, Péch József, Rác Athanáz, kir. tanácsos.

Az elnöki megnyitó után a mult havi vál. ülés jegyzőkönyve felolvastatik és hitelesítettik, azután tárgyalásra felvételnek a társulat részére időközben érkezett iratok, s megtekintetnek a beérkezett adományok és szerzemények. Elsőben is Pulszky F., congressusi elnök, és dr. Rómer Fl., congr. főtitkár aláírásával ellátott körölvény olvastatik fel, melyben fölhivatnak a magyarhoni régészeti társulatok és a régészet barátjai, hogy az 1876. évi „őstörténelmi és embertani congressus“ iránt mennél melegebb rokonszenvet és serény közreműködést tanusítsanak, hogy így a külföld előtt e téren eddig szerzett jó hirnevünket megállapítsuk, és még inkább gyarapítsuk.

A választmány teljes részvétellel kísérte a felhívást, de mielőtt annak érdemleges tárgyalásába bocsátkoznék, egy e végből választott négyes tagu albizottságnak véleményét elvárja, mely is a jövő választmányi ülésen teendő jelentésében a felvetett pontokra, illetőleg kérdésekre nézve a társulat álláspontját a congressus iránt körvonalozni, s arról a választmány utólagos helybenhagyásával a congressus elnökét értesíteni fogja.

Fölovastatik továbbá Schauer Adolf beküldött munkálata a békésmegyei Gyulavárról, melyet szerző főleg azért küldött be a társulatnak, hogy ez az általa tett tapasztalat nyomán a kutatásokat tovább folytassa. Ő ugyanis többször hallotta említett, hogy Gyulán a b. Wenckheimféle kastély területén egy ősrégi kutnak oldalán terjedelmes üreg van, melyről a nép babonás dolgokat mesél. Meg akarván személyesen győződni a dolog mibenlétéről, a kut mélyébe ereszkedett, s abban csakugyan egy két öl hosszú és egy öl széles sütökemenceze alakú, kövel kirakott üregre akadt, további buvárlásra azonban: egy belebb vezető elfedett nyílás kipuhatólására eszközök hiánya miatt nem vállalkozhatott. Fölhivja tehát a társulatot e tekintetben teendő további kutatásra.

A választmány érdekléssel hallgatta végig a felolvasott munkát, s beküldő urnak jegyzőkönyvileg köszönetet szavazott. Minthogy azonban Békés-Gyulán szintén működik egy „régészeti és közművelődési egyesület“, azért is a választmány a munkát ezen egyesületnek átküldeni elhatározta.

Ezután bemutatja a titkár a társulat által kiadott „Történelmi és régészeti értesítő“ II. (ápril) füzetét, és Grässe, a könyvtár részére megszerzett „Numismatikáját,“ melyek a társulati könyvtárban elhelyezendőnek rendeltettek.

Köszönetet szavazott a választmány Sztuiber József orsovai főtanító urnak a 28 db. régi, főképp romai ezüst és rézéremért és apróbb tárgyakért, és Fekete Boldizsár, m. k. törv. irnok urnak a két db romai ezüstéremért, melyeket a társulati muzeumnak adományozni szíveskedtek.

Erre Odor Samu pénztárnok ur terjesztette elő jelentését a bevételek és kiadásokról melyből végeredményül kitűnt, hogy 726 frt. 86 kr. áll készletben folyó kiadásokra.

Az értekezést: „Zimony város történetének legérdekesebb részletei a mohácsi vésztől újabb időkig“ Ardeleán Gy. vál. tag ur olvasta fel általános érdeklődés között.

Az értekezést folytatása a febr. havi vál. ülésen felolvasott munkálatnak; benne érdekes képe tükröződik vissza a nyilvános és házi viszonyoknak a mohácsi vészt közvetlenül követő török uralom idejéből. Előadja továbbá, hogy Zimony hadászatiilag kedvező fekvésénél fogva mennyi és mily kimenetelű háborúknak volt színhelye az 1688—1807 időszakban. Politikai jelentősége pedig azon körülményből is kiviláglik, hogy II. József császár, I. Ferencz király, s jelenleg dicsően uralkodó I. Ferencz József királyunk magas látogatásaikkal kitüntették. A mi újabb időben a város esinősodására és művelődésére befolyással volt, azt az értekezés részletes és élvezetes modorban adja elő. — A tanulságos munkát iránt a választmány teljes elismerést nyilvánította.

Ezután a választmány a főnebbi albizottságot a f. é. május havában megtartandó közgyűlés programjának összeállítására fölkérte. Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés ápril 17.

Elnök: Ormós Zsigmond ő mltga.

Jelen vannak a választmányból: Preyer János, alelnök, Janky Károly, titkár, Odor Samu, pénztárnok, Barácz József, kir. tanácsos, dr. Coda Sándor, Dobó László, Miletz János, Rácz Athanáz, kir. tanácsos. És egy két társulati tag.

Elnök ő méltósága megnyitván az ülést, a múlt havi választmányi ülés jegyzőkönyve felolvasatott és hitelesített, azután az állandó albizottság, melyet a választmány a múlt ülésen a congressus és a f. é. május havi társulati nagygyűlés tárgyában kiküldött, terjesztette elő jelentését. A jelentésből felemlítésre méltónak találjuk, ami következik:

„Az országos körövény, melyet Pulszky Ferencz congressusi elnök és dr. Rómer Flóris congr. főtítkár urak minden hazai régészeti társulathoz és ügybuzgó régiség gyűjtőkhöz megküldöttek, hogy serény tevékenységre szólítsák fel ezeket a congressus érdekeinek támogatására, főleg pedig a vidéken felmerült történelem előtti leletek, és ezek szaktérképekre felvett helyeinek beküldésére, mint mely által eleddig a külföld

szemében általánosan kivított tudományos reputációnknak adjuk meg kézzel fogható bizonyítékát, az albizottság véleménye szerint annyiival inkább kell, hogy örvendetes viszhangra találjon a délmagyarországi történelmi és régészeti társulatnál, minthogy az albizottság határozottan meg van győződve, miszerint esakis vállvetett buzgalom képes megfelelni e tekintetben a méltányos igényeknek, s óhajítja ennél fogva, hogy a társulat működő tényezőként vegyen részt nevezett congressuson.

Ha nem lesz is képes a társulat megfelelni mindazon kívánatoknak, melyek pontonként a felhívásban elősoroltatnak, mégis azon jó reményben, hogy a társulat a kitűzött határidő alatt a követelményekhez hiven sikeres ásatásokat eszközölhet, hogy az eddig kéznél levő tárgyak lelhelyeinek szaktérképét benyújthatja, különösen pedig, hogy elnök ő mltgát a társulat congressusi képviselőjéül megnyerheti, mint kinek gazdag gyűjteményében épen a kívánt történelem előtti korból e vidéknek gyönyörű példányai foglaltatnak: minden esetre nem utolsó tényező lesz társulatunk az érintett congressuson. Miben midőn az albizottság jelentését röviden körvonalozza, Pulszky Ferencz congressusi elnök urat ugyanezen értelemben értesíteni ajánlja.“

A választmány helyesléssel fogadta a jelentést. A társulatot a congressuson elnök ő mltga fogja képviselni, ki is azon óhaját fejezi ki, hogy a titkár és a muzeumőr is hozzá esatlakozzanak, és az előleges mukálatokban, mint az igényelt szaktérkép számára a régészeti tárgyak lelhelyeinek kijelölésében stb. segédkezzenek, kik is a szives felhívásnak teljes készséggel engedve odaműködni ígérkeznek, hogy a társulat eddig szerzett jó hírve a congressusi részvevés által is mennél inkább gyarapodjék. Miről a congressusi elnök értesítettetni fog.

Ugyanazon albizottságnak a májusi nagygyűlés tárgyában tett jelentéséből kiemelendőnek tartjuk, hogy az a választmány helyeslésével az eddig alkalmazásban volt program szerint fog rendeztetni. A nagygyűlés május havában fog megtartatni, összhangzó megállapodással azon napon, melyen a helybeli „magyar dalkör“ első hangversenyét adandja. Miről előleges hirdetmény és a napi lapok által értesül a t. cz. közönség.

Odor Samu pénztárnok ur jelentéséből kiderült, hogy a társulati pénztárban 674 frt. 86 kr. készlet vagyon folyó kiadásokra.

Preyer János, Schopf Antal és Janky Károly urak a közelgő nagygyűlés alkalmából számvizsgálókul kiküldettek.

Ezután Preyer János alelnök ur kéretett fel: „Tollrajzok az éjszak-amerikai forradalomról“ czimű értékezésének felolvasására, melynek értelmes előadásával szerző a figyelmet mindvégig lekötötte, és többszörösen megéjleneztetvén, jeles munkálata a választmány határozatából a társulati „Értesítő“-ben lát napvilágot.

Elnök ő mltga három darab régészeti okmányt mutatott be a választmánynak, melyek a budapesti postán névtelenül feladva, f. hó elején küldettek be. Az egyik 1614. évben magyar nyelven irt bizonyítvány, Kurtton keltezve; a másik 1729. évből Ördöge községének dézsmálásról szóló jegyzéke, a dézsmával tartozó felek neveivel és a hátralékban levő gabonaneműek mennyiségével; a harmadik 1753. évből követelésekre vonatkozó három följegyzés.

Minnek bemutatásáért a választmány köszönetet szavazván, az ülés véget ért.

A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat negyedik évi közgyűlése május 26-án, 1875.

A biztos léptekkel előhaladó tudományos törekvésnek magával ragadó példáját láttuk a társulat negyedik évi közgyűlésén. Mindig is örömmel fel-dobog kebelünk, ha intézményeket, melyek közművelődésünk érdekét elő-mozdítják, nemes pártolásban és ügybuzgó támogatásban részesíteni szem-lélünk. Ebben látjuk ugyanis nemzeti fenmaradásunk legbiztosabb garantiáját, mert írva vagyon, hogy: elvész a nép, mely tudomány nélkül való.

A vármegyeház diszterme a nagyszámu társulati tagok megjelenésé-vel kedvező képét tüntette fel az egy célra törekvők lelkesedésének, mely hangos éljenekben tört ki, midőn a társulat elnöke, Ormós Zsigmond ő méltósága a terembe lépvén, az elnöki széket elfoglalta.

A közgyűlést ő méltósága a főnebb közlött és zajos éljenekkel kísért beszéddel nyitotta meg. (109. l.)

Ezután elnök ő méltósága a közgyűlés elé terjesztette a távolból ér-kezett üdvözlő táviratokat, mint a vasmegyei régészeti egyletét, Varga, Boleszny és Balás Fr. vál. tag urakét, mire a közgyűlés szives kö-szönetének adott kifejezést. — Lelkes szavakkal adta elő továbbá elnök ő méltósága, hogy hálás tisztelettel és hazafiúi elismeréssel tartozunk azon férfiak iránt, kik a hazában, mint a történelem és régészet apostolai, erélyvel és sikerrel fáradoznak, minek értelmében tett indítványra: Pulszky Ferencz, magyar nemzeti muzeumi igazgató ur, Szabó Imre, szombat-helyi püspök ur, a vasmegyei régészeti egylet elnöke és Göndöcs Benedek, apátplébános ur, a békésmegyei régészeti és közművelődési egylet elnöke, a közgyűlés által közfelkiáltással egyhangulag a társulat tisztelet-beli tagjává megválasztattak.

A tárgysorozat szerint azután Janky Károly titkár terjesztette elő jelentését a társulat szellemi mozzanatairól a lefolyt évben:

Méltóságos elnök ur!

Tisztelt társaság!

Hivatalos kötelességem hozza magával, hogy egy általános pillantást vetve társulati életünk imént lefolyt évének szellemi mozgalmaira, azt hi-mes szavak nélkül, csupán az egyszerű tények elősorolásával terjeszszem elő a t. társaságnak. Könnyűvé és kellemessé teszi nekem e foglalkozást a t. társaságnak mult évi május havában tartott közgyűlésén valóságba át-ment azon elhatározása, miszerint a társulat kebelében felmerült minden rendű életjelenségek egy időszakonkint megjelenő „Ertesítő“-be felvétesse-nek, és ez által nyilvánra hozassanak. A t. társulati tagok kezén forgó „Ertesítő“ két füzetek, mely köztudomás szerint negyedévenkint három-három ives füzetekben tétetik közzé, különböző időbeli értekezéseket hoz, s gyűjteménye lesz idővel a társulat minden szellemi vívmányainak. — Örömmel jelenthetem a t. társaságnak, hogy az „Ertesítő“-ben kifejezést nyert felhívások nem maradtak a siker minden jutalma nélkül, s ha a szel-lemi támogatás nem vala is eddig oly mérvű, mint a melyet a nemes ügy méltán megérdemel, annak oka bizonyára nem annyira az érdektelekség, mint inkább a tulszerénység felülkerekedésében keresendő. Mert vannak, t. társaság, és pedig nem kevesen mai napig is, kik különösen a régé-szetet, mint elvont tudományt tekintik, s magas szempontjukból itélve fe-ledik, hogy anyag- és adatgyűjtés nélkül a tudományt gyarapítani, annak itt-ott fennlevő hézagait új találmányok nélkül kitölteni, s ami abban

hiányos vagy hibásnak mutatkozik, azt mennél több analog esetnek feltüntetése nélkül kijavítani majdnem lehetetlen. Pedig épen ezen irányban működni vannak hivatva a vidéki tudományos társulatok, s ki sem kötheti létük feltételeül, hogy egy Mommsen, Lubbock vagy Overbeck és más kitűnő szakférfiak műveivel versenyre keljenek.

Vannak társulati életünk lefolyt évében oly jelenségek is, melyek a körülmények beszámításával körültekintőt megnyugtathatják, s ugy a történelem, mint a régészet mezején tett tarlózatok és ismertetések által a hazai művelődés ügyének nem jelentéktelen tényezőül tekintethetnek. Mert, hogy havi választmányi üléseinken a rendszerint felolvasott értekezések mellett vidékünket érdeklő régészeti tárgyakat több ízben azoknak tüzetes leírásával bemutattunk, hogy némely romban heverő ősi épületmaradványnak területi fekvését mérnökileg felvettük, és azok hajdani rendeltetését meghatározni iparkodtunk, hogy a régi iratok és okmányok megőrzése és figyelembe vétele iránt szóval és tettel sikeresen buzditottunk, arról tanúságot szolgáltatnak „Értesítő“-nk lapjai, melyeken az értekezések egyelőre rövid vázlatban adva, egy régi szerb kolostor (a mai Brakony) s az új Moldova közelében levő ősi romok alaprajza tárgyilagosan leírva, s a dentai okmányok tárgyában választmányi kiküldetés folytán véleményes jelentés előterjesztése olvasható.

Romai feliratos emlékköveinket kettővel gyarapítottuk s azoknak leírását alkalmilag a társulati „Értesítő“-ben be is mutattuk. Az egyik Karánsebesről származott ide, s feliratával Karánsebest, mint a hajdani municipium Tibiscumot látszik jelenteni; a másik pedig Slatináról eredt, s szakférfiak által nevezetes monumentális példányul van elismerve; közölve lőn továbbá még a dentai emlékkő leírása, mely ugyan még nincs a társulat birtokában, de kedvező alkalommal átszállítása kilátásba van helyezve.

Nem hagytuk figyelmen kívül a régi pecséteteket sem, mint melyek nem ritkán nevezetes történeti események megvilágosítására szolgálnak. Bemutatóva lőnek választmányi ülésünkön a fennebb említett (Brakony) szerb kolostor 1735-diki pecsétviasz lenyomata, Lugos városáé pedig az 1717. évből, mely utóbbinak vésetét a társulati „Értesítő“ szakavatottan ismerteti.

Régiségi szertárunk a lefolyt évben a következő tárgyakkal gyarapodott, ugyanis 157 darab régibb és újabbkori különböző nemzetiségű, nagyobb részt romai ezüst és rézérmekekkel, 1 darab Rákóczi-arannyal, 1 angol és 2 szerb és 1 pápai fémerrel. Két — egy 10 és egy kétforintos, — úgynevezett fekete bankjeggyel. Ezenkívül még 9 darab különféle értéket képviselő magyar bankjeggyel. Továbbá három darab romai téglával Szőrénytoronyból, melyeknek ketteje koporsó oldalát képezte, a harmadik pedig pereménél fogva házfedő téglá lehetett. És még egy kalapácsidomu vasdarabbal Selmecz tájékáról, melyről, amint mondják, szikla-repsző volt, mikor még a löpor fel nem találtatott.

Könyv- és irattárunk is szaporodott néhány értékes példánnyal, melyek másutt név szerint felemlítve lévén, imitt ezt csak érinteni elégségesnek tartom. Az 1848-diki különféle proclamációk, mint szives ajándék, szintén a könyvtár tartalmához járultak.

A negyedévenként 300 nyomtatott „Értesítő“-ből fenmaradt példányok a titkári irodában vannak letéteményezve. Vannak csere példányaink

is, mint a magyar tud. akadémia által kiadott „Archaeologiai Értesítő“; továbbá az erdélyi muzeumegylet szakközlönye; a biharmegyei régészeti egylet közlönye; a „Székesfehérvár és vidéke“ ismeretterjesztő lap.

Szándékosan mellőztem eddig, t. társaság, nevöket felemliteni azon t. tagtársaknak és jötevőknek, kik a társulat iránt melegen érdeklödvé, annak gyűjteményét becses adományokkal gazdagíták, nehogy szerénységöket azzal talán megsértsem. Most azonban, midön a munkálatok sorát adom, melyek megtartott üléseinken bemutatva és felolvasva voltak, s a tisztelet adóját rovom le e munkások iránt, kik szellemi termékeikkel társulati életünknek üdéséget és tekintélyt szerezni sziveskedtek, a t. társaság előtt névszerint kell feltüntetnem a férfiakat, hogy nyilvánuljon irántuk mindnyájunk elismerése és tisztelete ezen ünnepélyes alkalommal is.

Mult évi közgyűlésünk után a választmányi ülésen felolvasók sorában elsöben is Miletz János vál. tag urnak nevével találkoznak, ki amellet, hogy két izben alkalmoszerüen a szerb telepítések történetét vázlatosan ismertette és a Paulison (Aradm.) eszközlött ásatás alkalmából a Délmagyarországon eddig napfényre jutott ösi pogánysirok leírását a bennök talált eszközök és disztiményekkel előadta, „Temesvár hadászati jelentőségéről a legrégibb idöktöl I. Mátyás király haláláig“ gazdag adatgyűjteményvel és alapos szakismerettel kétszer terjedelmesen értekezett. — Egyik választmányi ülésünkön Csorba Akos vál. tag ur olvasott fel részletet, sajátos könnyüd modorával, kéziratban levö nagyobb terjedelmü munkájából ezen czimen: „Vinga város iskoláinak történelmi kifejlödéséről.“ — Október havában fáradhatlan buzgó elnökünk ö mltgának „Visszaemlékezését Kölcsey Ferenczre“ meleg honfiai érzelmekkel hallgattuk, s örömmel teltünk el a gondolattal, hogy mig az elköltözött korának és hazája jelesinek szeretetét vitte sirjába, addig saját szavaival ellenkezőleg, nem tün-tek el a nép emberei közül azok, kik róla megemlékezzenek. — Egy alkalommal Varga Ferencz vál. tag ur részesített bennünket kiváló szellemi élvezetben, midön „A csak imént eltörölt cözéhrendszeröl“ eredeti okmányokkal támogatott értekezését ékes felolvasással bemutatta. — Máskor pedig Iványi István tagtársunk: „Lugos és Karánsebes történetét az 1604. évtöl az 1658-dikig“ a kutfök szorgalmas és tüzetes felhasználásával oly lelkesedéssel vázolta, amint azt a jól felfogott honszeretet sugallata parancsolja. — Leghitelesebb adatok alapján összeállított és széles körü történelmi tájékozást tanusító értekezésből ismertük meg „Zimony város történetének legérdekesebb részleteit“, mint a Kümmer-féle gyűjteményből a társulat irattárában lappangott figyelmet érdemöl monografiát. — A legutöbbi v. ülésen pedig a történetirodalmi téren jeles Preyer J. alelnök ur az események lánczolatosszefüggésében világosan értekezett „Az észak amerikai forradalomról“, s ennek az ujabbkori müvelödésre hathatós befolyását kétségbevonhatlan tényekkel bebizonyította.

Es így eljutottám, t. társaság, mai közgyűlésünk tárgysorozatához. Értekezésül Zeh Ferencz vál. tag ur: „A magyarhoni müvészetek állapotát I. Mátyás királyunk idejéböl“ fogja bemutatni, Iványi István tagtárs ur pedig: „Lugos és Karánsebes történetét a két Zápolya alatt 1527—1571.“ vagyis a már fentebb érintett letárgyalt résznek előzményeit.

Visszapillantván e szerint lefolyt évi munkásságunkra és azt a t. társaság, valamint az igen tisztelt részvevö közönség előtt feltárván, jövöre nézve is hazafiai kérelemmel fordulok az érdeklettekhez becses támogatá-

sért. Erre kért fel mindnyájunkat, kik hazai jó hírnevünknt szeretjük, egy országos körözüény is, hogy a jövő év augusztus havábnn Budapesten az „őstörténelmi és embertani congressust“ tevékeny részvevésünkkel mi is támogassuk. Hogy e tekintetben e vidékben már eddig is tett fáradozások nem épen sikertelenek, arról meggyőzőnek bennünket elnök ő méltóságának e nembe tartozó gyűjteménye, és azon őskori állatfog, melyet Hantlő Lajos főreált igazg. ur a csernegyházi kavicstalajból előttünk e teremben bemutatott. Ha mi e felhívásnak ugy általános hazai, mint társulati szempontból is megfelní óhajtunk, — amint hogy ez érdekekben legutóbbi ápril havi vál. ülésünkön lelkes szavak visszhangzottak, s tevékeny részvevés által a központi bizottság támogatása határozatilag kimondatott, — akkor, t. társaság — minthogy a történelem előtti időből kevés lelettel dicsekedhetünk, — elkerülhetlenül ásatásokat kell eszközöletnünk, melyek tetemes kiadást vevén igénybe, a biztos siker iránt csakis a tagilletmények pontos beszołgáltatása mellett lehet kilátásunk, mit a fontos ügy érdekében szives kérelemmel ezennel felemlíteni el nem mulaszthattam.

Őszinte óhajtásom, hogy a társulat lelkes pártfogói és munkásai napról napra szaporodjanak, s hogy ő méltósága, fáradhatlan buzgó elnökünk, a társulat felvirágoztatására meg igen-igen sokáig éljen!

Ezután Odor Samu, társulati pénztárnok ur számolt be a társulati vagyon állapotáról következőképen:

Tekintetes történelmi és régészeti társulat!

1874. évi május 1-től kezdve bezárólag 1874. évi ápril hó 30-áig terjedt III. évfolyamban a társulat pénztárába befolyt jövedelmekről és kiadásokról vezetett nyilvántartással egyező számadás gyanánt mindenek előtt tiszteletteljesen kimutatni szerencsém van, hogy a mult évi május 21-én tartott III. közgyűlésben tárgyalt felmentésemmel tudomásul vett II-od évi számadásom szerint a társulatot alapító 11, évdijas 196, összesen 207 tag képezte, kiknek azóta 22 évdijas taggal felszaporodott létszáma

az időközben elhalt: Burger Zsigmond, szegedi nyomdatulajdonos ur kötelezettségének megfelelése előtt mint évdijas 1, — Kappler János ó-budai tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Wodeczky Lajos, verseczi tanár ur 2 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — a társulatba beléptét megtagadása miatt: Tóth Valér, ó-aradi tanár ur, mint évdijas 1, — okadatolt kérelme folytán: Grossmann Ignác, vácsi tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — dr. Kakujay Gyula ur, a „Nemzeti hirlap munkatársa“ 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Kiss Károly, nagy-beeskereki nevelő ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Lád Károly, keeskeméti tanár ur 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, — Ortvay Tivadar ur, történelmi adattár szerkesztő Budapesten 1 évi kötelezettségének megfelelése után mint évdijas 1, választmányilag felmentettekkel összesen 9 tag leszámításával a társulat ma 220 tagból áll; — kik közül a nyilvántartással megegyező kezelési naplóm szerint 2 alapító tag által földtehermentesítési kötvényben à 100 frt, 200 frt, 1 alapító tag által szőlőváltsági kötvényben 100 frt, 6 alapító tag által készpénzben egyenkint à 100 frt, 600 frt, 1 alapító tag által készpénzben egy évi kamattal együtt 105 frt. Összesen 10 alapító tag által fizetett

1005 frt alaptőkéből, a temesi takarékpénztárba gyümölcsözőleg elhelyezett 705 frtot tevő készpénz tőke után járuló fel nem vett kamatok még egyelőre számításba hozatván, csakis a szükségletek fedezésére felhasználhatott

bevételeként: 1-ör a II-od évi számadásom szerint kitünt pénztári 383 frt 35 kr. fenmaradványhoz alólírt napig 2-or 163 évdijas tag által 5 frt illeték szerint fizetett 815 frt; — 3-or Kümmer János Henrik, kir. tanácsos, nagyvárad kanonok ur ő nga már az 1875. évi szeptember 1-től 1876. évi augusztus 30-ig terjedő IV. évre tagsági díj fejében fizetett 5 frt, — 4-er 22 tag által diplomák díja fejében 2 frtal 44 frt, — 5-ör 2351. számú földtehermentesítési kötvény tőke alap után 1874. évi december hó végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint 4 frt 88 kr. — 6055. sz. földtehermentesítési kötvény tőkealap után 1874. évi július-decemberi félévre kamat fejében felvett adólerovás szerint 2 frt 44 kr. — 15,614. sz. szőlőváltási kötvény tőkealap után 1874. évi december végével lejárt 1 évi kamat fejében adólerovás szerint 4 frt 64 kr., összesen felvett 11 frt 96 kr.; — 6-or a mult 1874. évi május 21-én tartott közgyűlés alkalmából a gyárkúlvárosi „gyárudvar“ vendéglőben rendezett díszebédre jelentkezett 61 tag urtól 3 frt szerint befolyt s fel is használt 183 frt; — 7-er ugyancsak a fennebbi napon tartott közgyűlés alkalmából vállalkozott műkedvelő jeles hazafiak és honleányok hangversenynyel összekötött szini előadása után 287 frt 25 kr, s később kifizetett 1 páholy árába 4 frt, — összesen befolyt 291 frt 25 kr.; — 8-or Hantó Lajos, temesvári főreáltanodai igazgató ur által régiség búvárlatra ajándékozott 10 frt; — 9-er társulati 52 kultag által postai küldemény utánvételi költségeibe 10 krral fizet 5 frt 20 kr.; — mindössze befolyt 1748 frt 76 kr. jövedelemből

kiadásként. 1-ör. Janky Károly, társulati titkár urnak a kezelési napló 38. és 185. száma szerint 1874. évi márczius 1-től 1875. évi február utolsóig illetékes évi tisztelet díja fejében 2 darab nyugtái mellett 200 frt; — 2-or Janky Károly, társulati titkár urnak napló 29. és 205. száma szerint elnökileg kiutalványozott nyugtái mellett iroda költségei megtérítésébe 42 frt 66 kr.; — Janky Károly, titkár utján előde Szentkláray Jenő, titkár által lelépése előtt vásárolt irodai szerekért Magyar testvérek papirkereskedő cégnek elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett napló 163. száma szerint kifizetett 12 frt 50 kr.; — Janky Károly, titkár urnak a társulati kultagoknak megküldött 140 darab emlékkönyvekre postai bélyegekért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett napló 40. sz. szerint kifizetett 11 frt 20 kr.; — 3-or Az alapszabályok 20. §-a értelmében a társulat tagjainak megküldendő felvételi okleveleinek kiállításáért — jelesül Reznicek Alajos, temesvári könyomdásznak napló 16., 19., 152., 173., 186. és 197. száma szerint 21 darab felvételi okmányért elnökileg kiutalványozott nyugtái mellett 36 frt 60 kr. — Ugyanezen okmányoknak pecsételéseért és postai utánvét mellett kiküldés költségeibe napló 20., 79. és 80. száma szerint 8 frt 46 kr.; — 3-er a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat emlékkönyvei kiállításáért, — jelesül Magyar testvérek temesvári nyomdatulajdonosnak 250 példány kiállított emlékkönyvekért napló 36. száma szerint elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 130 frt.; — ugyancsak napló 164. száma szerint 500 darab pénztári nyugtáért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 4 frt.; — ugyancsak napló 191. száma szerint 300 példány évne-

gyedes emlékkönyvért elnökileg kiutalványozott nyugtája mellett 91 frt 50 kr.; — a Csanád-egyházmegyei nyomdának napló 209. száma szerint 300 példány évnegyedes emlékkönyvért 75 frt; — ugyancsak a m. é. közgyűlési program kiállításáért elnökileg kiutalványozott nyugta mellett 2 frt; — ugyancsak napló 42. száma szerint 300 darab meghívó levelekért elnökileg kiutalványozott nyugta mellett 5 frt; — 5-ör választmányi intézkedés folytán a társulati kültagok tagsági díjai beszédésére postai utánvétel mellett megküldött pénztári nyugtáknak többek által el nem fogadása miatt a pénztárnak okozott postai költségei fejében napló 115, 123., 124., 129., 141., 149., 150., 153., 156., 157. és 190. száma szerint kimenesztett 17 frt 11 kr.; — 6-or a társulat számára választmányi intézkedés folytán Polatsek könyvkereskedő útján megszerzett Numismatica könyvért napló 206. száma szerint elnökileg kiutalványozott 12 frt 60 kr.; — ugyszinte a társulati muzeum számára Baziásról szállított régiségi sirkőért vasuti bér fejében elnöki utalvány folytán napló 180. száma szerint kimenesztett 3 frt 17 kr.; — 7-er választmányi intézkedés folytán a társulat érdekében szolgálatot tett Forák István „Társaskör“ szolgának jutalomdíj fejében kimenesztett 10 frt; — 8-or a mult 1874. évi május hó 21-én tartott III. közgyűlés alkalmából a gyárkülvárosi „gyárudvar“ vendéglőben rendezett diszebédén részt vett 61 tagért egyenként 3 frttal fizetett 183 frt; — 9-er ugyancsak a fenebbi napon tartott közgyűlés ünnepélyessé tétele ötletéből vállalkozott műkedvelő jeles hazafiak és honleányok hangversenyével összekötött szini előadás költségeibe választmányilag számvizsgált számadás eredményeként napló 9., 11. és 13. száma szerint elnökileg kiutalványozott 100 frt 10 kr.; — összesen kiadott 941 frt 90 kr.; — a fenebb jövedelemként elszámolt 1748 frt 76 kr.; — bevétellel összehasonlítása szerint a pénztárban találtató 806 frt 86 kr.; — fennmaradvány — készpénz készlethez — a külön vezetett nyilvántartásom tanuságaként 1 alapítótag urnál kötelezettségének meg nem felelése miatt gyümölcsözetlen kintheverő 100 frt tőke alapon kívül 4 évdíjas tag urnál 1872. évi szeptember hó 1-től 1873. évi augusztus hó 31-ig terjedt I. évre fizetni vonakodása miatt egyenként 5 frttal kintheverő 20 frt; — 37 évdíjas tag urnál 1873. évi szeptember 1-től 1874. évi augusztus 31-ig terjedt II. évre fizetni vonakodása miatt egyenként, 5 frttal kintheverő 185 frt; — 160 évdíjas tag ur által 1874. évi szeptember 1-től 1875. évi augusztus 31-ig terjedő folyó évre még egyenként 5 frttal fizetendő 800 frt; — behajtandó követelés hozzászámításával összesen 1811 frt 86 kr. fog a pénztár folyó évi kiadásai fedezéseül a tekintetes társulatnak rendelkezésére alaként szolgálni.

Temesvárott, 1875. évi május hó 3-án.

Odor Samu,

a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat pénztárnoka.

A számadásokat és azoknak kiadási és bevételi tételeit pontról pontra átvizsgálván és a csatolványokkal összehasonlítván, az egészet teljes rendben találtuk.

Temesvárott, máj. 17. 1875.

Preyer János,
alelnök.

Schopf Antal,
vizsg. biz. tag.
Jankó Károly,
biz. tag.

A számadásokra a helyeslő előterjesztés megtétetvén, s a pénztárnok urnak a társulati vagyon önzetlen hű kezeléseért a közgyűlés köszönetet szavazván, számára a felmentvényt kiadatni rendelte.

Ezután az értekezésekre került a sor és pedig először Zeh Ferenc, vál. tag urnak ily czimű munkálatára: „A művészetek állapota Magyarhonban I. Mátyás király idejében.“ — Szerző hivatalos elfoglaltsága miatt meg nem jelenhetvén, helyette a titkár olvasta fel a munkálatot. A kitünő készültséget tanusító művészettörténeti fejtegetés a felvett tárgy terjedelménél fogva a kitűzött kornak csupán építészeti jelességeit adta elő, a festészet és szobrászat azon korbeli állásának tárgyalása más alkalomra halasztatott.

Második értekezés gyanánt Iványi István urnak, „Lugos és Karánsebes története a két Zápolya alatt 1527—1571-ig“ szolgált, melyet szerző az adatok szorgalmas összegyűjtésével és rendszeres egybeállításával személyesen adott elő.

Mindkét értekezőt a közgyűlés megéljenezte, és munkálataikat az „Értesítő“-ben közleni elhatározta.

A tisztviselői kar megújítása kerülvén szőnyegre, Rácz Athanáz, kir. tanácsos, vál. tag ur elnök ő mlgának a társulat körül szerzett kitünő érdemeit élénk szavakkal esetelvén, a gyűlés közóhajtásának adott kifejezést, midőn Ormós Zsigmond ő mlgát, mint társulati elnököt, a jelenlevők viharos éljenei között üdvözölte. Ő mlg a bizalmat köszönettel fogadván, az alelnöki tisztség terheinek megkönnyítése végett még egy alelnök megválasztását hozta javaslatba, mi a közgyűlés helyeslésével találkozván, Rácz Athanáz kir. tanácsos ur a társulat második alelnökeül közfelkiáltással megválasztatott, s e szerint a társulat alelnökei: Preyer János és Rácz Athanáz urak. Titkárul Janky Károly, pénztárnokul Odor Samu urak választattak. A társulat ügyésze, dr. Vargies urnak lemondása miatt, dr. Niamesny Gyula ur lett közfelkiáltással.

Választmányi tagok: Ardeleán Gy., Balás F., Barách J., Boleszny A., dr. Coda S., Csorba Á., Dobó L., Horváth P., dr. Löw L., Lözsardt N., Miletz J., Péch J., Pesty J., Rötth L., Strasser A., Varga F., Wimmer J., Zeh F., Vargies I., Vogel I., Szandics I., Iványi I., Bilszky F. és Bethlen J. gróf urak.

Új tagokul megválasztattak: Percs György, városi főszámvévő, Rutkay Samu, megyei t. főügyész, Schuller Fr. Vilmos, kereskedő és Zsutty János, megyei árvászéki elnök urak, mindnyájan Temesvárról.

Ézzel a közgyűlést elnök ő mlg a lelkes éljenek között bezárta.

A közgyűlés alkalmából a gyárudvarban rendezett társasbéd körülbelül 40 tag részvévése mellett tartatott meg, hol is a vidám hangulatot talpraesett toasztok és egy jó zenekar fokozták. Poharak üritettek a dícsően uralkodó királyi párra, a társulat elnökére, Bonnáz Sándor megyés püspökre, a társulat munkás tagjaira, a temesvári magyar dalkörre stb. A kedélyes társaság az ünnepély legjobb emlékével oszlott szét, hogy este a dalkör által rendezett hangversenyen résztvegyen.

Lugosi pecsétek. Az Értesítő 46. lapján közöltem Román-Lugosnak egy magyar feliratu régi pecsétjét az 1717. évből, amint azt egy 1808. jan. 15. kelt és az egész magistratus aláírásával ellátott külömben

értéktelen, német nyelven irt bizonyítványon a esanádi püspöki levéltárban találtam. Bemutatom imitt I. sz. alatt a pecsét sikerült mását.

I.

II.

Azóta a még takkorában önálló községet alkotó Német-Lugosnak is két pecsétjére akadam. Az egyikre, mely részben olvashatatlan, egy 1792. dec. 16. kelt német bizonyítványon, s ugyanennek bár nem egészen tiszta, de mégis világosabb lenyomatára egy 1789. dec. utolsó napján kiállított rk. templomi számadáson. A körirat, amennyire elolvashattam, ez: SIG (. . .) TEUTSCH: LUGAS: GEMEINT: 1781. — A pecsét belseje három részre van osztva. A felsőben háromszög van emberszemmel; jobbra az alsóban kereszties zászló M. R. betűkkel, balra pedig kettős kereszt. — A másakra, szintén német-lugosi pecsét, egy 1787. évi templomi számadáson akadtam, melynek, minthogy teljes épségben maradt fenn, hű rajzát is mellékelem a II. sz. alatt.

A két utóbbi pecsét hasonlósága szembetűnő, a különbség csak abban van, hogy az utóbbinak vésete csinosabb, betűi kisebbek és egészben véve jobban össze vannak szorítva, mint amazon. Az előbbiben van Lugas, itt pedig Lugos; és ami fődolog, ez régibb vésetű, 1764-ből, míg amaz 1781-ből származik. — Az 1780-as években mind a kettő használtott; a régibb előfordul 1764—1787, az újabb 1781—1792. A régibb hihetőleg 1781-ben egy időre elveszett, amiért is új pecsétet kellett vésetni. A régibbnek körirata, mint a rajzból is látni, ez: SIGILL: TEUTSCH: LUGOS: GEMEINDE: 1764. Külömben e két pecsét megegyezik. (Iványi István.)

Lugos és Gavosdia régi határai. A lugosi magistratus kérelmére II. Ferenc császár 1800. aug. 19. Kolozsvárról kelt rendeletében meghagyta a gyulafehérvári káptalannak, hogy a levéltárában található s Lugosra vonatkozó bármilyen okmányt hiteles másolatban e város küldötteinek általadjanak. Ennek folytán még azon évben megjelentek ott Stefanovics Sima, lugosi bíró; Szaszu Ioan és Stefanovics György tanácsnokok; Popovics Mojses, jegyző. Ezek öt régibb okmányt hoztak magukkal Lugosra, amelyek mai napság is hitelesített másolatban a lugosi grg. nem egyesültek egyházi iratai között őriztetnek. — Az egyik 1609-ből van. Ebben Báthory Gábor megerősíti Lugosnak már 1457 és 1551-ben kapott s e helyen szószertint leirt régibb privilegiumait. A második 1654-ből Lugosnak Rákoczi Györgytől kapott új szabadalmait tartalmazza. A harmadik 1609-ből a lugosi nemesség óvása a városnak szándékozott elajándékoztatása ellen. Ezek mind latin nyelven vannak írva. — Az ötödik 1658-ből Barsai Akos magyar levele a lugosiakhoz a törökhódolás ügyében. A negyedik, szintén magyar nyelven, 1557-ből való és a Lugos és Gavosdia közötti határokat jelöli ki.

Ennek még eddig kiadatlan szövegét közlöm, azon célból, hogy a helyszínen lakó és a helyi viszonyokat jobban ismerő olvasó ezen okirat geographiai szempontból teljes megértését becses jegyzetek és észrevételek által eszközölni sziveskedjék. — A szöveg betű szerint így hangzik:

„En Beokeos László és Beokeos Jakab, Fyathh Janos, ez mult időkben, mikoron írának Ezer ötszáz ötvenhét Esztendőben Zent kereszt napján, mikoran Lugoson Fő Biró volna Anka Gáspár, Fő Polgárok penig volnának Luka Péter, Bogár Mihály, Marsina Gyorgy, Fetul Laczko, Toplitzna György, Máté Balás, Vlád Bálinth, Vajda Mihály, Bukur Nye-reggyártó Miklós, Indultatánk azért akkor az megnevezet Lugasi Birákkal, és mind az Várassal egyenességben, némű némű villongo föld miatt, ki volna Lugas között, és Galosgya közöt, mely föld miatt gyakorlatossággal sok háborúságok az Lugasiak és az Galosgyak közöt estenek. Ezt azért meg-gondolván, hogy veszedelem és ember halál köztök ne esnék, ez felyül meg mondott Atyafiakkal tönk egyenességet és Jegyeket. Első Jegy azért a Derék Tömös mellet az Ambrus mester Kuluien (?) alol hanyatott egyenest egy Falkaygh nap nyugott felé, az Fetul Latzko földé mellet megyen fel. Az második halom az ország uta közepett, mely Magurárul megyen Galusgyára. Harmadik az mely ut Lugasrul jó Galosgyára, annak mellette. Negyedik jel egy Füzfa és egy Egerfa mellet. Ötödik jel az Patakon által egy Füzfa mellet hántak halmot. Hatodik mégis nap nyugotra egy Egerfa és egy Füzfa, egy gyökérből jötenek ki, és az mellet hántanak halmot. Hetedik a hol Galosgyára az Lugasi Derék ut jó, ott egy meg retthett füzfa vagyon. Nyolczadik onnat indultatik fel, az Sáros-patakon felől az Lugos felől való Parton. Kilenczedik Jel Délre az Sáros-patakon felől, az Lugas felől való Parthon, az Rachok erdeje felé. Tizedik határ az Bányászok fokának a partyán, és ugyan ott vagyon egy Szilfa. Tizenegyedik a Bányászok fokántul az Andrii András Szállásánál egy Mezötskén. Tizenkettődik Jel ugyan ott közel Délre. Tizenharmadik ugyan Délre egy Körtvély fa mellet az Chykul földét ketté szakasztya. Tizennegyedik az Stinta*) pataka partyán, tul Dél felől egy füzfa, és egy Egerfa mellet vagyon hanyás. Tizenötödik ugyan Délre egy Vad Almafa mellet. Tizenhatodik ugyan ottan tsak közel. Tizenhetedik Ugyan mégis Délre egy Gyermegdigh Vad Alma fánál. Tizennyolczadik az Reketties tonál egy vad Almafa mellet. Tizenkilenczedik ugyanazon Tonál egy Tölgyfa határa. Huszadik tsak ugyanottan az mezőn egy uton feleöl. Huszonegyedik a Rachok Erdeje felől az Szárazpatak mellet vagyon Jechese (talán: jegyzése?) az nap kelet valo partyán. Huszankettődik az Porkolát Kapunál a hol a Derék ut o Lugasrul jó által az Racz Erdeő mellet. Mi azért ez felől meg mondott három személyek, adtuk ez mi Levelünket Lugas Várossának fel vévén minden Atyánkfiainak terhét mostaniaknak és utánunk léendőknék, hogy ha mű, avagy utánunk valok ez egyenességet fel bontanák, valaki Lugas Varossának fejedelme lenne; annak Ezer Forintal tartozzunk.“

Hogy ezen okmány a magyar nyelven kívül más szempontokból is nevezetes, emliteni is fölösleges; de a ritkított betűvel szedett helyek még magyarázásra várnak. (Iványi István.)

*) Vagy talán Sciucea-nak kellene olvasni? Ez az ugynevezett vashid alatt el-folyó kis patak.

A társulat tagjainak névsora.

Alapító tagok.

- Bonnáz Sándor**, esanádi püspök, belső titkos tanácsos stb. Temesvárott.
Dr. Coda Sándor, temesmegyei főorvos, Temesvárott.
Dobrán János, birtokos, Lukareezen. (Meghalt decz. 26-án 1873.)
Buziási Eisenstädter Ignác, nagykereskedő, Temesvárott.
5. **Karácsonyi Guido** gróf, birtokos, Budapesten.
Ormós Zsigmond, Temes megye főispánja, magy. akad. tag, Temesvárott.
Dr. Parlagi Márton, es. k. törzsorvos, Temesvárott.
Sak Fülöp, Temes megyei birtokos, Temesvárott.
Schárman Samuel, váltóüzleti tulajdonos, Temesvárott.
10. **Dr. Vargics Imre**, ügyvéd, országgyűlési képviselő, Temesvárott.
Zselinszky Róbert gróf, birtokos, Uj-Aradon.

Tiszteletbeli tagok.

- Fiorelli József**, a muzeum igazgatója, Nápolyban.
Dr. Römer Flóris Ferencz, apát, kir. tanácsos, a m. t. akadémia r. tagja stb. Budapesten.
Göndöcs Benedek, apát-plébános, a békésmegyei régészeti és közművelődési egyesület elnöke, Gyulán, Békés m.
15. **Pulszky Ferencz**, a m. t. akadémia t. tagjai, a m. nemz. muzeum igazg., a hazai műgyűjtemények és könyvtárak főfelügyelője stb. Budapesten.
Szabó Imre, megyés püspök, a vas megyei rég. egyesület elnöke, Szombathelyt. Vas. m.

Rendes tagok.

- Aladics István**, a temes-begavölgyi vizszabályozási társulat igazgatója, Temesvárott.
Adler Vilmos, gyárnok, Verseczen.
20. **Ardeléan György**, városi alügyész, Temesvárott.
Bakalovits Mihály, hivatalnok, Temesvárott.
- Babich József**, uradalmi ügyész, Zsombolyán, Torontál m.
Balás Frigyes, lapszerkesztő, Elleméren, Torontál m.
Barách József, kir. tanácsos, magy. kir. pénzügy igazgató, Temesvárott.
25. **Barray Kajetán**, magánzó, Fehértemplomban.
Benedek Ignác, tanár, Verseczen.
Beniczky Dénes, kir. járásbíró, Verseczen.
Bercsán János, gör. kath. főesperes, Aradon.
Bersuder Lajos, egyetemi joghallgató, Bécsben.
30. **Bertalan Alajos**, k. r. főgymn. tanár, Selmezbányán.
Bessenyei Ferencz, ügyvéd, Temesvárott.

- Bethlen József** gróf, birtokos, Török-Becsén.
Billmann Márton, gymn. igazgató, Lugosan.
Bilszky Ferencz, plébános, Szakálházán, Temes n.
35. **Blau Manó**, kereskedő, Temesvárott.
Bissingen Nándor gróf, birtokos, Jámban, Krassóm.
Bófészny Antal, plébános, Orsován.
Böhm Lénárt, birtokos, Fehértemplomban.
Brettner József, ügyvéd, Temesvárott.
40. **Brosteanu Péter**, bányatiszt, Resiezán.
Buday Antal, kir. telekkönyvvezető, Verseczen.
Buczurka Ferencz, jegyző, Ménesen, Arad m.
Dr. Bécsi Gedeon, városi főorvos, Temesvárott.
Berker Nándor, főreált. tanár, Temesvárott.
45. **Bús Károly**, plébános, Temesvár-Józsefvárosban.
Clement Gy. m. k. távirtda igazg. Temesvárott.
Csorba Ákos, ügyvéd, Vingán.
Chapó Elek, kir. aljárásbíró, Verseczen.
Czveits Svetisláv, árvaszéki jegyző, Verseczen.
50. **Czvetkovics Sándor**, városi tanácsnok, Temesvárott.
Dánlel János birtokos, országgyűlési képviselő, Elleméren.
Dáni Ferencz, Szeged, Arad és Kecskemét sz. k. városok főispánja, Szegeden.
Demeter György, ügyvéd, Verseczen.
Demetrovits Mihály, városi főorvos, Verseczen.
55. **Demetrovits Tima**, ügyvéd, Verseczen.
Despinits János, földbirtokos, Kubinban.
Dr. Despinits, Péter kir. táblai pótbíró, Budapesten.
Despinits Vazul, földbirtokos, Kubinban.
Dobó László, temesmegyei főjegyző, Temesvárott.
60. **Dr. Ehrenfest Fülöp**, orvos, Temesvárott.
Dr. Ehrenfest Mór, ügyvéd, Temesvárott.
Dr. Eisinger Ferencz, plébános, Fehértemplomban.
Dr. Engelsz János, plébános, Német-Czernyán.
Fábián Gábor, birtokos, magy. akad. tag, Aradon.
65. **Dr. Fekete Alajos**, krassómegeyi főorvos, Lugoson.
Folly Emil, püspöki szertartó, Temesvárott.
Fuchs János, főgymn. k. r. tanár, N.-Kanizsán, Zala m.
Frohmann Ödön, kir. járásbíró, Vingán.
Fröhlich Gusztáv, országgyűlési képviselő, Fűskuton.
70. **Fodor Péter**, birtokos, tisz. szolgabíró, Paráczon.
Galgon Mihály, ügyvéd, Temesvárott.
Gavrilovits Uros, városi főjegyző, Verseczen.
Dr. Gettmann József, csanádi apát-kanonok, Temesvárott.
Gröber Károly, levéltárnok, Verseczen.
75. **Grujts Z. J.** kerületi tanfelügyelő, Fehértemplomban.
Gyika Szilárd, birtokos, Lugoson.
Haag Ferencz, tanító, Temesvárott.
Hajnik János, magánzó, Budapesten.
Hagn Károly, telekkönyvvezető, Verseczen.
80. **Hampel József**, a magy. nemz. muzeum érmészeti osztályának őre, Budapesten.
Herczog Ferencz József, polgármester, Verseczen.

- Henny Sebestyén, plébános, Nagy-Zsámon.
Hertelendy Imre, birtokos, Török-Becsén.
Hess Fridolin, fenyképész, Temesvárott.
85. Hoffmann Károly, czukrász, Verseczen.
Hídegkuty József, számvevő, Temesvárott.
Horváth Pius, k. r. házfőnök, tanár, Temesvárott.
Humburg Vilmos, Pesten.
Hubert Samu, birtokos, Vattinán.
90. Istváni István, közjegyző, Török-Becsén.
Ivackovics György, krassói főispán, Lugoson.
Iványi István, k. r. főgymn. tanár, Temesvárott
Jaeger Ádám, püspöki titkár, Temesvárott.
Jakabfy Miklos, birtokos, Zugusénen, Karánsebes mellett.
95. Janky Károly, k. r. főgymn. tanár, Temesvárott.
Jakabfy Pál, kir. járásbíró, Uj-Aradon.
Kassovics Mór, plébános, Bogszánban.
Kastály Károly, uradalmi kasznár, Török-Becsén.
Kovachich Gyula, megyei I. aljegyző, Temesvárott.
100. Kadics György, k. alügyész, Verseczen.
Karnay Alajos, főreált. tanár, Temesvárott.
Kassics Károly, püspöki igató, Temesvárott.
Keblovsky Lajos, birtokos, Gyulán, Békés m.
Kellermann József, főelemi tanító, Verseczen.
105. Keresztes Antal, számvevő, Temesvárott.
Dr. Keszler Károly, főgymn. tanár, Sopronban.
Killer Károly, ügyvéd, Temesvárott.
Kiss Ferencz, bírósági végrehajtó, Vingán.
Itéhei Kiss Miklós, birtokos, Sz.-Györgyön, Torontál m.
110. Kyrják György, inspektor az első magy. ált. biztosító társulatnál, Temesvárott.
Kisfaludy Zsigmond, árvaszéki előadó, Temesvárott.
Kievetay Lajos, tanácsnok, Verseczen.
Kohn Áron, volt minta elemi tanoda igazgató, Temesvárott.
Kopcsányi József, ügyvéd, Aradon.
115. Korbonics János, főgymn. tanár, Temesvárott.
Kovács Albert, gyógyszerész, Szegeden.
Kövér Gusztáv, birtokos, Megyesen.
Kramár Béla, evang. esperes, Temesvárott.
Kádár József, ügyvéd, Verseczen.
120. Kriniczky Ferencz, főgymn. tanár, Temesvárott.
Kruesz Vilmos, minorita rendű házfőnök, Lugoson.
Dr. Kuktay S., megyei tiszteletbeli főorvos, Verseczen.
Kümmer János Henrik, k. tanácsos, apát-kanonok, Nagy-Váradon.
Lazarovits Bazil, kir. tanácsos, birtokos, Szredistyén.
125. Dr. Littahorszky Károly, torontáli főesperes-plebános, Nagy-Kikindán.
Liviu András, gör. kath. kanonok, Lugoson.
Losonczy Alajos, községi tanító, Aradon.
Dr. Lőw Lipót, főrabbi, Szegeden.
Lőzsárdt Nándor, plébános, Rudolfsnadon.
130. Lugosi cassinó.
Láng Károly, jegyző, Hernyákován.

- Löwinger János, üzér, az omo-tégla feltalálója, Temesvárott.
Dr. Magyary Alajos, esperes-plébános, Pankotán.
135. Máli István, törvényszéki elnök, Fehértemplomban.
Markovits Gyula, birtokos, Zsenán, Lugos mellett.
Marosfy János, ügyvéd, Temesvárott.
Marx Antal, kir. tanácsos, ker. tanfelügyelő, Temesvárott.
Menczer Armin, a temesi takarékpénztár igazgatója, Temesvárott.
Mihajlovits Ferencz, közbirtokos, Verseczen.
140. Mihajlovits Ádám, járásbíró, Buziáson.
Mihaleszku Döme, gör. kath. esperes, Lugoson.
Milecz János, főreáltanodai tanár, Temesvárott.
Mokry István, vizszabályozási társulati titkár, Temesvárott.
Moldoványi Sándor, gyógyszerész, Verseczen.
145. Molnár Vid, katonai lelkész, ez. kanonok, Temesvárott.
Mülbach Károly, ügyvédjelölt, Temesvárott.
Magyar Salamon Dávid, nyomdász és papirkereskedő, Temesvárott,
Malocsek Gusztáv, kir. tanácsos, m. kir. kincstári jószágkormányzó, Temesvárott.
Nagel Károly, községi tanító, Temesvárott.
150. Nagy Lajos, árvaszéki főkönyvvezető, Temesvárott.
Neustadt Vilmos, főelemi tanító, Verseczen.
Niamesny Mihály, közjegyző, Pancsován.
Dr. Niamesny Gyula, ügyvéd, Temesvárott.
Novákovits Emil, ügyvéd, Verseczen.
155. Németh József, püspök, Temesvárott.
Odor Samu, temesmegyei főszámvevő, Temesvárott.
Olteanu János, gör. kath. püspök, Nagy-Váradon.
Ormós János, birtokos, Békés-Gyulán.
Ifj. Ormos Zsigmond, temesmegyei alügyész, Temesvárott.
160. Orody Nándor, jegyző, Glogovácson, Arad m.
Pálffy Ferencz, polgármester, Szegeden.
Pausz János, főjegyző, Lugoson.
Péch József, mérnök, Temesvárott.
Percs György, városi főszámvevő, Temesvárott.
165. Péscha Svetozár, ügyvéd, Verseczen.
Pesty Frigyes, magy. akad. r. tag, Budapesten.
Dr. Petrus József, ügyvéd, Temesvárott.
Podhradszky Andor, ügyvéd, Lugoson.
Pótyondy Ferencz, kir. törv. elnök, Temesvárott.
170. Preyer János, kir. törvényszéki bíró, Temesvárott.
Rákits János, ügyvéd, Temesvárott.
Rácz Pál, monostori jegyző.
Rátz Athanáz, kir. tanácsos, ügyvéd, Temesvárott.
Reiner Géza, ügyvéd, Temesvárott.
175. Dr. Rezy János, orvos, Zombolyán.
Dr. Reiner József, főorvos, Temesvárott.
Rezucha Venczel, tanár, Verseczen.
Rollmann József, orvos, Sz.-Andráson.
Rónay Mórítz, birtokos, Kis-Zomborban.
180. Róth László, temesmegyei alispán, Temesvárott.
Rumler Ignác, tanár, Verseczen.

- Ruttkay Samu. m. t. főügyész, Temesvárott
Raisz László, megyei árvászeki könyvvezetősegéd, Temesvárott,
Szandics István, ügyvéd, Temesvárott.
185. Schaffer Antal, plébános, Zádorlakon.
Schaffer Károly, községi tanító, Temesvárott.
Schlemmer József, tanácsnok, Verseczen.
Schopf Antal, földsorozati felügyelő, Temesvárott.
Schuller Fr. Vilmos, könyvvezető, Temesvárott.
190. Schurits Nándor, kereskedő, Verseczen.
Steinbach Antal, másodtanfelügyelő, Temesvárott.
Dr. Stefanovits Tamás, orvos, Temesvárott.
Sternberg József, kereskedő, Verseczen.
Stojanovits H. Bazil, birtokos, Fehértemplomban.
195. Strasser Albert, lapszerkesztő, Temesvárott.
Szegedi szabadelvű kör.
Szende Béla, honvédelmi miniszter, Budapesten.
Szenikláray Jenő, plébános, Török-Beesén.
Szepessy Lajos, a „Tisza“ biztosító és jelzálogbank főigényőke, Temesvárott.
200. Dr. Szmolay Vilmos, orvos, Temesvárott.
Szöllősy István, ügyvéd, Fehértemplomban.
Siprák Tamás, ügyvéd, Temesvárott.
Steiner Ferencz, polgárnagy, Temesvárott.
Takáts Manó, hely. szolgabíró, Vingán.
205. Dr. Tauszik Aladar, orvos, Török-Beesén.
Telbisz György, takarékpénztári elnök, Zsombolyán
Tiszy Lajos, városi levéltárnok, az „Alföld szerkesztője“, Aradon.
Tokin István, városi aljegyző, Verseczen.
Török Béla, földbirtokos, Simándon, Arad mellett.
210. Turcsányi Rudolf, jegyző, Klopodián.
Uy Kálmán, szolgabírósegéd, Temesvárott.
Vannay Gusztáv, ügyvéd, Lippán.
Varga Ferencz, plébános, Gyorokon.
Varga János, ügyvéd, Aradon.
215. Várnay Ádam, állami főmérnök, Temesvárott.
Várnay Ernő, ügyvéd, Temesvárott.
Várnay Imre, ügyvéd, Zsombolyán.
Véber Ágoston, plébános, tiszt. es. k. udvari káplán, Bruckenauban.
Verzár József, közjegyző, Verseczen.
220. Vogel István, ügyvéd, Temesvárott.
Wimmer József, pénzügy igazgatósági titkár, Temesvárott.
Wittos Dániel, városi főkapitány, Verseczen.
Dr. Weisz Lajos, ügyvéd, Temesvárott.
Zeh Ferencz, m. k. távirtdász, Temesvárott.
225. Dr. Zsidák Ágoston, főorvos, Lugoson.
Zsifkovits Theofán, püspök, Károlyvárott, (Karlstadt.)
Zsutty János. m. árvászeki elnök, Temesvárott.

Tisztviselők.

Elnök:

Ormós Zsigmond.

Alelnökök:

Preyer János. Rácza Athanáz.

Titkár:

Jankó Károly.

Pénztárnok:

Odor Samu.

Ügyész:

Dr. Niánessy Gyula.

Választmányi tagok;

Ardeleán György.
Balás Frigyes.
Barách József.
Bethlen József gróf.
Bilszky Ferencz.
Boleszny Antal.
Coda Sándor dr.
Csorba Ákos.
Dobó László.
Horváth Pius.
Iványi István.
Löw Lipót dr.

Lözsardt Nándor.
Milecz János.
Pécs József.
Pesty Frigyes.
Rötth László.
Strasser Albert.
Szandics István.
Varga Ferencz.
Vargics Imre.
Vogel István.
Wimmer József.
Zeh Ferencz.

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI

ÉRTESELTŐ.

A DÉLMAGYARORSZÁGI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

IV. füzet.

1875.

október hó.

A Kund-kapitányság.

DR. PORTVAY TIVADARTÓL.

Felolvastatott az 1873. év január havi választ. ülésén. Megjelent a „Történelmi Adattár“ ugyanazon évi febr. mart. havi füzeteiben.

Azon anachronismusok között, melyek Dél-Magyarország politikai, egyházi és polgári történetének fonalaival összeszővődtek, a legeredetibb, legfeltünőbb s a történelem mai positiv tárgyalása mellett egyszersmind legkiáltóbb a — Kund-kapitányság. Mig a magyar történelem universalistái: Szalay, Horváth, Bartal, Pray, Katona, Jászay, Engel, Fessler, Majláth, Péczely, Virág, a Budai testvérpár és mások, kik hazánk multjának egyetemes megírásával rótták le a haza oltárán tehetségök s kötelességök adóját, mélyen hallgatnak ez intézményről, addig annál sürűbben találkozunk vele speciálistáink munkáiban. Nincs részletirónk, ki fel nem említené; egy s ugyanazon alakban előkerül az mindegyiknél, bár egyszem bizonyította be egykori léteztségének történeti valóságát. Mint általában a történeti regék, feltevésen vagy fogalomzavaron alapulva, állandósulnak: ugy állandósult szűkebb hazánk területének történetében is a „Capitaneatus Cund“, - a nélkül, hogy keletkezte, honnan jötte, történeti alapja s tarthatósága nyomoztatott vagy felderítettetett volna. Elfogadták azt, a mint közkezben forgott s vitatásában nem valami megbízható forrásra, hanem kölcsönösen egymásra hivatkoztak. Egyik a másik után indulva, az újabbak a régiebbek tévelyét átörökölték s még azok is, kik különben szigorú kritikával válogatták az általuk emelendő történeti propyläumhoz a tényanyagot, megjegyzés nélkül, vagy csak igen kevés meggondolás mellett magukévé tévék azt, felékesítve vele épületek homlokzatát.

Egyetlenegyed tudunk, ki ezen speciálistáinknál közönségessé lett tan ellen szabatkozott; de ez nem tudta felhozni azon érveket, melyek állítását diadalra segíthették volna.

Legelőbb is az olasz Grisellini, külön történelmünk úttörője az, kinél a regével találkozunk. Ő a névtelen jegyző előadása alapján elmondván Glad tartományának meghódítását a magyar honfoglalók által, előadását ekként rekeszti be: „Von diesem Zeitpunkt her nahm das Land den Titel **Capitaneatus Kund** an, nach dem Namen einer der sieben Anführer der ungarischen Nation, welcher mit hinlänglicher Mannschaft zurückblieb, um solches völlig zum Gehorsam zu bringen u. die Regierung zu verwalten. Doch diese Benennung hörte bald auf.“¹⁾

Bárány, Griselinire támaszkodva, annyira igaznak tartotta állítását, hogy azt egyszernél többször is teljesen positiv alakban hirdette. Igy írja ő egyik helyen: „Árpád korától kezdve etájakat „**Capitaneatus Kund**“ névvel czimezék, ama hét magyar vezér egyikétől, ki elegendő katonasággal maradt itt, e vidéket teljes hódolatra bírni s kormányozni. De e nevezet csakhamar megszűnt.“²⁾ Más helyen pedig: „Etájakon, mint az ország szélén, már Árpád idejében katonailábon állta minden; sezt a **Capitaneatus Kund**-nevezet eléggé tanusítja.“³⁾ Majd egy harmadik helyen is ugyanazon munkában azt írja: „Kund vezér, ki itt a vidék őrzésére maradt hátra, magyarjaival a Dacia ripensisi téreket szállá meg, miannál hihetőbb; mert eleinte a mely vár magyar kézre került, az azonnal meghódító-jára bizattatott; s innen magyarázhatni: hogy Árpád alatt, a Maros s Tisza közti tartományt, **Capitaneatus Kund**-nak nevezék.“⁴⁾ Végre szóba hozza a dolgot még egyszer, ekkép írva; „Kund magyar vezér, első kia Boyta által meghódított temesi környék földözésére s kormányára ide küldetett Árpád által. Ennek nevéől **Capitaneatus Kund**-nak czimeztetette etájék.“⁵⁾

Mit Bárány ily vérmesen hirdetett, arról azon időben sem mondott le, midőn történeti ismereteit még néhány évi tanulmányal fejleszté.

¹⁾ Versuch einer polit. u. natürl. Gesch. d. temes. Banats. I, 16.

²⁾ Torontál vármegye hajdana. I. r. 12 l.

³⁾ U. o. I. r. 128. l.

⁴⁾ U. o. I. r. 145. l.

⁵⁾ U. o. I. r. 152. l.

Temes vármegye Emlékében ép úgy adott a regetannak kifejezést, mint tette volt azt a három évvel előbb közrebocsátott Torontál hajdanában. Ez újabb irodalmi termékében ugyancsak elől kezdi, hogy e tájék meghódoltatása óta „**Capitaneatus Kund**-nevet vön föl azért: mert Kund magyar vezér küldetéek későbbide hadaival, teljes hódolatra birni e vidéket s fölötte örködni.“¹⁾ Majd másutt: „Árpád alatt e környék is **Capitaneatus Kund**-nevet viselt.“²⁾ Aztán megint: Mint az ország határait, e környékre Kund vezért küldé magyarjaival Árpád: a Boyta által elfoglalt vidéket, a bels külmozgalmak ellen fődözendőt skormányzandót. Így nyert rövid időre e tájék **Capitaneatus Kund** nevezetét.“³⁾ Végül a vidéki főnökök felsorolásában még egyszer megéri, hogy e vidéknek első tudható parancsnoka Árpád alatt „Kund vezér volt, ki magyarjaival e tájra küldetéek: a rendet s közbátorságot föntartandó.“⁴⁾

Preyer, az érdekes és művelt író, hasonlóan nyilatkozik monographiájában. „Diese Gegend — írja ő a Maros és Temes közötti területre vonatkozólag — wurde später mit dem Namen **Capitaneatus Kund** belegt, nach dem Namen eines ungarischen Anführers, dem dieser Theil zur vollständigen Sicherung und Verwaltung anvertraut wurde.“⁵⁾

Schwicker, kinek munkáján amúgy is erős nyomokat hagyott Grisellini buvárlata, a dolgot változás nélkül ép úgy adja elő, mint azok, kik előtte irtak. „Der unterworfenene Landstrich zwischen der Maros u. Temes — mondja ő — führte von Árpád her nach einem der sieben ungarischen Anführer den Titel **Capitaneatus Kund**, welchem Führer, versehen mit einem hinreichenden Heere, die vollständige Unterwerfung, Sicherung und Verwaltung dieses Landtheiles anvertraut wurde. Nicht lange jedoch erhielt sich obiger Titel für diese Provinz und er verschwindet mit dem Faden der Geschichte in der dunklen Zeit der ungarischen Herzoge“⁶⁾

---

1) Temesvármegye Emléke. I. r. 9. l.

2) U. o. I. r. 78. l.

3) U. o. I. r. 145. l.

4) U. o. I. r. 167. l.

5) Monographie der königl. Freistadt Temesvár. 3. l.

6) Geschichte d. Banats. 33. l.

Annaira biztosnak tekintetett e tan, hogy Böhm Lénárd, kinek tehetsége és alkalmja is volt ezen irodalmilag gyéren művelt vidék történetének szerkesztésében a kritikai tárgyalást a meglevő előmunkálatok alapján mindjobban foganatosítani, ugyanazon megnyugvással fogadta azt el történeti tényül, mint tették volt előtte a derék uttorók. Legújabb munkája, mely a korábbi német hasonlítottat bírálati megrostálásának sikerteljes eredményeül tekinthető, a szóban forgó kérdést illetően ép úgy jár el, mint ama német kiadás, melyet évek előtt Wigand vállalkozási szelleme juttatott nyilvánosságra Lipsében. A mint ebben előkerül a **Kund kapitányság** meséje, úgy van az hangsúlyozva amabban is. Hiszen egyébutt tanusított kritikai józansága daczára is mondja benne: „A Maros és Temes közötti leigázott rész Árpád parancsára a hét vezér egyike után **Kund kapitányság** czimet nyert, kinek, elegendő sereggel élén ellátva, eterület igazgatása teljes hatalommal átadatott. A főnebbi czim azonban e tartományra nézve nem sokáig maradt fön, és a történelem szálaival elenyészik a magyar fejedelmek homályos korszakában.“¹⁾

Böhm különben annál nyugodtabban fogadhatta el e tanítmányt, minél alaposabbaknak bizonyultak Pesty Frigyes tanulmányai és irodalmi dolgozatai. E kitünő speciálistánk, ki hivatva van e történetdűs vidék multját egy nagyszerű diplomatikai készlet alapján teljes fényben feltüntethetni, a szóban levő politico katonai intézménnyel szemben, minden ítésete és elővigyázata mellett mégis úgy járt, hogy azt szintén történeti ténynek elismerte. Nyomozva Temesvármegye politikai főnökeinek első esiráit, Kundot mutatja be ilyenül Árpád korából. Szerinte a „Duna, Tisza és Maros közti tájék elfoglalására Árpád által kiküldött Kadusa, Szoárd és Bojta feladatuknak megfelelően, Kund elegendő katonasággal maradt itt, hogy a tartományt teljes hódalattal alatt tartsa és kormányozza. Ez időtől fogva e vidék „**Capitaneatus Kund**“ nevet nyert, de a „**Capitaneatus Kund**“ neve csak hamar megszűnt.“ Mondja aztán még: „A nagy homály daczára, úgy látszik, hogy Kund volt e vidék első parancsnoka a magyarok korában, ki a fennevezett hadvezérektől annyiban különbözik, hogy nemesak hódítani és hódítás után távozni jött ide, hanem

---

¹⁾ Délmagyarország vagy az ugynevezett Bánság kül. történelme. I, 73.

székhelyét itt állandósítá, hogy a rendet és közbátorságot fentartsa.“¹⁾

E szerint tehát speciálistáink egyhangulag hirdetik az adoptált tant, mely épen ily nevek által aláírva, nem csoda, hogy mi meggondolást sem keltett az irodalom ifjabb művelőiben. Ugy magunk, mint baráti szaktársunk szintén registráltuk a Kund kapitányságot. Szentkláray azt írja Török-Becse monographiájában: „Ez időtől fogva e tájakat „**Capitaneatus Kund**“-nak nevezték. E czim azonban a tartományra nézve nem sokáig maradt fen és a történelem szálaival elenyészik a magyar fejedelmek homályos korszakában.“²⁾ Mi pedig Becskereke városa történetében hangsúlyoztuk, hogy „joghatósági tekintetben nagyon valószínű, jobban mondva bizonyos, miszerint a torontáli Tisza-vidék Kund magyar vezérnek, később talán Bulesnak rendeltetett alá.“³⁾

A mint az eddig közlöttekéből kitetszik, úgy hát nyilván Grisellini az, kinek nyoma minden író munkáján meglátszik. Mégis tévely volna állítani, hogy ő volt egyszersmind első alkotója a regének s első árusa a koholmánynak. Ha utána nyomozunk, úgy találjuk, hogy a tan már évtizedekkel megelőzte Grisellini munkájának megjelenését. Ott van Pelcz, ki 1755-ben kiadott koriratában mondja, hogy Cund „*terras intra Crisium, Danubium et Transylvaniam usque ad fluvium Alutam*“ kapta és birta.⁴⁾ Ő sem gyártotta a tévelyt, hiszen ennek felemlítésében hazai írókra hivatkozik, kiktől azt kölcsönözte, tehát bizonyosak lehetünk benne, hogy középkori irodalmunk szorgosabb átkutatása még sokkal korábbi keletű adatokra is vezetne. Ott van továbbá Severini, ki Grisellini munkája megjelenté előtt épen tiz évvel, vagyis 1770-ben bocsátá közre egyik tanulmányát, állitva benne, hogy a Tiszától az Alutáig terjedő földet Cund kapitány kapta volt.“⁵⁾ De Tomka-Szászky is nemesak hirdeté azt, hanem illusztrálta is egy geographiai térképpel, melyet e czélból mellékletként szövegéhez csatolt. E könyvben írja: **Capitaneatus Cun** a Crisio

¹⁾ Temesvármegye főispánjai, a temesvári pasák és tartományi elnökök. Közzétéve a Magyar Történelmi Tárban. XII. köt. 161—162 ll.

²⁾ Történelmi Adattár I, 300.

³⁾ U. o. I. 445.

⁴⁾ Hungaria sub Vaivodis et Ducibus. I. 29.

⁵⁾ Severini Hungari: Pannonia Veterum Monumentis illustrata, cum Dacia Tibiscana. Lipse 1770. pag. 373.

ad Alutam amnem, inter Thisciam, et Vltransilvaniam prolatus iacuit.“ De még közelebről is megismertet vele, ekként folytatva szövegét: „Cuius erant Castra et oppida: Zarand Comitatus; Sonad castrum; Kewe castrum; Horom castrum; Vrscia, Orsova; Nyir Graecorum. Incolae: Hunni, Auares, Blachiseu Volochi, Bulgari Hungaris permixti.“¹⁾ Mindezt aztán fel is tünteti a térképen.²⁾

Ismerünk még azonkívül két irodalmi terméket, mely a tévely terjesztésére szintén hozzájárult. Gr. Teleki Domonkosé az egyik, mely touristai fáradozmainak képezte gyümölcsét. Utleírásában mondja többi között: „Kuntról, a régi Magyarok Kapitányáról **Kunti Kapitányságnak**, későbbre Temesi Vármegyének neveztetett az egész Banatus.“³⁾ A másik egy vidéki közlöny, mely egyik tanulmánycikkében szűkebb hazánk területére vonatkozólag ugyancsak hirdeti, hogy az, **Capitaneatus Kund** volt egykor.⁴⁾

Egyetlen kivételt esakis Wlad Alajos képez, ki a Temesi Bánságról irt egyik politico-történeti tanulmányában oda nyilatkozott, hogy „hibáznak azon irók, kik azt állítják, hogy . . . a Maros és Temes közti föld Kund magyar vezérről **Kund Kapitánysága** (Capitaneatus Cund) nevet viselt.“⁵⁾ Okadatolása azonban nem lévén a kellő apparatussal támogatva, de az anachronismus szülemlését sem lévén képes kimutatni: természetes, hogy szabadkozása épen minden hatás nélkül maradt még azoknál is, kik dolgozatát ismerve, annak egyes részleteit fel is használták. Különben ellenmondása mutatja legjobban, hogy mily kézzelfogható az incorrektség, melyet egymaga a névtelen jegyző előadása alapján is kiforgathatni.

Egyébiránt az legott ki fog tűnni.

Ha ugyanis ez irodalmi böngészet után azt kutatjuk, hogy a Kundkapitányság történetírásunkban tulajdonkép mi alapon nyugszik? lehetetlen nem tapasztalunk, hogy annak történeti

---

¹⁾ Introductio in Geographiam Hungariae Antiquae et mediae Aevi. Pozsony 1781. pag. 34.

²⁾ Hungaria seu Turcia in Octo Capitaneatus divisa. Pozsony 1751. Tab. VI.

³⁾ Egynehány hazai utazások leírása. Bécs. 1796. 153. l.

⁴⁾ Győri Közlöny. 1862. évf. 15. sz. „Nagy-Beeskerek és vidékének ismeretése“ című cikkben.

⁵⁾ A temesi Bánságról. Közzétéve a Román nép és ügye. című gyűjteményben. 114 s. kk. ll.

a l a p j a — **nincsen!** Grisellini, ki mégis idézetekkel szokta a forrásokat, melyekből merített, kijelölni, a Kund-kapitányságot illetőleg a b s o l u t e állit, szóval sem tájékoztatva, hogy állítását honnan s kitől vette. Bárány Griselinire hivatkozik, a nélkül mégis, hogy szokásához hűen ez alkalommal is koczkáztatná csillag alatt a satyrikus megjegyzést: honnan vette a jámbor e tudományt? E körülmény tehát ismét csak azt állítja, hogy bízott a Kund-kapitányság létezettségének történeti tényében. Preyer és Schwicker egyetlen szóval sem hivatkoznak forrásra, bár mi kétség sem foroghat fen arra nézve, hogy állításukat ugyancsak Griselinitől kölcsönözték. Ettől vette azt át Böhm, őt emliti első sorban Pesty, és rája hivatkoznak az „Adattár“ szerkesztői. A mi pedig a többi szerzőt illeti, mig Severini és Teleki hivatkozás nélkül közlik a dolgot, és Pelez csak amugy általánosan a hazai írókra támaszkodik, azalatt a „Győri Közlöny“ cikkírója plane az Anonymusra, Tomka-Szászky ellenben, mindegyiktől eltérőleg, még feltűnőbbben egy nagytekintélyü byzantini forrásra, Konstantinosz Porphyrogenetusra utal.

Ebből tehát eléggé kitétszik, hogy az állítók egyáltalán — csak három kivételével — Grisellini nyomán indultak. Náluk nyoma sines a tulajdonképen vett történelmi érvelésnek, mi pedig egy ily nevezetes historicummal szemben mindenesetre feltűnő. Ők az adatot kézből kézbe vették, bizva in ultima analysi egy tudós, bár mégis sokban gyarlón tévedt férfiü becsületességében, kire nem bizonyult rá, hogy a történelmi igazság rovására tényeket költene. És — mint mondva volt — ő nem is költötte azt, de a körülmény, hogy forrását ki nem jelelte, azt okozta, hogy valamennyien, kik ő utána irtak s a Kund-kapitányságot tényként terjeszték elé, elveszték bátorságukat egy oly tan kétségbevonására, vagy határozott elvetésére, melynek hamisságát legelőbb is csak akkor fogták volna felismerhetni, ha Grisellini idézettel él. Ekkor a hivatolt forrást nyomozva, az idézett könyvet felütve, legott rá jöhettek volna a tévelyre. De minthogy ez nem történt, ki sem merészelte a Kund-Kapitányságot Klio táblájáról egyszerűen letörülni, tartva attól, hogy azt törölve, a netalán az illető döntő érv birtokában levő ítézet ezt nekik könnyen mulasztásul fogná felróhatni. Különben is ugy tetszetett előttök, hogy ez adatot mellőzni annyi volna, mint még inkább szegényíteni az ugy is elég tényüres történeti korképet. Azért is mindenkép koczkáztatottnak tünhetett a megtámadás, melylyel Wlad a Kund-kapitányságot megdönteni igyekezett.

Hogy állításunk valóban igazolt, azt épen azok eljárása mutatja, kikben mégis némi bizalmatlanság támadt ez ügy iránt. Pelez János regisztrálva a Kund-kapitányságot, oda nyilatkozik, hogy feltétlen hitelt

neki azért még nem tud adni.¹⁾ Severini is egyáltalán kétesnek itéli mindazt, mit egyes írók Magyarországnak hét kapitány közötti felosztásáról mondanak, de utána teszi, hogy ezt mindaddig, míg valaki bizonyosabbat nem tanít, nem tarthatja elvetendőnek.²⁾ Ők tehát csakis az okadatolt ellenkező állítás hiányánál fogva hiszik s vallják a Kund-Kapitányságot, egykor létezettnek.

Ugyanezt tanítja Pesty Frigyes eljárása is.

Mindnyájan tudjuk, hogy e kitűnő férfiú állításainak formálásában a lehető legalaposabb s mégis, midőn a Kund-kapitányságról szól, nem meri azt a mesék országába utasítani, bár feltűnt neki, a mint meg is jegyzé, hogy azon Grisellini, ki után ő és Bárány a dolgot tudják, állítása hiteleül semmi forrásra nem hivatkozik.³⁾

De van azonkívül még egy másik körülmény is, mely a Kund-kapitányság tanának felkarolására hozzájárult. E körülmény egy fogvatkozásban rejlik, tudniillik a honfoglaláskor Délmagyarországra vonatkozó részletének ismerethiánya. Más-kép fogták fel íróink a dolgot, semmint kellett volna, s ez okozta, hogy a Kund-kapitányság politico-történelmi szempontból is valószínűnek tűnt fel, mely a honfoglalók alkotta helyzet viszonyainak tökéletesen megfelelt sőt azok egyik főkövetelményét képezte.

Ezt tudva vizsgáljuk már meg magát a dolgot.

Legelőbb is feltűnik a különböző szerzők előadásában észlelhető ama belső ellenmondás, mely az alak- s kifejezésre nézve egy s azon ténynek előterjesztésében nyilvánul. Első pillanatra azt hinnők, hogy mindenki éppen azt állítja, pedig tény, hogy az egyik többet mond a más-másiknál. Csak maga a Kund-kapitányság ténye határozott valamennyinél, míg a tény egyes részletei iránt jelentékeny eltérés szemlélhető. Így az egyik rész azt vitatja, hogy a Kund-kapitányság a Maros-Tisza-közre szorítkozott, a másik kiterjeszti azt a Maros-Temes-közre, egy harmadik rész aztán még jelentékenyebbé teszi annak geographiai területét, kiterjesztve azt egész Délmagyarországra oly formán, hogy Capitaneatus Kund az egész Bánság volt a Marostól kezdve le az Oltig. Az egyik rész továbbá azt vitatja, hogy a kapitányság élére állított Kund magukkal a honfoglalókkal jött e tájra, holott a vitatók másik része akként tünteti őt fel, mint ki csak később en ide küldetett. Ez ellenmondás különben egy s ugyanazon szerzőnél is előfordul. Mit valamennyien Kund-kapitányságnak neveznek, azt egyik csak Capitaneatus Cun-nak mondja.

---

¹⁾ I. h. e. l.

²⁾ I. h. e. l.

³⁾ I. h. e. l.

E körülmény tehát, hogy hiányzik náluk a szabátosság, mely a tevőleges történeti tényeket a jól informált történetírásban jellemezni szokta, mutatja legbiztosabban, hogy nem eredeti forrásból merítettek s így már e tekintetből is gyanu alá vonható az állítás megbízhatósága.

Ám hogyan is merithettek volna eredeti forrásból, midőn könnyen meggyőződhetni, hogy állításuk eredeti forrásra vissza nem vezethető. Ezt mindenki be fogja látni, hogy oly historicummal van dolgunk, melynek szükségképen egy régi krónikai feljegyzésen, de távol sem feltevésen avagy combination kellene alapulnia. Mi csak alkalmazását és hirdetését ismerjük e historicumnak, de nem az első forrást, melyből az az utókorra került. Kézai Simon mester a dolgot szóval sem említi, s ha mindjárt igaz is, mit Toldy és Kerékgyártó e krónikás mulasztásairól mondanak Engel, Bartal, Horváth István, Endlicher és Jerney tulajádozó dicséretei ellen, ugy viszont mégis kétségtelen, hogy Kézai a Kund-kapitányságot annál kevésbbé mulaszthatta volna el felemlíteni, mivel magáról a Kund-kapitányságról egy külön, ha mindjárt csak rövid fejezetben is ugyancsak megemlékezik. Képzhető-e, hogy róla beszélve, mi több, tartózkodási helyét is kijelölve, épen azt hallgatná el, mit el nem hallgatnia annyira szükséges volt? A pozsonyi krónika azonkép mit sem tud róla, de hallgat erről a budai krónika is, mely pedig valamennyinél bővebb, tartalomdusabb és pontosabb. Ugy az egyik, mint a másik magát Kund kapitányt felemlíti, szerepelteti mint Scythiából kijött nemzetöst, ki résztvett az álladalom és alkotmány alapjának megvetésében, de épen nem mondják azt, hogy Dél-Magyarországon, akár a Maros-Tisza, akár a Maros-Temes, akár a Maros-Olt-közben kapitányságot viselt volna. Ugyan miként hallgathatták volna ezt el, a mikor látjuk, hogy már amugy is említést tesznek róla? Még feltűnőbb, hogy a XIV. századi Képes-Krónika mely Thuróczy krónikájában Róbert Károly király haláláig szóról szóra van felvéve, a Kund kapitányságot nem ismeri. Kund személyéről ebben is tétetik említés, az is megmondatik, hol tartózkodott. ám arról, miről speciálistáink regélnek, egy betünyi igazolást sem ad. Tudjuk továbbá, hogy Thuróczy a Képes-Kronika adatait bővítette, már pedig, ha a Kund-kapitányság történeti alapon nyugodnék, az általa felvett krónikának Kundról szóló fejezetéhez sem mulasztotta volna el a nevezetes intézmény felemlítését hozzácsatolni. És a mit valamennyi krónikánkról mondottunk, azt mondhatjuk legifjabb kiadásu krónikánkról is. Márk krónikája beszél Kundról és letelepedéséről, de mélyen hallgat a délmagyarországi Kund-kapitányságról.

Krónikáink e szerint tényleg mitsem tudnak a kérdésben forgó intézményről és ez a gyanut, melylyel a józan ítézet szükségképen a Kund-kapitányság iránt viseltetik, a meggyőződés fokára emeli. Be van

vele bizonyítva, hogy mindazon krónikák, krónikás művek, királyok történetei, codexek és legendák, melyekre az említettük krónikák mint forrásokra annyiszor hivatkoznak, a Kund-kapitányságról épen úgy nem tartalmaztak feljegyzéseket, mint azon későbbkori történetek, melyek amazok alapján szerkesztettek. Ez kézzel mutatja, hogy a Kund-kapitányság egy a történetírás csak magasb stadiumában szülemlett anachronismus, mely, mint a történeti regék általában, csak félreértésen vagy fogalomzavaron alapulva, állandósult. Egy oly relatiónak, melynek nem lehet helyet jelölni a történeti forrásokban, annak magában a történelemben sem vitathatni józanul ilyet, — egy ily relationak nincs helye a történelemben.

Különbén a történeti forrásokról beszélve, még tovább is mehetünk. Ugyanis azon krónikák, melyek a Kund-kapitányság ténye mellett semmi bizonyítékot sem nyújtanak, ellenkezőleg épen ez ellen tanuskodnak a leghatározottabban, mi magában véve is már oly bizonyíték, mely minden egyéb bizonyítást feleslegessé tehetne. Így mondja Kézai: „Az ötödik sereg kapitányát Kund-nak hívták. Ez a Nyir — circa Nyr — körül lakott; fiait Kúcsidnek és Kopjánnak hívták.“ ¹⁾ A pozsonyi krónika: „Quartus Capitaneus fuit Kund, cujus filius Kysid et Cupan, prope Nye ²⁾ fixit tentoria, ubi post baptismum monasterium construxit.“ ³⁾ A budai krónika: „Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Kund, cuius filii Kusid, et Cupa prope Nyir fixere sua castra, ibique post bapctismum Monasterium fundavere.“ ⁴⁾ A Képes-Krónika: „Quarti siquidem Capitanei vocabulum fuerat Cund, cujus filius Kusid et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post Baptismum, monasterium fundavere.“ ⁵⁾ És végre Márk: „Quarti siquidem capitanei fuerat vocabulum Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundavere.“ ⁶⁾

Kund tehát fiaival a Szaboles és Szatmár vármegyei Nyir, vagy Nyirség nevű vidéken lakott, ott voltak ők birtokosok, ott alapítottak mo-

¹⁾ Kézai Simon Mester Magyar Krónikája, ford. Szabó Károly. I. k. IV. f. 9. §. Magyarország Történetének Forrásai I. k. III. f. 47. l.

²⁾ Ez a bécsi codex-példány alapján Nyr-re javítandó, mit a krónika kiadói is megjegyeztek.

³⁾ Chronicon Hungaror. Posoniense e cod. Ms. chartaceo Capituli Poson editum. Buda 1852. Lib. II. cap. I. §. 7. p. 23.

⁴⁾ Chronicon Budense. Podhráczky kiad. Buda. 1838. P. II. p. 43.

⁵⁾ Joannis de Thurócz: Chronica Hungaror. P. II. c. IV. Schwandtmer-nél: Scriptor. Rer. Hungaricar. I 104.

⁶⁾ Marci Chronica de gestis Hungaror. ab origine Gentis. Pest 1867. 16 dar. XXIII. l.

nostort, a mint azt épen ezen krónikai tudósítások alapján helyesen hirdetik történetművelőink is, mint Bonfin,¹⁾ Timon,²⁾ Sigler,³⁾ Podhráczky,⁴⁾ Szabó,⁵⁾ Lányi⁶⁾ és mások. Azt mondani, hogy a Nyírség birtokosai nem Kund, hanem csak annak fiai lettek volna, magukból a krónikákból, akár miként vegyük is, kihozni nem lehet. Hiszen Kézai nyíltan Kundról és nem fiairól mondja: Hic circa Nyr habitavit. A krónikások mondatszerkezete tehát úgy veendő, hogy az Kézai szövegénél se mondjon többet, vagyis, hogy a Nyírségben letelepedők, ott birtoklók és monostort építők a Kund-család tagjai voltak, — nemcsak a fiak, de ezek atyja is.

Különben mi azon esetre sem jöhetnénk zavarba, ha Kundban csakugyan nem pillanthatnók meg a Nyírség birtokosát. Akkor kizárólag a Névtelen jegyzőre támaszkodnánk, ki Kundnak Attila király városától Százhalomig és Diódig, vagyis Buda tájékától a Fehérvármegyei kun halmokig a Duna melletti batai és érdi határookban jelöli ki birtokát.⁷⁾ Akárhogy is egyeztessük a Névtelent a többi krónikással, annyi bizonyos, hogy sem emezek, sem pedig amaz szerint Kund Dél-Magyarországon nem birtokolt s azért épen meglepő, ha a „Győri Közlöny“ ezikkirója, a Kund-kapitányságot hirdetve, Béla király névtelen jegyzőjére hivatkozik! A névtelen jegyző egy árva szócskával sem igazolja az ál-tényt, ezt illetőleg egy syllabával sem mond ellent a többi krónikásoknak; de tény, hogy valamennyien megegyeznek — a hallgatásban.⁸⁾

Hallottuk azonban, hogy egyik hirneves írónk egy byzantini forrásra, Konstantinosz Porphyrogennetasra hivatkozik, mint ki szerint a magyarok által elfoglalt ország pro Ducum et Nationum numero fel lett legyen osztva nyolcz kapitányságra.

Kérdés már most, igazolja-e a byzantini császár a Kund-kapitányságot?

1) Historia Pannonica. Kölni 1690. kiad. Decad. I. Lib. IX. p. 90.

2) Imago Antiquae Hungariae. I, 195.

3) Chronologiae Rer. Hungaricar. Lib. II. c. III. Bélnél: Adparatus ad Hist. I, 46.

4) A budai Krónika kiadásában. 43. l. 1) jegyz.

5) Tud. jegyzeteiben Kézaihoz. Magyarország. Forrásai I. köt. III. füz. 48. l.

*) jegyz.

6) Magy. Egyháztört. I, 241.

7) Béla király névt. jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. XLVI. fej. S ehhez l. Szabó jegyzeteit i. k. 67. l. 1) és 2) jegyz. Horváth Mih. Magyarország. tört. I, 44. Budai: Magyarország. polgári Lexicon, II, 499, Jászay: A magyar nemzet napjai az arany bulláig, I, 214.

8) Ép a Névtelenre vonatkozólag jegyzette meg Pesty a „Győri Közlöny“ hivatkozásának meghíusítására, hogy: A Capitaneatus Kund említését hiában keressük Anonymusban. (Történelmi Tár. XII, 161.)

Ha e hivatkozás alappal történt, akkor kétségkívül azon eset áll be, hogy a külföldi forrásokat ellenkezésbe jönni látjuk a belföldiekkel, mi elég gyakori eset. Konstantinosz Porphyrogenetasra nézve elismerjük, hogy ő mint a X. század első felében, tehát a magyar állam még eredeti korszakában élt író, sokat tudhatott, miről saját nemzeti forrásainkban említés nem tétetik. Az is elismert dolog, hogy ő azon hitelt, melyet neki Szalay, Bartal, Katona, Jerney és Szabó Károly, irodalmunk e coriphäusai tulajdonítanak, kiérdemli, sőt azt töle magyar dolgokra nézve is annál kevésbbé tagadhatnók meg, mivel tudvágyó s a részletekig kutatni szerető szelleme a lehető legjobban informáltatá magát. Ép a magyar dolgokat illetőleg tudjuk, hogy ő tudósításait nem csacska kalmároktól, hanem maguktól a magyaroktól nyerte. Udvarában éveken át magyar főemberek tartózkodtak mint békekezesek, nála fordult meg Árpád egyik unokája, Bulceszal, a nemzet birájával, — s Gyulával, egyik nemzetség fejedelmével ő közvetlenül érintkezett, az ő testörségében császári asztalához is méltatott magyar előkelő vitézek szolgáltak s magát a magyarokkal folyton diplomatiiai összeköttetésben tartá.¹⁾ Tehát tagadhatatlan, hogy ő a Kund-kapitányságra nézve is teljesen informálva lehetett, következőleg okkal hivatkozhatnának rája a kapitányság létezettségének vitatói.

Azonban felütve mindenkép érdekes és tanulságos munkáját s annak a magyar dolgokra vonatkozó részleteit végig forgatva azt tapasztaljuk, hogy nála a Kund-kapitányságnak ugy nem kerül elő semmiféle nyoma, mint saját nemzeti forrásainkban! A mit ő a nyolezas beosztásról mond, az nem a magyarokra, de a besenyőkre vonatkozik! A besenyők országát és állami szerkezetét leírva mondja ő: „Tudni kell, hogy az egész Patzinakia nyolez tartományra van osztva s ugyanannyi fejedelme van. A tartományok ezek: az első tartomány neve Értém, a másodiké Sur, a harmadiké Gyula, a negyediké Kulpeé, az ötödiké Kharoveé, a hatodiké Talmat, a hetediké Chopon, a nyolezadiké Csopon.²⁾

Hol van hát itt a Kund-kapitányság?!

Konstantinoszt olvasva, sajátos fény dereng a titokszerű születésű anachronismusra. Ha csakugyan ő az, kire e dolog tekintetében középkori historiographiánk támaszkodik, akkor végre megérthetjük, miként lett a Kund-kapitányság a történetkönyvek papírján, mely sohasem létezett magában a történelemben.

Előre bocsátottuk, hogy a történeti regék félreértésen vagy fogalom-

¹⁾ V. ö. Szabó K. Biborban született Konstantin császár munkái magy. történeti szempontból ismertetve. Közzétéve a Magy. Akad. Értesítőben. Új folyam. I, 166. l.

²⁾ De Administrando Imperio. cap. XXXVII.

zavaron alapulva, állandósulnak. Épen Konstantinosz könyve az, mely a legtöbb félreértésre s a legnagyobb fogalomzavarokra szolgáltatott alkalmat. Tudva van, hogy a byzantinus azon kiadása, melyet Meursius János leydeni tanár a pfalzi könyvtár codexéből vett másolata után közrebocsátott, a lehető legrosszabb, miután hemzseg a hibáktól. De Bandurius Anselm kiadása is, bár ő Meursius kiadásának szövegét a párizsi királyi könyvtár állítólag XIII. századbéli codexével összehasonlította, még sem kerülhette ki a jelentékenyebb mérvű eltéréseket összesen. Ebben is számos a fogyatkozás, számos a hézag, számos helyen gyarló maradt a fordítás, a mint az most már legjobban kitűnik azon legújabb kiadással való összevetése által, melyet Bekker Immanuel éber kritikával rendezett. Már pedig, midőn ez megjelent, akkor az anachronismus már rég megvolt; azok tehát, kik a Kund-kapitányságot vitatva, a császár történetkönyvére hivatkoztak, ennek legrosszabb kiadását használhatták.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a császár még a hét magyar és az ezekhez csatlakozott nyolczadik Kabar nemzetségről is emlékszik ¹⁾; továbbá, hogy a besenyők az egy törzsből eredő magyar nép-ágazatnak szintén egyik ágát képezik ²⁾, vagyis Szabó Károly szerint a magyarral rokon s egy nyelvű kún faj volt, mely maradékaiban ma is él köztünk ³⁾; ha végre nem ignoráljuk, hogy a besenyők X. századi hazájában a turkok, azaz a magyarok lakoztak, ⁴⁾ és másrészt, hogy a császár a Temest, Marost, Kőröst, Begát és a Tiszát mondja az egész Turkia szállása folyóinak ⁵⁾: ezt tekintetbe véve valóban érthetni, hogy az eredeti forrást úgy sem olvasó középkori történészeink, időt s geographiát szemelől tévesztve, az idő és térszerinti külön adatokat összelegyítve és hazai krónikánk hasonlaku és hangzásu adataival azonosítva, végre is olyant süttöttek ki, mint minő a Kund-kapitányság.

Miután tehát sem az egykoru, sem pedig a közelkoru történeti források, melyek különben a traditionális történelmet is magukban rejtik, a Kund-kapitányságról mitsem tudnak: világos és észszerű, hogy tényül mi se fogadjunk el egy oly adatot speciál — történelmünkben, mely hazai történelmünk egyetemes mivelői részéről ignorálva van, s mely épen azért, mivel történeti alapra vissza nem vezethető, mellőzve lőn egy oly munkában is, melynek kizárólagos czélja s feladata volt a honfoglalás és vezérek korának minden momentumát elbeszélése keretébe felvenni,

¹⁾ U. o. cap. XL.

²⁾ Jerney: Keleti Utazása. I. 74.

³⁾ A X. századi besenyőkről. Közöttéve az Uj Magy. Muzeum. 1853. évf. I. 101.

⁴⁾ Konstantinosz: De Administrando Imperio, cap. XXXVIII.

⁵⁾ U. o. cap. XL. s v. ö. Szabóval: Magy. Akad. Értesítő. Uj foly. I. 140.

De végre is mondhatná valaki, hogy a források hallgatása még nem képezheti direct érvét valamely történeti factum nem létezettségének. Azért szükségesnek tartjuk itt befejezésül röviden még feltüntetni azon pragmatikai összefüggést, mely a források hallgatása s történelmünk positiv előadása között létezik. És e tekintetben valóban nem is marad fenn még kívánni való. A névtelen jegyző oly adatokat szolgáltat kezünkbe, hogy valóban kevés kérdésre nézve birunk oly döntő, oly tökéletesen meggyőződtető megoldást, mint épen a Kund-kapitányság kérdésére nézve. A névtelen jegyző előadása, átalán a honfoglalás Dél-Magyarországra vonatkozó epizódjainak helyes ismerete a lehető legtevélegesebb bizonyítékát nyújtja a Kund-kapitányság regeségének,

Számos adattal rendelkezünk arra nézve, hogy Glad tartománya, annak meghódítása után, nem semmisített meg, hanem megmaradt hűbéri függés mellett saját autonomiájában. S e tény ugy hisszük szintén kizár minden ellenvetést s feloszlat minden gyanút; mert ha Glad nem fosztatott meg fejedelemségétől s a honfoglalók megelégedtek annak hűbéri függésével, nem bizonyos-e akkor az is, hogy itt absolute szükségtelen volt egy oly intézményt létesíteni, melynek állítólagos célja volt volna a tartományt féken tartani és adminisztrálni? A harez szerencsésjétől elhagyatva önkényt hódolt meg az, s a vállalt hűbéri függés biztosítékául túszoikat kiszolgáltatta, valóban nem volt szükség egy fékező katonai parancsnokságra. A fejedelem is megmaradván, valóban egy administratív közegre sem volt szükség, szóval a Kund-kapitányság minden tekintetben felesleges volt — s a források együttes hallgatása így hát csak legszebb igazolása magának a történelmi valónak.

A névtelen jegyző felemlíti, hogy Árpád Szoárdot, Kadocsát és Vajtát küldé ki Glad tartománya ellen, kik feladatuknak megfelelő, meghódították a Maros-Duna közet. Szoárd és Kadocsa Görögországba menve, ott kerestek maguknak hazát, a visszamaradt Vajtát pedig Árpád hű szolgálatairt megjutalmazá, nagy földet adva neki a Tisza mellett, Taras nevezetűt.¹⁾ Nem volt-e volna méltányos, hogy Vajtát állítsa a kapitányság élére? Vajta ép e hadjárat alkalmával is eléggé megmutatta, hogy tökéletesen képes megfelelni egy katonai missiónak, s azért mi igazolhatta volna Árpád azon eljárását, hogy Vajtát egy a munkában részt sem vett másik strategának utána tegye?

A honfoglalás története e szerint határozottan ellentmond a Kund-kapitányság léteztének. Megjegyezzük különben, hogy Vajta kun lévén s kunjaival Taras földjén letelepedve,²⁾ a Kund-kapitányság ez oldalról is

¹⁾ L. a n é v t e l e n t cap. XLIV.

²⁾ Ezen föld (terra Torhus) Szabó Károly szerint a mai Taras helység Torontál vármegyében a Tisza mellett. (Magyarorsz. tört. forrásai. I, 63. ¹⁾ jegyz.)

nyerhetne magyarázatot. Különb en a mily ismeretlen az irodalomban keletkeztek tulajdonképeni története, épen oly ismeretlennek vallja a vitató irodalom maga az intézmény elenyésztét. Mi azon nézet en vagyunk, hogy ez észrevétlen eltűnés a történelemben ismét egy biztos criterion az anachronismus felismerésére.

Chronologiai adatok a magyar királyok tartózkodásáról Temesvárott.

MILETZ JÁNOSTÓL.

Felolvastott az 1873. év július havi választ. ülés en. Megjelent a „Történelmi Adattár“ ugyanazon évi jul. aug. és szept. okt. havi füzet eiben.

Jelen értekezés e mb en egyik főfeladat omul tűztem ki királyaink tartózkodási idejét meghatározni Temesvárt illetőleg, támaszkodva különösen a királyaink által kibocsájtott oklevelekre, továbbá a történetirók, krónikák, s egyéb történelmi források feljegyzéseire.

Nem tartom itt szükségesnek bővebben részletezni Temesvár jelentékeny szerepét letűnt multunkban; hiszen ismeretes az mindenki előtt, miután történelmünk lapjai telvék a gazdag történelmi multtal dicsekvő vidékünkön lezajlott eseményekkel.

Sok öröm s bánatteljes nap virradt itt fel hazánk s nemzetünkre nézve; mert e hely, valamint napjainkban: ugy a letűnt századokban is, hazánk e délkeleti részének kulturai, politikai s földrajzi tekintetben folytonosan gyúpontja volt, s királyaink által különös figyelemre lőn méltatva. Már Bonfin írja róla a XV. században, hogy „szép épületekkel diszeskedő s nagyon megerősített város vala“¹⁾

E hely fontosságát azonban leginkább azon körülmény mutatja ki, hogy királyaink századokon keresztül, egész a török foglalás koráig, Temesvárt többször nemcsak tartózkodásuk helyeül jelölék ki, de egyszersmind az egész országot s nemzetet érdeklő intézkedéseiknek is főhelyévé s központjává tevék, mint ez, az imént közlendő történelmi adatokból kitűnik.

Temesvár multját, s kulturai viszonyait az Árpádok korszakából nem részletezhetjük bővebben egészen a tatárjárásig. Továbbra is mély homályba burkoltan marad az előttünk, miután az első századok eddig-

¹⁾ Bonfin. Dec. III, Lib. VIII. p. 357, Köln 1690.

elé összehalmozott szellemi kincseit s anyagi jólétét megsemmisíték a hazánkban viharként dúló ázsiai vad harcosok, Batu Kádán s Petakhán tatár hordái; és épen ezen megrázó eseménynek róható fel az, hogy királyaink itt tartózkodása, vagy átutazásáról, különösen az Árpádok korában biztosan alig, csak úgy hozzávetőleg, vagy legföllebb gyaníthatólag szólhatunk.

Igy gyaníthatjuk csak, hogy árpádházi királyaink közül szent László, II. István, II. Gyejcs, III. István, azon mozgalmas hadjáratokban, melyek hazánk déli részében, s az Al-Dunánál, az említett királyok alatt, részint az országot pusztító besenyők s kunok, részint a magyarok függetlenségét veszélyeztető keleti udvar cselszövényei ellen viseltettek, — Temesvárt, hadviselkedéseikben többszörösen érínthették, s már ez időben feltűnhetett királyaink előtt fekvésének fontossága, s szemeltethetett ki védhelyül az ország déli részének; mert csak így fejthető meg azon gyors emelkedés és fontos szerep, melylyel már a XIV. század elején feltűnni látjuk, midőn Róbert Károly 1316-ban méginkább megerősítetté.

II. Endre, IV. Béla s V. István uralkodásának korát átfutva, melyről nincsenek határozott adataink egész 1278. május 8-áig;¹⁾ midőn határozottan tudjuk, hogy Kun László Temesvárott tartózkodott, s úgy látszik huzamosabb ideig; mert csak június 9-én²⁾ találjuk Csanádon, hol az alsó részekről fölfelé vonulván megállapodott.

Kun László ezen év tavaszán Temesvár környékén hadszedéssel foglalkozott, különösen azon kunok közül, kik ekkor vidékünket lakták, s még IV. Béla korában lettek letelepítve a Maros és a Temes között.³⁾

Ezen időben történt ugyanis azon ismeretes szövetség Kun László és Habsburgi Rudolf közt, melynek eredménye a stilfridi győzelem s egyszersmind a habsburgi dynastia uralmának megszilárdulása lett a magyar segély következtében. Mert Kun László azon seregével, szám szerint 60,000 emberrel, melyet a fenemlitett év tavaszán Temesvár környékén gyűjtött, a nyár folytában felfelé vonult Győr s Pozsonyon keresztül a Morva mezejére Ottokár ellen, s eszközlője lett Habsburgi Rudolf győzelmének; ki az öröm legáradozóbb kifejezéseivel magasztalta a segélyezésért Lászlót, kinek egyedül győzelmét köszönhette; mit Rudolf is a következő hálálkodó szavakkal ismert el: „A nyelv meg nem mondhatja, a toll le nem írhatja véghetlen örömünket, hogy oly

¹⁾ Cod. dipl. V. 2. p. 443.

²⁾ U. o. p. 448.

³⁾ Horváth M. M. o. tört. 1860. I. 458. 1.

nagylelküleg s oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására stb.¹⁾

1290. ápril 29-én²⁾ Kun László újra vidékünkön Karánsebesen időzött; hogy érinté e ekkor Temesvárt, meghatároznunk nem lehet. —

Az Árpád-ház kihalta után a vegyesházi királyok alatt Temesvár gyorsan nagy jelentőségre emelkedett. Királyaink sokszor s huzamosan tartózkodtak falai között, melyek több nagyszerű s országos eseményeknek lettek néma tanujelei.

Temesvárt különösen kedvelé Róbert Károly; ki itt, mint az időben biztos helyen, mivel az ország éjszaki s nyugati része Csák Máté és pártosai által zaklatva s elfoglalva tartatott, — királyi kastélyt építtetett a jelenlegi es. kir. fegyvertár s tüzérlaktanya helyén, s környékét nagyobb biztonság okáért megerősítettvén jelenlétével Temesvárt évek során át diszesíté.

Igy 1307. márczius 31-én³⁾ már itt találjuk őt; ugyanazon évtavaszán, melyen a még akkor uralkodó Bajor Ottó király mátkája, Apor vajda leányáért Erdélybe utazott, hol azonban Apor őt elfogta s a koronától, melyet ő mindenféle magával hordozott, megfosztván Gyulafehérvárott elzáratta.

Itt volt 1313-ik augusztus 29-én,⁴⁾ azon időben, midőn Csák Máté az ország éjszaki s nyugati részét le egész Esztergomig sanlyargatta.

Itt tartózkodott 1315. június 27-én,⁵⁾ s ugy látszik egész július folytában, mert augusztus 1-én⁶⁾ még Lippán találjuk őt.

1316-ban itt ünnepelte az ujévet, mert január 7-én⁷⁾ itt tartózkodott s ugyanezen évben szeptember 16-án⁸⁾ is, s alkalmasint innen bocsátá ki azon oklevelét a magyar kereskedelem emelésére, mely szerént minden délvideki kereskedőnek szabad közlekedést s minden bántalom és károsodás ellen védelmet biztosít⁹⁾.

1317-ben február 22-én Lippán,¹⁰⁾ s február 24-én¹¹⁾ ismét Temes-

¹⁾ Horváth M. M. o. tört. 1860. I. 455. 1.

²⁾ Cod. dipl. V. 3. p. 487.

³⁾ Cod. dipl. VIII. 1. p. 228.

⁴⁾ Cod. dipl. VIII. 7. p. 105.

⁵⁾ Cod. dipl. VIII. 1. p. 557.

⁶⁾ Török J. M. o. primása. II. 44. 1.

⁷⁾ Cod. dipl. VIII. 1. p. 596.

⁸⁾ Cod. dipl. VIII. 6 p. 39.

⁹⁾ Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 47. 1.

¹⁰⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 43.

¹¹⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 73.

várott időz, s ugy látszik több hónapon át, mert csak június 6-án¹⁾ találjuk Pankotán. Temesvárott volt ez évi advent első vasárnapján,²⁾ továbbá decz. 13-án³⁾ s itt érte őt két nappal később azon gyász, hogy első neje Mária, vagy némelyek szerint Katalin királyné, Kázmér lengyel herceg leánya decz. 15-én elhunyt.

Ezen években ugy látszik Károly keveset gondolt a kormány ügyeivel; megszibbaszták tevékenységét a még mindig tartó lázongások s hanyaggá lett a kormány ügyeiben,⁴⁾ Temesvárott gondtalan, vig életet kezdett élni.

1318. január 19-én⁵⁾ január 20-án,⁶⁾ február 9-én,⁷⁾ február 24-én,⁸⁾ márczius 14-én,⁹⁾ márczius 15-én,¹⁰⁾ itt tartózkodott; miből következtetnünk lehet, hogy az egész telet s tavaszt folytonosan itt tölté; mert csak június 30-án¹¹⁾ találjuk Budán.

Itt élt pompa s vigalom közepett egy Csallóközből származott szép magyar nő oldala mellett, kitől 1318-ban Kálmán nevű fia is született városunkban. Itt élt szerelmi kalandok s lovagjátékokkal töltve idejét.

Károly, mint az ábrándos olasz éghajlatt szülöttje, kedvelé a pazarfényűzést, s a daliás multságokat: ezt ohajtá felköltetni s megkedveltetni a magyar nemességgel is, mi okból maga köré gyűjté a főurakat és nemes ifjakat Temesvárra, s nekik olasz szokás szerint fényes ezime-reket kezdett osztogatni, mik eddig a magyaroknál nem igen voltak szokásban; fényes ünnepélyeket s lovagjátékokat rendezett, hogy azok iránt még nagyobb érdeket gerjeszsen, sokszor ő is a küzdőterre lépett s a nemesekkel vívott. Egy ily lovagjáték alkalmával bizonyos Huntpázmán Istvánnak három fogát kiüté dárdájával s fogfájdalma enyhítésére, csillapító fogeseppekül, neki ajándékozta örök birtokul a biharmegyei Pósa nevű földet.¹²⁾

Itt alapítá a lovagjátékok s vigalmak emelésére az aransarkantyús vitézek s a szent György lovagok rendét s társulatát. Igy iparko-

¹⁾ U. o. p. 43.

²⁾ Okmánytár. I. 158. l. 183. d.

³⁾ U. o. 250. l. 278. d.

⁴⁾ Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 38. l.

⁵⁾ Szopori Nagy Imre gyűjteményében.

⁶⁾ U. o.

⁷⁾ Békássy Lajos család. levéltára Hőgyészen.

⁸⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 155.

⁹⁾ U. o. p. 164.

¹⁰⁾ U. o. p. 165.

¹¹⁾ U. o. p. 148.

¹²⁾ U. o. 2. p. 210.

dott meghonosítani földieinknél ja középkori lovagias szellemet és szokásokat.

Károlynak azonban illetén életmódja Temesvárott, közmegegyezésnést szült az országban, különösen a főpapoknál, kik attól tartottak, hogy a király botránys élete káros hatásu lesz a Kun László ideje óta elszilajult közerkölesiségre és meggyengült hitéltre¹⁾; miért is az 1318-ik évi márcziusi kalocsai zsinatból egyenesen felszólítandónak vélték őt, egyházi átok fenyegetésével, hogy az egyházak védelmére tartson országgyűlést, mit már nyolcz év óta tartani elmulasztott, s egyszersmind kebelökből, e végzésöket a király tudtára adandók, két követet küldöttek hozzá Temesvárra.

A két követ, L á s z l ó pécsi, s I v á n k a váradi püspökök sikeresen jártak el küldetésökbén; Károly készséggel engedelmeskedett a zsinat intéseinek. Azonnal két nevezetes rendeletet bocsatott ki Temesvárról az országba, az egyiket a királyi tisztviselőkhöz, a másikat pedig az országrendeihez.

Az elsőben a főispánoknak, várnagyoknak s biráknak meghagyja, hogy a hatóságuk alá tartozó egyházak javait, ha netán idegen kézben volnának, az illető püspök felszólítására azonnal visszaadassák; a jogtalanul ellentmondókat lázadók gyanánt büntessék; ha pedig az ellentmondás méltányos, az illető feleket a közel tartandó országgyűlésre utasítsák.²⁾

A második rendeletében, melyet az ország rendeihez menesztett,³⁾ országgyűlést hitt össze még a folyó 1318-ik évi július 1-re a R á k o s r a, mely ugy látszik megtartatott, de végzéseinek semmi nyomát sem találjuk emlékeinkben.⁴⁾

A főpapok erélyes föllépésének a királyra nézve még más sikere is volt, a mennyiben magán életmódjában nagy változás állott be. Még az országgyűlés előtt fényes kísérettel T a m á s aradi, barsi és szerémi főispánt s kunok biráját S i m o n gróffal Csehországba küldé János cseh királyhoz leánykéröbe. A cseh király két fiatal hugát, az elhalt luxemburgi Henrik német császár leányait a követnek bemutatván, közülök Tamás főispán az ifjabbat a szép Beatrixet jegyzé el urának, s őt az eljegyzési szertartások után Magyarországba hozá. Károly arája elé egész Bécsig ment, mert 1318. október 4-én⁵⁾ Bécsben találjuk őt.

1) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 38. 39. l.

2) Cod. dipl. VIII. 2. p. 165.

3) U. o. p. 164.

4) Horváth M. M. o. tört. 1860. II. 39. l.

5) Eredetije Szopori Nagy Imre gyűjteményében.

Károly örömét nemsokára ismét újabb gyász váltotta fel; második neje a szép fiatal Beatrix is kisedé magzatával együtt a következő 1319-ben elhunyt. Ezen év tavaszán Károly márczius 27-én,¹⁾ Temesvárott volt. Innen indult Szerviába Milutin Uroz szerb fejedelem ellen, ki fenhatóságát elősmerni nem akarta, s a határszéleken a magyar alattvalókat is háborgatta. Károly a nyugtalankodót az Obona folyó mellett megvervén, Nándorfehérvárt, Macsó várát s kerületét tőle elvette, s vele a magyar korona felsőbbbségi jogát megismertette. Ezen év folytán itt találjuk még őszkor Sz. Mihály nap táján.²⁾

1320. folytán többször s huzamosabban tartózkodott Károly Temesvárott; itt volt január hóban,³⁾ aprilis 6-án,⁴⁾ s úgy látszik június hó 2-án is⁵⁾; továbbá augusztus 29-én,⁶⁾ s városunkba hozá harmadik nejét Erzsébetet, Lokietek Vladiszláv lengyel király leányát is még ugyan ezen év folytán. Ezen házasság veté meg alapját Magyar és Lengyelország egykori egyesítésének.

Ezen házasság után Károly uralkodói életében nagy fordulat állott be. Miután az országban a belzavarokat lassanként lecsillapította, a rendet, tekintélyét s hatalmát némileg megszilárdította, — tekintélye s hatalmának befolyását a szomszéd országokra kezdé kiterjeszteni. Ezen beavatkozása és sokoldalú összeköttetései a nyugoti s éjszaki fejedelmekkel támasztották benne azon elhatározást, hogy lakhelyét az ország délkeleti vidékén fekvő Temesvárról eltevé, az ország éjszaknyugati határaihoz közelebb vonuljon.

El végből mindjárt harmadik házasságának megkötése után, tehát még 1320. folytában megkezdé építtetését fényes királyi lakának, mely 350 tereméből állt, a regényes fekvésű visegrádi várhegy tövében, oly pazar pompa és királyi fényüzéssel, hogy a később látogatására jött fejedelmeket bámulattal tölté el.⁷⁾

Ezen királyi fényes építkezés 1320-tól 1323-ig tarthatott, mert még ez idő alatt sokszor s huzamosan időzött Temesvárott, melyet Visegráddal csak 1323. nyarán cserélt fel. Okmányaink szerint 1321-dik február 9-én,⁸⁾ a nagybőjtben Virágvasárnapján⁹⁾ s november 23-án,¹⁰⁾ Temes-

¹⁾ Cod. dipl. VIII. 6. p. 44.

²⁾ Okmánytár. I. 171. l. 198. d.

³⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 282. 283.

⁴⁾ U. o. p. 256. — Wagner. Annal. Seep. I. p. 404.

⁵⁾ U. o. p. 279.

⁶⁾ U. o. p. 248. 259.

⁷⁾ Dr. Kerékgyártó Á. M. O. tört. kézikönyve II. 13. l.

⁸⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 358. és Okmánytár. I. 232. l. 260. d.

⁹⁾ Okmánytár. I. 200. 201. l. 232. 233., d.

¹⁰⁾ Cod. dipl. VIII. 7. p. 136.

várott lakott, s úgy látszik, hogy ekkor az egész telet itt tölté; mert a következő 1322. év január 23-án ¹⁾ s febr. 9-én ²⁾ még mindig itt találjuk s ez évben még augusztus 3-án ³⁾ is, s innen az alsó részekről indult Brebiri Mladin tengeremelléki s bosnya bán ellen.

1323. folytatában itt tölté január 6-át, ⁴⁾ január 20-át, ⁵⁾ martius 10-ét, ⁶⁾ s junius 15-ét ⁷⁾ és csak ezután szakad meg itt tartózkodásának fonala, felcserélvén temesvári lakhelyét állandóan a visegrádi várhegy bájos völgyében diszelgő királyi palotával, mely körül főuraink is a legdiszesebb lakokat emelték, s miként egy régi rajz tanusítja, az előbb igénytelen helység, mely a várhegy alján elterült, palotákkal ékes várossá lőn. ⁸⁾

Károly király ezután egész 1330. őszeig nem látogatta meg Temesvárt. 1330. szeptember havában Tamás erdélyi vajda és Szécsy Dénestől rábiratva, városunkat tevé hadmiveleteinek központjává Bazarád Mihály havasalföldi fejedelem ellen. Nagy s fényes kísérettel jelent ekkor meg itt Károly s visszaidézni látszott Temesvár egykori élénk s ünnepélyes napjait.

Innen még ugyanazon hóban kiindulván, elfoglalta Szörény várát s fenyegeté a békét ajánló Bazarádot, hogy nem sokára „szakállánál fogva huzza ki rejtekéből“; de Bazarád járatlan hegyes s erdős vidékre csalta őt seregével, hol Károly hadait meglepte az éhség s békét kellett a lenézett Bazarádtól kérni, ki őt seregével együtt mély erdős hegyi utakra kalauzoltatá, melyek nyílása el volt torlaszolva és a sziklafalokról az előre elrejtett ellenség ezrei nyíl és közáporral iszonyu vérontást okoztak a magyarok soraiban. Négy napon át november 9—12-ig ⁹⁾ dult közöttök a halál, „mert oly állapotba jutottak, ugymond egy egykorú krónikás, mint a hálóba zárt halak.“ Ott veszett a kundaliák virága, számos ur és vitéz férfit; az elfogottak a halál különféle kegyetlen nemeivel ölettek meg, sokaknak faékeket vertek agyukba, s „a számtalan elesettek hullái ott a esatamezőn várják a feltámadás napját“, mondja a krónikás.

A király csak Szécsy Dezső önfeláldozó hűségével menekülhe-

¹⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 364. — Wagner. Dipl. Com Sáros. p. 327.

²⁾ Okmánytár. I, 212. l. 234. d.

³⁾ Magyarország tört. tár. II. 184. l.

⁴⁾ Cod. dipl. VIII. 7. p. 154.

⁵⁾ Okmánytár, I, 254. l. 283. d.

⁶⁾ Cod. dipl. VIII. 3. p. 459.

⁷⁾ Cod. dipl. VIII. 2. p. 426.

⁸⁾ Horváth. M. M. O. tört. 1860. II. 54. l.

⁹⁾ Kerékgyártó A. M. O. tört. kézikönyv. II. 14. l.

tett nehányad magával Temesvárra; hol kevés ideig maradt, mert már ekkor megérkezett ide is a borzasztó veszteség s ezen iszonyú szerencsétlenség hire; az özvegyekké lett nők jajveszékélése s az árvákká lett gyermekek sirása és zokogása sietteté a városból távozását, s rövid pihenés után Visegrádra utazott. ¹⁾

Ezen szerencsétlen hadjárat után Károly még csak egyszer látogatótá meg városunkat uralkodása alatt, 1332-ben december 27-én ²⁾ Miből arra lehet következtetést vonnunk, hogy ez időben Károly nem lehetett oly nagyon elcsigázott a köszvényfájdalmaktól, mint ezt történelmünk tárgyalja, ³⁾ midőn ez évi december elején 6 éves Endre fiával Nápolyba indulván, a köszvényfájdalmak annyira elővették, hogy Székesfehérvárott kellett maradnia, de azért december 27-ére Temesvárra, téli időben még is le tudott rándulni.

Róbert Károly elhunytá után fia Nagy Lajos 40 évi uralkodása alatt csak kétszer látogatta meg Temesvárt; 1358. október 14-én, ⁴⁾ s ez után tíz évre 1368-ban, valószínűleg október vagy november hóban. ⁵⁾ midőn a lázongó Vljakó havasalföldi vajda ellen hadjáratot indított. Nagy Lajos király elhunytá után 1385-ben neje, Erzsébet özvegy királyné tartózkodott itt. ⁶⁾

1389. december 1-én ⁷⁾ Zsigmond király időzött Temesvár falai között, midőn Szerviából a tél beálltával ide vezette vissza hadait. Ezen évben ugyanis hadjáratot vezetett István szerb fejedelem ellen, ki a Murad szultán által megfojtatott Lázár fejedelem fia volt, s Magyarországot déli részeit háborgatta.

Zsigmond király ezen év őszén úgy látszik nejét a sokat szenvedett szelid Mária királynét is magával hozta Temesvárra, mert a királynét december 27-én, ⁸⁾ sőt a következő 1390. évi január 9-én is ⁹⁾ Temesvárott találjuk. Zsigmond király 1390. folytatában szeptember 26-án ¹⁰⁾ is itt volt, alkalmasint azon zavargások miatt, melyek ez időben az oláh és moldovai vajdák részéről fenyegették az országot.

1396-ban Zsigmond vidékünkön át vezeté hadseregét, s kérdésen kívül Temesvárt is érintve, Nikápoly felé Bajazed ellen; hol csatát

¹⁾ Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 57. 58. l.

²⁾ Cod. dipl. VIII. 7. p. 240.

³⁾ Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 61. l.

⁴⁾ Eredetie Véghelyi Dezső gyűjteményében.

⁵⁾ Pesty Frigyes gyűjteményében.

⁶⁾ Szentkláray J. Észrevételek Temesvár magyarosítás. 6. l.

⁷⁾ Cod. dipl. X. 1. p. 526.

⁸⁾ U. o. p. 530.

⁹⁾ U. o. p. 573.

¹⁰⁾ Magy. tört. tár. IV. 26. l.

vesztvén s hosszas bujdosás után a Dráván keresztül a következő 1397. ápril 5-én ¹⁾ ismét Temesvárra érkezett.

Még ugyanezen évi szent Mihály napjára ide hirdetett országgyűlést, hogy a forrongó kedélyeket lecsillapítsa s az ország belnyugalmát helyreállítsa. Ezen országgyűlés igen nevezetes, a mennyiben ekkor Zsigmond kényuralma korlátozására s a honvédelemre nézve igen nevezetes törvények alkottattak. ²⁾

Ezen országgyűlés egy egész hónapig tartott, mert okmányaink szerint a király október 8-án, ³⁾ október 15-én, ⁴⁾ október 19-én ⁵⁾; továbbá október 21-én, ⁶⁾ 22-én, ⁷⁾ 25-én, ⁸⁾ 26. á. ⁹⁾ és október 28-án ¹⁰⁾ folytonosan városunkban tartózkodott a gyűlés miatt. Innen hitta össze egy levelében október 26-án a dalmát városokat Zengbe november 25-re újabb gyűlésre, hogy azok hűségét nápolyi László pártjának fondorlatai ellen magának biztosítsa. ¹¹⁾

1409. nyarán okmányaink szerint Zsigmond ismét vidékünkön időz; május 22-én ¹²⁾ Krassófőn, s június 9-én ¹³⁾ Temesvárott találjuk.

Két év elmúltával 1411. június 17-én ¹⁴⁾ újra Temesvárott volt; valószínűleg itt lett megállapítva ekkor a Velence ellen elkerülhetlenné vált hadjárat is; mert még ez évi november hóban a florenczi Scolari grófi családból származott Ozorai Pipo Fülöp temesi főispánt 10,000-nyi sereggel a fondorkodó signoria ellen meg is indította.

Ezen időtől kezdve, Zsigmond nem látogatta meg Temesvárt 1428-ig, mely év legnagyobb részét azonban Temesvárott, vagy vidékén tölté el midőn hadseregével Galambócz elfoglalására iudult, de Murad szultántól vereséget szenvedett. Keve és Galambócz körül időzött ápril 10-től, augusztus 23-ig, ¹⁵⁾ s Temesvárott augusztus 28-án, ¹⁶⁾ szeptember

¹⁾ Cod. dipl. X. 2. p. 522.

²⁾ L. bővebben Horváth M. M. O. tört. 1860. II. 224. l.

³⁾ Pesty Frigyes gyűjteményében.

⁴⁾ Cod. dipl. X. 2. p. 477.

⁵⁾ Pesty Frigyes gyűjteményében.

⁶⁾ U. ó.

⁷⁾ Cod. dipl. X. 2. p. 434.

⁸⁾ U. o. p. 522.

⁹⁾ U. o. p. 453.

¹⁰⁾ Cod. dipl. X. 8. p. 424.

¹¹⁾ Horváth M. M. O. tört. 1860, II. 226. l.

¹²⁾ Másolata Ráth K. gyűjteményében.

¹³⁾ Cod. dipl. X. 4. p. 762.

¹⁴⁾ Cod. dipl. X. 5. p. 134.

¹⁵⁾ L. az okmányok közlését Ráth K. Magy. kir. hadjáratai. 142. l.

¹⁶⁾ Aschbak. III. 467. l.

11-én,¹⁾ 12-én²⁾); Temesvár környékén Váradján, Miháldon s Karánsebesen december 2-ig,³⁾ és december 8-án⁴⁾ ismét Temesvárott volt.

Zsigmond galambóczyi veresége után úgy látszik attól tartott, hogy a győzelmes török Magyarországra is átesaphat, vagy foglalást tehet, s innen fejthető meg hosszas itt léte s táborozása seregével együtt s ez volt oka, hogy az év végéig vidékünkön maradt s nemcsak hadseregét együtt tartá, hanem az Al-Duna környékét is szorgalmasan erősítetté.

Galambóczyi szerencsétlen hadjárata után nyolcz évre találjuk még egyszer Zsigmond királyt Temesvárott. 1436. april 10-én,⁵⁾ s ez volt utolsó itt léte, mert a következő 1437. évi december 9-én Znaimban meghalt.

Zsigmond király halála után uralkodóink közül csak I. Ulászlót találjuk vidékünkön, ki 1444-ben szeptember közepén⁶⁾ Szegedről 10,000-nyi hadával Murad szultán ellen megindulván, Temesvár érintésével szeptember 21-én⁷⁾ Orsovára ért, hol a Dunán átszállítván seregét Várna felé tartott.

1444. augusztus 11-én⁸⁾ Hunyady János, nemzetünk fénye s di-esősége és a vad Ozmán réme fordult meg Temesvárott; hennan Erdélybe távozott s 5000-nyi seregével Oláhországon keresztül vonulván, Nikápolynál esatlakozott a Várna felé siető I. Ulászló királyhoz.

Ezen halhatatlan nevű hősünk építetté 1441-1446. között hadi operatióinak biztos elintézésére s családja kényelmére a nagy nevérol emlékezetessé lett Hunyadi kastélyt városunkban a már fenállott erődben, mely századokon át hirdeté nagy nevű építőjének di-esőségét; mig legutóbbi szabadság-harcunk folyamában Temesvár bombáztatása alkalmával tisztes falai végleg összezuzattak, s azon helyen, „hol — mint egy tudós tagtársunk meleg honfiai érzellemmel megjegyzi — fejedelmeink árnyéka borong s hol a magyar hősök szive a hazáért fájdmában vérzett, a német kormány fegyvermühelyeket s kaszárnyát építettett; nem levén kedve e magyar reliquia nemzeti szellemü helyre állításával bennünket megajándékozni, inkább leromboltatá azt.“⁹⁾

Hazánk kormányzója s a kereszténység nagynevű hőse 1447-ben

¹⁾ Aschbak. II. 413.

²⁾ Uj magy. Muzeum 1854. 29. l.

³⁾ L. az okmányokat Ráth K. Magy. kir. hadjár. 142. l.

⁴⁾ Aschbak. III. 467. l.

⁵⁾ Cod. dipl. X. 7. p. 776.

⁶⁾ Gr Teleky. Hunyad. kora. I. 412. l.

⁷⁾ U. o. 412. l.

⁸⁾ U. o. 385. l. — Katona VI. p. 296.

⁹⁾ Szentkláray. Észrevét. Temesvár magyarosítása. 9—10. l.

május 8-tól—18-ig¹⁾ Temesvárott időzött, s ezen évben foglalá el Mária mennybemenetele napján temesvári főhadi posztóját s innen küldé vitézeinek élén Csupor Pétert Román moldovai vajda ellen.²⁾

1448-ban Hunyady János az év második felét nagy részt az alvidéken s Szerviban töltötte. Augusztus 11-én³⁾ Temesvárott volt; innen Karánsebesen s Kevin át szerb földre ment s október 17, 18, 19-én Rigómezjén a törökkel esatázott; 19-én este indult bujdosásnak, míg szendrői fogsága után december 23-án valószínűleg Temesvár érintésével Szegedre érkezett, hol egész 31-ig időzött.⁴⁾

Szegedről a hős 1449 elején Temesvárra jött, mert január 24-én⁵⁾ már itt találjuk. Ezen év folytatában hosszabb ideig tartózkodott városunkban, részint családja körében, részint a török elleni haditervek készítésével és seregeinek felszerelésével foglalkozva.

Az 1451-ik év első felét is nagyrészt vidékünkön tölté. Így január 15-én,⁶⁾ 18-án,⁷⁾ april 10-én,⁸⁾ 12-én,⁹⁾ május 17-én,¹⁰⁾ 18-án¹¹⁾ s 19-én¹²⁾ Temesvárott találjuk őt; idejét legnagyobb részt hadszedéssel töltve el, hogy Brankovics ellen hadjáratot indíthasson.

A hon s kereszténység védelmében lankadatlan hős 1456. június 22-én¹³⁾ Temesvárott s azután környékén ismét hadszedéssel foglalkozott, hogy a török által szorongatott Nándorfehérvárt a hazának megmenthesse; mely csüggedetlen honfiui törekvéseinek s bajnoki erőfeszítésének eredménye lett a magyar fegyverek azon egyik legnagyobb s legdicsebb tette, melynek fénysugarai a honfiérezelmet századokról századokra maradandólag fellelkesítendik.

Hunyady János elhunytá után 1456-ban. V. László király látogatá meg Temesvárt november közepe után, s itt időzött egész november 30-ig¹⁴⁾ A király ezen utazása Temesvárra, Belgrádról történt a gonosz Czilley megöletése után. Hunyadi László temesi gróf s belgrádi várpa-

1) Szilágyi Sándor gyűjteménye s Teleky. X. 196. l.

2) Szentkláray i. m. 9. l.

3) Kaprinay Hung. Dipl. I. p. 119.

4) L. az okmányokat Ráth K. Magy. kir. hadjáratai. 184. l.

5) Schwandtner: Script. rer. Hung. II. p. 61, s Teleky II. 114. l.

6) Teleky X. 290. l.

7) U. o. 279. l.

8) Pozsony város levéltár. 37. csomag.

9) U. o. Ebben rendeli, hogy a temesvári Csóka nevű ágyút hajón Budára szállítsák.

10) Pozsony város levéltára a nagy jegyzetben.

11) Schwandtner i. m. II. p. 104—105, s Teleky X. 295. l.

12) U. o. 296. l.

13) Teleky. X. 527. l.

14) Szopory Nagy Imre gyűjteménye; s Kaprinay: Hist. dipl. I. p. 113.

ranesoknak nagy pompával kíséré a királyt örökségébe s atyja híres kastélyába. Hunyady János özvegye Horogszeghi Szilágyi Erzsébet mély gyászba öltözve, a kastély kapujában fogadá fényes vendégét, kegyelmet esdve gyermekei számára. A király kegyesen válaszolt s örömteljesen mondá Hunyadynénak: „Nem illik gyász ruhát viselni azon férfiert, ki most ment át az életre, ki Magyarországot a szent vallásnak és nekem megtartotta.“

A király itt tartózkodása alatt e nemesen érző család körében egészen feledni látszék esábitó nagybátyját, s a bánatos özvegy Hunyadyné vigasztalására, november 23-án a kastély keleti szárnyasarkán levő házi kápolnában, az evangeliumra s az Ur testének vételére esküt is tett, hogy az özvegy Hunyadynét anyjává, fiát Lászlót és Mátyást testvéreivé fogadja s nagybátyja halálát soha megboszulni nem fogja. —

A király ünnepélyes esküje után kívánta, hogy a család gyászruháját tenné le s a két Hunyady fiut drága bibor öltönyökkel ajándékozta meg. Erre a kastélyban, a király mulattatására vig lakomák, lovagjátékok s táncmulatságok rendezettek, melyekben a király nagy meglepéssel mulatott. December 1-én vett búcsút Temesvártól, mert e hó 3-án¹⁾ már Szegeden időzött.

Hunyady Mátyás 32 évi országlása alatt csak egyszer látogatta meg atyja dicső lakhelyét s gyermekkori édes örömeinek színhelyét s családi lakásukat Temesvárott, mindjárt országlása első évében 1458-ban.

Itt volt november 15-től november 30-ig, mely napon elindult Szegedre az országgyűlésre, melyet Temesvárról hirdetett ki.²⁾

Mátyás elhunya után a tunyálkodó dobzse Ulászló 1494. szeptember 25-től 30-ig³⁾ Temesvárott időzött. Ide Erdélyből jött ekkor a király, Belgrád veszélyének hírére. Fényes kíséretéből megemlitendők az egri, pécsi, váradi püspökök s Drágy Bertalan erdélyi vajda. Kinizsy Pál a néma hős és temesi főispán fényesen felszerelt csapatai élén egészen a temesi határokig a király elé ment, őt üdvözlendő, s szivemelő látvány volt, midőn az agg vitéz, ki szólani nem tudott, a nyelvét ért szélhűdés folytán, jelekkel mutatott a török határokra és nyakára, az által értetni akarván, hogy életét a török ellen kész a hon s királyáért feláldozni. Az öreg vitéz örömeire Ulászló szemlét tartott serege fölött, mi Kinizsyt annyira fellelkesítette, hogy ifjult erővel forgatta rettenetes pallosát, mintha a leghevesebb csatában lett volna a törökök ellen, mi közben térdre borult a király előtt, ki őt a meghatott-

¹⁾ Birk: Quell. und Forsch. 231. 1.

²⁾ L. az okmányokat Ráth. K. Magy. kir. hadjárat. 211. 1.

³⁾ Ráth Károly: Magyar királyok hadjárat. 257. 1.

ságtól könyezve felemelte s megölelé.¹⁾ Ezen alkalommal Ulászló hadjáratot is intéztetett Kinizsy s Drágfy által Szerviaába; mely kaland jól sikerült, a sereg nagy martalékkal tért meg, de utána nem sokára a törökök ostroma, a rettenetes Kinizsy november 24-én meghalt. 1495 folytatában, az ekkor dühöngő mirigyhalál miatt, az ország különböző vidékein tartózkodott Ulászló, jobbára erdőkben vadászva tölté idejét; ez évi november 5-én s 6-án Temesvárott is megfordult.²⁾

Midőn II. Ulászló király 1516. márczius 13-án este 7 órakor Budán elhunyt,³⁾ az utána következő királyok közül csak Szapolyay János ellenkirály látogatá még meg Temesvárt; ki 1533. őszén Budáról egy körutra indulván, Papi révénél a Maroson átjött, s október 31-én⁴⁾ Temesvárra érkezett. Innen néhány napi tartózkodás után Lippán, a Kovászi-makra hegy alatt, Simádon, Gyulán, Decsén, Mesterszállásán s Tisza-Varsányon át Budára visszatért.⁵⁾

Ezután alig két évtized lefolyásával szomorú napok következtek Temesvárra midőn 1552. július 30-án a török által elfoglaltatott s hosszas 164 évig a hon kebléről, melynek dicsősége s bánatában századokon át híven osztozott, erőszakkal letépve lón. Visszafoglaltatván a török igaalól s visszaadatván az anyahazának, újjászületése ezen új stadiumában a XVIII. század közepétől napjainkig, ötször érte a legmagasabb kitüntetés uralkodóinkat falai között tisztelhetni.

Igy 1767-ben II. József császár, Mária Terézia lángeszü és nemesszivü fia, „gróf Falkenstein név alatt érkezett Temesvárra, hogy megismerkedjék a délmagyarországi nép jellemével, az itteni mindenemü viszonyokkal, az igazgatás ágaival s a népállapot részleteivel,⁶⁾ s ittlétének nagy következményei lettek vidékünk kulturalis fejlődésére nézve. II. József császár 1773-ban másodszer is szerencsétlété jelenlétével városunkat, s ezen alkalommal történt, hogy a Begacsatorna balpartján még 1744-ben „új német Majorok“ néven épülni kezdett külváros az ő nevéről Józsefvárosnak neveztetett el.⁷⁾

II. József császár ittléte után 34 évvel utóbb 1807. nyarán I. Ferencz király látogatá meg Károly főherczeggel Temesvárt, s a trombita czimü vendéglőben szállott meg.⁸⁾

¹⁾ Bonfin. Dec. V. Lib. IV. p. 524. Köln. 1990. — Böhm Délmagy. tört. I. 174. l. — Tört. Adattár. 1871. 382. l.

²⁾ Ráth Károly: Magy. kir. hadjáratai. 259.

³⁾ Katóna: Hist. Crit. R. Hung. T. XVIII. p. 941.

⁴⁾ Magy. tört. emlékirók. I. 305—307. l.

⁵⁾ U. o. 305—307. l.

⁶⁾ Szentkláray J, Észrevét. Temesvár magyarosításához 14. 15. l.

⁷⁾ Preyer. Monogr. der kön. Freist. Temesvár. 85. l.

⁸⁾ U. o. 91. l.

Jelenleg uralkodó apostoli koronás királyunk I. Ferencz Józsefnek. először 1852. június 14., 15. s 16-án, s legújában mult 1872. évi május 6. és 7-én történt örömteljes és fényes fogadtatása s itt tartózkodása alkot egy újabb ragyogó fénypontot Temesvár történelmében ; mely ünnepestyes körülmény még mindannyiunknál friss és élénk emlékezetben levén, nem szorul bővebb részletezésre, s egyszersmind befejezi királyaink itt tartózkodását, ugy szinte chronologiai értekezésemet is.

TARCSA.

A dél-magyarországi történelmi és régészeti társulat rendes havi választmányi ülése június 24-én.

Elnök: Preyer János, társ. alelnök.

Jelen vannak a választmányból: Rácz Athanáz kir. tanácsos alelnök, Jankó Károly titkár, Odor Samu pénztárnok, Bilszky Ferencz, Iványi István, Miletz János, dr. Niamessny Gyula.

Az elnöki rövid megnyitó után a mult havi közgyűlés jegyzőkönyve olvastatott fel és hitelesített, azután a titkári jelentés terjesztett elő a következőképen :

Tisztelt választmány! Mult hó 26-án a megtartott évi közgyűlésünk óta több rendbeli adományok érkeztek hozzám a társulat muzeuma részére, melyeket ezennel van szerencsém a t. választmánynak bemutatni.

I. Barácz József kir. tanácsos ur egy pápai érmet (II. Miklós pápa 1058—1061.) ajándékozott, melynek revers felén a 16 sornyi felirásból a kopás miatt néhány sort lehet kibetűzni: avers felén II. Miklós pápa képe, Nicolaus II. Pont. Max. körülírással tisztán kivehető. Nt. Kassics Károly püspöki igtató ur egy római ezüst-, egy XVII. századbeli lengyel ezüst-, egy római rézérmet és két — egy 10 és egy 2 frtos — régi bankjegyet ajándékozott a muzeumnak; ehhez járult Iványi István vál. tag ur egy 2 frtos Kossuth-bankjeggyel, továbbá Csorba Ákos vál. tag ur egy 10 frtos Kossuth-bankjeggyel és egy Mária Terézia korabeli rézéremmel. Csorba Ákos vál. tag urnak közbenjárása folytán valószínű, hogy Máramarosmegyében Rátón lakó fivéréől régészeti tárgyak érkezendnek társulati muzeumunk részére. Boleszny Antal vál. tag ur 9 darab római réz és egy háromfülvű, 13 $\frac{1}{2}$ decimeter magasságu s nyílásán 10 dec. átmérőjű, közepén kevésse öblös bögrét, mely az orsovai plébánia laktól éjszakra 20—30 ölnyi távolságban kút-ásás alkalmával öt ölnyi mélységben találtatott. Tulajdonosa mázzal vonatta be, s szobájában így mint ékszert tartogatta; továbbá egy kis vaslapát alakú eszközt, mely Visegrád várában az 1871-ki ásatások alkamával került felszínre, honnan azt beküldő ur magával hozta.

II. Társulati könyvtárunk a vasmegyei régészeti egyesület évi jelentésével (1875. 8. r. 146 l.) és Miletz János választmányi tag ur: „Gizela, első koronás magyar királyné élete“ című művével gyarapodott szerző ajándékából. A munkás szerző művében, mely néhány nap előtt hagyta el a sajtót, Kézay és Thuróczy ellentétes állításaival szemben, egykoru írók adataival támogatva hitelesen kimutatja, hogy „Péter magyar király nem ármány vagy eselszövény, hanem sz. István és az országnagyok akaratával s közmegegyezésével jutott a magyar trónra“, s kétségbe vonhatlanul bizonyítja, „hogy Gizela királyné — — semmiféle összeköttetésben nem volt Vazul (megvakittatása) esetével.“ — Az alapos bírálattal és világos nyelven irt művet a magyar történelem barátjai élvezettel fogják végig olvasni.

III. Nem került ki figyelmünket azon igen érdekes régészeti lelet, melyről Csorba Ákos vál. tag ur a múlt hó végén a helybeli magyar napi lap útján értesítette a közönséget. A lelet egy 6 és fél font súlyú bronz csákány, mely Zsifkov Miklós vingai lakosnak a Murány felé vezető ut melletti szőlőjében ásás alkalmával találtatott. A csákány alakja hajtott, csuesos vége le van törve. Leíró ur kétségtelennek tartja, hogy ezen emlék középkori, s erősen hiszi, hogy a lelhely környékén eszközölt ásás szép eredményekre vezetne, mire lelkesen buzdítja a vingai hatóságot.

IV. Bemutatom végre a t. választmánynak a temesmegyei Drag-sina közelében, a Temes folyó mellett fekvő váraes romjainak alaprajzát, a mint azt a helyszínén a múlt hó 6-án Ardeleán, Miletz vál. tag urak és társ. titkár jelenlétében, Weisz Károly főreáltanodai tanár és mérnök urnak vázolni sikerült. Az állítólagos török várat vastag televény és a eserjék rengetege borítja, melynek aljából kivájt tégladarabok rendszeres építkezésre engednek következtetni. A szabályos ötszögben épült váraes nyugati oldalát a Temes folyó kiáradásával teljesen elmosta.

A jelentést a választmány tudomásul vevén, az elősorolt többrendbeli adományokért köszönetet szavazott s a pénznemeket Miletz J. muzeum-örnek, a könyveket pedig a titkárnak gondozására bizta és illető helyökre eltétetni rendelte.

Felolvastatik azután Szabó Imre szombathelyi püspök urnak, a vasmegyei régészeti egyesület elnökének, Ormós Zsigmond társ. elnök ő méltgához intézett levele, melyben jelentve van, hogy a vasmegyei rég. egyesület f. é. juniushó 6-án tartott közgyűlése, elnök ő mltgát tiszteletbeli tagjává egyhangulag megválasztotta; továbbá Göndöcs Benedek apát s plébános urnak átírata, melyben mint társulatunk tiszteletbeli tagja, annak érdekeit hatáskörében előmozdítani igéri. A választmány mindkét levelet éljenekkel fogadta s az irattárba elhelyeztetésüket elrendelte.

Ezután Odör Samu pénztárnok ur adta elő jelentését a társulati pénztár állapotáról, melynek értelmében 849 frt 86 kr. van készletben a választmány rendelkezésére.

Értekezésül Iványi István vál. tag ur olvasta fel folytatólagosan Lugos és Karansebes történetét a két Zápolya alatt 1527—1571. melyért a választmány értekezőt megéljenezte, s már a közgyűlésen ki-

mondott határozat szerint a munkálatot az „Értesítő“-ben közlés végett a titkárnak átadta.

Ezután Iványi István vál. tag ur indítványozta, hogy a társ. szün-
dő közeledtével az alapszabályok értelmében kirándulás volna teendő
akár okmányok gyűjtése, akár régi monumenták kutatása szempontjából,
mely mozgalom által olyanok is, kik az eféle munkálkodáshoz kevésbbé
értenek, a munkakörbe vonatván az érdek felerkentetnék s meglehet,
hogy a tudomány beces adatokkal gyarapodnék; kéri továbbá a választ-
mányt, hogy a magyar tud. akadémia és az országos történelmi társulat
által kiadott régi emlékeket a társulati könyvtár részére rendelje meg,
s ezáltal a történetbuvárolónak a munkálkodást könnyítse meg. Mire Rácz
Athánáz alelnök ur kijelenti, hogy megegyez előtte szóló vál. tag ur né-
zetével, s óhajtja miszerint a tudomány érdekében kutatások történjenek,
biztosítja azonban indítványozót, hogy e vidéken a török uralom alatt
annyira elpusztult minden irott emlék, hogy az ő legszorgosabb nyomozá-
sai ez irányban az 1727. évnél korábbi történelmi adata vissza nem
vezettek; a mi pedig a régészeti monumentákat illeti, azok kipuhatólása
ügyében teendő kirándulási indítványt kéri a jövő vál. ülésig fentartani,
mikor majd előlegesen megbészélt combinációk alapján hozathatik határo-
zat. Az akadémia és a tört. társulat kiadványait szóló szintén megrende-
lendőknek véleményezi a leginkább hasznavehetőkre szorítkozással, mely
értelemben a határozat kimondatott.

Uj tagul ajánlatik s megválasztatik Dr. Cseréy Zsigmond tiszt.
orvos ur Vingán, Temesmegye.

Ezzel az ülés véget ért.

Rendes havi választmányi ülés július 23-án. Elnök: Rácz Atha-
náz kir. tanácsos.

Jelen vannak a választmányból: Jankó Károly titkár, Odor Samu
pénztárnok, dr. Coda Sándor, Miletz János, Zeh Ferencz.

Az elnöki rövid megnyitó után a június havi vál. ülés jegyzőkönyve
olvastatott fel és hitelesített s azután a titkári jelentés terjesztett elő
következőleg:

Tisztelt választmány. Örömmel jelenthetem, hogy a társulati muzeum
s könyvtár részére ujabban több rendbeli adományozások történtek. Ugymint:

I. Egy nyolecz decimeter hosszú és két decimeter magas vaslap,
melyen domborművilég elég jól kivehetően azon bibliai kép van ábrázolva,
a mint Judit Holofernes fejét levágja. A lap balfelén egy hegyes
szögalakban felállított sátor alatt Judit látszik néhány egyéntől környezve,
jobb felén pedig a zsidósereg amint lóháton és gyalog a sátor felé vágat.
A kép alatt a három sornyi latin nagy betűkből álló írásból néhány szó
elolvasható. Az első sorban az első szó „Judith“, a második sor első
szava „Holofernes“, ugyanazon sor végzavai: „Schlug ihm das
Haupt ab.“ A harmadik sor nagyon le van kopva, s valószínűleg az
évszámot tartalmazta. A vaslap a majorokban találtatott az ugynevezett
„basa“ háznál, mely régi török épület ma is fennáll mint sajátos török
építmény. Ugyancsak ennek szomszédságában látható egy kemény kőből
négyzet alakban faragott hat decimeter magas törökkori viztartó öblös
medenczével.

II. Radiszlovits János ur egy csomag okmányt juttatott a társulat részére a mult század végéről. Az okmányok a len- és kender-tenyésztés e vidéken meghonosításának és művelésének történetéhez szolgáltatnak adatokat. — Böhm Lénárt társ. tag úr is többrendbeli tárgyakat küldött a rég. muzeum részére. Ugyanis egy római lándzsát, melyet halászok találtak Szerbiában Vinczénél, Ó-Moldovának átellenében. Beküldő ur azt Belgrádban szerezte 1874-ben. Egy török nyilat szintén a belgrádi várból, melyet a törökök elvonulásuk alkalmával hagytak a várban vissza; továbbá két darab különböző korszaki rézérmet, egy ezüst antik gyűrűt és több darab apró borostyánt és festett üvegeséket.

A választmány tudomásul vette a jelentést és a szives adományokért köszönetet mondott s az okmányokat a titkárnak, a régészeti tárgyakat pedig Miletz muzeumőrnek gondozására bízta.

Ezután Odor Samu pénztárnok ur számolt be a társulati pénztár állásáról, mely jelentés szerint 769 frt. 96 kr. van a választmány rendelkezésére folyó kiadásokra.

Erre Zeh Ferencz vál. tag ur olvasta fel értekezését ezen czímen: „A magyar honi régi szobrászati emlékekről“! Szerzőt a választmány többszörösen megéljenezte s érdekes és tanulságos munkálatának folytatolagos felolvasására a jövő október havi vál. ülésen felkérte, mit szerző ur megígérni szives volt.

Előterjesztetett Radnay Károly lippai t. szolgabíró urnak ajánlata, mely szerint egy mellékelt kimutatásban jelzett régi könyveket kész a társulati könyvtár számára átszolgáltatni. — A választmány szivesen fogadta az ajánlatot, s megbizta a titkárt, hogy nevezett szolgabíró urat, valamint Natáli Dávid, nyug. bányáulnök urat, ki hasonlókép régi könyveket ajánlott fel a társulatnak, — erről értesitse s a könyvek beküldését kérvényezze.

Felolvasatott továbbá Bessenyei Ferencz temesvári ügyvéd s Magyar Alajos pankotai plébános és társ. tagoknak a társ. pénztárnok urhoz intézett lemondási leveleik a tagságról; a választmány az illetők jelentéseit tudomásul vette s véleményadás végett a társ. ügyész dr. Niámesny Gyula urnak kiadatni elrendelte.

A mult havi vál. ülésen függőben maradt azon indítvány, hogy a bekövetkezendő szünetidőben tudományos czélú kirándulás tétessék és ásatások eszközöltessenek, minden oldalról meghányatván, miután jelenleg kedvező kilátások a jó eredmény felől nem kecsegtetnek ez idő szerint, tekintettel arra is, hogy az indítvány későn történt, társulatilag foganatba nem vétethetik; felkéretnek azonban a régészet barátjai, hogy alkalmilag szerzett tapasztalataikat a társulat javára értékesítsék.

Uj tagul ajánlatott s megválasztatott Radnay Károly t. szolgabíró Lippán.

Ezzel az ülés véget ért.

Régi iratok ismertetése a XVII. és XVIII. századból. Miletz Jánostól.

F. évi april hó 1-én, egy ismeretlen egyén három régi iratot küldött Budapestről, elnök Ormós Zsigmond őmltsága nevére czimezve, a délmagyarországi tört. és rég. társulat részére. A rejtélyes beküldő neve

mai napig ismeretlen, miután a régi iratok mellé semmi kísérő levelet sem mellékeltek. Az iratok következők:

I. Horváth Micholla biztosító levele bizonyos zálogbirtok elintézésére tárgyában. Kelt Nagy-Kürtön 1615. június 6.

„En Horvath Mycholla Vallom ezen levelemnek rendjben, hogi az Mynemő hatt hold földett adott volt Erdy Martton Uram, az kossotti¹⁾ Hattarban Harmyntz kett forjntt értt, azt az 32 forjnttott epen megh atta Erdy Martton Vram, es az Hatt Hold földett megh visszaereszthettem eő keghnek, (kegyelmének) az melett (melyet) adott Volt eő keglme, es az mel napra fogatta Volt eő keglme Uggan azzon napra megh atta en nekem azt az 32 frt: kyrul Quyetallom eő keglmett. (kegyelmét) Jolehett az mynemű levelett adot Volt eo keglme. Noha megh nem attam, es hogj ha Valla ky (valaki) ezen levelemmel keresné eo kegielmett, annak az levelemnek semmj ereji ne legijen. Attum Nagj Kurt²⁾ 6 Juny 1615.“

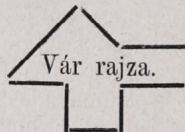
Idem Quis supra m. p.
(P. H.)

Ugyanezen levél hátán a következő felirat áll: „Az minemő köwetelesse volt Balogh Janos Uramnak, eleget tettem. Kossoth 5. Majj. 1609. Nevem Quis supra.“

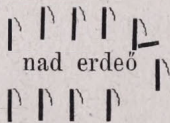
II. Egy ismeretlen vár rajza papírszeleten, mely 8 helyen be van égetve, mi által sok helyt olvashatlanná válik. A vár, vagy helyesebben földérodítvány egyenetlen hatszöget képezett a péteri puszta közelében³⁾, nádas ingoványok s vad kiöntések között. Jelen irat a vár titkos utját magyarázza meg s a mi az iratot még feltűnőbbé teszi, rajt két sor írás rejtélyes betűkkel látható. A papír szelet a XVII század elejéről való lehet s tartalma a következő:

„Palatinus . . . . . ga (talán nagysága) Cifrát (két sor írás titkos betűkkel következik.)

Vár tikos utya

pince helj . . . . van érsz nad erdeobe

¹⁾ Kossot, Kossolth (Kossuth) falu Pozson vármegyében, külső járás, 925 magyar lakossal, 123 házzal. Határterülete 2648 kat. hold. Fekszik Galanta s Diószeg között.

²⁾ Nagj Kurth (Nagy-Kürt vagy Kürt) falu Pozson vármegyében, alsó esallóközi járás, 613 magyar lakossal, 111 házzal. Határterülete 2548 kat. hold. Fekszik Szerdahely s Vásárut között.

³⁾ Péteri puszta (Péteri puszta.) Ily nevű puszta három létezik. Az első fekszik Pest vármegyében, pesti alsó járás, Soroksár közelében. A második Puszta Péteri névvel szinte Pest vármegyében terül el, pusztai község, kecskeméti alsó járás. Kun-Félegyházától nem messze. Végre fekszik még egy Péteri puszta Vasvár megyében,

Peteri puszta vad kiöntésekkel . . . kuth . . . az irtason . . . kit montam.

III. Egy dézsmálásról szóló jegyzék, mely végbement Nyitra vármegye érsekújvári járásához tartozó Özdöge⁴⁾ községében 1729. aug. 21-én. Rajt láthatók feljegyezve a dézsmával tartozó felek nevei, s a hátralékban levő gabonaneműek mennyisége. A jegyzék latin nyelven van írva, s az okmányon a dézsmajegyzék után följegyzések foglaltatnak hasonlólag latin nyelven. Az irat beltartalma következő:

„† Anno 1729 die 21 mensis Augusti in Possessione Özdöge modo et ordine facta est decimatio sequens“. Ezután következnek a dézsmások nevei s mindegyik név után a gabonaneműek, u. m.: rozs, árpa, zab mennyisége. A következő tized-adósok nevei fordulnak elő: „Judex Martinus Kopez. Franciscus Vasko. Martinus Vasko. Joannes Majornik. Martinus Vojtek. Joannes Szucsány. Joannes Timoraczky. Ezen név után az Ave (=Avena. Zab) alá ezen sorok vannak írva: „Ave van, de hun (hol) a Maria? Parochus Loci“. — Andreas Severda. Martinus Manzak. Georgius Kájdos. Martinus Bachoresek. Martinus Buránszky. Michaël Kmeth. Stephanus Vojtek. Martinus Plojesicsa. Joannes Gábris. Adamus Szoller. Georgius Szvecs. Stephanus Bobák. Martinus Födemessy. Georgius Motilla. Joannes Gren. Michaël Mosovszky. Ezután a következő feljegyzések vannak:

„Anno 1727 diruto cellario jnventa st (sunt) varia ossa humana et equina, unde collineare licet quondam hic fuisse stragem illam de qua dicit Registrum ad annum 1642 Itten ment véghez a veszedelem, mikorön is az halomnál elesett a pap is ki bekéltetnj jött de hát dühös volt a vadas Németh, sem emberre sem Inre (Istenre) nem hajtott.

Ira furor brevis est.

Anno 1729 vettem az erdőben levő esősz házat 21 frton és két pár gatyára való házi vaszon(on), kit szegén feleségem fonallyábul az Hostyinaí²⁾ robot fejibe fontak.“

Ezek után két követelési följegyzés foglaltatik a hostyinaiak ellen latin nyelven, egy harmadik pedig 1753-ról magyarul a következőleg:

„Az 1753-iki Computusnál Pécsi Márton volt adós ft 6. Remess n. tartozik már. Provisornak fizetését megh attam. Zebos János tartozik mégh XII. 16 dezma fejibe“.

Az irat külső oldalán a következő felírások találhatnak: „Fas(ciculus) 16. N. 109. Historia Localis de Eözdeöge“, irónnal mellé írva: „Hostyina“.

Végre ugyanezen oldalon a következő régi feljegyzés áll, valószínűleg a XVII. század elejéről: „Palatinus Eő Nadsága(nak) illen írása van . . . kit nem tudott olvasni Kérties. (Ezután 3 sor írás rejtelmes betűkkel.)

---

szombathelyi járás. Hogy melyik péteri pusztá vétessék itt, bővebb adatok hiányában meghatároznom nem lehetett.

⁴⁾ Eözdeöge (Özdöge.) falu Nyitra vármegyében, érsekújvári járás, 672 tót lakossal, 66 házzal. Határterülete 1000 katast. hold.

⁵⁾ Hostyina (Hostin, Hoszeina) falu Trenesen vármegyében, puchói járás 451 lakossal, 66 házzal. Határterülete 1740 kat. hold.

Kilicsintül kell megh tudni, az olvasta a réghi irást is, a ki Eöздеogh-
rül van.“

— **A temesvári czéhek.** Legujabban a temesvári czéhek hatóságilag felszólítottak, hogy ipartársulatokká alakuljanak; mely körülmény alkalmából nagyon kívánatos volna, ha a czéhek, nem csak a temesváriak, hanem a vármegye többi nagyobb helyeiről is felszerelvényeiket, melyek között történelmi és régészeti szempontból sokszor nevezetes példányok találhatók, u. m.: pecsétnyomók, okmányok, czéhrendszabályok, régi czéhládák, czéhtáblák, czéhpoharak, czéhkannák, korsók, cserép s czintálak, — a „Délmagyarországi történelmi s régészeti társulat“ régiség-tárába beszolgáltatná, annál is inkább, miután ezeknek az új ipartörvények életbelépte óta ugy sincs semmi gyakorlati hasznuk s a czéhek megszűntével a régészet — történelmiegyleteknek feladata hazai művelődés — történetünk ezen volt tényezőinek emlékeit összegyűjteni, okmányait, adatait megőrizni, melyek különben is a czéheknél divó szokás szerint elszoktak osztatni a czéh tagjai között, kiknél azután rövid idő alatt elpusztulnak. (Miletz).

A dragsinai földvár. Az „Archaeologiai Értesítő“ f. évi 6-ik számában „Temesvár-buziási cserépleletek“ czim alatt olvassuk, hogy Dr. Despinits Péter kir. táblai pótbiro ur társulatunk tagja, többrendbeli érdekes agyagtöredékeket küldött a nemzeti muzeumnak, melyek tényleg igen primitív agyagművességről tanuskodnak, s Temesmegyében, Dragsinától nem messze a Buziásra vezető országuti csárdától, ment alig $\frac{1}{4}$ órányira fekvő, ugynevezett „pogány vár“ közelében csekély vizálláskor a Temes folyó medrében s a homokban találtattak. Ezen pogány várat, vagy inkább földerődöt, mely Dragsina nevű, román ajku község határában fekszik, társulatunk, mint az „Értesítő“ jelen füzetében közölt junius havi vál. ülés titkári jelentéséből kitűnik, — körülményesebben megvizsgáltatta s mérnökileg felvétette; a tervfelvétel szerint ezen pogány vár, vagy helyesebben, a régibb emlékek tanuskodása szerint török váraes szabályos ötszögben épült, mint az itt látható rajz mutatja.

Temes folyó

s a vár belrészét két, a legbelső falakkal párhuzamosan futó — védmű,

melyek között a Temes folyó kiöntése képezett áthatlan gátat, tette nehezen megközelíthetővé. Szögtornyainak alapja, daczára a vastag televény föld s iszapnak s a cserjék rengetegének, mely a beltalajt elborítja, még ma is tisztán kivehető s az aljából kivájt vastag tégladarabok s mész-rétegek rendszeres építkezésre engednek következtetni. Nyugat felől sánczait a Temesfolyó kiáradásaival teljesen elmosta. Ezen török földvárát a dragsinai nép románul „cseta ezujkának“ nevezi, mi magyarul annyit jelent, mint: kis város, s azt babonás félelemmel kerüli. Dr. Despinits ur ezen váraas körül szedte a cserépdarabokat a Temes folyam medréből, melyek valóban anyaguk durvasága, czifrázatuk eredetisége által, mint mi is tapasztaltuk, minden jelenleg e tájékon gyártatni szokott cserép-edényektől elütnek. A dragsinai földvár véleményünk szerint nem volt egyéb, mint védhelye a Temesvár vidékén elhelyezett török figyelő csapatoknak; mire enged az is következtetni, hogy ily földerődök több helyt előfordulnak Temesmegyében. Igy: Csákovárott (Csakova), a Gyírok melletti erdőben, Sz.-Andráson, továbbá Iktár, Knéz és Obád helységek határain. (Miletz.)

É r m e k.

Miletz Jánostól.

A következő, alább leirt 50 darab érem az 1874. évi junius havi választmányi ülésen mutatott be; melyek közül 3 darab római rézérmet Dr. Ehrenfest Mór társulati tag úr, 44 darab érmet Péter Emil s 3 darab rézpénzt Hauptvogel Károly gymnasiumi tanulók ajándékoztak a társulati museumnak.

I. Franciaország.

a.) XVI. Lajos (1774—1793.)

1) Előlap: a király jobbra néző mellképe; körirat: Ludovic(us) XVI. D(ei): Gratia. — Hátlap: koronás czimer paizs, a mezőnyben három liliummal; körirat: jobbról Franc. Et, balról Navarr(ae) Rex; a korona felett az évszám 1785. — Réz.

b) Francia köztársasági 1795.-ből.

2) Előlap: egyszakos alak jobbra néző mellképe; körirata jobbról: Republique, balról Francaise, a mellkép alatt a vésnök neve s egy csillag. — Hátlap: egy koszorúban ezen felirat áll: Un decime L. An 7=1795; ez alatt BB. — Réz.

II. Lengyelország.

a) Poniatowski Szaniszló (1764 szept. 4.—1794.)

3.) Előlap: a király balra néző mellképe; körirata: Stanislaus Aug. D. G. Rex Pol(oniae) M(agnus) D(ux) L(ithvaniae). Hátlap: cserfa ágak között koronás 4 osztályú czimer paizs, közepén 5-ik osztályként a Poniatowski család czimer paizsa, jobb felső és bal alsó osztályában a lengyel sas, jobb alsó és bal felső osztályában a lithvániai lovag; körirata: Grossus Polon(iae) Triplex; évszáma: 1787 — Réz.

4.) Előlap a király nevének monogramma S.A.R.—Stanislaus Augustinus Rex; felül korona; év száma 1790. Hátlap: mint a 3 szám alatti; körirata I. Grossus Reg(ni) Pol(oniae) M(agni) D(ucatus) L(ithvaniae) — Réz.

5.) Előlap; Hátlap, mint az Értesítő I. füz. 55 l. 76 ww. szám alattié. — Réz.

III. Macedoniai.

a) Nagy Sándor (336—323 Kr. e.)

6.) Előlap: a király balra néző mellképe, fején disz hajzattal; Hátlap: a rozdsa és kopottság miatt ki nem vehető — Réz.

IV. Magyarország.

a) Maria Therésia (1740—1780.)

7.) Előlap: a királyné balra néző mellképe, fején diadémmal, körirata: M(aria) Theres(ia) D(ei) G(ratia) R(omanorum) I(mpeatrix) Ge(rmaniae) Hu(ngariae) Bo(hemiae) Reg(ina). Hátlap: félhold felett szent sugaraktól környezetten trónon ülő istenanya, arcczal a néző felé fordulva, jobbában jogart tart, balkezén a gyermek Jézust; a mezőnyben fent jobbra P(atrona), balra H(ungario), ez alatt jobbra s balra osztva az évszám 17—63. ez alatt K(upfer) M(ünz), egész lent a közepén: Pultura. — Réz.

b) Az 1848—49 évi szabadság harc idejéből.

8.) Előlap, hátlap, mint az Értesítő I. füz. 49 l. 11 k alatti — Réz.

9.) Előlap: a magyar korona alatt ezimer paizs; jobbra 3, értékjelölő szám, balra K(rajczár); körirata: Magyar Királyi Váltó Pénz. Hátlap: esillag alatt 3 sorban ezen felirat: Három-Krajczár 1849; ezalatt eser és pálma ág keresztbe fektetve; legalul N(agy) B(ánya) — Réz.

V. Moldva fejedelemségi.

10.) Előlap: a fejedelmi korona alatt két tojásdad alakú ezimerpaizs; a jobb oldaliban bika fej, a bal részen levőben félhold alatt galylyat tartó madárral; alattuk vonás és legalul az évszám 1772; felirata felül félkör alakban, cyrill betűkkel, Mon. Mold. I. Calock. Hátlap: négyszögben a következő felirat 3 sorban: Para 3 Dzngi. — Réz.

VI. Németország.

a) Berg hercezségi.

11.) Előlap: hercegi korona alatt a fejedelem nevének monogrammjá MI-Murat Joachim. jobbra, balra kereszt; az alsó félkörben ezen felirat áll: Bergische Landmünze. Hátlap: kopott. — Ezüst.

b) Poroszország.

12.) Előlap: koronás ezimerpaizs, a mezőnyben egyfejű sas kiterjesztett szárnyakkal, jobb lábával jogart, ballal kereszties almát tart; körirata: 90 Einen Thaler. Hátlap: felül félkörben ezen felirat: Scheide Münze, ez alatt 3 sorban 4 Pfennige 1827; legalul egy vonás, alatta A betű — Réz.

13.) Előlap: mint a 12 alatti, csak hogy ezen a körirat: 180 Einen Thaler. Hátlap: szinte, csak hogy ezen az értékjelölő felirat: 2 Pfennige és az évszám 1839. — Réz.

VII. Olaszország.

a) Pápai birodalmi. VI. Pius. (1775—1799 aug. 29.)

14.) Előlap: vonalakkal körített körben felül a pápai tiara, alatta 2 keresztbe fektetett kulcsal, alul a pápai ezimerpaizs; körirat: jobbról alulról a középig Pius Sextus balról Pon(tifex) M(aximus) A(nno) XVIII (1792). — Hátlap: vonalokkal körített körben pálma galyak között a következő értékjelölő felirat áll: Bajocco Gubb . . . — Réz.

15.) Előlap: kisebb körben az istenanya jobbra néző mellképe, fején diadém; körirata: Sancta Dei Genitrix — Hátlap: közepén kisebb körben ezen

fölrát csillag alatt: Bajoc. Cinque. Civita Vecchi; e fölött nagyobb körben: Pius Papa Sextus Anno XXIII. alul az évszám 1797. — Réz.

16.) Előlap: mint a 15 sz. alatti. — Hátlap: szinte csak hogy ezen az értékjelölő felirat: Bajoc. Cinque. Perugia, s az évszám hiányzik. — Réz.

b) Római köztársasági.

17.) Előlap: egy oszlop felett Jakobinus főveg csüng, alatta az oszlopba bárd van ütve; legalul nyíl látszik; körirat: jobbról Republika balról, Romana. — Hátlap: vonalzott körben pálma galyak között ezen értékjelölő felirat: Due Bajocchi. — Réz.

c) Victor Amadaeus szárd király.

18.) Előlap: a király balra néző mellképe; körirat: Vict(or) Amed(acus) D. G. Rex Sard(iniae), alul az évszám 1794. — Hátlap: sisakos szent Móriéz állva, balra néz, jobbiban zászlót tart, balján esipején nyugtatja; körirat: S(anctus) Mauritiu(s) Pat(ronus) Tot. Dit. — Alul az értékjelölő felirat Sol. 5. — Réz.

VIII. Oroszország.

19.) Előlap: felül korona, alatta kétféjű sas kiterjesztett szárnyakkal. — Hátlap ezírfázott ezimerpaizs, alatta keresztbe fektetett pálma ágakkal; a mezőnyben az értékjelölő felirat áll cyrill betűkkel s az évszám 1735. — Réz.

Folytatása következik.

Egyveleg.

— Janky Károly egyletünk derék szorgalmas titkára, szerkesztőtárs és tanár, továbbá Iványi István vál. tag s főgymnasiumi tanár urak körünkől a kegyesrendi kormány által elszóllítatván, az első Máramaros-Szigetre gymnasiumi igazgató s rendi házfőnök minőségben, az utóbbi pedig Selmeeczányára távozott, hogy ismert szelles ismeretégük- s tudományos képzettségüket rendeltetésük ezen újabb terrenumain az ifjuság hazafias nevelése körül minél jobban érvényesithessék. Eltávozásuk körünkől annál fájdalmasabban esik, minél inkább kénytelen lesz őket jövőben, mint derék, szorgalmas s a tört. rég. társulat szellemi érdekeit mindenkor előmozdítani törekvő, buzgó tagokat, — társulatunk a központban nélkülözni. Reméljük azonban, hogy eddig tapasztalt buzgalmuk s tevékenységük társulatunk iránt a messze távolban sem szünend meg, hanem ismert neveikkel az „Értesítő“ hasábjain sokszor találkozni fogunk.

— Régészeti muzeumunk Trefort Ágoston vallás s közokt. miniszter urtól igen becses ajándékban részesült. S ez Mátyás király s Beatrix királynő arzékepeinek hű másolatai, az ambrazi gyűjtemény dombormű arzékepei után, melyeket Radniezky Károly bécsi jeles művésnök alabstromgyepszben kitűnőleg másolt le. Az érdekes ajándék megemlétesek el nem mulaszthatunk kifejezést adni azon hő óhajunknak, vajha mielőbb sikerülne egy oly alkalmas helyiség feltalálása, hol a délmagyarországi tört. s rég. társulatnak évről-évre szaporodó mükinccsei s emlékei érdemlegesen elhelyeztetnének, melyek eddigelő alkalmas helyiség hiányából, a nyilvánosság elől elzárva tartattak.

— Római eserépedények Bogsán mellett. Az ugynevezett Krakukauer nevű hegyen, nem messze Bogsántól, legközelebb müvelés alá vett granitkőbánya egyik részének feltárása alkalmával a munkások több római ép eserépedényre akadtak, melyek a szakértők véleménye szerint a rómaiak által az aranynyerésnél

voltak használatban. Sajnos azonban, hogy ezen érdekes leletek az ottani tudatlan munkások által, mint fájdalom legtöbbször történni szokott, szétötrétek s egyetlen példány sem maradt épen a régészet nagy kárára; mi annál elszomorítóbb, mivel ily vandalizmus legtöbbször csakis a kellő felügyelet hiányának róható fel. Ormós Zsigmond elnök öméltyósága irásilag felkereste az illetékes közegeket, hogy a lelet mibenlétéről bővebb felvilágosítást nyerhessen; sorai azonban a régészet, régi emlékek s leletek iránt ugy látszik nagy kegyelettel (!) viseltető bánýatulajdonosok által mind-
 eddig válasz nélkül hagyattak.

— Nevezetes lelet Detta tájékán. Nem régen, a most folyamatban levő Temes-Bega szabályozási munkálatok alkalmával Dettán alul a munkások igen érdekes s nagy értékű leletre bukkantak; mely nagyszámu római aranypénzből állott a császárok korából. Az érdekes arany pénzdarabok, melyeknek számát biztosan nem tudhattuk meg, itt is felügyelet hiánya miatt a találók által szétkoztattak s valószínűleg potom áron, miután azok értékét s műbecsét a legtöbb nem érti, lelketlen üzerek kezei közé kerültek. Egyleti elnökünk, Ormós ő mltsga a régészet érdekében itt is mint a bogsáni leletnél megtette a kellő lépéseket, azonban fájdalom, a Temes-Bega szabályozási társulattól a lelet miben létéről mindedig semmi felvilágosítást sem nyerhetett. Felkérjük újból a Temes-Bega szabályozási társulatot, hogy a közműveltség iránti tekintetből ezen leletről a délmagyarországi tört. s régész. társulatot, mielőbb tudósítani sziveskedjék.

— Földalatti kőépitmény Liget közelében. A Radisics ur tulajdonához tartozó jenő házai pusztán nem messze Ligettől (Temes.) nem rég egy épület kijávitásánál ásátás vált szükségessé. Ennek foganatba vételénél az ásók egy föld alatti kőépitményre bukkantak, de mivel a mélyebbre való ásás nem lón szükséges, a munkát abban hagyták; másrészt a pusztá hasznabérlője szerződésében is van egy pont, melynek folytán meg van neki tiltva a hasznabérelt pusztán akárminemű ásátásokat eszközölni. Hogy a régészetre nézve óhajtandó és sikeres is volna a kutatás, onnan is kitűnik, mivel a munkások a csekély ásás közben is régi ezüst pénzekre akadtak, melyek közül egynek az előlapján a következő felirat áll: „Leopoldus D. G. R. I. S. A. GE. H. B. Rex, alul értékjelölő (VI). — A hátlapon pedig: „Patrona Hungariae 1673.“ A hely körülményesebb megvizsgálására valóban szükséges volna a kellő lépések megtétele.

— Ereklýe a szabadságharczából. Dr. Reiner Dániel es. kir. főorvos a kis-szent-miklósi katonai kórház területén ásátás alkalmával egy kis fabödönt talált, melyben valami írásfélén kívül egy épen maradt pecesznyomó is volt, mely a rajt látható körirat szerint az 1848-iki 6-ik honvédzászlóalj 5-ik századának hivatalos pecesztye. A pecesznyomó sárgarézből van; közepét a koronás országezimer foglalja el, míg kerületén következő körirat látható: „Honvéd 6-ik zászlóalj 5-ik századja pecesztye 1848.“ A fabödönben levő írás sajnos olvashatlanná vált.

— Régészeti leletek. Az Erdődy István gróf vörösvári uradalmához tartozó Német-Cziklin falu határában egy szántóföldön a béresek munkaközben egy tágas négyszöget képező vastag kőfalra akadtak. A régiségek iránt kiváló szeretettel viseltető birtokos azonnal elrendelte az ásátást, mely a következőket eredményezte: találtak fehérmárványból faragott gyönyörű relief mintájú oszloptöredékeket; továbbá szinte fehérmárványból készült nagyon érdekes jelképet, a mint az oroszlán erős karmait egy kosfőre illesztí; végre egy római arcvonásokat előtintető gyermekfőt, több colossális római téglát és nagy mennyiségű állatesont maradványokat.

— Az emberek első nyoma Magyarországon. Rómer Flóris igen érdekes ezikkében fejtegeté azon kérdést, hogy a kova eszközök korszakában léteztek-e Magyar-

országon emberek. Eddig erre az volt a felelet, hogy nem éltek, mert a kovaszközöket szilánkokat, melyek hazánkban találhatóak, nem méltatták nálunk elég figyelemre. Rómer felszólítása folytán az eddig fellelteken kívül újabb időben is több kovaszilánkot találtak. Széll Farkas, járásbíró Kun-Szent-Mártonról szinte hozott 12 db. kovaszilánkot, melyeket a Tisza partján talált. A talált konyhahulladékok, egy sárga opálból készült, egyenlő fogu reszelő, néhány opálból való kés; egy fekete végein lyukakkal ellátott próbakő; több esontból készült lyukasztó; bordából csinált vonókés; üres esont-töredékből készült nyílhegy, haluszonytűskéből csinált reszelők, eléggé tanuskodnak e telep régiségéről. De vannak még az étkezésnek egyéb nyomai is. Négy lábnak eddig határozatlan esontjai, hamuval, korommal, kénnel telített föld, kezdetleges, durva füles eserépédény, oldalain egész halpikkelyréteggel; igen számos laza halpikkely stb. melyek dr. Karl muzeumi segédőr szíves meghatározásai szerint, *Cyprinus carpio*, ponty; *Silurus*, harsca; *Lucioperca sandra*, fogas stb. maradványainak bizonyultak be. Van ezeken kívül egy sor nyakékességrészlet, mely az indiai tengerből kerülhetett ide. Egy kerek, közepén átluggatott sima nőnyakék és néhány üvegyöngy. Rómer ezután említi, hogy b. Nyáry Jenő, ki Básthon levő igen érdekes gyűjteményét a nemzeti muzeum régiségtárában fogja fölállítani, nemrég Heves megyében tett kutatást. Mezőkövesden futólágos ásátás után kovaszilánkokat, sajtáságos régi eserépédényeket, esontszközöket talált. Ily sikerek után Rómer ur melegen ajánlja, hogy keressenek régiségeket a Nyitra, Vág, Garam, Ipoly, Zagyva, Latorea, Sajó, Tisza és a Körös partjain s a várható eredmények azután még nagyobb positivitással kilehet mutatni, hogy a kovaszközök korában nálunk, Magyarországon is éltek emberek.

— Megjelent s beküldetett „A vasmezei régészeti egyesület évi jelentése.” 1875. Szerkeszté Lipp Vilmos tanár, egyleti titkár. Szombathely. Bertalanffy könyvnyomdája. 8. r. 146 l. A jeles mű következő, igen érdekes és változatos tartalommal bír: A római köznép az első esászárok alatt. Lipp Vilmostól. — Hazai iparczikkek a vas. régiségtárban. L. V. — A vasmezei régiségtár fémerei. L. V. — A római agyagipar a vas. régiségtárban. L. V. — Néhány szó a római utakról. Búbies Edétől. — Főirattarulmányok. V. (rész). Katonai diploma Traján esaszártól. L. V. — Lelhelyeink. L. V. — A vas. régészeti egyesület római főirattára. (folytatás.) L. V. — Az egyesület alapszabályai. — Az egyesület tisztviselősege és igazgató választmánya. — Titkári jelentés. — A vas. régiségtárban kiállított tárgyak számjegyzéke. — Az egyesületi tagok névtára.

Az egyesületnek összesen 577 tagja van, tehát 76-al több mint a múlt évben. A régiségtárban van 1. Kőkori tárgy: 93. Bronzkori: 67. Vaskori: 53. Barbár érem: 14 ezüst, 2 bronz. Barbár edény: 28. Ó-görög érem 4 ezüst, 16 bronz. II. Római régiségek. Éremgyűjtemény: 1443. Kőemlék: 84. Téglaféle: 90. Agyagedény: 251. Üvegféle: 31. Csont s éksztartgy: 151. Bronzféle: 148. Cameallenymat: 325. III. Közép s ujkori tárgyak. Zászló: 12. Ütő, szuró s vágófegyver: 38. Lőfegyver: 35. Tatárfegyver: 36. Nyereg: 2. Panczélrész és sarkantyú: 31. Egyéb hadiszer: 16. Edény: 70. Különféle: 123. Könyv: 162. Okmány: 282. Bankjegy: 90. Kéziratgyűjtemény: 254. Fémgyűjtemény: 213. Éremgyűjtemény: 1368. Összesen: 5532 darabot foglal magában.

Vettük továbbá „a biharvármegyei régészeti s történelmi egyesület” közlönyének ápril, máj, jun., s július havi számait. Ezen folyóirat megjelenik minden hó 1-jén 1—1½ ivnyi tartalommal. Az ig. vál. megbizásából szerkeszti: ifj. Gyálóka y Lajos titkár. A közlöny eddigelé megjelent számai dus tartalommal bírnak, melyből kiemeljük a következőket: Adalékok a váradi ostromzárlat történetéhez. 1703—1710. Thaly Kálmántól. — Őskori műtárgyak Nagyváradon. Ifj. Bölöni Sándortól. — Régészeti levelek I. K. F. — A kő- és bronz-korszak Biharvármegyében. Szántay Ala-

dártól. — Várad szükségleti érme. Ifj. Gyálokay Lajostól. — Adatok Sarkad történetéhez. Márki Sándortól.

Ezekon kívül minden szám becses adatokból összeállított tárczát tartalmaz s az egylet ig. vál. üléseinek jegyzőkönyveit, végre igen élénken s érdekesen szerkesztett „Vegyes közlemények“ című rovatot.

Az egyletnek van 7 tiszteleti, 12 alapító, 111 rendes, 125 pártoló, összesen 255 tagja. A régiségtárában a tárgyak száma összesen: 2930. Ezek közül régi tárgy van 503. Érem: 1854. Okmány: 100. Könyv: 11. Természetrizji tárgy: 462 darab.

Mindkét rokon irányu társulat kiadványait legmelegebben ajánljuk a régészet s történelem kedvelőinek figyelmébe. (Miletz.)